

Till Statsrådet och Chefen för Socialdepartementet

I maj 1996 beslutade riksdagen om ett tillkännagivande till regeringen med anledning av motion 1994/95:SoU406 av Barbro Westerholm (fp). I motionen yrkas att riksdagen som sin mening ger regeringen till känna vad i motionen anförts om behovet av en utredning om hur andlig kränkning med dess hälsomässiga följder skall kunna förebyggas och åtgärdas samt hur människor som utsatts för sådan kränkning skall kunna få hjälp.

Riksdagens tillkännagivande till regeringen, betänkandet 1995/96:SoU17, följde utskottets förslag som angav att utskottet saknade tillräckligt underlag för att ta ställning till de svåra frågor som aktualiserats i motionen. Utskottet ansåg därför att regeringen på lämpligt sätt bör kartlägga omfattningen av dessa problem och de motreaktioner de skapar. Vid kartläggningen måste yttrande- och religionsfrihetsfrågor beaktas. Vidare anfördes att i sammanhanget bör utredas dels hur problemen kan förebyggas, dels vilken hjälp och vård som bör kunna erbjudas samt bör också övervägas hur kunskaper och erfarenheter på detta område kan spridas till alla berörda med bevarad respekt för religions- och yttrandefriheten.

Vid första riksdagsbehandlingen av detta ärende i mars 1996, återremitterades ärendet till socialutskottet för inhämtande av ett yttrande från konstitutionsutskottet som anförde bl.a. följande:

"Konstitutionsutskottet vill inledningsvis erinra om att en i allmänhet straffbar handling inte är skyddad bara därför att den förekommer i ett religiöst sammanhang. Rent brottsliga förfaranden kan således beivras inom ramen för gällande rättsordning. Socialutskottet har bedömt att underlag för ställningstagande till de frågor som aktualiseras i motionen bör införskaffas genom åtgärder av regeringen. Konstitutionsutskottet har inte anledning att gå in på socialutskottets bedömning i den del som handlar om att utreda förutsättningarna för att stärka sjukvårdens resurser med avsikt att åstadkomma en adekvat rehabilitering av ifrågavarande patienter.

Socialutskottet har också betonat vikten av respekt för religions- och yttrandefriheten. Förslaget är, som konstitutionsut-

skottet ser det, inte att uppfatta som fullständiga utredningsdirektiv utan innebär ett uttalande om ett utredningsbehov, medan frågan om den närmare avgränsningen av utredningsuppdraget med hänsyn till de grundläggande fri- och rättigheterna överlämnas till regeringen, liksom frågan om i vilken form uppdraget skall bedrivas.

Konstitutionsutskottet utgår från att det underlag som den av socialutskottet föreslagna utredningen skall ge avser stöd- och hjälpinsatser inom olika samhällsorgan, främst hälso- och sjukvården, för människor som av speciella skäl befinner sig i psykiska krissituationer samt att dessa insatser inte skall innebära åtgärder som sätter de grundläggande fri- och rättigheterna i fara. Vidare utgår konstitutionsutskottet från att det inte blir fråga om en statlig kartläggning eller informationskampanj mot vissa utpekade rörelser.

Med det anförda har konstitutionsutskottet från de synpunkter utskottet har att beakta inte någon erinran mot socialutskottets förslag om ett tillkännagivande."

Den av riksdagen bifallna motionen om en utredning om hälsomässiga konsekvenser av vissa nyandliga rörelserns verksamhet, var bl.a. en följd av rapporter från psykiatrer, psykologer och socialtjänstemän om bristfällig kunskap vid bemötandet av personer i olika kristillstånd som relaterats till medlemskap i olika nyandliga rörelser. Det förekom även berättelser från tidigare medlemmar och deras anhöriga om oacceptabla förhållanden i vissa religiösa rörelser. Motionen var således inte ett hugskott utan den grundades på ett synliggjort missförhållande och en växande insikt om att samhället måste få kunskap för att kunna ge rätt vård och stöd till dem som drabbats.

Några fruktansvärda, tragiska händelser i andra länder under 1990-talet med massjälvmord, mord och terroråd har visat att det kan finnas en risk för att en religiös rörelse under särskilda omständigheter kan utvecklas så att den blir farlig för sina medlemmar och även omvärlden. Det går inte att bara avfärda hypotesen att något liknande skulle kunna inträffa i vårt land. Dessa skrämmande händelser bidrog till kravet på att samhället måste öka sin kunskap om religiösa rörelser, olika föreställningar och erfarenheter av medlemskap.

Vid tidigare riksdagsbehandling av betänkandena 1993/94:SoU7 och 1994/95:SoU2 har motionsyrkanden om behovet av utbildning av olika yrkeskategorier om destruktiva rörelser avstyrkts. I dessa betänkanden har socialutskottet anförts att det behövs mer kunskap om utbredningen av det problem som motionerna tar upp. Utskottet förutsatte då att ansvariga myndigheter och berörda frivilligorganisationer arbetar vidare med dessa frågor.

Chefen för Socialdepartementet, statsrådet Margot Wallström, förordnade den 20 mars 1997 undertecknad som särskild utredare av samhällets stöd till människor som av särskilda skäl befinner sig i psykiska kristillstånd. Direktiven till utredningen återfinns i bilaga.

Den 20 augusti 1997 förordnades följande sakkunniga till utredningen: Sigríd Bolkeús, riksdagsledamot, Cecilia Carpelan, utredningssekreterare, John Evertsson, undervisningsråd, Inga Gustafsson, legitimerad psykolog, Peter Nobel, jur. dr, Gunilla Oltner, kommunal barnombudsman i Uppsala och Thor Leif Pettersson, professor i religionssociologi.

Till sekreterare förordnades Sonja Wallbom, kanslichef, fr.o.m. den 15 augusti 1997 och Lars Grip, journalist, fr.o.m. den 15 juni 1997.

Riksdagsdebatten och behandlingen av ärendet visar på en del av de problem som jag senare mött i arbetet med utredningen. Det första problemet var direktivens ordval "nyandliga rörelser". Knappast några andliga rörelser i vårt land betraktar sig själva som nya. De menar att deras läror har funnits mycket länge även om de inte spritts under det namn som rörelsen i dag har i Sverige. Därtill kommer att även gamla etablerade rörelser förekommer i före detta medlemmars berättelser om kristillstånd som drabbat dem. Ett relativt nytt fenomen som inte nämnts i riksdagsdebatten eller i utredningens direktiv är de rörelser och kommersiella företag som inriktar sig på ledarskaps- och personlighetsutveckling, psykoterapi och ren försäljningsverksamhet. Dessa verksamheter har mycket gemensamt med de andliga rörelsernas metoder som kan skapa psykiska problem för vissa medlemmar, och utredningens förslag omfattar till viss del även dessa rörelser. Trots att begreppet "nyandliga rörelser" inte täcker de områden utredningen berör har jag ändå valt att använda detta begrepp och uttrycket nya "religiösa rörelser". Andra begrepp, såsom sekt, är sämre genom den negativa värdeledningen som tillskrivs ordet i vårt land.

Vid behandling av dessa frågor i Europaparlamentet används uttrycket sekt då man där anser att eftersom sektbegreppet inte är juridiskt definierat så finns det ingen värdering i själva ordet.

Ett mycket stort och svårt problem för utredningen har varit den rådande polariseringen i debatten. Detta tydliggjordes omedelbart redan i första skedet av kunskapsinsamlingen. Utrymmet för ifrågasättande är mycket litet åt båda hållen. De personer och organisationer som företräder dem som råkat illa ut i olika "nyandliga rörelser" har liten förståelse för att människor av fri vilja kan söka sig till och vilja stanna kvar i auktoritära religiösa rörelser. Företrädare för nyandliga rörelser och även en del företrädare för religionsvetenskapen vill ibland inte medge att religiösa rörelser faktiskt har skapat svåra psykiska problem hos ett antal människor.

I riksdagsdebatten använde en ledamot uttrycket "ett minerat område" när frågan om utredningen diskuterades. Jag är beredd att instämma i det omdömet. Utredningen har ställts inför komplicerade bedömningar och avgöranden. Direktiven och den föregående riksdagsdebatten har mycket tydligt klargjort att utredningen inte får innebära en kartläggning eller informationskampanj mot vissa rörelser. I utredningens avsnitt om "problemets omfattning" (kap. 4.5.5) finns en uppräkningslista av namn på rörelser som förekommer i patientberättelser. Detta är ingen av utredningen begärd uppgift. Uppgifterna har lämnats till utredningen av företrädare för hälso- och sjukvården. Om dessa uppgifter raderades bort av rädsla för att detta uppfattas som ett utpekande skulle det även kunna tolkas som en överhetsinställning och sortering av vilka uppgifter som är lämpliga att presenteras.

Uppräkningen av namn skall inte omedelbart tolkas som om dessa rörelser skulle vara skadligare än andra. En organisation med många medlemmar löper givetvis större risk att finnas med i statistiken över psykiska skador, än en organisation med ett fåtal medlemmar. En annan förklaring kan vara lokal, dvs. att den rörelsen har många medlemmar just på den ort där tillfrågad psykiatrisk klinik finns.

Att inte nämna en enda rörelse vid namn i en utredning som har till huvuduppgift att föreslå hjälp till människor som på olika sätt råkat illa ut genom kontakter med nya religiösa rörelser, framstår som en absurd förutsättning.

"Ett samhälle får de sekter det förtjänar" menar många religionsforskare. Påståendet är ett uttryck för det samspel som finns mellan det existerande samhället och dess religiösa rörelser. När samhället förändras över tid sker också en förändring i dess olika organisationer. Flera religionsforskare hävdar att om rörelserna inte genomgår en förändring i någorlunda takt med samhället i övrigt och följer den nationella lagstiftningen, så överlever de inte. Ett alternativ kan vara att rörelsen sluter sig helt och går under jorden.

Sverige är numera även i religiös bemärkelse ett mångkulturellt samhälle. Men vår religionsfrihet har hittills inte inneburit att alla trosuppfattningar i praktiken tillskrivits lika värde. Om det är samhällets strävan att vi även skall ha religionsjämlighet så är det svårt att se hur detta kan bli möjligt utan en tydligare definition av religionsbegreppet. Många av de religiösa rörelser som finns i dag kommer även att finnas i framtiden. Andra kommer att försvinna och nya tillkommer. En del rörelser vinner sympatier och förståelse. Andra kommer många av oss att känna sig främmande för och personligen tar vi kanske helt avstånd från dem. Oavsett vår personliga inställning kommer dessa rörelser att verka i vårt samhälle och det är därför oerhört viktigt att samhället befrämjar en dialog i stället för polarisering och därmed en risk för stig-

matisering av det som tycks oss främmande och märkligt. Den forskning som finns, här hemma och utomlands, visar att om en rörelse uppfattar det omgivande samhället som fientligt kan det leda till att rörelsen isolerar sig från omvärlden. En isolering från samhället är en riskfaktor. En viktig väg att förhindra en oönskad utveckling är ökad kunskap om olika religiösa rörelser. Det är också viktigt med en ökad kunskap om vad religionsfriheten innebär och vad den inte innebär. Skolan måste ge alla ungdomar kunskaper om vad som skiljer ett demokratiskt handlingsätt ifrån ett odemokratiskt. Kunskaper hos var och en av oss om demokrati är den bästa garantin för att ingen mot sin vilja skall hamna i en auktoritär odemokratisk rörelse. En i sammanhanget genant omständighet är att vidskepelsen fortfarande frodas i vårt land. Samhällets ansvar måste vara att ge sina medborgare tillräcklig kunskap och upplysning så att vi alla skall kunna göra så självständiga val som möjligt och förskonas från vidskepelsens förtryck.

En förutsättning för olika religiösa rörelser att verka fritt är ett demokratiskt samhällsskick där religionsfriheten, yttrandefriheten, informationsfriheten, föreningsfriheten och mötesfriheten är garanterade och tryggade. Mot den bakgrunden är det viktigt att fortlöpande diskutera samhällets förhållningssätt till rörelser som har som mål att inskränka våra demokratiska friheter. En fråga är om/hur samhället kan agera utan att samhället självt tillgriper odemokratiska metoder.

Utredningen har i sitt arbete betonat barnens situation. Med barnperspektivet som utgångspunkt har vi därför ägnat ett särskilt kapitel till de fristående skolorna och den s.k. hemundervisningen då skolan är en mycket viktig tid i och del av barnens liv. Sakuppgifterna i detta avsnitt härrör från Skolverket. Vi har också försökt belysa barnens liv och villkor i de nya religiösa rörelserna. En samlad erfarenhet av detta arbete är att samhället inte får glömma bort ansvaret för barn som inte syns i samhället. Kommunernas socialtjänst har samma ansvar för alla barn om vårdnadshavare bryter mot vad socialtjänstlagen och föräldrabalken anger om barns vård och välbefinnande. Det är socialtjänstens ansvar att ingripa även om barnet och vårdnadshavarna lever i en religiös rörelse. Kommunerna har även ansvar för de barn som får sin utbildning i s.k. hemundervisning.

Hittills finns ingen samlad kunskap om nya religiösa rörelser, medlemmarnas livsbetingelser och eventuella konsekvenser för samhället. I utredningen har vi inhämtat uppgifter och kunskaper genom intervjuer och kontakter här hemma och utomlands. Vi har talat med forskare, tidigare rörelsemedlemmar, anhängare till rörelsemedlemmar, företrädare för olika religiösa rörelser, nuvarande medlemmar, organisationer som företräder tidigare medlemmar och andra organisationer som har kommit i kontakt med problem kring medlemskap i religiösa rörelser.

Vidare har vi talat med myndighetsföreträdare och vårdpersonal som har erfarenhet av området. Utredningen har också inhämtat erfarenheter från flera olika länder.

Utredningen har genomfört tre hearingar och har deltagit i konferenser som anordnats av Finyar, INFORM i England och AFF i USA.

Undersökning och rapport kring krisstöd har journalisten Margareta Creutzer och konsulten Ingemar Oderstedt svarat för. Owe Wikström professor i religionspsykologi och psykoterapeut, har skrivit bakgrundsteckningen till nya religiösa rörelser (kap. 2). Margareta Skog vid Svenska kyrkans forskningsavdelning har sammanställt förteckningen över kyrkor, samfund och rörelser (kap. 2.6). Avsnittet om religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv (kap. 7), är författat av jur. dr. Peter Nobel och avsnittet om barn som växer upp i nyandliga rörelser (kap. 5) av psykoterapeuten Inga Gustafsson.

Härmed överlämnas betänkandet I God Tro – samhället och nyandligheten. Mitt utredningsuppdrag är därmed slutfört.

Stockholm i september 1998

Margó Ingvardsson

/Sonja Wallbom

Lars Grip

Innehåll

1	Sammanfattning: Utredningens överväganden och förslag	17
1.1	Uppdraget	17
1.2	Några utgångspunkter	17
1.3	Ett internationellt perspektiv	19
1.4	Forskningsläget	20
1.5	Stödbehov	21
1.6	Kunskapscentrum för Livsåskådnings- och Trosfrågor	22
1.7	Ansvar för barn och unga	24
1.8	Lagstiftningsfrågor	26
1.9	Konsekvenser av utredningsarbetet	27
1.9.1	Regionalpolitiska aspekter	27
1.9.2	Jämställdhetsfrågor	27
1.9.3	Brottslighet och brottsförebyggande arbete	27
1.9.4	Finansiering av utredningens förslag	28
2	Nyandliga religiösa rörelser – en bakgrundsteckning	29
2.1	Sammanfattning	29
2.2	Från trygg entydighet till hotande mångfald	30
2.2.1	Religionens funktioner	32
2.2.2	Om andlighetens legitimeringskris	33
2.2.3	Flykten från friheten – åt två håll	35
2.3	Nya religiösa rörelser – några huvuddrag	37
2.3.1	Några nya religiösa rörelser	39
2.3.2	Den auktoritära religiösa gruppen	42
2.3.3	Hjärntvätt och avprogrammering	46
2.4	Nya religiösa rörelser och psykiska störningar	49
2.5	Forskning och omfattning	51
2.6	Kyrkor, samfund och rörelser i Sverige 1998	52
2.7	Verksamhetsbidragets fördelning på samfund och lokala församlingar 1997	65

3	Internationella erfarenheter	69
3.1	Sammanfattning och slutsatser.....	69
3.2	EU och de nya religionerna.....	76
3.3	Offentliga utredningar i Europa	78
3.3.1	Den belgiska utredningen.....	79
3.3.2	Expertrapporten från Genève	82
3.3.3	Den franska utredningen	84
3.3.4	Kritiken mot de statliga utredningarna i Frankrike och Belgien och Genève-rapporten	86
3.3.5	Den italienska polisrapporten.....	88
3.3.6	Den tyska utredningen.....	90
3.4	Hjälp, stöd och information i några länder	97
3.4.1	Senatsförvaltningen för skola, ungdom och sport i Berlin.....	98
3.4.2	Centralt departementsarbete i Österrike.....	99
3.4.3	INFORM i London.....	101
3.5	Motrörelsen – etablerade kyrkor, anhöriga och avhoppare	103
3.5.1	AFF i USA	104
3.5.2	ICCC – The Interfaith Coalition of Concern About Cults, New York.....	109
3.5.3	Wellspring Retreat and Resource Center. Albany, Ohio	111
3.5.4	ADFI i Frankrike.....	113
3.5.5	CCMM i Frankrike.....	114
3.5.6	Annorlunda situation i Tyskland.....	115
3.5.7	INFOSECTA i Zürich	118
3.6	Till försvar för religionsfriheten	119
3.6.1	CESNUR i Frankrike	120
3.6.2	CESNUR i Italien.....	122
3.6.3	Nätverket RENNER i Danmark	124
3.7	Lagstiftningen kring samfund i några länder	125
3.7.1	Danmark	125
3.7.2	Frankrike	128
3.7.3	USA.....	129
3.7.4	Tyskland.....	130
3.7.5	Österrike.....	130
3.7.6	Italien.....	130

4	Krisstöd för personer som lämnat nyandliga rörelser – problembild, stödbehov och resursinventering	133
4.1	Sammanfattning och förslag.....	133
4.1.1	Problemets omfattning	134
4.1.2	Problembild	135
4.1.3	Behov av samhälleliga insatser och resurser.....	136
4.1.4	Kunskaps- och kompetensutveckling.....	136
4.2	Förslag: Indirekt krisstöd via stiftelse	137
4.2.1	Inte bara psykologiska behov	137
4.2.2	Kunskapsbehovet stort	138
4.2.3	Dialog	139
4.2.4	Organisation	140
4.2.5	Mål	142
4.2.6	Uppgifter	144
4.2.7	Kostnad	147
4.2.8	EU-perspektiv på förslaget.....	147
4.3	Krisstöd – för vem? Uppkomst och verkningar	147
4.3.1	Gemensamma drag hos de aktuella samfunden	148
4.3.2	Problembild	149
4.3.3	Kommersiella företag.....	160
4.3.4	Ett problem inom vård och omsorg.....	162
4.4	Undersökning inom kyrkor och föreningar angående omfattning och behov för personer som lämnat nyand- liga rörelser	162
4.4.1	Metod	162
4.4.2	Existerande former av stöd från kyrkor och föreningar ..	164
4.4.3	Behov av ytterligare stödåtgärder. Förslag från före- trädare för kyrkor och föreningar	169
4.5	Undersökning inom psykiatri och socialtjänst angående omfattning och behov för personer som lämnat nyand- liga rörelser	173
4.5.1	Utgångspunkter	175
4.5.2	Metoder och svarsfrekvens	176
4.5.3	Hälso- och sjukvård/psykiatri. Resultat av undersök- sökningarna	179
4.5.4	Socialtjänst. Resultat.....	182
4.5.5	Gemensamma resultat från de båda undersökningarna...	183
4.5.6	Jämförelse mellan enkät- och intervjuundersökningen...	187
4.5.7	Önskvärda resurser – intervjupersonernas och enkät- besvararnas uppfattning	187

4.5.8	Särskilt problem i offentlig verksamhet med personal som är medlemmar i nyandlig rörelse	188
4.6	Krisstöd i offentlig och enskild sektor	189
4.6.1	Avhoppare från nyreligiös rörelse och krisstöd	189
4.6.2	Organisatoriska lösningar.....	190
4.6.3	Undersökta krisstödsresurser	192
4.6.4	Analys av krisstödsmodellerna	203
4.6.5	Organisation för förbättrat krisstöd.....	206
4.7	Hearingar och konferenser	206
4.7.1	Framväxten av nya religiösa rörelser	209
4.7.2	Politik och religionsfrihet.....	209
4.7.3	Juridiska aspekter	210
4.7.4	Vem går med?	210
4.7.5	Barns situation.....	211
4.7.6	Skolans roll.....	211
4.7.7	Krisbearbetning	212
4.7.8	Åtgärder.....	213
4.8	Forskarkonferens anordnad av FINYAR	214
5	Barn som växer upp i nyandliga rörelser	215
5.1	Sammanfattning och förslag.....	216
5.1.1	Forskningsläget	218
5.1.2	Vad är det i barnens situation som främst oroar omvärlden?.....	220
5.2	Barns behov och barnets bästa	222
5.2.1	Behov	222
5.2.2	Barnets bästa	223
5.3	Föräldruppgiften och barnets psykiska hälsa	223
5.4	Ett kulturmötesperspektiv	226
5.4.1	Vad är "kultur"?	226
5.4.2	Vad händer vid kulturmöten?.....	226
5.4.3	Barnuppfostran/socialisation ur ett samhälleligt/kulturellt perspektiv.....	228
5.4.4	Mötet mellan majoritetssamhälle och minoritetsgrupper ur minoriteternas perspektiv.....	229
5.4.5	En kommentar till kulturmötesperspektivet som delförklaringsmodell	230
5.5	Några övergripande uppväxtbetingelser för barn inom de nyandliga rörelserna	231
5.5.1	Auktoritär uppfostran	233
5.5.2	"Föräldrarna är mycket borta från sina barn. De bryr sig inte särskilt mycket om barnen"	237

5.5.3	Att bo och uppfostras i kollektiv	239
5.5.4	"Uppfostran i de nyandliga rörelserna är sträng, kärv och kylig"	240
5.5.5	Hur mycket styrs föräldrarna i sina relationer till barnen av de officiella uppfostringsideologierna inom de nyandliga rörelserna?	242
5.5.6	Att påverka barn. "Gäller religionsfrihet även för barn? "	245
5.6	Förhållningssätt som kan vara till hinder för barns utveckling och innebära risk för att barn far illa	248
5.6.1	Att framställa omvärlden som underlägsen och föraktlig respektive som ond och farlig	249
5.6.2	Att disciplinera barn med aga, straffhot och skuldbeläggning	251
5.6.3	Att utsätta barn för förödmjukande tillrättavisningar och kanske dessutom i föräldrarnas passiva åsyn	252
5.6.4	Att låta barn vara åsyna vittne till att deras föräldrar kränks	253
5.6.5	Att vid en förälders utträde ur rörelsen svartmåla denna förälder inför barnet och kanske dessutom hindra barnet från umgänge	253
5.6.6	Att tvinga sig på och försöka utröna barnets tankar och därmed överträda gränsen till barnets "inre värld"	254
5.6.7	Att framställa sjukdom, svaghet och olyckor som åtminstone delvis en följd av bristande tro, orätta tankar eller andra personliga tillkortakommanden	256
5.7	Att utreda och bedöma om ett barn inom de nyandliga rörelserna far illa: en svår uppgift för socialtjänsten	257
5.8	Att i förskola och skola möta, bemöta och stödja barn som växer upp i nyandliga rörelser	260
5.8.1	Förskolans/skolans uppgift	262
5.8.2	Några för barnen viktiga behov i förhållande till förskolan/skolan	262
5.8.3	Att "addera" och inte "dra ifrån"	263
5.8.4	Att vara annorlunda	264
5.8.5	Att "tycka synd om" barnen	266
5.8.6	Att underlätta för barn att "få vara med"	267
5.8.7	Att skilja på det annorlunda och det oacceptabla	268
5.8.8	Vilka kunskaper kan vara till hjälp för personalen?	268

6	Fristående skolor på religionens grund	273
6.1	Sammanfattning och förslag.....	273
6.2	Översyn av situationen – inledning.....	277
6.3	Fristående skolor	278
6.3.1	Vad är en fristående skola?	278
6.4	Godkännande av fristående skolor som motsvarar grundskolan	280
6.4.1	Övriga krav för ett godkännande.....	282
6.5	Läroplanen (Lpo 94)	282
6.6	Fristående skolor som motsvarar grundskolan.....	283
6.7	Geografisk spridning	284
6.8	Konfessionella skolor.....	285
6.8.1	Vad kännetecknar en skola med konfessionell inriktning?	285
6.9	Tillsyn	287
6.9.1	Tillsyn av de fristående skolor som motsvarar grundskolan	287
6.9.2	Allmänna förutsättningar för verksamheten som skall uppfyllas	288
6.9.3	Kraven på att utbildningen väsentligen skall motsvara grundskolans	289
6.9.4	Intagningsregler och urvalsgrunder.....	291
6.10	Skolans mål	292
6.11	Beredskap för elever med särskilt stöd	292
6.12	Modersmålsundervisning	293
6.13	Skolhälsovård.....	293
6.14	Skolans samarbete med hemmen och kontakt med samhället	294
6.15	Allsidighet och saklighet.....	295
6.16	Återkallande	296
6.17	Avslag.....	296
6.17.1	Skäl till avslag	297
6.18	Slutsatser	298
6.19	Skolpliktens fullgörande på annat sätt	299
6.19.1	Medgivande.....	299
6.19.2	När kan denna lagparagraf tillämpas?.....	299
6.19.3	Vad innebär kravet på ett fullgott alternativ?	300
6.19.4	Kontroll av skolpliktens fullgörande på annat sätt	301
6.19.5	Domstolsbeslut mellan åren 1993 och 1997 i Kammarrätt och Regeringsrätt.....	301

6.19.6	I vilka fall har Regeringsrätten gett sitt bifall till den klagande och medgett rätt att bedriva hemundervisning?	302
6.19.7	Slutsatser rörande skolpliktens fullgörande på annat sätt	303
7	Religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv ..	305
7.1	Sammanfattning och förslag.....	305
7.2	Frihet, tvång och skydd.....	308
7.3	Religionsfrihet.....	310
7.3.1	Religionsfrihet i internationell rätt	310
7.3.2	Religionsfriheten i svensk rätt.....	311
7.3.3	Innebörd	315
7.3.4	Begränsningar	316
7.3.5	Slutsats och diskussion.....	316
7.4	Integritet och påverkan.....	318
7.4.1	Personlig integritet	318
7.4.2	Otillbörlig påverkan	318
7.4.3	Praktiska fall och straffrättens normer	322
7.4.4	Om bedrägeri och kvacksalveri.....	324
7.4.5	Om testamentets ogiltighet.....	326
7.5	Familjerätt	327
7.5.1	Familjerättens kulturbundenhet.....	327
7.5.2	Makar, föräldrar och barn	328
7.5.3	Myndighetsåldrar, förvaltare och förordnande av god man.....	331
7.5.4	Egendomsförhållanden.....	334
7.6	Barns rätt	334
7.6.1	Barnkonventionen	334
7.6.2	Sociallagstiftning och skydd för barn och unga.....	336
7.6.3	Skola och fristående skola.....	337
7.7	Marknadsföring och konkurrens	339
7.7.1	Konsumentskydd.....	339
7.7.2	Vilseledande reklam och annan otillbörlig marknadsföring.....	342
7.7.3	Konkurrenslagstiftning.....	343
7.8	Arbete, näring och skatt	343
7.8.1	Anställdas rätt och skydd	343
7.8.2	Troende anhängare i offentlig tjänst	345
7.8.3	Näringsverksamhet och företagande	348
7.8.4	Skatter och avgifter	348
7.9	Avtals ogiltighet, gåvor och skadestånd.....	349

7.9.1	När är avtal ogiltiga?.....	350
7.9.2	Om ogiltiga gåvor.....	353
7.9.3	Om skadestånd och andra icke straffrättsliga sanktioner	354
7.10	Sammanfattande slutsatser	356
7.10.1	Tillgodosedda skyddsbehov	356
7.10.2	Möjligen tillgodosedda skyddsbehov.....	357
7.10.3	Bristande skydd.....	357
7.10.4	Förslag.....	358
8	Litteraturlistor	359
8.1	Allmän litteratur om nya religiösa rörelser	359
8.2	Litteraturlista till kapitel 2.2 "Nya religiösa rörelser – en bakgrundsteckning"	362
8.2.1	Refererad litteratur till kapitel 2.6 "Kyrkor, samfund och rörelser i Sverige 1998"	374
8.3	Litteraturförteckning till kapitel 3 "Internationella erfarenheter"	375
8.4	Litteraturförteckning till kapitel 4 "Krisstöd för perso- ner som lämnat nyhandliga rörelser"	375
8.5	Litteraturreferenser till kapitel 5 "Barn som växer upp i nyandliga rörelser"	375
8.6	Litteraturförteckning till kapitel 6 "Friskolor på religionens grund"	377
8.7	Förkortningar och källhänvisningar till kapitel 7 "Religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv"	377
	Bilaga: Kommittédirektiv	379

1 Sammanfattning

Utredningens överväganden och förslag

Utredningen har haft som ett av sina uppdrag att bedöma i vad mån människor som lämnar nyandliga rörelser har behov av samhällets stöd. För att en sådan bedömning skall vara möjlig har en stor del av utredningsarbetet kommit att bestå i att försöka förstå fenomenet som helhet; i vad mån berörs samhället i övrigt av de nya religiösa rörelsernas aktivitet, vilken omfattning har de nya trosföreställningarna, vilka eventuella problem skapar de och för vilka?

Erfarenheter från vårdgivare, organisationer, enskilda, forskare och företrädare för olika religiösa rörelser har tillfört utredningen kunskap. Internationella kontakter har varit betydelsefulla som jämförelseobjekt.

Eftersom området är starkt polariserat har det varit svårt att balansera de uppgifter som kommit till utredningen och försöka förstå parternas starka känslor, för att därigenom kunna sätta in dem i ett perspektiv där olika intressen kan sammanjämkas.

1.1 Uppdraget

Utredningens uppdrag, som det uttrycks i direktiven, var att undersöka i vad mån människor hamnar i psykiska kristillstånd i samband med utträde ur nyandliga rörelser samt vilken hjälp de i sådana fall behöver.

Vidare skulle särskild uppmärksamhet ägnas åt barnens situation i rörelserna, forskningsläget skulle inventeras liksom internationella erfarenheter i ett antal angivna länder. Slutligen skulle frågor om prevention beaktas.

1.2 Några utgångspunkter

I ett demokratiskt samhällsskick där religionsfriheten, yttrandefriheten, informationsfriheten, föreningsfriheten och mötesfriheten är garanterade och tryggade är det inte samhällets uppgift att ifrågasätta och värdera olika trosformer. Det är däremot viktigt att fortlöpande diskutera

samhällets förhållningssätt till rörelser som har som mål att inom den egna rörelsen inskränka de demokratiska friheterna. En fråga är på vilket sätt samhället kan agera utan att samhället självt tillgriper odemokratiska metoder.

Det finns internationella erfarenheter av grov brottslighet som skett i namn av en nyandlig rörelse, t.ex. giftspridning i Tokyos tunnelbana. Massjälvmord, som förekommit i flera länder, har i några fall inte skett genom att enskilda människor fattat beslut om att ta sina egna liv utan genom att någon annan bragt dem om livet. I Sverige har inget jämförbart skett. Givetvis spelar dessa erfarenheter roll, för allmänheten, politiker och media, och finns med som en mörk botten och ett orosmoment, när frågor om nyandliga rörelser diskuteras.

Historiskt har många nya religiösa rörelser kommit i konflikt med majoritetssamhället. Vad som vid en given tidpunkt kan förefalla udda och avvikande, kan i ett senare skede vara accepterat och okontroversiellt. Samspelet mellan samhället och rörelsen över tid förefaller att slipa av kanterna från båda håll och en dialog med ömsesidig respekt kan etableras. Grupper som inte följer denna utveckling, utan fortsätter ett isolerat liv, överlever knappast någon längre tid.

Å ena sidan kan man därför mena att rörelser borde lämnas därhän med sin interna utveckling mot etablering eller nedläggning. Å andra sidan går det inte att bortse ifrån att det under resans gång kan finnas företeelser som är oacceptabla ur samhällets synpunkt. Vuxna människor har all rätt att tro vad de vill och uttrycka sin tro på det sätt de önskar. Detta dock under förutsättning att det inte sker på andras bekostnad eller tar sig sådana former att den enskildes fri- och rättigheter kränks. Det är inte acceptabelt om människor utsätts för påtryckningar och manipulationer som går över gränsen för den egna viljan.

Utredningen har *inte* haft som sin uppgift att kartlägga eller peka ut enskilda rörelser eller personer. Däremot har vissa företeelser och metoder inom olika rörelser varit angelägna att belysa för att förstå uppkomsten av krisreaktioner eller andra problem som människor kan få i samband med medlemskap i rörelser och samfund.

1.3 Ett internationellt perspektiv

I flera europeiska länder har statliga utredningar om nyandliga rörelser presenterats under de senaste åren. Deras huvudsakliga innehåll presenteras i kap. 3. Den svenska utredningens huvudsakliga slutsatser av ett flertal besök hos organisationer i andra länder, som verkar inom området nya religiösa rörelser, är att inte bidra till ökade motsättningar mellan rörelserna och samhället i övrigt. Tvärtom, bör samhället medverka till att en dialog kommer till stånd mellan alla berörda parter inom området. Dialogen behövs av flera skäl: Polariteten i diskussionen är stor; antingen anses man vara *för* eller *emot*. Olika läger i debatten misstänkliggör varandra. Vidare har en del länder, något tillspetsat, förklarat krig mot de nya religiösa rörelserna, något som snarast leder till en ökad isolering och därmed risk för en destruktiv utveckling.

Olika länder har agerat på olika sätt. I Frankrike och Belgien har statliga utredningar gjort en tydlig markering gentemot de nya religiösa rörelserna, vars aktiviteter anses utgöra en potentiell fara mot såväl staten som individen. Även Genève's kanton i Schweiz har gjort en utredning kring fenomenet som starkt påminner om de belgiska och franska utredningarna. De förhållningssätt som dessa tre utredningar förespråkar kan karakteriseras som "hårda tag" mot de nya religiösa rörelserna. Något av ett motsatt förhållningssätt förespråkas i Italien och Danmark och i någon mån England, där man inte ser någon större fara varken för individen eller för samhället i den nya flora av trosuppfattningar som brett ut sig. Några statliga utredningar har inte aktualiserats i dessa länder. Däremot har tyska förbundsdagen nyligen lagt fram en omfattande utredning om såväl rörelserna som de s.k. psyk-grupperna, som återfinns inom New Age-vågen och som arbetar med terapeutiska tekniker av olika slag. I Tyskland förespråkas en varsam vaksamhet gentemot rörelserna och flera olika förslag till skärpningar av lagar läggs fram, inte minst på det konsumenträttsliga området, där man vill skydda individer från dem man anser vara mindre nogräknade kvasipsykologer och naturläkare. Scientologirörelsen anses inte vara någon religion i Tyskland där man nu tillämpar en särskild *observation* av just scientologernas organisation. I USA har det liberala religionsklimatet givit upphov till en mängd rörelser, vars verksamheter myndigheterna inte vill lägga sig i. Den s.k. antikulturrörelsen i USA har utvecklat en forskningsinriktad profil, till skillnad från kollegorna i Europa. Deras röst i diskussionen är dock relativt svag, till skillnad från motsvarigheten i Frankrike. Här har staten i stort sett gjort gemensam sak med antikulturrörelsen, bl.a. genom inrättandet av ett fast utskott med uppdrag att vaka över sekterna – den vedertagna termen i Frankrike. I

Österrike har staten givit ut ett informationsmaterial, där man varnar för just sekter – ett begrepp som även används där. Europaparlamentet har vid flera tillfällen tagit upp de nya religiösa rörelserna. I en resolution från februari 1996 avfärdas tanken på att göra en lista över alla s.k. sekter, samtidigt som man anser att de nuvarande lagarna inte tillämpas tillräckligt för att bekämpa brott som begås inom nya religiösa rörelser. Några nya lagar behövs inte, menar man, utan man prioriterar skyddet av individen och individen som konsument på den andliga marknaden.

Den svenska utredningens strategi – att skapa dialog för ömsesidig förståelse – får inte betyda att samhället visar flathet, med hänvisning till att tveksamma eller olagliga handlingar begåtts i religionsfrihetens namn. Den enda rimliga samhälleliga utgångspunkten för ett agerande, som varken kränker religionsfriheten eller skyddet för individen, är kunskap om de verkliga förhållandena, om de verkliga proportionerna och om de involverade föreställningsvärldarna. Våra slutsatser bl.a. av de internationella erfarenheterna, leder fram till det innehåll som skisseras för KULT, Kunskapscentrum för livsåskådnings- och trosfrågor (se kap. 1.5).

1.4 Forskningsläget

Det råder brist på sammanhållen forskning och kunskap inom området nyandliga rörelser. Vid utredningens hearingar och vid de konferenser som utredningen närvarit vid, är ett ständigt återkommande tema just bristen på systematisk kunskap, inte minst när det gäller barnens situation. Religionsforskarna själva understryker detta besvärande faktum. Forskningen karaktäriseras som knapphändig och splittrad. Uttrycket "spridda skurar" har använts för att beskriva situationen både när det gäller volym och teoretiskt innehåll. Någon systematisk granskning av området förekommer inte. Det är bara enskilda studier, ofta detaljgranskningar, som då och då presenteras. Ett övergripande forskningsmässigt grepp efterlyses från flera håll.

Eftersom den allmänna debatten om religioner och trosuppfattningar ofta grundar sig på felaktigheter, föreställningar och rykten, framträder behovet av en kritisk akademisk forskning som desto större. Nya religiösa rörelser och det omgivande samhället reagerar på varandra på olika sätt utifrån den information som finns. En saklig kunskap grundad på kritisk forskning skulle göra situationen lättare att handskas med för alla inbegripna. Såväl religionsfriheten som samhällets ansvar att hjälpa människor och att stävja avarter inom religionens område, skulle gagnas av satsning på en utökad forskning.

Utredningen föreslår en sådan satsning med särskild betoning på barnens situation inom nyandliga rörelser. Forskningsmedlen bör förläggas till det föreslagna Kunskapscentret för livsåskådnings- och trosfrågor. (Se kap. 1.5)

1.5 Stödbehov

Utredningen har genomfört två större undersökningar. Den ena inom offentlig sektor – landsting och socialtjänst – och den andra inom organisationer och kyrkor, för att kartlägga i vad mån och av vilka anledningar människor söker sig till dessa för att få stöd i samband med utträde ur en nyandlig rörelse. Avsikten har varit att få en uppfattning om problemets storlek, vilka behov den som söker hjälp har samt vad olika personalkategorier har uppfattat som önskvärda kunskaper för att kunna bistå enskilda personer i den uppkomna krisen.

En tredje undersökning har inventerat befintliga krismottagningar i landet med avsikt att utröna om kompetens finns för att hjälpa utträdare från nyandliga rörelser och, om så inte är fallet, undersöka vilken kunskap som saknas samt få synpunkter på metod- och organisationsfrågor för att bygga upp ett krisstöd för denna kategori.

Den stora majoriteten av medlemmar inom de nyandliga rörelserna har positiva erfarenheter av sitt medlemskap. De har anslutit sig till en idé eller lära som svarar emot personens behov. För de flesta är medlemskapet begränsat i tid. Efter två år har merparten lämnat rörelsen. Detta sker i allmänhet helt odramatiskt, och utträdarna anser sig ha berikats av en erfarenhet som i huvudsak är av godo.

Att ange en siffra för att bedöma antalet berörda personer i nya religiösa rörelser är vanskligt. Utifrån den sammanställning utredningen har gjort, som inkluderar alla religiösa samfund i Sverige kan, om gränsen för "nyandlig rörelse" dras vid dem som etablerat sig i Sverige under de senaste decennierna, antalet medlemmar i hela landet uppskattas till mellan 50-60 000. I denna skattning ingår inte gränsande grupperingar inom New Age-rörelsen, s.k. psyk-grupper och kommersiella företag som tillämpar metoder och organisationsformer som påminner om dem som finns inom vissa nyandliga rörelser. Om dessa senare grupperingar inkluderades skulle siffran bli flera gånger större.

Uppemot 100 människor söker årligen hjälp för problem som uppkommit i samband med medlemskap och utträde ur en nyandlig rörelse. Det finns anledning att tro att fler skulle söka hjälp, om kunskapen om de speciella problemen i detta sammanhang var kända av vårdgivare och organisationer, bl.a. skulle man lättare kunna upptäcka att det bakom "oro" eller "sömlöshet" kan dölja sig problem som emanerar ur

ett medlemskap i en nyandlig rörelse. En oförståelse för bakomliggande orsaker och för problemets natur avhåller troligen människor från att formulera problemets uppkomst. Människor avstår från att söka hjälp också av andra skäl. För många har skamkänslorna över att vara "lurad" en återhållande effekt, för andra kan oviljan att ge sig till känna ha andra orsaker. Mörkertalen i sammanhanget kan antas vara stora, och många fler skulle förmodligen behöva någon form av stödåtgärd när de lämnar en nyandlig rörelse.

Ibland är anhöriga till personer som finns i, eller har lämnat nyandliga rörelser de som mest behöver hjälp. De behöver hjälp att förstå och acceptera att en nära släkting eller vän har valt ett annat sätt att leva och kanske finna ett annat förhållningssätt till den vrede eller besvikelse som kan uppstå. Det kan vara viktigt att hela familjer får stöd när en person lämnar en rörelse för att nätverket skall kunna bistå i processen. Ibland är det hela familjer som behöver hjälp under utträdsfasen.

Problemen är inte enbart psykiatriska, utan också andliga, sociala, medicinska, ekonomiska och juridiska. För vissa kan en ny socialiseringsprocess krävas, t.ex. om de helt levt inom rörelsen och inte haft yrkesverksamhet utanför den.

Relativt få fall årligen kan vara nog så resurskrävande, eftersom det ibland rör sig om stödbehov för hela familjer och omfattar hela livssituationen.

Utredningen föreslår inte att specialresurser för rehabilitering av utträdare inrättas. Därtill är antalet fall för få och problembilden allt för mångfacetterad: Varje person kan förväntas behöva hjälp från flera olika vårdgivare eller stödpersoner. Det finns ett omfattande kunskapsbehov inom många personalkategorier inom bl.a. psykiatrin, socialtjänsten och skolhälsovården för att regionalt kunna bistå människor som söker hjälp.

Utredningen föreslår att kompetenshöjningen inom området skall åligga det föreslagna Kunskapscentret för Livsåskådnings- och Trosfrågor.

1.6 Kunskapscentrum för Livsåskådnings- och Trosfrågor

På många ställen i landet finns välutvecklade specialiserade krismotagningar. Enligt utredningens bedömningar finns det, som nämnts, inget underlag för utvecklandet av en särskild krisstödsenhet för människor som lämnar nyandlig rörelser. Däremot finns det ett stort behov av

kunskap om andliga frågor och om fenomenets komplexitet, för dem som möter människor i kris i samband med medlemskap i en nyandlig rörelse. Det handlar om social tillhörighet, om trosföreställningar, om auktoritet, underordning och mycket annat.

Den allmänna debatten om de nya religiösa rörelserna domineras av missuppfattningar, överdrifter, och ibland av ren desinformation från olika parter. Kontakter med forskare, vårdarbetare, medlemmar och andra visar entydigt på behovet av en ökad dialog mellan samhället och de nya religiösa rörelserna och på behovet av en seriös kunskap om det nya religiösa landskapet.

Behovet av en ökad kunskap bland människor som möter avhoppare och andra med problem som är förknippade med att man slutat eller blivit utesluten, eller för den delen anhörigs medlemskap i en nyandlig rörelse, är inte bara av psykologisk natur. För att kunna handskas med dessa mänskliga kriser, räcker det inte med ett individuellt perspektiv. Här krävs också social, juridisk och teologisk kunskap.

Därför föreslår utredningen inrättandet av en stiftelse med arbetsnamnet KULT – Kunskapscentrum för Livsåskådnings- och Trosfrågor.

Förutom att fungera som ett kunskapscentrum blir en av denna stiftelses huvuduppgifter att bygga broar mellan rörelser och samhället, mellan minoriteterna och majoriteten. Stiftelsens mål blir att skapa dialog, minska polarisering, öka kunskap och förebygga kriser, såväl på individ- som på samhällsnivå. Vidare föreslås stiftelsen initiera och stimulera forskning genom förvaltandet av särskilda medel för detta.

Dialogskapandet motiveras av det välgrundade antagandet att rörelser som blivit farliga för medlemmarnas liv och hälsa eller för samhället i övrigt, har utvecklats i isolering sedan samhället vänt dem ryggen. En del rörelser som inte har kontakt med samhället i övrigt kan utveckla destruktiva drag. Alltså är dialogen ett viktigt medel för att undvika en destruktiv utveckling. Religionsfriheten kan vidare bara gagnas av att den samlade kunskapen i samhället om religiösa rörelser ökar. Att informera allmänheten, att ordna konferenser blir några inslag i stiftelsens verksamhet, liksom att utbilda personal som i sitt arbete kan tänkas möta människor som hamnat i kris i samband med medlemskap i en rörelse. Vidare kan stiftelsen organisera medlingar i konfliktsituationer mellan individer och rörelser. I det nätverk som stiftelsen föreslås bygga upp, skall alla intressen inom området vara representerade, t.ex. rörelserna själva, de kritiska frivilligorganisationerna, forskare, Rädda Barnen och andra frivilligorganisationer m.fl. I nätverket bör även internationella kontakter ingå.

Brist på verklig kunskap och brist på forskning, inte minst inom området barn och nyandliga rörelser, har artikulerats i nästan varje möte

mellan utredningen och involverade personer eller organisationer. Mot bakgrund av den ystra ryktesspridningen och av dåligt grundade föreställningar om förhållandena i rörelserna, som sprids i medier och andra sammanhang, föreslår utredningen att stiftelsen med arbetsnamnet KULT, skall initiera och följa forskning inom området samt att stiftelsen erhåller medel, avsedda för forskningsprojekt inom området nya religiösa rörelser i vid bemärkelse.

1.7 Ansvar för barn och unga

Särskild vikt har lagts vid att försöka beskriva barnens situation i mer eller mindre slutna rörelser. Ett hinder i denna del är att det saknas kunskap och forskning på området. Detta gäller såväl kvalitativt som kvantitativt, nationellt som internationellt.

Mot den bakgrunden föreslår utredningen såväl kort- som långsiktiga forskningsinsatser om barns situation i slutna samfund.

Föräldrars rätt att uppfostra sina barn i enlighet med sin tro och övertygelse är oomtvistlig. Denna rätt måste dock balanseras mot vetenskapen om att det finns barn som far illa i nyandliga rörelser. Utredningen har både genom egna undersökningar och genom litteratur fått kunskap om förekomsten av såväl psykiska som fysiska övergrepp mot barn i ett antal fall.

Utredningen menar att det är angeläget att barn som lever i slutna grupper skall ha samma form av stöd, skydd och rättigheter som andra barn. Samtidigt är det viktigt att barn som växer upp i rörelserna inte stigmatiseras. Omvärlden måste betrakta deras tillhörighet i olika samfund med respekt och kunskap. Paralleller kan dras till andra minoritetsgrupper, där ett integrationsperspektiv kan tillämpas också på dessa barn. Detta skulle kunna innebära att barn som växer upp inom olika samfund inte skulle försättas i konfliktsituationer mellan normerna i hemmet och dem i omvärlden

Bristen på kunskap och erfarenhet av att möta barn från dessa rörelser ställer många personalkategorier inför svårbemästrade situationer.

Utredningen föreslår därför utarbetande av råd och anvisningar till olika personalkategorier inom skola, barnomsorg, socialtjänst och sjukvård. Av samma anledning bör kursplaner för lärar- förskolläro- och socionomutbildningar inkludera frågor om religiösa minoriteter, liksom fortbildningar om kulturmöten som anordnas av kommunerna.

Utöver detta menar utredningen att det bör ligga inom socialtjänstens ansvar och intresse att skaffa kunskaper om de rörelser som t.ex. förespråkar barnaga eller andra aktiviteter som strider mot de lagar och regler som finns inom socialtjänstens intresseområde.

Samhällets ansvar för alla barn i Sverige styrs av flera lagområden. En förutsättning för att kunna tillämpa dessa lagar är att samhället står i kontakt med alla barn. För vissa barn som växer upp inom nyandliga rörelser saknas denna kontakt. Det kan bero på att de inte finns inom den offentliga skolan, utan går i fristående, rörelsedrivna skolor eller får undervisning i vad som kallas skolpliktens fullgörande på annat sätt, s.k. hemundervisning.

Konfessionella fristående skolor, dvs. skolor som grundar sig på en religiös uppfattning, utgör en relativt stor andel av alla fristående skolor, nämligen 60 st (av 298 verksamma fristående skolor). De flesta av dessa har en kristet protestantisk inriktning. Inspektioner visar att undervisningen här är saklig och allsidig. De demokratiska värderingarna upprätthålls.

De fristående skolorna regleras enligt särskild lagstiftning med tillhörande regelverk.

Utredningen har funnit att det finns brister i dessa system som Skolverket borde få i uppgift att se över. Det gäller t.ex. reglerna för fristående skolors förvaltning och beslutsfattande inom skolorna. Det gäller även krav på kompetens för den som anställs som rektor för en fristående skola, för att skolan skall nå upp till de normer som gäller för den offentliga skolan liksom en prövningsmöjlighet för Skolverket för att undersöka fysiska eller juridiska personers lämplighet att driva en fristående skola.

Vidare föreslås en översyn av tillämpningen vad gäller kommuners insyn och Skolverkets tillsyn av de fristående skolorna.

Ansvar för och tillsynen över skolhälsovården övergick nyligen till Socialstyrelsen. Det är angeläget att de fristående skolornas skolhälsovård ses över så att de är i nivå med andra skolor, både vad gäller regelsystem som kvalitet.

Utredningen har kunnat konstatera att det finns brister i kommunernas handläggning, beslutsfattande och tillsyn av skolpliktens fullgörande på annat sätt, s.k. hemundervisning. Tillämpningen av skollagen för medgivande varierar starkt mellan olika kommuner.

Utredningen föreslår därför att kommunerna på lämpligt sätt ges tillräcklig kunskap om regler och villkor för s.k. hemundervisning. Vidare föreslås att socialnämnd skall avge yttrande i sådana ärenden samt att kommunen förordnar en kontaktperson till den skolpliktige och den eller dem som bedriver undervisningen.

Bakgrunden till dessa förslag är att kommunen har ett ansvar som sträcker sig utöver mätbara kunskapsmått. Kommunen skall svara för att elevens sociala situation överensstämmer med skollagens övriga målformuleringar.

1.8 Lagstiftningsfrågor

Det finns företeelser inom vissa nyandliga rörelser som gränsar till, eller överskrider, vad svensk lag stadgar, t.ex. vad gäller barnaga, ocker, kvacksalveri och skattelagstiftning.

Nuvarande lagstiftning har ett flertal instrument som kan användas mot sådana handlingar. Problem med tillämpningen uppstår när handlingar inte kommer till myndigheternas kännedom, men drabbar enskilda inom slutna grupper. Det finns också exempel på att anställda inom offentliga myndigheter avstått eller tvekat att ingripa, eftersom handlingen skett inom ett religiöst samfund. Mot den bakgrunden är det angeläget att poängtera att svensk lag gäller, oavsett religionstillhörighet.

Det är naturligtvis tillåtet att tro på vad som helst och att utöva denna tro genom ritualer av olika slag. Det är också tillåtet att frånhända sig sina demokratiska fri- och rättigheter, liksom att ha en vision av ett samhälle utan demokratiska institutioner. Religionsfriheten har dock sina gränser. Man får inte kränka andras demokratiska fri- och rättigheter i religionens namn och man får inte bryta mot lagarna med hänvisning till vad en religion påbjuder.

Utredningens juridiska avsnitt (se kap. 7) beskriver internationella deklARATIONER och konventioner när det gäller bl.a. fri- och rättigheter. Den svenska grundlagen tas också upp och i kapitlet går ett antal relevanta rättsliga områden igenom: bedrägeri, skola, testamente, sociallagstiftning, familjerätt, för att nämna några. Lagskyddet för den enskilde är relativt väl utvecklat, men lagarna tillämpas inte, eftersom händelser inom området sällan lagförs. Utredningens slutsats är att individens skyddsbehov är relativt väl tillgodosett i de flesta fall. Dock ger lagstiftningen ett otillräckligt skydd när det gäller det som i utredningen kallas "otillbörlig påverkan", eller manipulation. Ett införande av begreppet "otillbörlig påverkan" i lagstiftningen skulle gagna såväl seriösa religionsutövare som den personliga integriteten. Om en person mot sin vilja påverkas att ta avstånd från sin tro (tidigare användes begreppet "avprogrammering"), kan detta enligt den föreslagna lagen anses som otillbörlig påverkan, på samma sätt som manipulationer av en individ i en religiös rörelse kan betraktas som en otillbörlig påverkan.

Därför föreslår utredningen en ny straffbestämmelse i BrB, vilken straffbelägger otillbörlig påverkan. Detta bör utredas i särskild ordning.

1.9 Konsekvenser av utredningsarbetet

Enligt direktiven skall denna, liksom andra statliga utredningar, göra en bedömning av vilka konsekvenser utredningens förslag kan få för några angivna områden. I det följande presenteras några tänkbara effekter av utredningens förslag.

1.9.1 Regionalpolitiska aspekter

Förekomsten av nya religiösa rörelser är spridd över landet. Vissa storstadsområden och ett antal kommuner förefaller att ha högre andel rörelser än andra. Orsakerna till detta står bl.a. att finna i att religionsutövning av tradition har olika stark ställning i vissa städer och landsdelar.

Det nationella Kunskapscentrum för livsåskådnings- och trosfrågor, som föreslås av utredningen, skall ha som en av sina arbetsuppgifter att sprida kunskap till vården, myndigheter, politiker, media och skolan. Utbildningsinsatserna skall spridas till yrkesverksamma och andra intresserade över hela landet. Vården bör kunna ges vid redan befintliga enheter så att den som behöver psykiatrisk vård skall kunna få det i sin egen region.

1.9.2 Jämställdhetsfrågor

När det gäller de jämställdhetspolitiska konsekvenserna är det svårt att påvisa att något kön skulle gynnas eller missgynnas av utredningens förslag. Det finns inte någon statistik som visar könsfördelningen hos dem som får psykiska eller andra problem efter sitt medlemskap.

1.9.3 Brottslighet och brottsförebyggande arbete

De resonemang som förts under tidigare rubriker visar att det finns handlingar som ibland gränsar och ibland överskrider svensk lagstiftning inom vissa av de nyandliga rörelserna. En ökad öppenhet mot samhället och en dialog utanför gruppernas slutna värld är den metod som bäst förebygger brottslighet.

Under förutsättning att olika personalkategorier få en ökad kunskap om och ökad beredskap inför problem som kan finnas inom grupperna, kan vaksamheten öka mot icke önskvärda handlingar.

Det föreslagna Kunskapscentrum för livsåskådnings- och trosfrågor har som sin uppgift att verka för dialog och att utbilda olika personalkategorier. Detta skulle motverka brottsliga handlingar och gynna det brottsförebyggande arbetet.

1.9.4 Finansiering av utredningens förslag

Utredningens förslag om instiftandet av ett Kunskapscentrum för livsåskådnings- och trosfrågor, medför en beräknad kostnad om 5 Mkr per år. Frågan om finansiering av kostnaden har diskuterats i utredningen. Två möjligheter har då berörts. Den ena innebär en omfördelning av delar av det verksamhetsbidrag till samfund som årligen utgår från Kulturdepartementet (se kap. 2.7). Den andra möjligheten som diskuterats i utredningen är inrättandet av en särskild avgift i samband med registrering av trossamfund. Enligt detta senare förslag bidrar samtliga samfund som önskar registrera sig enligt den nya lagen, till att öka allmänhetens kunskap om nya religioner och att förbättra samhällets möjligheter att hjälpa dem som är i behov av stöd i samband med religionsutövning.

2 Nya religiösa rörelser – en bakgrundsteckning

Samtiden kännetecknas av mångfald. Nya religiösa rörelser är i det perspektivet något som sammanfaller med andra företeelser. För vissa ger mångfalden en möjlighet att söka alternativ som stämmer med den egna personligheten. För andra skapar mångfalden förvirring och man önskar tillhörighet i ett sammanhang där valmöjligheterna begränsas eller utesluts. Det är genom auktoritära strukturer och tydliga svar på livsfrågor och moral, ideologisk fasthet, klar identitet, engagemang och social gemenskap som vissa nyandliga grupper blir ett alternativ för personer som uppfattar omvärlden som allt för svårgripbar. Grupperna är små. De flesta som är engagerade i dessa rörelser är med under en kort period, oftast i ungdomen. Många fungerar psykiskt sett väl i dessa rörelser men det finns en grupp som kräver särskild uppmärksamhet och insatser, anhöriga som upplever sig förlorat sina närmaste liksom de som varit inblandade och som efteråt upplever problem med identitet. De symptom som då uppträder är särskilt viktiga att se i sitt religiöst/sociala sammanhang och inte blott i psykiatrins terminologi.

2.1 Sammanfattning

I denna översikt ges inledningsvis en samhällsorienterad bakgrund till den religiösa förändringen i Sverige, därefter ska vi kort beskriva några drag i nya religiösa rörelser, deras innehåll, föreställningar och struktur. Vi berör frågan om vilka sociala och psykologiska problem som kan finnas i anslutning till dem. Avslutningsvis kommer några synpunkter på frågan om relationen mellan psykiska störningar och ny religiös rörelse. Sist betonar vi behovet av saklig forskning och information. Men redan här vill vi framhålla att fenomenet "sekt" är mycket mångsidigt. Det korta utrymmet leder till ett framställningssätt som inte kan vara så nyanserat utan snarare försöker visa några övergripande aspekter.

I detta kapitel finns också en mycket kort kommentar kring den splittrade forskningssituationen inom området i Sverige. En genomgång

av antalet medlemmar i alla religiösa rörelser presenteras också i detta kapitel som avslutas med en genomgång i tablåform över hur statsbidraget till samfund fördelades under 1997.

2.2 Från trygg entydighet till hotande mångfald

En poäng i det följande är att dragningen in mot totalitära eller auktoritära andliga rörelser kan ses som en protest mot en alltför förvirrad samtid. Medan somliga uppfattar mångfalden snarare som stimulerande och utmanande, en protest mot en alltför utslätad eller konventionell enhetlighet söker sig andra mot livstolkningar som kan sägas vara starkt hierarkiska, bygger på underkastelse under en karismatisk och kraftfull ledare, ger sig hän åt en entydig livstolkning och detaljreglerade moralregler – ett slags flykt från den förvirrade samtiden.

Det sena 1900-talet har inneburit stora omvälvningar på den samhällseliga scenen. De politiska och religiösa institutioner som i århundraden burit upp gemensamma ideal och normer har nu svårigheter att göra sig gällande. Allt fler tycks ignorera gamla idébärande organisationer, vare sig de är politiska eller religiösa. Men även unga rörelser som Lutherhjälpen, Röda Korset och Amnesty International har problem med nyrekrytering. Samma misstro mot organiserat engagemang gäller nykterhets- och frikyrkorörelserna. Individualismen och privatiseringen har blivit påtagliga.

Om medborgarna tidigare hade relativt få och stabila ideologiska och religiösa lojaliteter måste både politiker och kyrkliga funktionärer nu i stället oftare försöka att erövra lojaliteter. Trolösheten mot partier och färdiga program tycks öka. Allt fler vill bygga upp egna livshållningar. De gamla gränserna mellan höger och vänster tycks suddas ut. Ur det som idéburna rörelser "sänder", plockar individer ut vad de uppfattar som rimligt för dem själva. Intressen för politik och samhälle liksom för livsåskådning/etik finns kvar. Den kollektiva solidariteten mot en idémessig kärna som i sin tur hålls samman i en organisation tycks däremot svikta.

För man över detta på det religiösa området kan man iaktta liknande tendenser; man kan se en successiv nedgång i organiserat religiöst engagemang. Den officiella och av svenskt samhälle legitimerade andligheten – den Svenska kyrkan, invandrarsamfund och frikyrkorna – har problem. Färre tror på Gud i kristen mening. Ett mycket litet antal av den totala befolkningen går regelbundet i den kristna gudstjänsten. Däremot tycks en privatiserad och upplevelseorienterad andlighet öka,

oftast kopplad till naturen och känslor. Man nyttjar kyrkornas tjänster, men på sina egna villkor.

När till synes fasta värden faller, traditioner upplöses och få idéer längre har självklarhetens styrka, uppträder ett slags ideologiskt vacuum. Man kan kalla det en relativismens yrsel eller en mångfaldens svindel. Existentiella frågor som tidigare fått sin tolkning via de stabila kulturella former som kyrkor och samfund tillhandahållit, flyter nu mer fritt. Intresset för etik och existentiella frågor är därför påtagligt, liksom för andliga och filosofiska problem. Men sökandet är mer förbehållslöst och mer respektlöst gentemot klassisk religion.

Förklaringarna till denna förändring är flera. Låt oss antyda några. Man har talat om ideologiers kollaps, att de "stora berättelserna" har svårt att göra sig gällande. Det kan gälla såväl det moderna projektet liksom tankemodeller som marxism, socialism, liberalism etc. Det narcissistiska samhället har blivit individ- och upplevelseorienterat vilket gjort att den privata upplevelsens legitimitet av värderingar och livshållningar tycks viktigare än den institutionella och dogmatiskt renläriga. Snabba sociala förändringar, teknikens framsteg, uppbrott från givna värden och strukturer ger känslor av främlingskap och förlust. Organisationstunga, intellektualiserande kyrkor och samfund upplevs inte som särskilt flexibla. De kan sällan erbjuda spontan, lekfull och respektlös hållning, där man kan pröva sig fram utan institutionell kontroll eller krav på rätt lära. Postmodern filosofi har – i populär form – givit legitimitet åt tanken att alla perspektiv har lika stor förklaringskraft. Men sannolikt ser vi i individualismen även frukterna av en skola som betonat ett kritiskt förhållningssätt gentemot auktoritet och etablerade sanningar. Den autonoma, fria människan blir samtidigt problematisk för rörelser som bygger på gruppsolidaritet.

Denna glidning av den religiösa idévärlden från entydighet till mångfald, från klarhet till diffusitet, från institutioner till vaga och kringflytande privata system är provocerande åt tre håll: dels för det samhälle som vant sig vid att religion är en innehållsligt avgränsad företeelse, dels för den kyrka som tryggt har trott sig ha andligheten på entreprenad, dels för de individer som erfar sig slungade ut i friheten. Ur detta perspektiv kan kyrkors kritik av nyandlighet förstås, föräldrars förtvivlan över att barnen är intresserade av New Age, men även att fundamentalistiska rörelser kan erbjuda skydd mot en mångsidig samtid.

Två tendenser kan urskiljas som reaktioner på mångfalden, den ena tendensen: ropan efter raka bud, dvs. en dragning mot auktoritära rörelser där den starka ledaren, de tydliga reglerna och de enkla svaren ger trygghet. En stark grupp känsla, med klar bild av fienden och profilerad världsuppfattning utgör då ett skydd mot förvirringen. Det är här vi ser

en del (men självfallet inte alla) nya fundamentalistiska grupper och utpräglat hierarkiskt religiösa rörelser. Den andra tendensen: en dragning inåt mot den inre världen, där en individualiserad andlighet – "jag är religiös på mitt eget sätt" – ger en slags upplevelsemättad tillit. Också den erbjuder trygghet eller andlig stimulans i en hotande relativistisk eller en alltför stillastående och statisk värld.

Vi återkommer till den hotfulla moraliska och idémässiga mångfald som auktoritära rörelser kan uppfattas som en reaktion mot; men först några rader om religionens samhällseliga och individuella betydelse.

2.2.1 Religionens funktioner

Vilka psykologiska och sociala funktioner har religionen? Detta är naturligtvis en oerhört komplicerad fråga. Enkelt sett ger religionen en känsla av sammanhang, av livsmening och tillhörighet. Människan är generellt sett en meningssökande varelse och därför försöker hon även tillskriva helheten en övergripande mening. Den religiösa människan ser inte tillvaron i dess totalitet som enbart följer av slump, öde, tillfälligheternas spel utan avtäcker i den skenbara mångfaldens värld ett slags mönster; "Gud vill", "Allah vill" eller "karmalagen råder". Den religiösa kulturen erbjuder myter och riter som tolkar världen på ett meningsfullt sätt.

Att en människa uppfattar tillvaron på detta sätt, dvs. kittar samman sinsemellan olika händelser till en större enhet och erfar att i denna enhet finns ett slags vilja och intention, beror på att man strukturerar sin upplevelse av världen genom de glasögon som den religiösa traditionen tillhandahåller. Man lär sig alltså att tillskriva tillvaron ett andligt högre syfte (Gud, andar etc.) genom det meningssystem som ens religiösa kultur tillhandahåller. Tänkandet och undran över livet struktureras via de mytiska förklaringar som lever i den egna religiösa tolkningskollektivens värld.

Ett liknande sätt att förstå den religiösa upplevelsen utgår från att verkligheten – särskilt den samhällseliga och religiösa – är en följd av språkliga konventioner inom sociala kontrakt. En grupp individer bygger upp en religiös verklighetsuppfattning genom att de har ett gemensamt språk för denna alternativa osynliga realitet. De olika kyrkorna, New Age grupperingar, kulter, sekter och samfunden utgör var för sig sådana tolkningskulturer. I dem stärker de enskilda medlemmarna en gemensam verklighetsuppfattning. Nya individer socialiseras in i dess föreställningar, myter och riter. En speciell typ av religiösa rörelser är de som kräver en absolut lydnad mot gruppens tolkningsramar och som står i stark konflikt med den omgivande världens livstolkning.

Den enskilda människans andliga upplevelser bestäms således av hennes behov av mening, av känslomässig trygghet, av social tillhörighet och grad av engagemang. Innehållet i trosföreställningar, symboler och riter är däremot beroende av en specifik rörelse.

Ur ett socialvetenskapligt perspektiv förmedlar således religionernas riter, myter och symboler grundläggande föreställningar om människans plats i tillvaron. De heliga skrifterna tillhandahåller något man kan kalla perceptuella filter; de gör livsfrågor som livet, tiden, ondska, lidande och död förstäligena.

Sagt på ett annat sätt: Erfarenheter av helighet, vördnad och tacksamhet inför livsvillkoren tycks utgöra en vanlig komponent i varje människas liv. Mänsklig erfarenhet är ett kontinuerligt flöde av små, mellanstora och stora vördnadserfarenheter. Däremot skiljer sig samhällen och kulturer åt, när det gäller i vilken utsträckning som de uppmärksammar, tolkar respektive "organiserar" och kontrollerar dessa subjektiva upplevelser som "delaktiga av något Större". Kyrkor och samfund kan sägas vara sådana helighetsförmedlare.

2.2.2 Om andlighetens legitimeringskris

I Sverige har Bibeln länge varit den officiella tolkningsram som givit svar på frågor om livets mål och mening. Den har tillhandahållit moralisk vägledning. Kristen tradition har legat som ett socialt kitt i den svenska befolkningen. Katekesen, psalmbok och böner har givit en gemensam klangbotten i svensk litteratur och kultur. De idéer som finns i den kristna tron omfattades förvisso tidigare av många slentrianmässigt, av konvention eller av rädsla. Men likafullt utgjorde de kartor som hjälpte individ och folk att få en relativt gemensam riktning i tillvaron och att erfara en andlig förankring i det föränderliga. Åtminstone kunde man ta spjörn mot en religiös idékärna i sitt tvivel eller i sitt avståndstagande. De religiösa riterna skapade en sammanhållning kring folk och nation. Inne i enhetskulturen uppträdde ibland motståndsfickor av väckelsekaraktär, rörelser uppkom, förföljdes och försvann. Ockulta strömningar doldes under enhetens klädnad om de inte offentligen avhånades eller förlöjligades av "de rätta lärarna" eller av den stränga vetenskapen.

Det som har hänt de sista decennierna är att entydiga och självklara sociala strukturer – kyrkorna – som vidmakthållit en religiös tolkning av sådana transcendensupplevelser nu har förändrats och ifrågasatts. Det gäller särskilt i Europa och i synnerhet i Sverige. De officiella och av samhället sanktionerade distributörerna för religiösa verkligheter – frikyrkorna och Svenska kyrkan – har fått konkurrens av invand-

rarreligioner och nya andlighetsentreprenörer. Den sista tiden tycks kristallkulor och ockulta insikter vinna viss acceptans. Det är uppenbart att människor fortfarande söker sig mot andliga upplevelser, men formerna är nu helt annorlunda.

Det har uppkommit ett slags andlighetens legitimeringskris. Legitimeringsgrunden när det gäller religiositet flyttas successivt från auktoritet till autenticitet, från troskollektiv till privata upplevelsevärldar, från modernismens väntade "svar" till postmodernismens "det beror på".

Personers medvetande om och erfarenhet av "något utomjordiskt", tolkades av enhetssamhället ofta enligt givna former. Kyrkorna ville gärna (ibland med maktspråk och under hot) tillhandahålla entydiga sätt att förstå denna "andra värld". I det svenska bondesamhället gick de flesta i högmässan. Årets fester anslöt till en teologisk tolkning; jul, påsk, midsommar. Livscyklens riter var kopplade till en religiös övertygelse: dop, confirmation, vigsel och jordfästning. Erfarenheter av det heliga var förutsägbart eftersom de kanaliserades i klara strukturer. Frågan om folk "trodde" mer eller mindre är här inte det primära. Folklorister har visserligen visat att religiösa seder och bruk med en folklig och icke-kristen förankring fanns vid sidan om den officiella. Men kyrkan hade i varje fall genom sina gudstjänster, skolundervisningen och konfirmationsundervisningen den avgjort största andelen av rituella uttryck. För att säga det på annat sätt; det fanns och tilläts färre val av andliga verklighetsbeskrivningar. Den kristna traditionen hade genom sin status ett kulturellt och rituellt tolkningsföreträde när det gällde svaren på livsfrågorna.

Den homogena verklighetsbeskrivning (i vilken den gudomliga världen ingick som en självklarhet) fortlevde därför relativt oemotsagd som en funktion av ett enhetligt och relativt statiskt samhälle. Människor reste sällan, den sociala gemenskapen och kontrollen var tydligare.

Vid en enkel jämförelse med nutidens splittrade idéflöde framstår det klart att den senmoderna människan måste välja andlighet. Kyrkornas svar på frågor om livets mening, Gud, ondska och död är nu bara ett av flera. Även personer som kommer från små likriktade (fri-) religiösa (sub-) samhällen och som socialiserats inom sina sociala kupor av likasinnade, tvingas nu genom TV och radio att möta andra religiösa synsätt. De upptäcker förr eller senare att det finns flera och varandra motsägelsefulla andliga verklighetskartor. Nu ser man dagligen en mängd religiösa uttryck vid sidan av varandra. Pluralismen och mångkulturaliteten liksom livsfrågor som nu flyter fritt utan självklara "svar" kan då av somliga erfaras som hotfulla – man vill ha klara och raka lösningar.

De kyrkliga institutionerna upplevs av många som kulturella artefakter från ett svunnet enhetssamhälle. Somliga uppfattar kyrkan som ett slags livsåskådningarnas Skansen och har svårt att se dess relevans. Man definierar kyrkans roll i termer av deras sociala eller psykologiska funktioner: "– Religion är bra att ha – den gör att man blir lugn i kriser, när stora olyckor inträffar ger den en mening i livet och den skapar en gemenskap i samhället. Men att en Gud skulle 'leva' (vilket kanske bör vara kyrkans centrala idéinnehåll) verkar högst osannolikt." Tilltron till de funktionärer (präster) som upprätthåller tilliten till denna överjordiska värld minskar i såväl Europa som i USA. De kristna gemenskaperna börjar utgöra kognitiva minoriteter. Vad är det som bidragit till detta?

Mobiliteten, dvs. att människor reser mer i det moderna samhället, gör att den enskilde fritt kan röra sig mellan olika religiösa eller livsåskådningsmässiga tolkningskollektiv på ett helt annat sätt än för några årtionden sedan. Med nödvändighet tvingas man därför att lyssna till sådana som befinner sig i andra ideologiska territorier. En period lever man i andra sociala rum och tvingas då att se på sitt eget liv ur helt andra synvinklar. Detta betyder att det tenderar att blir allt fler sprickor även inne i den organiserade andligheten.

Privatiserade förhållningssätt växer alltså. Detta har sannolikt inte bara att göra med att rimligheten i den kristna gudstron med rätta ifrågasattes av Ingmar Hedenius och hans eftersägare utan med att samhället är segmenterat och differentierat på ett annat sätt än tidigare. Människan som lever i ett mångkulturellt samhälle tvingas ständigt att ifrågasätta sig själv. Social rörlighet och masskommunikationens utbud av livsstilar gör att den religiöst engagerade tvingas att konfronteras med alternativa andligheter. Den entydiga och endimensionella gudomliga verkligheten har ersatts av ett religiöst smörgåsbord. Man kan välja eller ignorera livsåskådning på samma sätt som man väljer mat eller kläder. Men det sker ofta utan förpliktelser.

Men vad sker när samhället tillhandahåller ett allt mer förvirrat utbud av religioner och livshållningar och när de "jag" som skall hantera dessa ideologier i sin tur blivit allt mer porösa?

2.2.3 Flykten från friheten – åt två håll

Tillsammans skapar ovanstående faktorer något som vi kallat relativismens yrsel. När man övergår från att följa konvensen eller auktoritet till att göra egna val blir den existentiella oron tydligare. Detta har benämnts allt från "dömd till frihet", "liberalisering" och "alienation", beroende på politisk och filosofisk hemvist. Det som ur den religiösa

erfarenhetens synvinkel blir påtagligt är: "lita bara på dina egna erfarenheter". Individerna tvingas bort från vad alla andra säger. Hon börjar fråga sig: "Vad upplever just jag? Vad kan jag peka på som just jag uppfattar som sant?" Denna påtagliga upplevelse kan då vara lockande antingen den dresseras fram i den styrda spontanitet som ibland ses i starkt extatiska religiösa grupper eller man känner av den i lågmälda meditationssammanhang.

1990-talets människor är vana vid förhandlingar. Det gäller att resonera sig fram mot en lösning: att ge och att ta. Överfört till religionen; man förhandlar sig fram till det som verkar vettigt i en livsåskådning. Färre köper lydigt hela paket. Man MBL-förhandlar även med Vår Herre. Men sådana individuella "alternativa" livshållningar är inte socialt avgränsade. De flyter omkring oorganiserade. De bekräftas inte av bestämda grupper. Inte heller är de rituellt förankrade som religionerna. De är inte kopplade till socialt engagemang eller till massmöten, en del av dessa kan vi finna inom New Age. Den andra sidan av samma process är de starka sektliknande grupperna som erbjuder en klar identitet, en strikt struktur – men poängen är densamma. Man får inte bara läror utan upplevelser.

Ett par tendenser blir alltså tydliga på det moderna ideologiska och religiösa fältet: fundamentalism och relativism. Båda erbjuder lättnad och en flykt från det splittrade. På den ena kanten finns de rörelser – som ibland kallats sekter – och som inte anpassar sig, de som inte läser av trender i samtiden utan insisterar på strikta lärosatser, hävdar bestämda moraliska regler och hjälper människor att få en social trygghet. Somliga av dem utövar en dragningskraft och vissa av dem ökar numerärt. Sådana rörelser som däremot tillåter osäkerhet och väger argument har svårare att både behålla sina gamla och att få nya medlemmar. I den auktoritära gruppen finns de som ser den osäkerhet som pluralismen har fört med sig som alltför tung att bära. Det är då skönt att få vila. Om man lyckas ge sig hän till en enkel idé – religiös eller profan – så kan glädjen bli avsevärd alldeles oavsett det tanke-mässiga innehållet. Det är fint att rasta ut i en trygg bas – äntligen har man funnit sitt livs mening.

Men att träda in i en sådan starkt styrd grupp kan ibland medföra problem dels för de anhöriga som uppfattar sig mista en familjemedlem eller en vän som i stället ger sig hän till en för dem främmande, underlig och krävande miljö, dels för medlemmar inom dessa rörelser, både för dem som inne i gruppen ibland under mer eller mindre teologiskt motiverat "hot" tvingas till lydnad och underkastelse, men framför allt när en medlem lämnar en grupp och går från en tydlig religiös identitet, med enkla och klara moraliska hållpunkter till en sekulär och tillåtande kultur. För att bemöta dessa personer krävs särskild kunskap om hur

religiös kultur, ideologi och gruppsytryck kan samspela med psykologiska faktorer och skapa ångest och stark förtvivlan. För andra medlemmar kan det vara en rik upplevelse att under något år av sitt liv ha levt med ett starkt ideologiskt engagemang, en period som man senare ser på med tacksamhet eller med ett visst överseende. Många upplever sig inte alls ha skadats utan tvärtom berikats. Så tycks den övervägande majoriteten av personer i dessa rörelser – som sällan behåller medlemmar längre än tre-fyra år – uppfatta sin tid. Livet i gruppen har varit ett led i sökandet efter en andlig eller social identitet. Den övervägande andelen i nya religiösa rörelser är just yngre.

På den andra kanten finns en annan typ av reaktion. Den leder till en tillåtande mångfald; ingenting är riktigt sant eller falskt. Man misstror varje auktoritet. Även denna lösning är till en viss grad attraktiv. Också den tar ifrån människan bördan av undringar. Den gör det genom att förneka att det överhuvud taget skulle kunna finnas någon sanning "där ute". Man väntar inte längre på Godot. Folk får tycka vad de vill. Ingenting är riktigt fast. Samtidigt blir gränsen mellan individualism och egoism/bristande solidaritet oklar.

Hur skall man förstå de samfund som är totalitära och som erbjuder starka känslor, gruppsammanhållning men som gör det med – för samhället i stort – avvikande idéer, tankar som ter sig absurda och främmande? Ett sätt är att se dem som indikatorer på social splittring. De underminerar samhällets sammanhållning. Ett annat sätt; genom att de ger plats åt avvikare så har de en sammanhållande funktion för samhället.

2.3 Nya religiösa rörelser – några huvuddrag

Vi såg att religion ur ett perspektiv kan sägas vara ett meningssystem som hjälper personer att tolka existentiella frågor som livet, döden, lidandet, framtiden och de eviga frågorna. Genom ett meningssystem talar man inom ett tolkningskollektiv om en andlig realitet och hävdar att denna "finns". En typ av tolkningssamfund utgörs av de nya religiösa rörelserna och åter igen; vi talar här i mycket översiktliga termer om ett mycket mångfacetterat fält.

Ordet "sekt" eller kult har i det svenska språket blivit belastat med många negativa eller mystifierande övertoner varför man allt mer sällan använder det i religionsvetenskapliga sammanhang. Ofta benämns något som sekt när någon vill definiera något som främmande eller avvikande och som man bör se misstänksamt på. Men nästan alla religioner

– även kristendomen och islam – har just börjat som en hotande eller underlig avvikelse, en nytolkning från en gammal tradition. Kyrkohistorien är fylld av schismer mellan samfund. Det finns således ännu ingen fast terminologi för att kategorisera dessa rörelser. Tidigare var det vanligt att säga att en "kyrka" var en religiös institution som var integrerad i ett samhälle (exempelvis Svenska kyrkan eller Frälsningsarmén etc.) att "sekten" var en avknoppning ur en etablerad kyrka som uppkommit som en schism (exempelvis Maranata eller Livets Ord). "Kult" däremot sågs som en avvikande religiös grupp som saknade nära kulturell kontinuitet med andra religiösa grupper i samhället. I kultur finns dessutom drag av kulturell import från utomkristna traditioner (inte minst hinduism och buddhism) och/eller drag av kulturell innovation, med helt nya element (exempelvis Hare Krishna-rörelsen eller Scientologi).

I stället har det vuxit fram en viss konsensus kring ordet nya religiösa rörelser (NRR). Men inte heller detta är en särskilt bra term, eftersom de andliga idéer som man samlas kring ofta är urgamla. Ofta har man helt enkelt byggt på kristna eller hinduiska förebilder även om man ibland legitimerat sina föreställningar med hänvisning till modern vetenskap – inte minst i tal om holistisk fysik, hjärnhalvor eller ekosofi. Så både orden ny, religiös och rörelse kan problematiseras.

Beträffande "ny" kan man dock säga att de flesta av de nyandliga rörelserna – som vi snart skall ge några exempel på – är framvuxna under mitten av 1960-talet. Men det nya kan även bestå i att man söker bekräftelse på sin hållning via vetenskapen, EEG i meditationsrörelser eller att man använder sig av tekniska-naturvetenskapliga begrepp i sin ideologi såsom clear, engram och energier. "Religiös" kan också problematiseras eftersom somliga av dessa rörelser inte alls – som i religionernas värld – hänvisar till en andlig föreställningsvärld bortom den synliga. I stället talar de gärna i termer av terapi, personlighetsutveckling, stresshantering och inte minst "healing". Somliga medlemmar talar snarare om vetenskap (som exempelvis "Vetenskapen om Kreativ Intelligens" i TM rörelsen) än om tro. Dessutom är en del av dessa grupper kommersiella, de tar betalt för vägledning, kurser och föredrag. Men i ordet "rörelse" ligger att man åtminstone har en viss typ av institutionalisering, en organisation kring vissa lärodokument och sociala aktörer.

När det gäller grad av engagemang i grupperna har man skiljt mellan audiens-, klient- och kultrörelser. Audiensrörelser är sådana med lägst grad av organisation. Där samlas de troende ibland till föredrag, men framför allt sker spridningen av budskapet genom böcker, tidskrifter, band, videor och radio. En audiensrörelse kräver inte något speciellt av sina medlemmar, och dessa är i sin tur så toleranta att de

ofta deltar i flera rörelser samtidigt, ägnar sig exempelvis åt astrologi och UFO och A Course in Miracles. De liknar minst traditionell religion och står därför i minsta spänningsförhållande till dem. Hit kan man föra mycket av New Age engagemanget. Klientrörelser är mer organiserade och karaktäriseras av att relationen till ledaren snarare kan beskrivas i termer av terapeut-patient eller konsult-klient. Sådana klientgrupper kräver bara deltidsengagemang av medlemmar som inte befinner sig på ledande plats. De ger specifik och inte generell belöning, dvs. de ger exempelvis hjälp för emotionella eller sociala problem men tonar ned det andligt existentiella budskapet. Hit kan man räkna vissa meditationsgrupperingar. Även klientrörelser står i ett lågt spänningsförhållande till det omgivande samhället.

Kultrörelserna, till sist, är den mest organiserade typen, oftast är den starkt hierarkisk där ledaren erfars som en profet – med direkt kunskap om den andliga världen – som därför inte får/kan ifrågasättas. Misstro mot den andlige ledaren eller mot läran tolkas religiöst. Tvivel eller misstro innebär inte bara ett neutralt ifrågasättande utan ses som en direkt synd. Fullständigt engagemang krävs av medlemmarna och spänningen till det omgivande samhället är stort. Hit kan föras det som ofta i dagligt tal kallas sekter.

2.3.1 Några nya religiösa rörelser

För att ge några exempel på vad det hela kan röra sig om kan nämnas rörelser som ISCON (Hare Krishna-rörelsen) från 1965, Transcendental Meditation från 1959, Scientologikyrkan från 1950-talet samlade kring sin ledare Ron Hubbard eller Osho-rörelsen (tidigare mer känd som Bhagwan) från 1960-talet. Andra, mindre rörelser är Silva Mind Control, Landmark Education, Eckanekar och Sai Baba. Slår man samman antalet som är aktiva i dessa rörelser i Sverige i det sena 1990-talet rör det om cirka 800-900 individer.

Troende och aktiva i ISCON, är cirka 1000 personer. Detta är en rörelse med stark social sammanhållning kring den hängivna dyrkan av Krishnas namn, som om det upprepas gör att den troende upplever sig komma i kontakt med det stora gudsmedvetandet. I rörelsen finns tydliga levnadsregler och ett ekologiskt tänkande. Man initieras in i rörelsen som har en klar andligt hierarkisk struktur. Transcendental Meditation bygger på en annan typ av mer spekulativ indisk enhetsfilosofi än Krishna-rörelsen. Genom att meditera över ett specifikt mantra säger man sig uppleva en enhet, helhet och läkedom. Individens meditation påverkar kosmos. Cirka 80 000 sägs ha initierats i dess meditationsmetoder i Sverige. Delar av rörelsen har de senaste åren

tonat ned sitt rent teologiska intresse och säger snarare att man vill fördjupa förståelse för VKI, Vetenskapen om Kreativ Intelligens. Man räknar med att 3 000 personer är aktiva i Sverige. En särskild mindre grupp inom TM ägnar sig ibland åt att försöka erfara s.k. levitationer. Under intensiv meditation hoppar man plötsligt upp en bit i luften. Med detta sägs man då bevisa att andliga krafter kan behärska materien. Även Scientologikyrkan har genom sin ledare Ron Hubbards bok *Dianetics* präglats av indiskt tänkande. Scientologi har skapat en speciell terminologi och ett särskilt system för att nå högre andlig mognad genom vilka människans engram – ett slags andliga spår – skall renas i en speciell process. Andliga färdigheter kan man mäta genom en speciell apparat – en e-mätare – och troende erbjuds köpa kurser för att nå allt högre andlighet. I Sverige finns cirka 1 000 medlemmar aktiva och ett trettiotal anställda i rörelsens centrum. Moon-rörelsen går tillbaka till en pastor Moon som 1930 hade en uppenbarelse där han mottog de s.k. *Divine Principles*. Man har cirka 100 medlemmar i Sverige.

Dessa är de mest kända rörelserna, men vid sidan av dessa finns även den muslimska Amadija-rörelsen som är en avknoppning av islam eller Rastafari – där man dyrkar Haili Selassie eller en äldre gruppering som Bahá'í med sitt säte i Tel Aviv.

Vid sidan av dessa rörelser – till vilka somliga även fogar den s.k. trosrörelsen, exempelvis *Livets Ord*, en pingstgruppering med hierarkisk organisation, stark tro på Andens verk och en fundamentalistisk bibelsyn – så har de sista åren även en blandning av New Age och organiserad alternativ andlighet uppkommit; exempelvis UFO-troende eller grupper kring ACIM, *A Course in Miracles*. Elvis Presleys hem Graceland utanför Tennessee, Memphis har blivit en vallfartsort. Att kända avlidna idoler tillskrivs gudomliga kvaliteter är mera känt. Många säger sig ha fått kontakt med sådana via "Channelling" – en modern form av spiritism. Man möter personer som befinner sig i ett slags mellantillstånd efter döden. Där fanns tidigare framför allt avlidnas andar. Nu upplevs sådana avlidna ta kontakt med de levande – via channellers – och framför budskap från exempelvis Elvis Presley, Frederic Chopin eller farao Amenehotep den IV. Andra sådana personer som tränger upp från de dödas värld är artister som Jimmi Hendrix eller Jim Morrisson.

New Age är en övergripande term för en mängd tankeinriktningar och företeelser som rör sig i andlighetens gränsmarker men som sociologiskt skiljer sig från nya religiösa rörelser eftersom man där medvetet eftersträvar att inte organisera sig utan helt på egna villkor åter från det andliga smörgåsbordet. New Age intresserade är inte institutionaliserade, de väljer snarare selektivt och självvåldigt ur olika andligheter. Dock kan man här urskilja ett klarare intresse för

psykologi/terapi, för ekologi och feminism, folketro och folkmedicin. Historiskt ansluter New Age till ockulta och teosofiska traditioner. Här finns intresse av allt från slagrutor, nära döden upplevelser, spåkvinnan Saidas förutsägelser, Nostradamus filosofi, tarotkort och astrologi. Innehållsligt finns här en tydlig individualism, fokus är inriktat på att "utveckla sin inre/andliga potential". Råden är ofta att man skall lyssna på sitt eget inre. Där finns lösningen. I denna andliga strömning finns en relativt utspädd populärpsykologi, tal om holism, kvantfysik och relativitetsteori. De lånar begrepp som energier, vibrationer, kosmisk strålning – men gör om dem i sina egna system. Vidare finns ett slags helhetstänkande – att allt i kosmos hör samman och en stark tillit till tankens kraft. Man kan tänka sig fri genom det som ofta kallas positiva affirmationer: man blir vad man tänker. Detta hör i sin tur samman med att man ofta betonar Moder Gaia (moder Jord) och att allt i kosmos hör samman. Genom spåsystem som tarotors eller numerologi kan man få kunskap om tillvarons innersta kärna. I motsats till fundamentalisterna är man här extremt inklusivistiska och hävdar gärna att det bortom alla religioner ligger en dold sann kärna, en uråldrig visdom och att det är den som man vill komma åt. Alla religioner tros leda till samma mål. Här skiljer man sig totalt från många nya religiösa rörelser som både har en avgränsad gemenskap, tydliga utanför- och innanförperspektiv, en hierarkisk ordning och hänvisar till en skarp skiljelinje mellan vad som är rätt och falsk lära.

De hittills beskrivna rörelserna är alltså starkt heterogena, både till krav på grad av engagemang och vad gäller former och innehåll. Vissa gemensamma drag kring mer slutna rörelser skall vi återkomma till.

Ibland kopplas nya religiösa rörelser samman med starkt destruktiva rörelser. Både massmedia, tidigare "sektoffer", kyrkor, en del forskare och antikulturrörelser gör gärna gällande att alla nya religiösa rörelser skulle vara potentiellt farliga eftersom de har strukturella likheter med starkt destruktiva rörelser. Andra säger att det skulle finnas särskilda slag av totalitära grupper som förför unga människor och därför skall fördömas. På samma sätt har man talat om att det skulle finnas en speciell typ av sektpersonlighet som skulle vara särskilt känslig för intensiv ideologisk påtryckning och därför befinner sig i farozonen. Destruktivitet och psykiskt lidande finns i alla typer av grupper. Att automatiskt likställa ett trevande intresse för en auktoritär rörelse som har – ur västerländskt perspektiv – ovanligt idéinnehåll med en fanatisk hängivenhet och underkastelse i en liknande rörelse, är förenklat.

Fyra tragiska händelser som inträffat den sista perioden har emellertid klart dokumenterat några nya religiösa rörelsers starkt destruktiva makt över psykiska processer. David Koresh var en självutnämnd profet i den massmedialt väl bevakade olyckan i Waco, USA. Rörelsen

hette Branch Davidian. Den 20 april 1993 dog 74 av dess medlemmar i lågorna när den federala polisen stormade deras fästning. Sannolikt dog dessa genom ett kollektivt självmord – i lydnad gentemot den karismatiska Koresh som man uppfattade som en gudom – en Messias. Det samma kan sägas om de 53 personer som den 4-5 oktober 1994 miste livet i samband med sitt engagemang i den schweizisk-kanadensiska rörelsen Soltempelorden. Även där fanns en kombination av rituellt mord och självmord.

Den 26 mars 1997 fann polisen efter ett anonymt telefonsamtal liken efter 39 medlemmar tillhöriga en hittills halvt okänd rörelse som kallades Heavens Gate i Californien i USA. Alla personer låg i sina sängar och allt tycks vara väl förberett. Under en period på 3-4 dagar hade medlemmarna hjälpt varandra att begå självmord – allt för att föregripa världens snara undergång. The "Center for Millennial Studies" i Boston uppskattar att det finns cirka 1 200 kiliastiska organisationer – alla med mer eller mindre spekulativt preciserade dagar för världsundergången – ett klassiskt tema i kristen teologi. Här antog den föreställningen groteska former.

Självmord är tillräckligt tragiskt, men ännu värre var det den 20 mars 1995, då det utfördes en giftgasattack i Tokyos tunnelbana som gjorde att 6 000 personer fick söka sjukhusvård. En Aum Shinri Kyo låg bakom detta. 1994 hade en mindre, liknande attack genomförts. En extrem lydnad gentemot grundaren Shoko Asharas bisarra och paranoida föreställningar låg bakom dåden.

Skall man se ett samband mellan de sistnämnda rörelserna finns här en stark ledare, krav på underkastelse, rädsla, lydnad och ledarskiktets eskalerande paranoida uppfattning om omvärldens farlighet. När detta kombineras med gruppmedlemmars tillit till Ledarens tro på sin egen och gruppens kosmiska betydelse – att vara utvalda för att rädda världen – och när kontakten med omvärlden helt förbjuds leder det till en självvald död som i medlemmarnas egna ögon nog sågs som en befrielse – en frälsning. Förkastandet från omvärlden och konflikten med det sekulära samhället ledde till en allt större grandiositet vilket i sin tur sågs som tecken på att man själv var utvald av Gud.

2.3.2 Den auktoritära religiösa gruppen

Det säger sig själv att det inte går att på ett enkelt sätt jämföra alla dessa hittills skildrade rörelser. Det enda gemensamma är att de är nya och att de har vissa ideologiska drag som liknar varandra, en liknande medlemsrekrytering och social struktur. Vad man skall minnas är att det som redovisas här nedan inte alls skall förstås som art – utan sna-

rare gradskillnader i förhållande till vad som sker i "vanliga" kyrkor och samfund och att en hel del av dessa processer även finns – men kanske något utspädd – i rörelser som är accepterade av samhället. Hur skall man beskriva den starka religiösa gruppen och förstå dess psykologiska och sociala förutsättningar och funktioner?

Ett sätt att tala om auktoritära religiösa rörelser är att redovisa några kriterier. Det är en frivillig organisation där medlemskapet förtjänas av individen. Vidare är den exklusiv, det betyder att man är med i rörelsen på grund av sina meriter. Om man inte uppfyller dessa så kan man uteslutas. Vidare uppfattar man sig som en elit som har en alldeles bestämd insikt i andliga ting. Grupper med anslutning till kristendomen kompletterar därför ofta Bibeln med andra auktoritativa skrifter eller profetior som en karismatisk ledare sägs ha tagit emot. Dessa skrifter sägs ha gudomlig status och är ibland så hemliga att man först efter lång rening eller övning kan få ta del av deras innehåll. Ofta upplever sig gruppmedlemmarna i konflikt med den rådande religiösa eller politiska ordningen. De känslor som denna konflikt väcker i "världen" tolkas i sin tur som en bekräftelse på att man själv är utvald. Att uppleva sig förföljd stärker därför tilltron till det egna meningssystemet. Man verkar ofta för värderingar som går emot dem som råder i samhället. Till detta kommer ett etiskt ideal. Stimulantia, sexualitet, matvanor, sömn, alkohol, kropp, nöjen, TV-tittande är ofta noggrant reglerade. Rörelsen är vidare hierarkisk, dvs. kräver ett totalt engagemang och betonar lydnad mer än övertygelse. Man försöker ofta helt styra individens vakna liv. Det finns klara underordningssystem och en klar auktoritär struktur i ledarskapet. Detta är oftast styrt av en enda person. Denne profet uppfattas ha direkt kontakt med den osynliga världen. Just att ledarens makt och inflytande uppfattas som helt omöjlig att ifrågasätta, gör att över- och underordning har en teologisk innebörd och är därför en del av religiositeten.

Vad är det som bidrar till dessa gruppers attraktionskraft? Uppenbarligen att de har mycket tydliga och fasta svar, ger medlemmen en skarp och av många efterlängtd identitet. Man får en social sammanhållning kring en påtaglig uppgift, exempelvis att rädda världen. Man får ett klart mål med sitt liv. Man får andlig kompensation för en eventuell social eller ekonomisk misär: "Vad spelar det för roll att jag inte har arbete eller att ingen bryr sig om vad jag gör eftersom jag ju vet att jag tillhör den lyckliga skara som har sanningen, och som kommer att få belöningen när den stora förändringen kommer." Man får alltså en roll som höjer statusen i ens egna ögon – även om den samhälleligt kanske är trivial. Som ett led i en identitetsprövning tycks denna starka roll vara viktig enligt många som är eller har varit med. För andra leder perioder i rörelsen till kränkande underkastelse och en

känsla av att befinna sig i ett fängelse som – om det finns paranoida tendenser hos ledaren och beroendedrag hos medlemmen – kan föra med sig stort psykiskt lidande och eventuell sjukdom.

Om man går in i ett meningssystem som av många uppfattas som avvikande eller underligt så inträder en mekanism; man ökar sitt religiösa engagemang ju mer man ifrågasätts utifrån. Om en person nämligen har bränt broar till sina anhöriga och vänner har man en större tendens att både svartmåla sitt tidigare liv och att idealisera det liv man lever i gruppen. Slutna rörelser är alltså motståndskraftiga mot förändring just genom att de ger svar på existentiella frågor, höjer individens självtillit och stigmatiserar allt ifrågasättande. Hon ingår i ett begripligt symboliskt universum som sträcker sig långt bortom död och lidande.

Om man synbarligen har brutit socialt med vänner och anhöriga och bekant sig till en föreställningsvärld som för utanförstående verkar främmande och skrämmande, så är trosföreställningen mer resistent än om man anonymt bara funderar på "andliga frågor" och exempelvis är övertygad om astrologi eller om att flygande tefat existerar. Ju mer en person har tagit ett slutligt farväl av sitt tidigare liv och engagerat sig i en avvikande grupp, desto svårare har denne att förneka eller ifrågasätta sin nya tro. Den sociala skammen, att erkänna att man har fel, eller att man varit andligt "förförd" är en svår upplevelse som man omedvetet värjer sig emot. För att slippa erkänna tendensen till tvivel ökar man sitt engagemang och binds på så sätt än starkare till gruppen. Till detta kommer en kollektivt legitimerad bortträngning av allt ifrågasättande av ledarens makt. Så ses tvivel ibland som tecken på ondska eller på att man är besatt av en förnekelsens ande.

Ett sådant ifrågasättande av omvärlden och en total tillit till gruppledaren kan eskaleras och leda till att man agerar ut sin övertygelse. Detta skedde exempelvis i november 1978 när 913 personer dog i Guyanas djungler sannolikt på order av rörelsens ledare, pastor Jim Jones.

Hur kommer man in i en sådan rörelse? Ja, predisponerande faktorer tycks vara en oro eller en spänning, ett starkt sökande efter identitet och trygghet. Man identifierar sig som sökare. Samtidigt har man oftast redan en religiös eller teologisk tolkning av sitt problem och ser det inte i termer av psykologi, politik eller samhälle. Så kommer situationsfaktorer: man träffar personer från rörelsen som man bygger upp känslomässiga relationer till. Banden till tidigare familj och vänner tänjs ut eller ifrågasätts. Det enbart verbala bytet till den nya gruppidentiteten ersätts så småningom av den totala konversionen. Detta upplevs som obegripligt och ångestladdat av anhöriga, men uppfattas som konsekvenser av ett frivilligt överlagt val av individen själv.

I en del av dessa rörelser finns drag av ideologisk totalism. Så snart en medlem kommit med, eftersträvar man aktiv kontroll av all mänsklig kommunikation. Genom att man ständigt passar på individen, aldrig låter denne vara ensam, inte tillåter insyn och begränsar gruppmedlemmens kontakter med yttrevärlden så avtar efter en period medlemmens förmåga även till inre kommunikation. Man hindras från eftertänksamhet och kritisk reflexion. Det kan leda till en polarisering. Det som finns utanför gruppen tvingas man osynliggöra, det är mindre reellt. Ett sådant förnekande av omvärlden är ur ett perspektiv ett rationellt sätt att upprätthålla en psykisk balans inne i en totalitär gemenskap; man förnekar eller svartmålar allt som finns utanför.

"Mystisk manipulation" brukar den företeelse kallas när man inom gruppen skapar en föreställning om vissa intensiva upplevelser som sägs komma från en andlig sfär. I själva verket är detta en "planerad spontanitet", en av ledarskiktet dresserad eufori (tungotal, mystiska upplevelser, en kollektiv känsla av lättnad etc.). När sådana upplevelser oväntat eller efterlängtat bryter igenom så erfars de som ett gudomligt ingrepp. Därmed bekräftas medlemmarnas självuppfattning; man är med om något utomvärldsligt.

Om man inte längre får/kan ifrågasätta ledaren utan är emotionellt eller socialt inlåst i gruppen leder det till att ens övertygelse blir starkare. Eftersom man inte kan fly och eftersom man är i underläge så börjar man identifiera sig med dem som man egentligen inte tycker om. Detta har i psykologin benämnts som försvarsmekanismen "identifikation med aggressorn". Det klassiska exemplet är när Norrmalmstorgsdramats kidnapporoffer började tala överdrivet väl om sina plågare. När journalister fick tillfälle att fråga ut gisslan så idealiserade och berömde de förövarna som de i själva verket var livrädda för.

Hur skall man se på "omvändelse" när det gäller dessa grupper? En person som tolkar sitt liv ur ett religiöst perspektiv förnekar eller ringaktar ibland sitt tidigare: "Förr levde jag i olycka och hade ångest, nu är jag lycklig – äntligen har jag funnit meningen." I själva verket kanske vederbörande trivdes rätt bra med sin tillvaro.

Gruppen är bärare av ett starkt meningssystem. Men skilda individer kan ha helt olika relationer till den religiösa verklighetsuppfattningen. Barn som växer upp i nyandliga rörelser socialiseras in i ett system, oftast utan protester. Gruppens värden internaliseras och görs då till barnets egna. Det blir deras egendom genom att signifikanta andra bekräftar deras andliga och moraliska regelsystem. Trosföreställningarna framstår som trovärdiga genom att de sedan lång tid har varit en del av umgänge och socialt liv. En helt annan relation blir det när en ung person under en kortare period prövar en religiös livshållning. På åter ett annat sätt blir det när en ensam person med dålig självkänsla attraheras

av en social men auktoritär grupp. Antingen mår denne mycket bra, får en livsmening och vänner och kan därför fungera adekvat eller så tvingas vederbörande efter en period att förneka delar av sig själv. Man känner sig fångad i en fälla och hamnar därför i en kris och kan behöva hjälp och stöd.

Anslutningen till en auktoritär rörelse – i religiösa termer "omvändelsen" – kan alltså uppfattas som socialisation in i ett nytt menings-system. Men att få saklig kunskap om processerna in i och ut ur dessa rörelser är metodiskt svårt eftersom man bara kan studera dem retrospektivt. Sådana som är inne i en grupp tenderar att svartmåla sina tidigare liv medan de som – mer eller mindre traumatiskt – har hoppat av en rörelse tenderar att svartmåla perioden inne i gruppen. De som långsamt glider ur ett engagemang tenderar att idyllisera sin erfarenhet och bortse från svåra eller traumatiska upplevelser.

Första kontakten med rörelsen sker ofta via vänner och anhöriga. Omvändelsen sker genom tidigare kontaktnät, mer sällan genom personer från själva rörelsen. Den s.k. gatumissionen är viktig för medlemmarnas egen identitet, men ger inte många nya "troende", snarare kan den vara en utlösande faktor för ett redan befintligt intresse.

Det fortsatta engagemanget bygger på att medlemmen själv är aktiv, att man ger upp något för gruppen, att man investerar tid, pengar, kraft och disciplin. Det religiösa meningssystemet blir mer övertygande även för en själv om man tidigt får som uppgift att berätta om sin egen tro. Vittnesbörd stärker på så sätt den egna identiteten in mot gruppen, men även ut mot omvärlden. Det offentliga ställningstagandet, liksom gemensamma ritualer, skapar ett "vi" och ett "dom".

Liknande processer, men i mer utspädd form, finns självfallet i alla mänskliga gruppssammanhang såväl inom som utom kyrkorna.

2.3.3 Hjärntvätt och avprogrammering

En klassisk teori som länge omhulldades var att man inom nya religiösa rörelser utsattes för "hjärntvätt" och att människor där var hjälplösa offer för sekters överfall. Tanken om hjärntvätt går tillbaka till ett kinesiskt underkastelsesystem som användes för att få personer att ansluta sig till en totalitär ideologi. Man lät personer i fångenskap uppleva en skymfande behandling där man kunde få en person att till slut totalt förneka sina egna åsikter för att i stället anamma sina plågares föreställningar. Det skedde genom ett intrikat samspel mellan å ena sidan hot, bestraffning och våld och å andra sidan kärlek, förlåtelse och ömhet. Varje gång en fånge visade sig eftergiven belönades denne. Fysiskt eller ideologiskt motstånd ledde däremot till försämring av livsvillko-

ren. Den massiva förnedring som fången utsattes för innebar att varje gång en mildare behandling gavs, upplevde fången sig stå i tack-samhetsskuld. Tortyren genomfördes så brutalt att minsta tecken på medmänsklighet från väktarnas sida kom som en oerhörd lättnad. Fångarna levde i fullständig isolering. Den gamla identiteten bröts på så sätt ned och man kom att älska dem man föraktade. Inga saker, inga relationer som påminde om den gamla tiden, fick finnas kvar. Det betyder att fångens upplevelse av sig själv som oskyldig, systematiskt ifrågasattes, till slut ifrågasatte han sig själv. Ren självbevarelse – skräck för skymf och tortyr – gjorde att man till slut accepterade väktarnas bild av sig själv: man hade syndat mot den kommunistiska idén. Men en beaktelse var inte nog. Man måste också lära sig att älska sina bestraffare. Också denna "kärlek" utvecklas som ett rent skydd. För att slippa skräcken för sina plågare började man idealisera dem man plågats av. Tog man då emot straff för detta så erfors det som en nödvändig rening som gjorde att en ny identitet växte fram. Detta gällde amerikanska krigsfångar i Korea under 1950-talet.

Liknande processer, har sektkritiker och antikulturrörelsen hävdad, finns inom alla nyandliga rörelser. Detta är en kraftig överdrift, men flera enskilda fall finns dokumenterade. Man isolerar ibland nya medlemmar från omvärlden, man ger dem mindre mat, sömn och förnödenheter samtidigt som de indoktrineras att bryta med det gamla livet och uppfatta detta som smutsigt, syndigt och farligt. Det stränga tidsschemat är tydligt i flera rörelser. Många är sysselsatta inom rörelsen i stort sett hela dygnet. Detta är i stort sett korrekta uppgifter. Vissa grupper inbjuder till särskilda religiösa läger, där man tilldelas en personlig vakt som hjälper och följer en överallt. Det finns alltså starka tendenser till tvång och isolering. Rörelserna tar självfallet avstånd från detta, men berättelser om övergrepp är flera, inte bara från antikulturrörelsernas medlemmar eller avhoppare.

Men analogin till regelrätt hjärntvätt eller s.k. information disease visar sig i forskningens ljus i de flesta fall vara långsökt. Det är tvärtom inte särskilt vanligt att man stannar kvar i en rörelse en längre tid. De flesta lämnar rörelserna efter en mycket kort period. Det är inte heller särskilt svårt att gå ut ur dessa rörelser utan repressalier, varför "snapping" eller kidnappning är relativt ovanligt. De flesta lämnar rörelser spontant och utan att rikta särskilt stark kritik mot rörelsen. Många säger tvärtom att tiden i rörelsen har varit berikande som ett led i sökandet efter en andlig identitet.

Hjärntvättsteorierna uppkommer ofta som ett slags respons från anhöriga eller från samhällets sida när man inte kan förstå eller acceptera de avvikande idéer som medlemmar lever med eller som reaktion på medlemmarnas levnadsförhållanden. Hjärntvättstämpeln har då blivit

ett sätt att demonisera dessa rörelser eller att psykiatisera dess medlemmar genom att hävda att de behöver vård i stället för att deras sökande blir taget på allvar. De personer som upplever sig förförda är alltså långt färre än dem som säger sig blivit berikade av den korta period som det ofta rör sig om, men andligt misshandlade finns och dessa personer kräver uppmärksamhet och adekvat hjälp.

För dem som lämnat rörelsen blir ordet "hjärntvätt" också en term som hjälper dem med sin nya (profana) identitet ungefär som "den meningslöshet jag upplevde i världen" blir en metafor för det tidigare livet som en nyanländ använder för att beskriva hur man upplever det att vara med i en nyandlig rörelse. En avhoppad säger ofta att han varit "manipulerad" inom rörelsen och därför inte kunnat vara ansvarig för sina handlingar. Många föräldrar får genom hjärntvättsteorin ett slags förklaring på sina anhörigas ovanliga livsvägar och ett begrepp för sin strävan att försöka få barnet att vända om till det normalt profana eller normalt religiösa livet.

Uppbrott från en rörelse kan ses ungefär som den kris som kommer av en uppbruten förlovning eller efter en skilsmässa, det är en sorgeprocess som sker stegvis. Efter att en tid ha levt i en nyandlig rörelse kanske man inte får de andliga upplevelser som man har utlovats – och då blir man besviken. Det varierar hur stora avvikelser man själv eller gruppen tolererar innan man väljer att bryta upp. Men förr eller senare måste medlemmen ta ett beslut huruvida han eller hon skall fortsätta i gruppen eller inte. Det som bestämmer beslutet är hur mycket tid och pengar, prestige man har investerat. Det kan vara svårare att gå ur en rörelse om man inte har något att gå tillbaka till; arbete, hem, vänner, bostad. Då kan det vara lättare att helt enkelt stanna i rörelsen.

Sådana sociala skäl till uppbrotten från en rörelse måste dock speglas mot mer ideologiska skäl. Om man tror att det exempelvis finns flera vägar till Gud är det lättare att lämna än om man haft en mer fundamentalistisk uppfattning och kanske hävdade att alla utanför rörelsen är av Djävulen.

Efter det att man gått ut ur en rörelse kommer de flesta in i en kris, ungefär som efter en häftig kärleksrelation – man känner sig vilsen och man känner inte igen sig själv. Ofta leder detta till en form av flytande identitet. Från att ha varit inlemmad i en rigid och klar livstolkning med klara roller och förväntningar går man ut i ett ingenmansland. Här finns fall beskrivna med störningar av psykiatrisk karaktär; suicidförsök eller psykosliknande tillstånd av de-realitetsupplevelser. Dessa är dock i minoritet och kan ses som ett extremt uttryck för den mer generella ångest som hör samman med en andlig identitetskris. Mycket beror på hur man själv tolkar eller får hjälp att tolka perioden inne i den religiösa gruppen. Om man uppfattar att man varit helt ansvarslös – utsatt för

hjärntvätt etc. – snarare än att man gått med i och lämnat en grupp av fri vilja, så blir det svårare att anpassa sig i livet utanför gruppen.

"Avprogrammering" är en term som ofta står för en speciell teknik där en anhörig eller släkting väljer att kidnappa (snapping) en person och sedan tvångsmässigt mer eller mindre isolerar honom eller henne. Det går ut på att man försöker övertala personen att förstå att han handlar helt emot sin egen vilja, att han eller hon är manipulerad och utnyttjad av rörelsen. Denna avprogrammering har utvecklats till en i USA delvis kommersiellt lönsam affär där man inte bara kan beställa avprogrammering utan bestämma till vilket meningssystem som personen ifråga skall omvändas. Sådan avprogrammering lyckas i två tredjedelar av fallen. Men de som varit med om detta mår oftast sämre efter en tid i en nyandlig rörelse, än en som av egen fri vilja lämnat en rörelse.

Både hjärntvätt och avprogrammering väcker frågor om religionsfrihet. Från vad kan och bör man avprogrammera och till vad? När är det rätt att bestämma över en annan människas trosuppfattning? Var går gränsen mellan respekt för en annan persons personliga val och värnandet om psykiskt hälsosamma miljöer? Och hur är det med en radikalt uppfattad judisk, muslimsk eller kristen trosföreställning? Vem avgör vilket meningssystem som inte får förekomma? Är kriterierna sociala, politiska, psykiatriska, psykologiska eller teologiska?

I Sverige har föräldrar dömts till villkorlig dom och skadestånd för en misslyckad kidnappning och avprogrammering av sin 33-åriga dotter.

2.4 Nya religiösa rörelser och psykiska störningar

I vissa enskilda fall finns klar dokumentation av psykiska problem, inte minst i samband med att man bryter upp ifrån en totalitär rörelse. Men frågan är om dessa problem beror på gruppen som sådan, på individens personlighet, kontexten kring specifika händelser i eller utanför gruppen eller på samspelet mellan alla dessa faktorer. Psykiska problem i samband med religiositet är mycket svåra att vetenskapligt studera. Det har visat sig svårt att avgränsa vilka psykiska problem som är direkt relaterade till upplevelser inom auktoritära grupper och vilka som har sin grund i tidigare störningar. Inte heller finns det enkla svar på frågan när psykisk störning är en följd av en religiös tillhörighet och när den snarare utgör en förutsättning för att man gått med i en (avvikande) grupp. I alla grupper som avhåller medlemmar från kontakt med den

yttre världen och skapar en intensiv bindning till en stark person finns potentialer till psykisk misshandel. Sådant finns väl dokumenterat i det militära systemet, i skolor, i psykiatri, i äktenskap etc., och är inte något speciellt för religion.

Det som skrivits i mer populär press om s.k. "avhoppare" har ofta färgats av berättelser om ett fåtal fall och har tendenser att generalisera till hela rörelser. Likadant är det med föreställningen om att det skulle finnas särskilda personlighetsdrag hos dem som lätt kan "fångas upp" eller stanna kvar i en grupp. Det senare är en av de få företeelser där det finns kritisk forskning som visar att så inte är fallet. Tanken att det skulle finnas speciella sektpersonligheter, som har en typ av predisposition att fastna i auktoritära rörelser har inte visat sig sanna. Tvärtom är en av de få säkra resultaten att medlemmar i nya religiösa rörelser inte skiljer sig personlighetsmässigt från andra grupper.

Ur ett socialmedicinskt perspektiv har man t.o.m. sett en del av dessa rörelser som positiva. Människor får här en tydlig identitet, man får svar på existentiella frågor, kommer ofta från drogmissbruk, får en fast moral och slipper ensamhet. Engagemanget i en nyandlig rörelse kan vara stabiliserande. Det leder till mindre drogkonsumtion och ny arbetsmotivation.

En vanlig föreställning är att varenda person som fångas i sektens garn gör det genom att mot sin vilja bli förförda. Så tycks inte vara fallet. Av de som kommer i kontakt med de nya religiösa rörelserna är det endast en försvinnande liten del som faktiskt fortsätter. Av de 1 017 personer som var med i en introduktionsvecka inom den s.k. Moonrörelsen i England var det 7 procent kvar efter ett år och efter två år endast 3,6 procent. Beslutet att gå med är för det mesta en långdragen process och sker sällan plötsligt och oöverlagt. Men vissa drag är ändå gemensamma när det gäller dem som får problem genom att vara med i nya religiösa rörelser: yngre, idealistiska, ensamma, deprimerade, sådana som är osäkra på framtiden, har beroendeproblem, starka behov av känslor, gärna söker sig till externa källor för trygghet, söker mening med livet och är kritiska mot ett samhälle eller en familj. Men detta är allmänna karaktäristika. Det finns inga särskilda personlighetsvariabler eller socialdemografiska data som indikerar att en särskilt premorbid personlighet skulle dras till dessa rörelser eller att rörelserna i sig skulle skapa beroendepräglade personligheter.

Däremot föregås inträdet i gruppen oftast av krisupplevelser, depression, förlust, ensamhet och saknad av tolkningsramar eller av ett avvisande av den ena eller båda föräldrarna. Vag identitet kopplad till intresse för existentiella frågor tillsammans med tillgång till religiös/psykologisk eller filosofisk litteratur är viktiga faktorer. Medlemskapet är ofta kortvarigt och ses av tidigare medlemmar i ett livscykel-

perspektiv. Hälften av alla i nya religiösa rörelser har lämnat dem inom två år. Andra studier visar att upp till 90 procent har lämnat dem inom 2 år.

Avhoppet måste ses som en labiliserande krisupplevelse, som ställer frågor om personens identitet och tankar, känslor och annat inför nyorienteringen. Detta dock inte beroende på gruppen i sig utan på upplevelser av en skarp rollförändring. Detsamma kan gälla läkare som pensioneras, nunnor som lämnar ett ordensliv, änkor eller änkemän som förlorar sin älskade eller skilsmäsoerfarenheter.

Litteraturhänvisningar; se kap. 8.2.

2.5 Forskning och omfattning

På annan plats föreslås inrättande av ett svenskt kunskapscentrum för tros- och livsåskådningsfrågor. Ett av argumenten bakom förslaget är den brist på sammanhållen forskning och kunskap som råder inom området. Vid utredningens hearingar och vid de konferenser som utredningen närvarit vid, är ett ständigt återkommande tema just bristen på systematisk kunskap, framför allt när det gäller barns situation. Inte minst religionsforskarna själva understryker detta besvärande faktum. Forskningen karaktäriseras som knapphändig och splittrad. Uttrycket "spridda skurar" har använts för att beskriva situationen både när det gäller volym och teoretiskt innehåll. Någon systematisk granskning av området förekommer inte. Det är bara enskilda studier, ofta detaljgranskningar, som då och då presenteras. Ett övergripande forskningsmässigt grepp efterlyses från flera håll.

Eftersom diskussionen om religioner och trosuppfattningar ofta grundar sig på felaktigheter, föreställningar och rykten, framträder behovet av en kritisk akademisk forskning som desto större. Nya religiösa rörelser och det omgivande samhället reagerar på varandra på olika sätt utifrån den information som finns. En saklig kunskap grundad på kritisk forskning skulle göra situationen lättare att handskas med för alla inbegripna. Såväl religionsfriheten som samhällets ansvar att hjälpa människor och att stävja avarter inom religionens område, skulle gagnas av satsning på en utökad forskning.

2.6 Kyrkor, samfund och rörelser i Sverige 1998

Föreliggande arbete är ett redigerat och bearbetat utdrag ur Katalog över kyrkor, samfund och rörelser i Sverige 1998. Materialet har aktualitetsdatum 98-08-20. Dess främsta syfte är att redogöra för olika samfunds och rörelsers utbredning i form av antal församlingar eller motsvarande samt antal medlemmar eller motsvarande.

Systematiseringen av de samfund och rörelser som ingår i katalogen bygger på klassifikationssystemet för svenska bibliotek, det s.k. SAB-systemet, men med vissa modifieringar.

En källa som ibland åberopas i utdraget är Arlebrand, Håkan, "Det okända" (Arlebrand 1995). I de fallen bör man beakta att uppgiften kan datera sig till åren kring 1990 och ej avser förhållandet 1998.

Vissa uppgifter, framför allt gäller det medlemstal, är ibland satta inom parentes. Det innebär att uppgiften i fråga är osäker, den kan vara skattad eller beräknad. I andra fall har det inte varit möjligt att alls ange ett medlemstal eller motsvarande. Trots den bristen har rörelsen i fråga redovisats.

1. Svenska kyrkan och därmed relaterade samfund och rörelser

Svenska kyrkan

2 543 församlingar

7 505 930 medlemmar,

84.8% av befolkningen

89% av svenska medborgare

Evangeliska Fosterlands-Stiftelsen

531 missionsföreningar

19 243 medlemmar

Laestadianer

10 000-15 000

Oasrörelsen

10 000 ca sympatisörer

Östra Smålands Missionsförening ("nordöstringarna")

2 000 ca sympatisörer (Kyrkans liv, 1993:74)

2. Ortodoxa och österländska kyrkor

(Under utarbetande)

Tjugotal kyrkor (kanoniska och icke-kanoniska)

100 000 ca medlemmar

3. Katolska kyrkor

Romersk-katolska kyrkan

38 församlingar

165 691 medlemmar

(drygt hälften finns i de s.k. nationella grupperna)

Gammalkatolska kyrkan

Verksamhet på sex orter,

600 ca medlemmar (Kyrkans liv, 1993:70)

4. Protestantiska invandrarförsamlingar och ambassadkyrkor

(Under utarbetande)

5. Särskilda frikyrkosamfund och frikyrkoförsamlingar

5.1 Medlemskyrkor i Sverige frikyrkosamråd (FSR)

Bland dessa frikyrkosamfund finns församlingar som har valt att anslutna sig till mer än ett samfund, s.k. gemensamma församlingar. En följd av detta blir att medlemstalet för sådana församlingar redovisas av vart och ett av de berörda samfunden, vilket i sin tur resulterar i en sorts dubbelredovisning. Om man vill få fram antalet frikyrkomedlemmar måste hänsyn tas till detta. År 1995 beräknades det faktiska antalet frikyrkomedlemmar till 243 148 efter korrigering av de dubbelräknade (Skog 1997).

Adventistsamfundet (SDA)

46 församlingar

3 046 medlemmar

Frälsningsarmén

176 kårer (inkl annexkårer)

18 789 medlemmar (varav 7309 soldater)

Metodistkyrkan

67 församlingar

5 177 medlemmar

Nybygget - kristen samverkan

359 församlingar

28 321 medlemmar

Pingströrelsen

492 församlingar

90 815 medlemmar

Svenska Alliansmissionen (SAM)

235 församlingar

12 895 medlemmar

Svenska Frälsningsarmén

20 kårer

706 medlemmar

Svenska Missionsförbundet (SMF)

871 församlingar

69 028 medlemmar

5.2. Andra kristna samfund, rörelser och församlingar*Bibeltrogna Vänner*

39 församlingar

4 302 medlemmar/betjänade

Brobyggarna (Göteborg)

"100-tal ständigt återkommande"

(hösten 1996)

Evangelisk-Ortodoxa kyrkan,

S:t Petrus församling, Halmstad

(50-tal medlemmar)

Centrumkyrkan
(Stanley Sjöberg)
470 medlemmar

Finlands förebedjare – Folkets Förebedjare
(80-tal)

His People, Stockholmskyrkan
(50-tal medlemmar)

Kristi Församling/Boston Church of Christ/Churches of Christ
160 medlemmar

Lutherska konkordiekyrkan
20-tal medlemmar

Maranata
(150-200)

Nådens Mission/Greater Grace World Outreach
Två församlingar
100 ca medlemmar

Pilgrimsfolket i Skåne
Regelbunden mötesverksamhet på tre orter
25 medlemmar

Plymouthbröderna (darbyister)
Verksamhet på sex-sju orter
250 medlemmar ca (inkl barn)

Trosrörelsen (i vid bemärkelse)
55 församlingar ca (hösten 1996)
7 500 medlemmar ca (hösten 1996)

Trosrörelsen ("Livets Ord"-församlingar)
40 församlingar ca (hösten 1996)
6 000 medlemmar ca (hösten 1996)

Vineyard
10-tal församlingar och husgrupper
800-1 000 medlemmar

6. Övriga samfund, rörelser och församlingar med Bibeln som grund

Efraims budbärare
(25-tal medlemmar)

Familjen, fd Children of God/Guds
Barn/Kärlekens familj
"100 heltidsverksamma svenskar över hela världen"
10-15 i Sverige

Fria Katolska kyrkan
(10-25 medlemmar)

Jehovas vittnen/Bibel- och Traktatsällskapet Vaktornet
359 församlingar
23 393 aktiva förkunnare
39 431 närvarande vid Åminnelsen

Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagars Heliga (mormoner)
52 församlingar
8 817 medlemmar

Kristen Vetenskap/ Christian Science
Kristi Vetenskaparkyrkor i tre städer
Medlemsantal uppges ej
(100-150)

Kristensamfundet
(4 församlingar och 5 filialförsamlingar)
350 ca medlemmar

Liberala Katolska Kyrkan
8 församlingar
600 ca medlemmar

Nya kyrkan (swedenborgare)
3 församlingar
150 ca medlemmar

Nyapostoliska kyrkan/(nyirvingianerna)
Total församlingar
500 ca medlemmar

Vännernas Samfund i Sverige/Kvåkarna
(100 ca medlemmar)

7. Religioner av främreasiatiskt ursprung

7.1. Judendom

Judiska Centralrådet i Sverige
4 församlingar
7 951 medlemmar

7.2. Islam och därmed relaterade riktningar

7.2.1 Muslimer

Några exakta siffror på antalet muslimer i Sverige finns inte. Det är också i hög grad en definitionsfråga. Nedan lämnas två olika uppgifter, men det finns säkert andra sätt att hantera detta spørsmål på.

(1) Samarbetsnämnden för statsbidrag till trossamfund (SST) beräknade 1996.12.31 antalet "betjänade" muslimer till 85 000.

(2) Antalet "etniska" muslimer kan möjligen ligga runt 250 000 (för definition av "etniska" muslimer, se Sander 1993:73).

7.2.2 Samfund och riktningar relaterade till islam

(Under utarbetande; hit hör Ahmadiyya, alaviterna, Ismailis och sufirörelsen.)

8. Indiska religioner

8.1. Hinduiska/neohinduiska grupperingar och rörelser

4 000-5 000, merparten genom invandring, giftermål, ambassadan-knutna etc; medlemmarna i de nyhinduiska rörelserna och rörelser med hinduisk bakgrund består huvudsakligen av västerländska konvertiter.

8.1.1 Hinduiska grupperingar

(Under utarbetande)

8.1.2 Nyhinduiska rörelser och rörelser med hinduisk bakgrund

"Amma"

Mata Amritanandamayi
(25-tal anhängare)

Ananda Marga

(verksamhet i Stockholm och i Örebro-trakten,
internationellt utbildningscenter i Ydrefors)
(25-tal)

Auroville International Sweden

(viss verksamhet)

Babaji, Föreningen

Haidakhan Center
30 ca medlemmar

Brahma Kumaris

Ett center
10-tal lärare
100-tal regelbunden kontakt

Divine Light Mission, se *Elan Vital*
Elan Vital, f d Divine Light Mission
(verksamhet i Stockholm och Göteborg)
(50-100?)

Gangaji
(viss verksamhet i Stockholm)

Krishnarörelsen, ISKCON
150-180 "heltids"-medlemmar
1 000-2 000 församlingsmedlemmar
3 000 får regelbundna utskick

Sathya Sai-organisationen i Sverige
Aktiva grupper på sju orter
60 aktiva medarbetare

Satyananda Yogaskola

Siddha Yoga
(Verksamhet i Stockholm)
(50-tal)

Skandinavisk Yoga och Meditationsskola
(omfattande verksamhet i Stockholm och på Håå kursgården)

Sri Chinmoy
Grupper i Uppsala och Stockholm
10 lärjungar

Transcendental Meditation (TM)
80 000 initierade sedan början av 1960
3 000 ca aktiva
30-tal djupare personligt engagemang
400 ca deltagare per år

8.2. Buddhistiska samfund och grupperingar

4 000-5 000 aktiva buddhister i landet, merparten genom invandring, giftermål, ambassadanknutna etc; urvalet nedan består främst av västerländska konvertiter.

Svenska Soka Gakkai International

200 ca medlemmar

Stockholm Zen Center

270 medlemmar (ca)

Svenska Soto-Zen-Föreningen

(75 medlemmar)

Karme Tenpe Gyaltzen

(inkl Karma Shedrup Dargye Ling)

300 ca medlemmar (1993)

Vipassana-gruppen

(25-50)

Västerländska Buddhistordens Vänner

(FWBO)

10-tal

8.3 Jainism

(Under utarbetande)

8.4. Sikhism och därmed relaterad rörelse

Gurdwara Sangat Sahib

800-1000 medlemmar

Sant Mat-traditionen

(Sant Kirpal Singh och Sant Thakar Singh)

(Viss verksamhet i Stockholmsområdet)

9. Iranska religioner och Bahá'í

9.1 Zoroastrism

(Under utarbetande)

9.2. Mandeism

(Under utarbetande)

9.3 Bahá'í

Svenska Bahá'í-samfundet

29 lokala samfund

900 ca medlemmar

10. Nyhedendom (modern asatro, nyshamanism, wicca, etc)

(Medlemskap i mer än en sammanslutning förekommer både bland asatroende och bland wicca.)

Court of Joy Coven (wicca)

Verksamhet på nio orter

52 medlemmar

(varav två översteprästinor
och 2 överstepräster)

Dear Tribe Metis Medicine Society/Regnbågsdrakens loge

60-70 deltagare/medlemmar

Häxagon

40-tal (Skånby 1997)

Pagan Federation (wicca)

Pubträffar på fyra orter

21 medlemmar (associate and full members)

Ratatosk

(Stockholmsförankrat nätverk)

(70-tal)

Svensk hednisk front

(Utbredning okänd)

Svenska Vitkaförbundet

80-tal (Skånby)

Sveriges Asatrosamfund
300 ca medlemmar

Tör och Attunda Gäll
(numera en del av Samfälligheten för nordisk sed)
50-100 (Skånby 1997)

Yggdrasil-gillet,
(numera ett gille inom Merlinorden,
se 11.2 Moderna religionsbildningar)
Samfälligheten för nordisk sed
(paraplyorganisation)
15 gäll, drygt 1 000 utövare/troende

11. Moderna religionsbildningar

11.1 Moderna religionsbildningar tillkomna före andra världskriget

Antroposofiska Sällskapet
(1 400 medlemmar)

Krishnamurti Center
90 medlemmar
Lectorium Rosicrucianum/
Det Gyllene Korsets Internationella Skola
Offentligt arbete i Stockholm, Göteborg
och Malmö (100 ca lärjungar)

Martinus kosmologi
(Antal anhängare okänt)

Rosenkorsorden AMORC
100-tal i Norden (Arlebrand 1995:189)

"Spiritism"
(ett stort antal föreningar varav de
flesta är anslutna till någon av riks-
organisationerna, se nedan,
totalt ca 1 000 medlemmar?)

Spiritualistiska Riksförbundet för Andlig Utveckling (SRAU)

Sveriges Spiritualistiska Riksförbund (SSR)
(60-tal föreningar)

Teosofiska samfundet (Adyar)
5 loger
200 ca medlemmar

Teosofiska samfundet (Pasadena)
(verksamhet på flera orter)
100 drygt (Arlebrand 1995:149)

U.L.T. (United Lodge of Theosophists)
En (1) loge och några studiegrupper
(Medlemtal uppges ej)

White Eagle Lodge
300 medlemmar

11.2 Moderna religionsbildningar tillkomna efter andra världskriget

A Course in Miracles (ACIM)
(väletablerad med många kursdeltagare)

"Ambres"
(medium Sture Johansson)
(stort antal kursdeltagare/åhörare)

"Amos"-projektet
(medium Ulla-Britt Johansson)
(okänt antal anhängare)

ECKANKARs Svenska Satsang Samfund
5 församlingar
150 ca medlemmar

Emin Foundation

(liten grupp anhängare i södra Sverige,
Arlebrand 1998:90)

Enighetskyrkan, se *Familjefederationen ...*

Den esoteriska Vägen

(viss verksamhet i Stockholm)

Familjefederationen för världsfred och enighet,

fd Enighetskyrkan
(75-tal medlemmar)

Hylozoik

(centrum i Skövde)

"Konga-sekten", se *World Light Center*

Linbusamfundet

(25 ca medlemmar)

Merlinorden

200 ca medlemmar

Raëliska Religionen

10 medlemmar (varav två döpta)

Rastafari

(sporadisk verksamhet?)

Rajneeshism/Osho-rörelsen/Bhagwan-rörelsen

Centra i Stockholm och Göteborg
(500-1 000 anhängare)

Scientologikyrkan

Tre kyrkor/centra

1 000 ca aktiva medlemmar

10 000 ca passiva medlemmar

Summit Lighthouse/Church

Universal and Triumphant (CUT)

9 församlingar och grupperingar

(200 ca aktiva medlemmar)

Universella Kristna Gnostiska Rörelsen,
(Arlebrand 1998:90)

World Light Center ("Konga-sekten")
8-10 medlemmar

11.3 Mörkermagiker, thelemiska och satanismrelaterade sammanslutningar

Church of Satan
(få anhängare i Sverige
enl Arlebrand 1998:117)

Dragon Rouge
350 (betalande) medlemmar

Ordo Templi Orientis (OTI)
(har verksamhet i flera svenska
städer enl Arlebrand 1998:89)

Svenska Satanistkyrkan
(= Church of Satan?)

Temple of Set
(få anhängare i Sverige
enl Arlebrand 1998:117)

Litteraturhänvisningar; se kap. 8.2.1.

2.7 Verksamhetsbidragets fördelning på samfund och lokala församlingar 1997

Årligen fördelar kulturdepartementet ett sk verksamhetsbidrag till olika samfund. Under 1997 fördelade sig pengarna enligt nedanstående sammanställning. "Antal" avser lokala församlingar på vilka bidraget fördelar sig.

Samfund	Belopp	Antal	Jfr 95/96
Anglikanska kyrkan	360 000	2	=
Bibeltrogna Vänner	421 000	34	+2
Estniska evangelisk-lutherska kyrkan	760 000	9	-1
Lettiska evangelisk-lutherska kyrkan	240 000	11	=
EvangeliskaFosterlandsstiftelsen	1 960 000	167	+63
Frälsningsarmén	1 274 000	23	-13
Islamiska församlingar			
- FIFS	1 069 500	28	+6
- SMuF	1 293 400	28	+47
- IKUS	1 099 400	21	+1
Judiska församlingar	661 000	4	=
Metodistkyrkan	620 000	17	+3
Nybygget - kristen samverkan	2 304 000	78	-32
Ortodoxa och österländska kyrkor			
- Grekisk-ortodoxa kyrkan	724 000	4	+3
- Finsk-ortodoxa kyrkan	300 000	1	=
- Estniska ortodoxa kyrkan	180 000	1	=
- Rysk-ortodoxa kyrkan	300 000	1	=
- Serbisk-ortodoxa kyrkan	1 168 000	8	-1
- Svenska ortodoxa prosteriet	180 000	2	=
- Rumänsk-ortodoxa kyrkan	461 000	3	=
- Bulgarisk-ortodoxa kyrkan	180 000	1	=
- Makedonisk-ortodoxa kyrkan	481 000	2	=
- Syrisk-ortodoxa kyrkan	1 189 737	33	+2
- Armeniska apostoliska kyrkan	300 000	2	=
- Koptisk-ortodoxa kyrkan	180 000	1	=
- Österns apostoliska katolska assyriska kyrka	300 000	6	+5
- Etiopisk-ortodoxa kyrkan	240 000	1	=
Sjundedags Adventistsamfundet	485 000	14	=
Stockholms katolska stift	6 877 000	38	=
Svenska Alliansmissionen	1 224 000	19	-17
Svenska Baptistsamfundet	1 786 000	65	+4
Svenska Missionsförbundet	6 583 000	152	-106

Ungerska protestantiska kyrkan	360 000	1	=
Gemensamma församlingar	513 000		
Totalt	42 412 037	1 234	-71

3 Internationella erfarenheter

Utredningen har gjort studiebesök i ett flertal länder. Vi har träffat företrädare för organisationer, statliga och kommunala inrättningar och privata initiativ. Enskilda forskare och ett flertal människor med olika erfarenheter av området har kontaktats av utredningen. Såväl avhoppare som verksamma i nya religiösa rörelser har vi mött. Vi har också deltagit i konferenser utomlands.

Följande länder har besökts:

Frankrike, Paris. Antikultorganisationer, företrädare för den statliga utredningen och för statens "*Observatoir*", avhoppare, CESNUR, ADFI m.fl.

England, London. INFORM, Eileen Barker m.fl.

Tyskland, Bonn, Berlin. Tyska statliga utredningen om nya religiösa rörelser, Senatsförvaltningen i Berlin, två initiativ på religiös grund, m.fl.

Italien, Turin. Forskaren Massimo Introvigne vid CESNUR

Schweiz, Zürich. INFOSECTA-organisationen

Österrike, Wien. Statlig förvaltning

USA, New York, Bonita Springs, Athens. Wellspring retreat center, AFF, INTERFAITH, Philadelphia, konferens om barn och nya religiösa rörelser

Danmark, Köpenhamn. Kyrkoministeriet, Mikael Rothstein Köpenhamns Universitet.

Samtliga ovannämnda organisationer presenteras nedan.

3.1 Sammanfattning och slutsatser

Utredningens slutsatser, efter att ha träffat människor inom olika läger i åtta länder, är att samhället snarare än att förklara krig mot nya religiösa rörelser, skall verka för att en dialog kommer till stånd. Det kan vara av intresse i sammanhanget att notera att vi knappast mött någon person som inte misstänkliggjort sina motståndare för att vara

köpta av påstått skumma intressen. Det går vallgravar av misstro mellan läger i detta starkt polariserade landskap. Forskare som försöker föra in kunskap i debatten anses vara gödslade med pengar från rika religiösa rörelser. Olika rörelser misstror varandra. Olika aktörer inom den s.k. antikulturrörelsen baktalar varandra och sprider rykten om varandras dunkla motiv. En kraftigt polariserad situation inom området måste naturligtvis undvikas. De verkliga förhållandena döljer sig bakom en rikhaltig flora av förtal, halvsanningar och överdrifter.

På sina håll har detta krig om uppfattningar tagit smått groteska proportioner. Osanningar och överdrifter, överslätande omdömen från ena hållet och moralisk panik från andra hållet gör att den som ger sig in i denna infekterade miljö antingen blir förvirrad eller faller offer för den ena eller andra sidans sanningspretentioner.

För att undvika att en sådan situation utvecklas och/eller förvärras i Sverige är en av slutsatserna att en öppen dialog gagnar såväl religionsfriheten och mångfalden på trosföreställningarnas brokiga fält som vaksamheten mot avarter.

Å ena sidan får samhället naturligtvis inte visa flathet inför misstänkta brott mot skattelagstiftning, mot brottsbalken eller andra lagar, genom ett falskt hänsynstagande till människors trosuppfattningar. Lagar och regler får naturligtvis inte överträdas i religionens namn. Sverige får inte bli ett land som lockar till sig lycksökare eller mindre nogräknade organisationer som i skydd av en trosuppfattning ekonomiskt exploaterar människors behov av ett existentiellt sökande och en andlig hemvist.

Å andra sidan finns heller ingen anledning att bedriva korståg mot trosföreställningar som kanske förefaller ovanliga eller märkliga sett i ljuset av den tradition som vi vant oss vid i Sverige. Det finns ingen anledning till "hårda tag" gentemot nya religiösa rörelser. Det finns däremot många skäl som talar för en mindre fördomsfull debatt, om öppenhet och om dialog mellan forskare, troende, antikulturorganisationer, folkrörelser, myndigheter och andra som är involverade i frågan.

Några av de slutsatser vi dragit av studierna i andra länder återfinns i avsnittet om behovet av det som vi i utredningen kallar KULT (Kunskapscentrum för Livsåskådnings- och Trosfrågor, se kap. 4). En annan slutsats att dra utifrån den mängd påståenden som florerar i förhållande till empirisk kunskap, är att forskning inom detta område måste prioriteras, inte minst när det gäller barns situation. Den enda grunden för ett samhälleligt agerande som varken kränker religionsfriheten eller skyddet för individens rättigheter, är kunskap om de verkliga förhållandena, om de verkliga proportionerna och om föreställningsvärldarna.

I flera europeiska länder diskuteras de nya religiösa rörelserna utifrån perspektiv som sinsemellan är fullständigt olika. Liksom i Sverige är frågan starkt polariserad. De dominerande religionerna har skapat sina motrörelser, från ett katolskt eller lutherskt perspektiv. Anhöriga till personer som man upplever sig ha förlorat i olika nyreligiösa rörelser har skapat egna organisationer. Besvikna, svikna och desillusionerade avhoppare och uteslutna återfinns också i den s.k. antikulturrörelsen. Oavsett ursprunget är ofta antikulturorganisationerna – av begripliga skäl – nästan hatiska i sin argumentering mot nya religiösa rörelser. På andra sidan av demarkationslinjen hamnar ofta religionsforskare som via sin forskning har ett perspektiv som starkt modererar och ibland förlöjligar den kritik som forskare uppfattar som ogrundad och med starkt överdrivna föreställningar om hur farliga rörelserna egentligen är. Forskare hänvisar till att alla religioner, även kristendomen, i början ansetts för att vara just en sekt, vars aktiviteter ansetts farliga för individen. Man menar också att bara ett litet fåtal som visar intresse för en rörelse slutligen blir medlem. Den vanligaste utvecklingen är att en person går med i en rörelse, får erfarenheter som ofta är positiva och att man efter ett tag lämnar rörelsen och därefter utan större problem fortsätter ett liv utanför rörelsen.

En generalisering av tillståndet i några olika länder, i den mån den låter sig göras, kan se ut som följer:

USA intar en särställning som något av många nya religiösa rörelser ursprungsland. Forskare hävdar att det finns uppemot 5 000 olika s.k. kulturer eller sekter i USA. Strikta bedömare menar att om man hade tillämpat någon av de många vetenskapliga definitionerna av begreppet "religion", så sjunker antalet grupper i USA till mellan 1 500-2 000. ISAR (Institute for the Study of American Religion) har uppgifter om totalt 1 667 olika religiösa grupper i USA. Av dessa klassas 836 som icke-konventionella.

Frankrike är kanske det land där polariteten är som mest uttalad och där antikulturrörelsen har sitt starkaste fäste. Som framgår nedan var Frankrike det första landet som genomförde en statlig utredning om fenomenet. Denna har utsatts för mycket hård kritik från jurister, sociologer och religionsforskare. Den anses av kritikerna vara ett beställningsverk från ADFI och CCMM, de två tongivande antikulturrörelserna. Den franska underrättelsetjänsten undersökte 172 olika grupper enligt de farlighetskriterier som presenterades av den franska utredningen. Totalt räknar man med att det finns 800 olika *sekter*, som är den vedertagna termen i såväl Frankrike som i Europeiska unionen i övrigt, med ett medlemsantal kring 160 000 personer och med cirka 100 000 sympatisörer.

I Belgien är situationen i stort sett densamma. Även här har en statlig utredning presenterats, med i stort sett samma innehåll som den franska. De statliga utredarna, liksom antikulturrörelsen tar avstamp ifrån psykiska och sexuella övergrepp, ekonomiskt utnyttjande och rent lurrenderjeri som förekommit bland de nya religiösa rörelserna. Enligt utredningen finns det 150 grupper i Belgien som "måste övervakas".

Genèves kanton (ung: län) i Schweiz har också presenterat en utredning liknande dem i Belgien och Frankrike. Utredningen är en antologi, skriven av experter, främst inom det juridiska området, med det uttalade syftet är att bekämpa det man kallar destruktiva sekter.

Alla dessa utredningar berörs i det följande, men redan här kan sägas att såväl den belgiska som den franska utredningen lett fram till att de båda länderna upprättat en särskild statlig organisation ett s.k. "observatoire", med uppgift att vaka över de nya religiösa rörelserna och att bekämpa olagligheter som kan tänkas begås med religion som täckmantel eller förtecken.

I England har sociologiprofessorn Eileen Barker upprättat en organisation – INFORM – med uppgift att informera, hjälpa och samla kunskap om nya religiösa rörelser. INFORM vägrar att ta någon som helst ställning till olika rörelser och åtnjuter därmed stort förtroende både bland allmänheten och områdets olika aktörer. Om man får uppgifter som pekar på att olagligheter begås i någon grupp, så kontaktar man polisen, med vilken man för övrigt har ett samarbete, utan att detta stör rörelserna. Vilken rörelse kan påstå att olagligheter inte skall påtalas och utredas? INFORM ser som en av sina huvudsakliga uppgifter att skapa en dialog mellan rörelserna och det övriga samhället för att undvika att rörelserna blir inträngda i ett hörn. En sådan isoleringspolitik anses öka risken för en destruktiv utveckling.

Det engelska samhället betraktar inte de nya religiösa rörelserna som något stort problem, även om här återfinns såväl föräldrarörelser mot s.k. sekter som andra organisationer. Uppemot en 1 000 000 personer i England anses någon gång ha kommit i kontakt med nya religiösa rörelser. Hälften, alltså 500 000, har gått så långt att de kanske deltagit i något seminarium. Av dessa har en ytterst liten andel blivit involverade som medlemmar eller aktiva i någon rörelse. Ett exempel: Enighetskyrkan ("Moon-rörelsen") beräknas ha 350 kärnmedlemmar i England, och 8 000 som har skrivit under ett formulär där de förklarar sig vara "associerade medlemmar". Beräkningar i England över antalet personer som lever mer eller mindre utanför samhället i ett nyreligiöst center, visar att de under de senaste åren aldrig har varit fler än 15 000 personer. Någon statlig utredning har inte diskuterats. Däremot överväger man att starta en utredning om frimurarnas inflytande i rättsväsendet och i politiken.

Den italienska polisen har skrivit en rapport på uppdrag av inrikesministeriet, vars innehåll läckte ut till massmedia och därmed till allmänheten. Några olagligheter bland de nya religiösa rörelserna kunde man inte konstatera enligt rapporten. Överhuvud är klimatet i Italien betydligt mindre infekterat, kanske beroende på att katolska kyrkan har en relativt stark ställning bland befolkningen. Några direkta ingripanden från samhället har inte förekommit i Italien. Det var den italienske professorn i religionshistoria, Massimo Introvigne, som var en av initiativtagarna till organisationen CESNUR – ett centrum för studier av nya religioner. CESNUR fungerar som en akademisk motkraft till antikulturrörelsen. Härifrån hävdar man religionsfrihetens principer och studerar rörelserna vetenskapligt. Såväl italienska som franska CESNUR har samlat ett antal personer som anses "tung" i religionsvärlden. I Frankrike har inte bara sociologer och religionsvetare engagerat sig i CESNUR, utan även advokater och andra jurister som slåss mot samhällets och antikulturrörelsens försök att, som CESNUR uppfattar saken, göra inskränkningar i religionsfriheten genom att piska upp en reaktion mot rörelserna med hjälp av lögnar och överdrifter. I Italien beräknar man att 600 000 personer är med i någon av de 400 nyreligiösa rörelserna. Största religionen utanför katolska kyrkan, efter muslimerna, är Jehovas Vittnen.

Muslimerna räknar minst 1 000 000 troende, följda av 100 000 Jehovas Vittnen och 40 000 protestanter. Scientologerna räknar in cirka 10 000 personer i Italien, Hare Krishna räknar kanske in 1 000 personer liksom Unification Church. Gruppen Familjen beräknas bestå av ett 15-tal personer i hela Italien.

I Danmark, Holland och Grekland, liksom i Italien, tycks staten ta de nya religiösa rörelserna med ett relativt lugn. Några statliga aktiviteter är inte aktuella i Danmark, även om man har tvekat att acceptera scientologin som religion. Denna fråga utreds just nu av kyrkodepartementet i Köpenhamn. Eftersom Danmark har en liberal syn har också många rörelser etablerat regionala och internationella center där. Scientologikyrkan har en av sina största etableringar i världen, just i Köpenhamn, med 400 anställda eller heltidsengagerade medarbetare. Den danske religionshistorikern Mikael Rothstein är en internationell tungviktare som med emfas försvarar religionsfriheten och kritiserar det danska Dialogcentret, med Johannes Aagaard som ledare. Dialogcentret har utifrån en kristen grund varit en av de mest tongivande kritikerna av nya religiösa rörelser i Europa. Aagaards dominans i den danska debatten har under senare år avtagit. Nu finns forskare och debattörer av flera olika kulörer på den danska religionsfrihetliga scenen.

Ett omfattande informationsmaterial har givits ut av det österrikiska miljö-, ungdoms- och familjdepartementet. I materialet som främst riktar sig till ungdomar försöker man hålla ett nyanserat tonfall. I en folder finns uppgifter på vart man skall vända sig om man behöver hjälp. Informationsmaterialet har gått ut i 270 000 exemplar. En första tryckning skapade en stor efterfrågan, inte minst från skolor. Utbildningsdepartementet har också givit ut en folder med teckningar och bildtexter som är mycket satiriska. I Österrike diskuteras nu ett inrättande av ett statligt centrum mot sekter. Man räknar med att 50 000 personer hör till olika grupper och att 200 000 på något sätt är involverade i de 600 grupper som man tror finns. Man beräknar från statligt håll att cirka 20 grupper kan vara fanatiska. Statliga informationskampanjer har, förutom i Österrike, också genomförts i Frankrike och Tyskland.

Det som diskuteras i Österrike är redan verklighet i Tyskland, fast på regional nivå. I alla förbundsstater finns särskilda personer inom skol-, ungdoms- och sportförvaltningarna, vars uppgift är att samla kunskap om olika grupper och att informera allmänheten. Härifrån vill man inte ta ställning för eller emot rörelserna. Man deltar öppet i rörelsernas möten och försöker inta en medlande roll, även om man naturligtvis hjälper folk som vill hoppa av med kontakter, information och annat.

I Tyskland och delvis också i Österrike har en mycket rikhaltig flora av s.k. psykgrupper etablerat sig under senare år. Bara i Berlin räknar man med att det finns flera hundra sådana grupper som i New Age-anda arbetar med terapier av olika slag. I syfte att skydda konsumenten har den tyska statliga utredningen föreslagit en översyn av konsumentreglerna när det gäller kommersiella tjänster på den s.k. kvasipsykologiska marknaden. Denna marknad som beräknas omfatta cirka 1 000 olika grupper/företag/enskilda omsätter årligen 18 miljarder tyska mark. Upplagorna för 40 större esoteriska tidskrifter ligger kring 2,9 miljoner exemplar.

Tyskland avviker från andra länder bl.a. däri att den lutherska kyrkan har satsat stora resurser på moteld mot den nya religiositeten. Ett exempel är det Evangeliska Centret för Livsåskådningsfrågor i Berlin där ett flertal personer på heltid arbetar med att informera om och varna för grupper av olika slag.

Den utan tvekan mest omfattande statliga utredningen bland de europeiska länderna har gjorts på uppdrag av den tyska förbundsdagen. En mycket stort upplagd utredning med åtskilliga undergrupper och specialistundersökningar har arbetat under cirka två år. Den svenska utredningen har tagit del av flera delrapporter och av slutrapporten. Utredningen går igenom i det kommande, men här skall utredningens för-

slag kort sammanfattas: Man vill få fram en ny lagstiftning på det psykoterapeutiska området i syfte att åstadkomma en kvalitetssäkring. Bakgrunden är de ovannämnda cirka 1 000 olika företagen som är verksamma på den s.k. kvasipsykologiska marknaden. Man vill också knyta legitimerad psykologisk verksamhet till socialförsäkringssystemet. Vidare efterlyses en ny lagstiftning på det konsumenträttsliga området, även detta mot bakgrund av den expansiva psyk-marknaden i landet. Några förändringar i grundlagen, mot bakgrund av nyreligiösa rörelers aktivitet anses inte vara motiverade. Vidare efterlyser man en kraftfull satsning på forskning inom området nya religiösa rörelser och s.k. psykgrupper. Utredningen föreslår lagförändringar inom barnlagstiftning, föreningsrätten och konsumentlagstiftningen. Även lagar som styr naturläkares verksamhet ska kompletteras. Utredningen vill få fram en lagändring som innebär att juridiska personer ska stå under straffansvar. Slutligen vill man inrätta en stiftelse för information och dialog inom området.

Enligt undersökningar som den tyska utredningen låtit utföra är 820 000 personer med i en nyreligiös eller andlig rörelse i Tyskland. I en nationellt representativ enkät uppgav 1,7 procent att de någon gång deltagit i nyreligiösa eller andliga rörelers verksamhet. Detta innebär uppskattningsvis 1 172 000 personer av den vuxna befolkningen i Tyskland. Uppgifterna om antalet medlemmar varierar, vilket tyder på osäkerhet i definitioner och underlagsmaterial. Andra undersökningar pekar på att 340 000 personer är medlemmar i nya religiösa rörelser och att 490 000 personer i Tyskland står olika rörelser nära.

I Tyskland är det speciellt scientologirörelsen som kommit i konflikt med samhället. Denna rörelse definieras av den tyska utredningen såsom icke-religiös. Ett särskilt beslut om att sätta scientologi-organisationen under s.k. observation (*Beobachtung*), som fattades av tyska förbundsdomstolen under 1998, välkomnades varmt av den tyska statliga utredningen.

Sommaren 1998 publicerades slutbetänkandet av utredningen som kringgärdats av stora politiska motsättningar. De Gröna har opponerat sig mot stora delar av innehållet. Härifrån hävdar man att utredningen i alltför stor utsträckning misstänkliggör de nyreligiösa rörelserna.

Olika länder förhåller sig på helt skilda sätt till fenomenet med de nya religiösa rörelserna. I Europa framstår Frankrike, Belgien, Schweiz och delvis Tyskland som länder med en relativt aggressiv attityd gentemot den nya föreställningsvärld som breder ut sig. Även Österrike har engagerat sig på statlig nivå. I Frankrike förs ett uttalat krig från statliga myndigheter i samarbete med polisen gentemot sekter.

I Grekland erkänner man inte de nya religiösa rörelserna som ett problem. I stort sett gäller samma sak för Holland och Danmark. Vis-

serligen har Danmark haft en av de ledande sektkritiska rörelserna i DIALOGCENTRET, men denna organisations synsätt har kraftigt fått ge vika för mindre dramatiska synsätt. Även England intar en diplomatisk hållning till situationen. Någon uppståndelse i parlamentet står inte att finna. INFORM:s verksamhet går, som nämnts, ut på att skapa en dialog mellan olika parter i detta polariserade landskap.

De mindre oroade länderna pekar på att religionsfriheten måste gälla alla, liksom att lagarna måste gälla alla. Om lagar överträds griper samhället in och tolererar naturligtvis inga lagöverträdelser med hänvisning till en viss religion eller föreställningsvärld. Man menar också att problemet är kvantitativt mycket litet och därför inte föranleder någon reaktion från samhället.

Enligt forskare finns det cirka 600 olika minoritetsreligioner i Europa. För att få proportioner på hur många människor som omfattas av nya religiösa rörelser kan nämnas att Unification Church (den s.k. Moon-rörelsen) anses ha cirka 300 kärnmedlemmar i Storbritannien. Antalet personer som helt ägnar sin tid åt någon rörelse och som har få eller inga kontakter med omvärlden uppskattas i England till maximalt 15 000 personer. I Sverige har Hare-Krishna uppåt 200 hängivna medlemmar, medan den s.k. Moon-rörelsen, bara för att ta ett exempel, kan räkna sina medlemmar i tiotal.

Hur har Europeiska unionen reagerat i denna brokiga situation av helt olika förhållningssätt?

3.2 EU och de nya religionerna

Vid flera tillfällen har olika organ inom EU tagit upp frågan om de nya religiösa rörelserna. I november 1996 arrangerade Europaparlamentets generaldirektorat för forskning ett möte med företrädare för 11 länder, däribland Sverige. Redan då fanns två resolutioner antagna av Europaparlamentet. Den ena antogs den 22 maj 1984 och den andra den 29 februari 1996. Förarbetet till denna senare resolution hade pågått under 1995. I resolutionen begärde parlamentet att medlemsländer skulle utbyta information om sekter i de olika länderna. Begreppet "sekt" används inom EU, definierat som ett begrepp helt utan varje värdeomdöme. Man betonar att begreppet inte används diskriminerande eftersom det inte är juridiskt definierat. I de båda resolutionerna uppmanade Europaparlamentet såväl Europarådet som Europakommissionen att agera i frågan. Något agerande från dessa instanser har dock inte skett.

Dock blev det resultat i följande avseende: Det var på grund av parlamentets begäran som de 11 länderna samlades till ett möte för att diskutera sekter, i den bemärkelse som man lägger i ordet inom EU.

Mötet visade en total oenighet om hur EU eller de enskilda staterna skall agera. Resolutionen från februari 1996 hade också uppdragit åt utskottet för medborgerliga fri- och rättigheter och inrikesfrågor att föreslå utskotten vid de nationella parlamenten att ägna ett gemensamt sammanträde åt sekter. Efter fem sammanträden enades utskottet om ett betänkande, i vilket man föreslog text till en resolution. Denna resolution är en vidareutveckling av ovannämnda resolution från februari 1996.

Resolutionen utgår från såväl den Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna som från FN:s olika deklarationer och konventioner om rättigheter för barn och för religionsfrihet. I resolutionen beaktas både den franska och den belgiska utredningen och den tyska utredningens halvtidsrapport.

I resolutionen avfärdar man tanken på att göra en lista över sekter, eftersom begreppet inte är juridiskt definierat och eftersom grundandet av sekter tillhör de grundläggande rättigheterna. Resolutionen hänvisar här till flera olika erkända friheter som religions-, samvets-, åsikts-, förenings- och församlingsfrihet. Att upprätta en lista vore dessutom meningslöst, resonerar man, eftersom grupper uppstår snabbt och försvinner lika snabbt. Man konstaterar också att de flesta medlemsstaternas företrädare har betraktat sektfenomenet som oviktigt eller oproblemiskt i de egna länderna. Det handlar om ett marginellt fenomen, hävdar man. I resolutionen noteras en oroväckande tendens till att försvåra eller förbjuda offentliga anställningar av sektmedlemmar. Tanken att göra en särskild lagstiftning mot sekter avslogs enhälligt av utskottet. Samtidigt noterades att de nuvarande lagarna inte utnyttjades tillräckligt för att bekämpa kriminell verksamhet och överträdelser av skattelagstiftningen.

Varför går folk med i sekter? Enligt utskottet som författat resolutionen, är de många sekterna och kvasipsykologiska grupperna ett symptom på "en djup social, moralisk och samhällelig kris och en längtan efter en mening med livet och en livsåskådning, vilken somliga inte längre kan tillfredsställa i det nuvarande vetenskapligt och tekniskt inriktade samhället som kännetecknas av individualism och de traditionella sociala nätverkens förfall, eller i de traditionella kyrkorna".

Vilka är farorna med sekterna enligt resolutionen? De faror som sekter eventuellt kan ge upphov till gäller inte så mycket samhället i sin helhet, som enskilda personer. I konventionen uppmanas medlemsstaterna att inte vidta åtgärder mot sekterna, utan att sanktioner endast knyts till enskilda olagliga handlingar. Så länge den demokratiska grunden är stabil, kan inte heller sekterna hota samhället.

Om man avfärdar nya lagar, vad anser då Europaparlamentet att enskilda medlemsstater kan göra? Prioriteringen bör ligga på skyddet för individen och på individen som konsument. Medlet är upplysning, rådgivning och information. Denna information bör ges av neutrala organ. Ytterligare en sak kan man göra och i den rekommendationen frångår man sin skepsis mot nya lagar: Man föreslår översyner och kompletterande regler inom konsumentskyddslagstiftningen. Uppmaningen att förstärka konsumentskyddet tar sin utgångspunkt i den kvasipsykologiska terapimarknaden.

En socialpolitisk utmaning för politiska partier och för de etablerade kyrkorna är att skapa en dialog i samhället och att initiera kritiska debatter.

Det finns ingen grund för att inrätta ett särskilt EU-organ för dessa frågor och inte heller bör Europol (den europeiska polissamarbetsorganisationen) få särskilda uppgifter med anledning av sekter. Ingen av dessa idéer vinner gehör "för närvarande". Så det franska initiativet att upprätta ett europeiskt "observatoir" fick stryka på foten. Anledningen är att synen på problemen varierar mycket starkt mellan medlemsstaterna, konstaterar resolutionen.

Medlemsstaterna uppmanas slutligen att samla in kvantitativa uppgifter om sekter, dvs. man vill helt enkelt att medlemsstaterna och EU-parlamentet skall ha "koll på läget".

Den tyska statliga utredningens slutbetänkande som presenteras nedan, rekommenderar förbundsdagen att ta initiativ på europeisk nivå med syfte att skapa gemensamma riktlinjer när det gäller lagstiftning om barns rättigheter. Man rekommenderar också den tyska regeringen att inom EU verka för gemensamma informationsinsatser när det gäller religiösa eller ideologiska grupper och s k psykgrupper. Utredningen uppmanar också sin regering att verka för en gemensam syn och ett gemensamt bemötande av fenomenet med nya religiösa rörelser inom EU.

3.3 Offentliga utredningar i Europa

Frankrike, Belgien och Tyskland har genomfört statliga utredningar i ämnet nya religiösa rörelser. Genève kanton i Schweiz har utfört en egen utredning och i Italien har polisen tagit upp ämnet i en särskild utredning. Nedan följer en genomgång av huvuddragen i dessa olika utredningar samt av kritiken som riktats mot dem.

3.3.1 Den belgiska utredningen

Belgiska representanthuset presenterade 1996 en parlamentarisk utredning med syftet att åstadkomma "en politik i kampen mot olagligt agerande av sekter och den fara för samhället som de utgör".

I en tjock volym redogörs för intervjuer med avhoppare från olika religiösa rörelser. Rörelserna klassificeras och värderas på ett sätt som förefaller subjektivt. Några belägg för farlighet finns egentligen inte, bara påståenden.

Någon uppfattning om hur många människor i Belgien det rör sig om har inte kommissionen. Man säger att det handlar om tusentals som är direkt inbegripna i detta fenomen.

Däremot hävdar kommittén att det finns 189 religiösa grupper i Belgien, som kan hänföras till någon av de tre kategorier som presenteras. Enligt den första av dessa tre anses en sekt vara något helt "respektabelt", definierat som en grupp organiserade individer som delar en uppfattning inom den religiösa sfären. Den andra kategorin utgör en grupp vars filosofiska eller religiösa böjelser leder till aktiviteter som våldför sig på lagen, skadar individen eller samhället och angriper mänsklig värdighet. I den tredje gruppen talar man om rent brottsliga organisationer. Bland dessa finns en del som utnyttjar situationen och ger sig ut för att vara sekter eller nyreligiösa rörelser för att dölja sin kriminella verksamhet. Som kriminell verksamhet anges pedofili, droghandel, "tvättning" av pengar.

Den Belgiska kommissionen skriver att man är helt övertygad om att en tragedi som den med Soltempelorden, mycket väl skulle kunna inträffa i Belgien. Kommissionen uttrycker också sin förvåning över att sektfenomenet inte tidigare givit upphov till särskilda försiktighetsåtgärder.

Kommissionen menar att åklagare, polis och underrättelsetjänst har otillräcklig kunskap om problemet och att man underskattar det. Speciella åtgärder behöver sättas in på alla nivåer, menar utredningen. Samordning, informationsinhämtning och utbyte av information bör samordnas mellan dessa enheter. Man kan utan överdrift påstå att polis och underrättelsetjänst får sig en rejäl utskällning av utredarna. "Flagranta brister i samordning", "dåligt intresse för fenomenet", "obefintligt utbyte av information" – ord och inga visor från utredningen.

Även finans- och socialdepartementen får sin fiskar varma i rapporten. Sekter med internationella förgreningar och finansiella tillgångar på tusentals miljoner francs har etablerat sig i Belgien, skriver utredningen. Bedrägeri och skattefusk har konstaterats i en del fall och tros sannolikt förekomma i andra fall. Trots detta syns ingen aktivitet från samhället, förmodligen på grund av att sektaktiviteterna inte

förefaller tillräckligt onormala eller suspekta. Förmodligen beror detta i sin tur, tror utredningen, på att "de hycklande sekterna" utnyttjar lagarnas kryphål intill perfektion, vilket lett till att bankerna inte misstänkt något och därför inte använt sin rapporteringsskyldighet. Det kan också bero på att rörelserna öppnar ett konto under namn som innehåller begreppet "kyrka", vilket leder till att skattemyndigheterna inte intresserar sig med hänvisning till respekten för de konstitutionella friheterna. Utredningen understryker att skattemyndigheterna fram till denna dag inte visat minsta intresse för sektproblematiken.

Tillfrågad av utredningen har socialdepartementet i Bryssel förklarat att man inte fått någon rapport om att olagliga aktiviteter skulle pågå i någon nyreligiös rörelse. Detta tar utredningen som intäkt för att ytterligare skälla ut myndigheterna för deras passivitet: "Sedär, det är den stora försiktigheten inför de konstitutionella rättigheterna som utan tvekan är den huvudsakliga orsaken till den totala okunnigheten om fenomenet", utbrister utredningen.

De olagliga terapeutiska teknikerna tas också upp i utredningen. Här pekar man bl.a. på att vissa "guruer" utan någon som helst medicinsk kvalifikation påstår sig kunna bota, även allvarliga sjukdomar. Det förefaller som, kan man läsa längre fram, att dessa botare eller pseudo-terapeuter skor sig på samhällets tolerans och att de inte är föremål för myndigheternas intresse, trots att de representerar en fara för samhället.

Barn i sekter är särskilt utsatta för risker. Man pekar på problem med avskildhet, med utbildning och hälsa. Särskilt det senare gäller för barn i ett antal grupper där man använder allvarliga kroppsstraff. Risken för sexuella övergrepp ökar också i slutna grupper.

Vidare konstaterar utredningen att det finns en jättelucka när det gäller information till allmänheten. Utbildningsprogram bör komma till och föras ut på bred bas i skolorna.

Vilka rekommendationer ger då den belgiska utredningen i övrigt till parlamentet och regeringen?

På den statliga nivån: Den existerande lagstiftningen lägger inga hinder i vägen för en samhällelig kamp mot det stora antal fördärliga aktiviteter som kommer från sektgrupper. Den juridiska arsenal som är tillgänglig i kampen är dock föga utnyttjad, konstaterar utredarna besviket. Man insisterar på en bättre tillämpning av lagen, men då måste de olika departement som är inbegripna (justitie-, social-, inrikes-, försvars-, arbets- och finansdepartementet) ta på sig en stor roll när det gäller samordning och effektivitet. Syftet är att öka medvetenheten om problemen hos polis och myndigheter. Var och en av dessa skall, enligt utredningen, med mycket stor noggrannhet utöva vaksamhet över destruktiva sekter och skapa en särskild organisation för övervakning. I detta avsnitt fäster man också uppmärksamhet på att slå vakt om

statens säkerhet, inte minst genom att analysera information. Man föreslår också tillskapandet av en särskild enhet (cell) under en nationell domare, med deltagare från polismakten och underrättelsetjänsten. Man efterlyser också ett intensifierat samarbete mellan europeiska och andra internationella instanser.

På den kommunala nivån: Här pekar utredningen på behovet av information till allmänheten och speciellt till unga människor. Kommunerna avkrävs också en mycket strikt kontroll av skolor med boende och av olika privata institutioner. Vid behov skall man med kraft utnyttja alla förordningar som finns.

Sjukvårdspersonalen bör informeras om de psykologiska skador som uppstår hos dem som är med i en destruktiv sekt. Den medicinska personalen måste också utbildas i att aldrig ha något samarbete med guruer eller adepter som inte har någon medicinsk utbildning och som använder terapier, vilka kan liknas vid rena skojeriet.

Hjälpen till offer för destruktiva sekter kan ges via stödpersoner som kommunerna tillsätter. I övrigt nämns inget konkret om krisstödet.

En viktig slutsats från utredningen är också att lagstiftningen måste anpassas "för att kunna möta de faror som skadliga sekter utgör". Här går man igenom punkt efter punkt i lagstiftningen. Man vill bl.a. införa en ny skrivning i de delar av brottsbalken som skyddar utövandet av konstitutionella rättigheter. Meningen är att förhindra attackerna på mänskliga rättigheter genom våld och psykologiska manipulationer. Här vänder alltså den belgiska utredningen upp och ned på den argumentation som vanligtvis kommer från försvarare av nya religiösa rörelser. Härifrån brukar man anse att staten inte skall lägga sig i trosuppfattningar och religionsutövning, just med hänvisning till mänskliga rättigheter eller konstitutionella friheter. Precis samma argument använder den belgiska utredningen mot rörelserna när man hävdar att en del av dessa gör våld på de konstitutionella friheterna.

Man föreslår också en översyn av lagar som har med "utnyttjande av svaghet och beroende" att göra. Här vill man införa ett tydligt straffansvar, eftersom den nuvarande lagen, enligt utredningen, inte ger tillräckligt skydd mot intrång i den psykiska integriteten.

Slutligen föreslår den parlamentariska utredningen i Belgien inrättandet av ett nationell oberoende institut (*un observatoire*) för särskild observation av sekter, som det heter i utredningen.

Resultaten av den belgiska utredningen har visat sig under 1998 i form av ett Informations- och Rådgivningscenter och i form av en administrativ samordningsenhet inom statsförvaltningen.

Informationscentret sorterar under justitiedepartementet och har till uppgift att studera fenomenet och informera allmänheten. Här ska sökande kunna få rådgivning och centret ska vara tillgängligt för all-

mänheten. Vartannat år åligger det centret att rapportera om sin verksamhet till det belgiska parlamentet.

Samordningsenheten har till uppgift att samordna regeringsbeslut och aktiviteter från lokala förvaltningar och att utarbeta en politisk aktionsplan mot farliga sekter. Denna administrativa enhet skall också nära samarbeta med informations- och rådgivningscentret.

3.3.2 Expertrapporten från Genève

Rapporten är egentligen en antologi bestående av inlägg från olika Schweiziska experter. Avstampet sker i den här rapporten, liksom i den franska och belgiska, i de tragiska massjälvmord som skett i flera kända fall. Bakom rapporten står justitiedepartementet och polisen i Genève's kanton. I februari 1997 publicerades rapporten i Schweiz.

Även Genève-rapporten gör en lista över sekter som anses farliga.

Rapporten slutar med rekommendationer när det gäller barn, administrativa lagar och regler (förvaltningsrätt) och om hur myndigheter kan agera mot "sektaristiska avvikelser" och slutligen på vilket sätt lagen kan tillämpas för att straffa sekterister.

I de generella rekommendationerna påminner man om att religionsfriheten på intet sätt hindrar myndigheterna från att agera i förebyggande syfte eller i efterhand, gentemot övertramp från sekter. Religionsfriheten skyddar inte människor som bedriver kommersiell verksamhet under religiös täckmantel. Rapporten slår också fast att vem som helst måste få lämna en rörelse när som helst utan något hot från rörelsen i fråga.

En annan slutsats som dras i de generella rekommendationerna är att polisen inte har de resurser som behövs för att förebygga och avslöja den påstådda olagligheten som försiggår i de rörelser som man karakteriserar som "farliga sekter".

Allmänheten måste också informeras, hävdar rapporten och pekar på behovet av särskilda kurser i skolorna. Man vill också initiera en oberoende organisation med information som huvuduppgift. Denna information skall rikta sig till allmänheten och vara neutral och objektiv.

Slutligen uppmärksammas behovet av att staten understöder de frivilligorganisationer som finns inom området (se vidare kap. 3.5.7).

Barnskyddet är till stor del beroende av lokala och regionala myndigheters och organisationers vaksamhet. I skolan bör man, hävdar rapporten, göra eleverna medvetna om faran i att blanda ihop rationalitet och irrationalitet. Man vill också aktualisera vissa kurser som tar upp den allmänna kulturens strävan och mål. De lagar som finns tillåter att

man utvecklar de mått och steg "som visar sig nödvändiga inom detta område", skriver utredarna, utan att utveckla vilka aktiviteter man tänker på. När det gäller privatundervisningen pekar utredarna på behovet av att olika aktörer inom hälsovård och inom rättsväsende ökar sin vaktsamhet för att minska en smygande infiltration av hittills okända rörelser.

Förvaltningsrättsliga åtgärder som rekommenderas av utredningen: Först måste man konstatera förekomsten av olika samfund. Om dessa existerar utan vara godkända enligt artikel 176 i Genève's konstitution, bör konseljen (regeringen) ge rörelsen en lämplig tidsfrist att ansöka om och komma in med ett sådant godkännande. Utredningen aktualiserar en lag som stiftades 1872 och som fortfarande gäller och som pekar på att om rörelsen inte kan uppvisa en auktorisation eller godkännande, så kan det helt enkelt upplösas. För det andra, säger utredarna, bör Genève's kanton komma fram till regler för vad som ska gälla för begreppet *kyrka*, för att undvika att kommersiella luredrejarorganisationer kan kalla sig just kyrka.

En annan rekommendation är att samhället skall arbeta fram ett system för att offentliggöra uppgifter om alla rörelser. Syftet är att förhindra att grupperna utvecklas i total anonymitet. Ett sådant offentliggörande skulle också, enligt utredningen, underlätta för myndigheter att få kunskap om olika rörelser's målsättningar och att kunna avgöra om rörelserna håller sig på rätt sida om lagen.

Utredningen konstaterar att lagen inte hindrar rörelserna från att propagera, men man menar också att punktåtgärder från myndigheterna bör förekomma om propagandan äventyrar den allmänna ordningen.

När det gäller arbetslagstiftningen föreslår utredningen en mycket strikt kontroll av sekter, framför allt för att "undvika exploatering av adepten". Någon förändring i lagstiftningen efterlyses inte, vilket man däremot gör på det medicinska området. Lagen måste utvidgas så att den kan tillämpas inom det terapeutiska området, som i dag är oskyddat av lagen i Schweiz. Utredningen vill ha en begränsning i definitionen av begreppet "terapeutisk verksamhet" inklusive begränsningar i rätten att utöva terapi. Lagen bör också definiera vad som räknas som rent medicinska specialiteter.

Utredningen understryker vikten av att myndigheterna skaffar sig noggranna informationer om de olika rörelserna innan man beviljar anslag. Det finns många människor inom rörelserna som är mycket skickliga på att få anslagsbeviljning, hävdar utredningen. Dessa ansökningar måste bedömas strikt efter reglerna.

Enligt utredningen erbjuder de federala lagarna om äldre- och efterlevandeförsäkringar ett bra redskap för att kunna kontrollera destruktiva sekter. Lagen möjliggör för de federala myndigheterna att

skaffa kunskaper om hur rörelserna fungerar arbetsrättsligt gentemot sina anställda. Dessa informationer kan i sin tur, menar utredningen, vidarebefordras till skattemyndigheten, om sådana efterlyses därifrån. På det sättet kan man skapa ett samarbete mellan skattemyndigheten och socialförsäkringsmyndigheten som innebär en effektiv kontroll och ett bättre användande av lag och rätt.

Försäkringskassan i Genève kan systematiskt undersöka religiösa, andliga och esoteriska grupper för att undersöka om människor som på något sätt är underkastade rättsliga åtgärder befinner sig i de sociala stödsystemen. Om det då kommer fram att de inte uppfyller sina plikter kan försäkringskassan se till att lagen följs genom särskilda åtgärder.

Utredningen går också igenom skattelagstiftningen och konstaterar att lagen bör ändras för att ge möjlighet till en bättre kontroll så att de vinster som rörelserna gör beskattas.

Slutligen ges rekommendationer av hur strafflagen skall kunna tillämpas på farliga sekter.

Här talar man om hjärntvätt som ett förekommande fenomen, trots att utredningen inte på något ställe konstaterat vad hjärntvätt är och än mindre att sådan förekommer. Om man medicinskt kan konstatera hjärntvätt eller psykisk påverkan, så bör en ny lag som straffar ansvariga för detta, stiftas. Om tillståndet *inte* går att påvisa medicinskt, så bör man skapa normer som riktar in sig på *uppsåtet* att agera i syfte att skapa psykisk instabilitet.

3.3.3 Den franska utredningen

1985 redigerade Alain Vivien en rapport ("Les sectes en France", dvs. samma namn som nuvarande utredning) på uppdrag av premiärministern. I den talas det om den farlighet sekterna utgör och om behovet av att bekämpa dem.

Vivien deltog också aktivt i den statliga utredning som publicerades mot slutet av 1995, även den under namnet "Les Sectes en France". Här konstaterar man att sektbegreppet är svårt att definiera och att det inte existerar i någon laglig mening, men presenterar likväl en definition där man bl.a. talar om att rörelser som per definition inte är religiösa i den bemärkelse utredarna lägger i begreppet, maskerar sig i filosofiska, religiösa eller terapeutiska termer för att nå sitt mål att få makt över och utnyttja sina adepter. Under senare tid har man frångått begreppet "sekt" inom den statliga förvaltningen och talar i stället om *groupe coercitive* tvingande grupp.

Man hänvisar till säkerhetspolisen som uppskattar antalet medlemmar i sekter till 160 000 och sympatisörer till 100 000.

Utredningen listar namn på alla sekter man känner till och uppskattar antalet aktiva sådana till cirka 100.

I ett avsnitt beskrivs dynamiken och orsakerna till framväxten av olika nya religiösa rörelser. Man tar också upp olika temata som grupperna utvecklar, till exempel det ekologiska temat, utbildning, sexualiteten ("för" eller "emot"), transformation av individen, medicinska temata etc.

Utredningen klassar också olika rörelser: New Agegrupper, alternativgrupper (ekonomi, produktion etc.), evangeliska grupper (Moonrörelsen m.fl.), apokalyptiska grupper (undergångstemat), ny-hedniska (tillbaka till det gamla, i Sverige vurmeriet för vikingatiden), sataniska, botande, orientalistiska, ockulta, psykoanalytiska, UFOlogiska, synkretiska (som samlar ihop olika religioner).

Sammanlagt har utredningen studerat 173 olika grupper som alla kategoriseras i någon av ovanstående kategorier.

I ett kapitel talar man om "faran för individen" och pekar inte bara på psykisk och ekonomisk exploatering utan också på att individen rycks ur sitt sociala sammanhang och de negativa konsekvenser detta medför. Utredningen konstaterar att barnvärvning förekommer i 28 grupper.

Man listar också farligheter för kollektivet – antisociala strävanden, lagbrott, förskingringar och skatteflykt, infiltration m.m.

Tonfallet är ganska aggressivt, liksom i de båda efterföljande utredningarna i Belgien och Genève. Som exempel på utredningens infallsvinkel kan nämnas en kapitelrubrik som lyder: "Nödvändigheten av ett motanfall mot sektfaran". Här tar man upp deklARATIONEN om de mänskliga rättigheterna, religionsfriheten m.m.

Utredningen understryker att det inte är nödvändigt att omstrukturerar lagbygget med några radikala reformer för att komma åt sekterna.

Alain Vivien (se ovan) sa i en intervju i *le Figaro* 1992: "Man måste inte skapa nya lagar framför allt för att sekter då riskerar att framställas som martyrer. Den arsenal som vi disponerar i dag räcker långt, bara vi tillämpar den."

Utredningen föreslår tre övergripande mål för samhället:

1. *Förbättrad kunskap om sekter.* Upprätta ett särskild enhet för observation ett *observatoire*, med tre huvudsakliga uppgifter: studera och följa fenomenet, informera regeringen och att lämna förslag till premiärministern i syfte att förbättra möjligheterna att bekämpa farligheten hos sekterna.

Under denna punkt lyfter man också fram behovet av att informera skolungdomar via utbildningsdepartementet. Man föreslår också organiserandet av en stor nationell informationskampanj och kompetenshöjning hos folk som i sitt arbete kommer i kontakt med sektproblemet.

Det särskilda utskottet – "observatoir" – har inrättats. Det är ett fast utskott med en representant från varje departement i regeringskansliet. Utskottet leds av en generalsekreterare. Utskottet följer utvecklingen och har till uppgift att lämna en rapport per år till premiärministern. I utskottet finns också psykiatrer, deputerade och senatorer.

En statlig informationskampanj har satts igång och via justitiedepartementet ges information till högre statliga tjänstemän. Information till skolelever får inte ges eftersom de offentliga skolorna är sekulariserade i Frankrike. Däremot ges varje skolledning information via det fasta utskottet – *observatoir*.

2. *En mer strikt tillämpning av den lagstiftning som finns*, möjligen med förstärkning av vissa lagar. Proportionen begångna brott inom sekter och utredningar om brotten är märkbart skev, hävdar utredningen. Därför får gendarmeriet särskild information från utskottet med jämna mellanrum. Poängen med denna särskilda information är att effektivisera kampen mot sekterna med hjälp av den lagstiftning som finns. I utredningen pekar man också på det stora behovet av internationellt samarbete för att effektivisera den befintliga lagstiftningen. Inom EU har inte Frankrike fått något större gehör för detta förslag (se vidare kap. 3.2).

3. *En mycket bättre hjälp* till dem som hoppat av. Sedan 1992 arbetar man inom socialdepartementet med en "action sociale". Ministeriet har givit ut en "forskningskonvention" (convention de recherche) tillsammans med l'Association pour une Recherche Interdisciplinaire sur l'Existence la Santé (ARIES). Denna organisation överlämnade 1996 en utredningsrapport om sekter.

3.3.4 Kritiken mot de statliga utredningarna i Frankrike och Belgien och Genève-rapporten

De belgiska och franska utredningarna har mycket gemensamt. Den franska utredningen var den första i sitt slag. Under arbetet i Belgien inbjöds Alain Gest, ordförande i den franska utredningen och även en hög säkerhetschef från franska staten, till en konferens med de belgiska utredarna.

De tre utredningarna har givit upphov till ett jordskred av protester från jurister, sociologer och religionsforskare i alla länderna. Den lista över "farliga sekter" som först publicerades i franska utredningen och vars upphov står att finna i den franska antikulturrelsen, återfanns senare i såväl den belgiska och som den schweiziska utredningen.

Enligt jurister som reagerat starkt på de tre rapporterna, borde inte länder som anser sig tillämpa demokratiska värderingar och religiösa

friheter, tillåta publiceringen av listor över "farliga sekter". I själva verket är sådana listor olagliga, hävdar man. Det är kanske framför allt mot dessa listor som omvärlden har reagerat. Massmedierna i de tre länderna har tacksamt vidarebefordrat tio-i-topp-listorna över farlighet, trots att någon farlighet över huvud taget inte styrks i någon av rapporterna.

"Det handlar obestridligen om angiveri från den franska utredningen, som begår våld på reglerna om rätten till att ha en övertygelse", skrev Olivier-Louis Séguy, advokat i Paris, i en skrift från CESNUR.

Samtidigt som den franska utredningen kommer fram till att det inte finns någon definition på begreppet "sekt", visar rapporten på flera exempel där man försöker kompensera bristen på definition genom antydningar, indicier och påståenden, hävdar Séguy.

Enligt kritikerna är den franska rapporten mer eller mindre ett beställningsverk från den i Frankrike starka antikulturrelsen (se vidare kap. 3.5.4 och 3.5.5).

Även i Genève-rapporten presenteras en lista över "13 särskilt farliga sekter". Listan kommer från Groupement de Protection de la Famille et de l'Individue (GPF), en rörelse som arbetar och stödjer avhoppare och är kritisk mot nya religiösa rörelser. Utredarna i Genève skriver att de har gjort den franska utredningens listning och kategorisering av sekter till sin.

Den belgiska utredningens lista över farliga sekter åtföljs av en reservation i vilken det sägs att bara för att en rörelse finns på listan, så måste det inte nödvändigtvis innebära att den är farlig. Rapporten väckte stor mediauppståndelse och satte igång en debatt i parlamentet. Flera tidningar betraktade utredningen som en "vitbok" vars kvalitet ifrågasattes. Dagstidningen *Le Soir* i Belgien menade att den totala sammanblandningen av fakta och tyckande i förlängningen inneburit att rapporten har motarbetat sitt syfte.

Religionsforskare och jurister har använt ord som "omdömeslöst" om alla tre rapporterna. Den franska kom först och de två andra har följt i dess spår, där rörelser utan bevis bedömts som farliga. Ingen av rapporterna har velat avslöja på vilka källor de bygger sina omdömen. Man har använt sig av vilka medel som helst för att nå målet att ifrågasätta nya religiösa rörelser, hävdar kritiker.

I diskussionen om dessa tre länders hantering av frågan måste man ha i minnet att man här har svårare erfarenheter av vissa grupper än vad Sverige har. Utredningstraditionen är också olika den i Sverige. I dessa länder fungerar ibland statliga utredningar som debattinlägg, snarare än som en balanserad framställning av ett problem.

3.3.5 Den italienska polisrapporten

Även i Italien har staten presenterat en rapport om fenomenet. Här handlar det dock inte om en utredning i vanlig mening. Inrikesministeriet sände en rapport (daterad februari 1998) från ledningen för förebyggande polisiärt arbete till konstitutionsutskottet i italienska underhuset. Rapporten heter "Sekter och nya mystiska rörelser i Italien". Nämda polisorganisation samordnar underrättelsetjänstens polisiära aktiviteter i Italien. Rapporten damp ned på konstitutionsutskottets bord, samtidigt som man granskade ett mycket liberalt förslag till religionslagstiftning, som regeringen lagt fram. Det handlar alltså om en ren polisrapport som egentligen skulle vara hemlig. Sedan några parlamentsledamöter fått rapporten läckte dock innehållet ut till massmedia.

Rapporten tar upp fenomenets rötter och de sociala bryderier som följt. I rapporten görs också en typologi av olika rörelser. Farlighet och kriminella aktiviteter gås igenom, liksom medlemsantal. Längre fram i rapporten, när man diskuterar vad religion är, konstaterar man att det inte går att använda teistiska definitioner, dvs. det behöver inte finnas ett gudsbegrepp med i bilden för att en rörelse skall få kallas "religiös". I rapporten hävdar man att det är mot italiensk lag att tvinga fram en gudsdefinition och man stödjer då på ett utslag i Högsta Domstolen nyligen, i vilket scientologin förklaras vara en religion.

I rapporten håller man inte med om att de nya religiösa rörelserna skulle vara mera aggressiva och intoleranta än andra i sin medlemsvärkning. Man noterar att aggressivitet och intolerans också finns i andra religioner. Utredningen avvisar också tanken på att nya religiösa rörelser har starkare band mellan guru och medlem än i andra religiösa rörelser.

Man listar fem olika problemområden:

- a) Hjärntvätt och "mind-control"
- b) Bedrägeri
- c) Omoraliska och olagliga aktiviteter under en religiös fasad
- d) Spridandet av så irrationella doktriner att de kan leda medlemmarna att agera på ett sätt som är farligt för den nationella säkerheten.
- e) Subversiva politiska ambitioner

Överlag ser författarna till polisrapporten ingen skillnad mellan religiös kriminalitet och vanlig kriminalitet – det kan möjligen vara av intresse om religiositeten har inspirerat till brottet.

En viktig slutsats i denna polisrapport är att ingen religiös eller magisk rörelse har anklagats för kriminella aktiviteter av något slag.

Det polisen oroar sig mest för är bedrägeri.

Risken för obehagliga händelser inför 2000-talet kalkylerar man med. När "Det Heliga Året" inträder så är det inte uteslutet att någon individ eller medlem av en eller annan grupp kan få för sig att göra något extremt för att sända ett meddelande till världen, när Italien har stor internationell uppmärksamhet på sig. Men, noterar rapportskrivarna från den italienska polisen, sådana risker inför stora internationella händelser finns alltid. Mytomaner och störda personer finns också och de är varken färre eller fler i de nya religiösa rörelserna än utanför dem.

I rapporten uppskattar man antalet nya religiösa rörelser till sammanlagt 76 st med 78 500 medlemmar. Nya magiska rörelser i Italien uppskattas till 61 st med 4 600 medlemmar. Någon listning, liknande de som belgiska och franska utredningarna gjorde, finns inte i den italienska rapporten. Sammanlagt 137 grupper anses antingen nyreligiösa eller magiska.

En intressant detalj är att den italienska polisen i rapporten, som egentligen är hemligstämplad, utgår från Massimo Introvignes bok i ämnet. Introvigne är en av grundläggarna av CESNUR som har gjort sig känt för att snarare försvara än kritisera de nya religiösa rörelserna.

Till skillnad från de belgiska och franska rapporterna och den pågående tyska, använder den italienska utredningen inte begreppet "sekt" utan den språkligt mer neutrala benämningen "nya religiösa rörelser". Rapporten anser också att en stor del av det som antikult-rörelsen för fram är mycket överdrivet.

I sin kommentar av rapporten rekommenderar Massimo Introvigne övriga europeiska polisorganisationer att ta lärdom av den italienska rapporten i stället för att bara kopiera stereotyper från antikult-rörelsen.

Den italienska rapporten gav upphov till ett stort mediapådrag. Även om olagligheter inte påvisats i rapporten gavs läsare intrycket att det fanns farliga sekter som nu hade "svartlistats" för att polisen skulle inleda en "häxjakt". En fara som CESNUR ser med polisrapporten i ljuset av mediapådraget och med de franska och belgiska statliga utredningarna och den pågående tyska, är att vanliga laglydiga medborgare som är medlemmar i någon rörelse kan utmålas att vara "medlemmar i farliga sekter".

3.3.6 Den tyska utredningen

Här följer en sammanfattning av den tyska utredningens slutrapport som överlämnades till förbundsdagen sommaren 1998. Utredningen är stor och omfattande. Åtskilliga tjänstemän och politiker har arbetat heltid under två år.

Bakom den politiska diskussionen om grupperna ligger klagomål och bekymmer från medborgarna när det gäller manipulation, isolering från familjer, avbrott i utbildningen, arbetsrättsliga överträdelser, bedrägerier m.m. Utredningen konstaterar i inledningen att de problem man stötte på under 70-talet med bl.a. rörelsernas totalitära struktur och dess konsekvenser för finansiella, arbetsrättsliga, sociala och själsliga problem, faktiskt framstår som oförändrade i dag. Eftersom problemet således inte ansågs som tillfälligt eller övergående, så beslutade den tyska förbundsdagen i maj 1996 att sätta igång utredningen.

Utredningen understryker att man inte ser som sitt mål att publicera en lista över olika nya religiösa rörelser. En sådan listning skulle leda till risk för stigmatisering av grupperna, menar man. Man vill i stället ha en problemorienterad och intellektuell ansats i hanteringen av frågan. Utredningen gör klart att man är inne på spänningsfältet mellan tros- och bekännelsefrågor hos religiösa och livsåskådningsgrupper och de författningsskyddade grundskyddet för religionsfrihet. Denna frihetliga ordning tänker man inte rubba.

Däremot vill man analysera och konkretisera de anklagelser som kastats fram mot nya religiösa rörelser och s.k. psykgrupper. Inledningskapitlet i utredningens delrapport reflekterar också över svårigheterna att handskas med en diskussion med så många emotionella dimensioner. Det är lätt att hamna i svepande omdömen och generaliseringar om grupperna.

Vad gjorde då utredningen, vilket var uppdraget?

1. Analysera mål, aktiviteter och praktik hos de grupper som finns i Tyskland.
 - Denna analys inbegriper de samhälleliga, statliga och individuella farorna som gruppernas agerande kan leda till.
 - De öppna såväl som de dolda samhällspolitiska målen hos rörelserna redovisas.
 - Nationella och internationella nätverk hos rörelserna analyseras.
 - Gränserna för det grundlagsskydd man utnyttjar påvisas.
2. Orsakerna till att man går med i en grupp och orsakerna bakom utbredningen av grupperna diskuteras.

I detta avsnitt

- undersöks vilka ingångsvägarna är och hur medlemskapet utvecklar sig. Här står det som vi kallar *dynamiken* i centrum – vad händer, vilka är de olika stegen mot allt fastare bindning till gruppen etc?
 - förklaras vilka möjligheter samhället har att skärpa beredskap inför och övervakning av grupperna
 - fastställs vilka rekryteringsstrategier som grupperna använder sig av
 - utarbetas förslag om hur man kan förhindra att medborgare utan att veta vad de gör, går med i grupperna och kanske blir utnyttjade.
3. Problemen kring medlemskap och utträde.
Kommittén fick i uppdrag att undersöka vilka problem man kan få av att vara med i en grupp och att stiga ur den och vilka hjälpresurser som kan stå till förfogande.
 4. Utarbeta handlingsrekommendationer under beaktande av de hittillsvarande samhällspolitiska dispyten.

Här besvaras också frågan huruvida den hittillsvarande behandlingen av grupperna och de svepande omdömen som kringgärdar dem motsvarar behovet av ett ingripande från samhället.

Insamlandet av information har till mycket stor del skett vid *Anhörningen* – hearings. Dessa har handlat om författningsskyddet, rådgivning till föräldrar, s.k. sekter i yrkeslivet, om psykgrupper och mycket annat.

Utredningen läggs fram i fem delar:

1. *Deskriptiv del*: Hur visar sig rörelserna (die Erscheinungsformen), på vilket sätt blir det konflikter kring dem, etc?
2. *Analytisk del*: Konkretisering av de hittillsvarande konflikterna, ett tvärsnitt av gruppstrukturen och gruppernas mål och aktiviteter analyseras. Orsaker och betingelser för uppkomst och utveckling av grupperna analyseras. Socialisatoriska, socialpolitiska, folkrättsliga och näringsrättsliga aspekter tas fram.
3. *Förklaring* (eg. genomlysning) av sektbegreppet i dess religionssociologiska, juridiska sociologiska och teologiska dimensioner.
4. *Genomgång av informations- och rådgivningsbehov*, en behovsanalys och en bedömning av professionaliteten i det utbud som finns i dag.
5. *Handlingsrekommendationer*.

Vilka resultat redovisar den tyska utredningen?

Av *expertsamtalen* om författningsskyddet framkom att det inte finns behov av att åtgärda författningsprinciperna. Samhällsfientliga

mål från grupperna räcker vanligtvis i sig inte till för att motivera genomförandet av en särskild observation. Den tyska lagen erbjuder möjligheter att ställa organisationer under särskild kontroll eller observation, *beobachtung*.

Enligt experterna räcker de hittillsvarande beläggen för vissa gruppers ifrågasättande av den frihetliga och demokratiska ordningen för att sätta en rörelse under särskild observation. Artikel 4GG (grundlagen) motsäger inte en sådan *Beobachtung*. Avgörande för detta är det faktum att man ifrågasätter de demokratiska principerna. Det skulle senare visa sig att scientologirörelsen ställdes under en sådan särskild kontroll (se nedan).

Den *offentliga hearingen om författningsrättsliga frågor* blev grundläggande för kommissionens fortsatta arbete, konstateras i mellanrapporten. Efter diskussionen om författningsrättsliga frågeställningar blev kommissionens handlingsramar tydligt markerade. Enligt experterna så är en förändring av artikel 4GG (grundlagen), där religionsfriheten regleras inte behövlig. De rådande författningsreglerna ger lagstiftaren handlingsutrymme när det gäller farlighet hos s.k. sekter.

Ett annat resultat av denna offentliga hearing var att författningen inte lägger hinder i vägen för en reglering som gör det möjligt för staten att främja informations- och rådgivningsinsatser.

Hearingen om rådgivnings- och informationsbehov hade som syfte att ge en överblick över situationen och den visade bl.a. att det råder ett mycket stort informationsunderskott i landet. Kunskap om området saknas och dessutom behövs en kraftig förstärkning av antalet personer som kan fungera som rådgivare.Handledning och fortbildning behövs. Bland andra Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen, "provinsialprästeriet" för sekter och livsåskådningsfrågor i Berlin-Brandenburg efterlyste sådana insatser, liksom det Katolska Socialistiska rådet, Aktion för Andlig och Psykisk Frihet och andra grupper som engagerat sig i frågan. Frågan om handledning och fortbildning står och faller dock med frågan om finansiering, menar utredningen.

Den som lämnat en grupp står på botten psykiskt och fysiskt. Utöver ångest och skuld känslor tillkommer en mycket svår ekonomisk situation. De närvarande kunde konstatera att behovet av rådgivning har ökat under senare tid. Erfarenheterna har visat, menade man, att för dem som söker hjälp är det viktigt att få en kontaktperson. Rådgivningsgrupper möter minst lika ofta föräldrar och anhöriga som avhoppare. Mötet uttryckte en önskan om tillskapandet av statliga rådgivningsbyråer.

Vid den första (icke-offentliga) hearingen om barns och ungdomars situation träffade utredningen personer som själva upplevt grupperna

och deras umgänge med barn. Här fanns f.d. medlemmar från Ananda Marga, Sant Thakar Singh, Scientologikyrkan och Hare Krishna.

De båda andra konferenserna om barn tog upp psykologiska och pedagogiska aspekter.

I Tyskland räknar man nu med att mellan 100 000-200 000 barn och ungdomar under 18 år växer upp inom olika grupperingar.

Grundproblemet som konstaterades var att när man vuxit upp i en rörelse och vill lämna den, så måste man i regel vända sig mot sin familj och "svika" den. Även socialisationsproblem uppstår när man skall ta klivet in i det vanliga samhället. Barn från grupper där man använder kroppsvård som uppfostringsmetod får ofta stora problem. Det kan handla om barn från Sant Thakar Singh eller Jehovas Vittnen. För barnen från Guds Barn (numera Familjen) har det handlat om sexuellt utnyttjande. Många grupper varnar också för demoner eller för tidens slut för dem som lämnar gruppen. En sekt är, menade de närvarande, ett slutet system med totalanspråk på individen, där varje oliktankande blir sjukförklarad. Utredningen tar upp barn i förhållande till olika grupperingar, bl.a. ägnas en del utrymme åt scientologerna. Enligt dem är ett barn en vuxen person i en liten kropp. Barn måste genomgå "auditering". Kärleksfull respons och värme saknas ofta helt under uppväxten. Sjuka barn lämnas ensamma och den som bekymrar sig om sjuka barn anses provocera fram ytterligare nya sjukdomar. En bristande social ansvarsförmåga anses vara ett tydligt drag hos barn som vuxit upp inom rörelsen. Föräldrar ägnar tid åt sina barn vid bestämda, glest återkommande tidpunkter.

Kommissionen konstaterar att det är smärtsamt för varje barn att uppleva kollisionen mellan det regelsystem man vuxit upp inom och de måttstockar som finns i övriga samhället. Forskningsläget inom detta område är mycket otillfredsställande, konstaterar utredningen. Det måste finnas en gräns, bortom vilken ingripande från samhället måste vara möjlig. För att kunna dra en sådan gräns, bortom vilken barnets själsliga eller kroppsliga hälsa är i fara, krävs det mycket större kunskaper om uppfostringsmetoderna.

En expert på familjerätt pekade på att 3 procent eller 20 av 600 undersökta barn i familjerättsliga sammanhang kom från s.k. sekter och de flesta av dessa hade rötter i Jehovas Vittnen.

Vid hearingen förespråkades också långsiktig forskning på barn som vuxit upp i grupperna. Långtidsstudier saknas nästan helt.

Utredningen diskuterar i ett långt avsnitt olika juridiska möjligheter inom familjerättslig och barnskyddslagstiftning. Att använda hypnos, sensorisk deprivation (hålla barnet utestängt från ljud och ljus en längre tid) eller transtillstånd på barn, måste helt enkelt förbjudas, menar utredningen.

Redan i halvtidsrapporten fastslår utredningen att man måste inleda överläggningar om en komplettering av två paragrafer (1631 och 1631a) i BGB (barnlagstiftning) för att uppmärksamma religiös barn-uppförstran i barnrättighetslagstiftningen.

Den *offentliga hearingen om psyktekniker* (sogennante Psychotechniken) gav upphov till långa resonemang i utredningen om straffrättsliga och civilrättsliga aspekter.

S.k. *sekt i arbetslivet* var ett annat tema för en icke-offentlig hearing. Här konstaterar man att det behövs mer kunskap innan utredningen kan gå vidare med förslag. Dock kunde man redan konstatera att det mestadels handlar om scientologer som försöker få inflytande i näringslivet. Experter pekade ut följande områden som speciellt influerade av scientologer: serviceföretag, fastighetsmarknaden, databranschen och i management-branschen.

Hur gick det med *den stora enkäten* om medlemskap i grupperna? Bland de 11 000 tillfrågade visade det sig att 133 personer eller 1,2 procent svarade ja på frågan om det stod nära eller tillhörde en nyreligiös eller livsåskådningsrörelse. Mer än 70 procent av dessa ja-svarare vägrade svara på frågan "vilken rörelse tillhör du"? Utifrån det statistiskt säkerställda materialet räknade undersökarna ut att cirka 340 000 personer i Tyskland är medlemmar och 497 000 personer står nära dessa grupperingar.

Utredningens rekommendationer och ställningstaganden

I sin sammanfattning konstaterar utredningen att enstaka grupper har en mycket hög konfliktpotential gentemot samhället i övrigt. Fenomenet med nya religiösa rörelser och s.k. psyk-grupper medför också konflikter på familjenivå, mellan barn och föräldrar och även när det gäller kroppslig och själslig hälsa och privatekonomiska förhållanden. Många av dessa konflikter har rättsliga, i sällsynta fall även straffrättsliga aspekter.

Utredningen menar också att det inte finns någon speciell "sektbiografi", dvs. vägen in i och ut ur grupper uppvisar inga enhetliga mönster. När det gäller barn menar utredningen att även om man inte får underskatta riskerna med en "trång, rigid och sluten socialisation", så bör man akta sig för generaliserande omdömen. Lagar till skydd för barnen finns i tillräcklig utsträckning, men de måste användas bättre, konstaterar man.

Även om staten garanterar neutralitet och tolerans för olika trosinriktningar enligt grundlagens 4 §, så åligger det samhället att agera, när grundläggande rättigheter för medborgarna skadas. En del av utbudet

på den sk psykmarkanden (terapier, healingar m.m.) kan leda till psykiska och fysiska skador för människor. Den latent kriminalitet som kan finnas i olika grupper är sekundär i förhållande till de konflikter inom individen eller mellan individen och samhället som kan uppkomma. Dock pekar utredningen på att det bara handlar om en del av grupperna inom religions- och psykmarknaden som är kraftigt konfliktbenägna. Utredningen vill varna för en helt odifferentierad fortsättning av utvecklingen inom området, även om man i dagsläget inte anser att nya religiösa, ideologiska eller psykoterapeutiska grupper utgör någon fara för stat och samhälle.

Enligt utredningen är inte scientologiorganisationen att betrakta som en religiös rörelse. Man poängterar att denna rörelse även fortsättningsvis bör stå under *observation* för att skydda författningen. En sådan observation har utredningen redan tidigare starkt förespråkat.

Utredningen presenterar cirka 25 konkreta förslag, av vilka de flesta innebär beslut i förbundsdagen. Här följer några av dem i kort sammanfattning:

Man föreslår inrättandet av en stiftelse, såväl regionalt som centralt finansierad, med följande arbetsområden:

- få fram kvalificerade ramar och innehåll till de rådgivningsställen som finns idag
- initiera eller genomföra forskningsprojekt
- samla material – uppgifter, skrifter, böcker etc. – inom området
- upplysa allmänheten genom olika publikationer
- utarbeta och genomföra fort- och vidareutbildningar för berörda personalgrupper
- initiera socialpedagogiska eller psykologiska handböcker avsedda för de institutioner eller organisationer som kommer i kontakt med området
- främja nationella och internationella konferenser inom området
- vara en kontaktlänk mellan olika rådgivningsenheter och privatpersoner

En viktig uppgift för stiftelsen blir, enligt utredningen, att minska konflikter mellan nya religiösa rörelser, ideologiska grupper och s.k. psykgrupper å ena sidan och det omgivande samhället å andra sidan. För att en sådan statligt finansierad stiftelse skall ha rätt att stödja privata initiativ krävs en ny lag. Utredningen föreslår förbundsdagen att stifta en sådan lag.

Vidare rekommenderar man förbundsdagen att stifta en lag, enligt skisser som redan finns, som handlar om att det ska finnas konsumenträttsligt giltiga avtal mellan köpare och säljare av kommersiell hjälp i

"att klara av livet" (Lebensbewältigungshilfe). Detta kan betraktas som ett konsumenträttsligt skydd för personer som köper tjänster på den s.k. psyk-marknaden.

Man vill också att förbundsdagen inleder arbetet med att stifta lagar som medför straffrättsligt ansvar för juridiska personer och andra sammanslutningar, om de arbetar kriminellt.

Förändringar i de rättsregler som styr föreningars verksamhet efterlyses också av utredningen. Det finns regler inom föreningsrätten som säger att en förenings agerande inte får rikta sig mot grundlagarna. Nu vill utredningen att samma sak ska gälla för religiösa samfund, d.v.s. deras aktiviteter ska inte få rikta sig mot eller hota det som uttrycks i grundlagen.

Utredningen efterlyser en precisering av begreppet läkekonst i den lagstiftning som reglerar naturläkarens verksamhet, allt för att begränsa möjligheten till kvacksalveri. Man vill införa en regel som tar upp begreppet luredrejeri inom naturläkekonsten (*Heilswindel*), för att kunna lagföra personer vars verksamhet kan bevisas vara av svindlande natur.

Eftersom utredningen hävdar nödvändigheten av en objektiv och genomlysande konsumentupplysning på den s.k. psyk-marknaden, föreslår man att konsumentorganisationer och konsumentrådgivare ska få statsbidrag för att få fram en sådan förbättrad konsumentupplysning.

Till barn- och familjerättslagstiftningen vill man foga ett uttalat förbud mot förnedrande behandling av barn även i religiösa sammanhang eller för tekniker och annan behandling med betydande inverkan på barnets psykiska och fysiska hälsa.

Lagen om ocker föreslås utvidgas med en ordalydelse som även inbegriper s.k. psykgrupper och nya religiösa rörelser.

Under 20 år har man diskuterat införandet av en särskild psykoterapeutlagstiftning i Tyskland. I sin mellanrapport skisserade den tyska utredningen en sådan lagstiftning enligt nedan:

1. Få fram en lagstiftning där psykoterapeutisk behörighet definieras och garanteras, för att åstadkomma en kvalitetssäkring.
2. Garantikriterier över psykoterapeutisk behandling, erbjudna av s.k. sekter och psykgrupper.
3. Framställa ett problemspecificerat utbud av fortbildning och utbildning för psykoterapeuter. Dessutom vill utredningen att följande faktorer ska tas med i beräkningen i det löpande lagstiftningsarbetet:
4. Sörja för att kostnader för psykoterapeutisk behandling täcks av sjukförsäkringen.
5. Sörja för likställighet mellan psykisk och fysisk ohälsa.

När utredningen överlämnade sitt slutbetänkande välkomnade man det faktum att såväl förbundsdagen som förbundsrådet slutbehandlat den nya lagen om psykoterapeutisk verksamhet, som nu alltså blivit verklighet.

Ett stort utrymme i utredningens förslagsdel ges åt behovet en kraftig satsning på forskning. Utredningen uppmanar det tyska nationella forskningsförbundet (der Deutschen Forschungsgemeinschaft, DFG) att bilda ett särskilt forskningsråd inom området nya religiösa och ideologiska rörelser, s.k. psykgrupper och nutida esoteriska och spirituella grupper. Under ett 20-tal punkter föreslås olika forskningsområden.

De Grönas (*die Grünen*) representanter i utredningen har ett långt särskilt yttrande som bifogas utredningen. De Gröna vill tona ned problematiken och pekar på att såväl samhället som rörelserna är parter i konflikten. Man anser inte att riskerna för individer är större inom det här området än inom andra områden. Konflikter som uppkommer ska tolkas och behandlas som alla andra konflikter inom familjeområdet. Det handlar mest om konflikter mellan anhöriga och medlemmar/rörelser. Även om de Gröna vill tona ned den upprörda tonen från samhällets sida, anser man att det är bra med en statlig rådgivningsorganisation. Att människor faller offer för olagligheter eller för bedrägerier inom området, är ett faktum som man inte kan bortse från, menar de Gröna, men detta händer lika ofta inom andra områden som inom det religiösa området eller på den s.k. psyk-marknaden.

3.4 Hjälp, stöd och information i några länder

Så långt de statliga utredningarna som förekommit i Europa. De nya religiösa rörelserna har inte bara givit upphov till statliga utredningar utan också till ett flertal olika initiativ inom rådgivnings- och informationsområdet. I detta kapitel beskrivs verksamheten vid några sådana initiativ. De har alla olika bakgrunder; kommunal (Berlin), statlig (Österrike) eller enskild (London). Gemensamt för dessa enheter är att de inte ställt sig på någon bestämd sida i konflikten, alla försöker inta en neutral position för att få förtroende för verksamheten. Detta gäller dock inte fullt ut när det gäller den nedan beskrivna informationsinsatsen från det Österrikiska ungdomsdepartementet, vilken av naturliga skäl kan uppfattas ha en skeptisk klang, när den uppmanar ungdomar att tänka kritiskt.

3.4.1 Senatsförvaltningen för skola, ungdom och sport i Berlin

Ett exempel på samhällsinsatser inom området, som inte inkräktar på religionsfriheten eller medför kritik för statlig eller kommunal inblandning, är den lilla byrå i Berlins senatsförvaltning för skola, ungdom och sport, med en enda anställd, Anne Rühle.

Byråns uppgift är att "kolla marknaden", analysera situationen när det gäller nya religiösa rörelser, att ge politikerna råd och att träffa de olika grupperna. Den anställda går och kommer på olika möten, där hon tydligt berättar vem hon är. Hittills har hon vunnit förtroende hos de flesta rörelser. Hon förklarar att hon bara vill lyssna och att hon inte är någon motståndare.

Anne Rühle har kollegor i samtliga förbundsstater, med samma uppgift. De träffas minst fyra gånger per år.

Tre källor använder byrån sig av gruppernas egna material, vetenskapliga rapporter samt avhoppares och föräldrars berättelser.

Hittills, efter tre och ett halvt år i arbetet, har man erhållit 12 klagomål från olika grupper. Rühle har besökt "två till tre dussin" av Berlins flera 100-tals aktiva grupper, många s.k. psykgrupper, med olika former av terapi på schemat.

Totalt omsätter den s.k. kvasipsykologiska marknaden cirka 18 miljarder mark per år. Man räknar med att minst 1 000 olika kommersiella kvasipsykologiska initiativ erbjuder sina tjänster på den tyska marknaden. Som framgått av redogörelsen för den tyska statliga utredningen förbereds nu eventuellt nya lagar och/eller regler på det konsumenträttsliga området för att skydda konsumentintresset i den svåröverskådlig djungel av olika terapier som erbjuds. Bara esoteriska tidskrifter har en total upplaga på 2,9 miljoner exemplar per utgåva i Tyskland i dag.

- Jag ser ingen fara med de här grupperna nu, förklarar Anne Rühle. Så länge det demokratiska systemet är så pass stabilt som det är, så utgör de inget hot.

Om byrån stöter på straffrättsligt relevanta aktiviteter i sitt arbete så samarbetar man med polisen (precis som INFORM i England).

Det viktigaste i arbetet är att *informera* och att agera så lite som möjligt.

Att ingripa när det gäller barnens situation är svårt i Tyskland eftersom rättssystemet erbjuder ett starkt skydd för föräldrarna.

- Men vi vill förhindra att barnen kommer in i en sluten värld, därför är det viktigt med pluralitet.

All religionsundervisning i tyska skolor är frivillig, därför är det svårt att ge en bred bild av olika religioner. 30 procent av skolelever i årskurs 1-6 har religionsundervisning, återstående 70 procent har undervisning i värdeleära, moral och etik. Generellt är tyska barn okunniga när det gäller religion, hävdar Rühle.

Många grupper använder sig av media för att få ut sitt budskap, genom att först överklaga och sedan ta tillbaka sin klagan, på till exempel ett negativt beslut om privat skola eller dagis.

Inom senatsförvaltningarna och motsvarande enheter som finns i alla förbundsstater, hoppas man att den statliga utredningen inte leder till några förslag om restriktioner för nya religiösa rörelser. Senatsförvaltningarnas tjänstemän vill däremot stärka möjligheterna att informera allmänheten. Naturligtvis önskar man också att utredningen skall resultera i att dessa enheters position skall stärkas.

- Vi måste betrakta medborgarna som myndiga och inte ta över något ansvar från dem. Att utfärda yrkesförbud för till exempel scientologer, eller att införa värvningsförbud på universiteten, är helt fel.

Anne Rühle tillhör inte själv någon religion. Hon anser att det är upp till var och en att välja. Att arbeta med dessa frågor i kyrklig regim leder till att man antar en hårdare position *mot* rörelserna. Detta skall vi se exempel på längre fram (se kap.3.5).

3.4.2 Centralt departementsarbete i Österrike

Om tyskarna har tjänstemän som bevakar nya religiösa rörelser i varje förbundsstat, så sker det arbetet i Österrike än så länge enbart på central nivå.

I Österrike finns alla schatteringar på skalan över inställningen till de nya religiösa rörelserna, alltifrån "förbud!" till "inget problem". Med religionsfrihetens principer som ankare försöker staten navigera i den polariserade debatten.

För bara några år sedan fanns det några få kristna sällskap som bevakade den s.k. sektfrågan. Snart växte två privata initiativ fram i form av föreningar. Detta var på 80-talet. De nya religiösa rörelsernas konsekvenser för individer diskuterades allt mer i samhället. Rösterna från oroliga föräldrar och berättelser från avhoppare gjorde sig allt mer påmind.

Undervisningsdepartementet tillsatte en arbetsgrupp med jurister och psykologer. Resultatet blev en broschyr som rann ut i sanden. Under 1993 blev diskussionerna om "sekt" allt starkare och nu gav man ånyo ut en informationsbroschyr från det österrikiska miljö-, ungdoms- och familjdepartementet. Och nu inträffade något som ingen kunde ha förutsett. Suget efter broschyren blev kolossalt stort. Efter flera nytryckningar har broschyren nu kommit ut i 270 000 exemplar. När informationsmaterialet spreds i österrikiska skolor, bland allmänheten och i media kom det mellan 2 000 och 3 000 telefonsamtal varje dag till departementet.

Orsaken till det stora gensvaret var, enligt departementet, att det tidigare bara fanns svartvit information om sekt och nu presenterades en mera nyanserad bild av problemen. Läger man till ängslan hos föräldrar och en stor okunskap om nya religiösa rörelser så finner man orsaken bakom det exempellöst stora intresset för broschyren. Jehovas Vittnen har givit ut en "motbroschyr".

Broschyrens rubrik är "Sekten – Wissen Schütz" (Så skyddar du dig mot sekt), har en varnande klang och inleds med ett förord av miljö-, ungdoms- och familjeministern. Därefter följer en genomgång av rättsläget när det gäller religioner. Detta avsnitt följs av en beskrivning av rörelsernas metoder och praktiker. Här handlar det om synen på sexualitet, på hälsa och sjukvård, på barn, demokrati och politik. Läsaren får också ta del av ett resonemang om vad det är som kan få människor fascinerade och hur man steg för steg engageras i en rörelse. De vanligaste nya religiösa rörelserna presenteras, med en kort information om huvuddragen i trosföreställningarna. Foldern, som är på 66 sidor, avslutas med ett avsnitt om vad man kan göra för att hjälpa dem som behöver hjälp och hur staten skyddar sig mot grupper, med hjälp av lagar, information och debatt.

Även utbildningsdepartementet har givit ut en informationsbroschyr, bestående av skickligt gjorda teckningar i en liten folder – en checklista med 17 punkter under rubriken "Gemenskap kan vara farlig". Teckningarna är satiriska och driver med praktiskt taget all nyreligiös verksamhet. I mycket korta texter bredvid bilderna varnas läsarna för att ge sig in i en grupp. Pengar, sexualitet, auktoritet och många andra faktorer tas upp i de 17 bilderna med beledsagande text.

Några tillförlitliga siffror finns inte, men enligt miljö-, ungdoms- och familjdepartementet beräknas mellan 100 000 och 150 000 personer i Österrike, med en befolkning på 7,8 miljoner, vara, eller ha varit i kontakt med en nyreligiös rörelse. Antalet grupper sägs uppgå till cirka 600 i landet. Denna siffra inkluderar s.k. psykgrupper, med olika terapeutiska tekniker som specialitet. Av dessa rörelser räknar

man med att drygt 20 har en hård kärna av mycket övertygade och kanske fanatiska ledare.

Man efterlyser forskning på barnens situation i olika rörelser. Det finns ett faktaunderlag, om än inte entydigt, som pekar på att scientologer använder E-meter, ett slags lögn-detektor, på barn i undervisningen.

Eftersom marknaden är lukrativ, finner man nu flera olika utbildningar i Österrike, bl.a. i astropsykologi. Efter fyra – fem kurser börjar "terapeuter" att behandla psykoser och andra allvarliga psykiska tillstånd. Detta är bekymmersamt, menar man på miljö-, ungdoms och familjedepartementet och hänvisar till några rättsfall, föranledda av bl.a. cancerbehandlingar med helt verkningslösa mystiska terapier. Men det finns mycket pengar att tjäna på folks okunskap och hopp om ett bättre liv, så tidningarna översvämmas av annonser om de mest olikartade typer av terapier, hävdar man på ungdomsdepartementet.

Nu diskuteras inrättandet av ett *Bundesstätte für Sekten* (ett nationellt center) med uppgift att förebygga kriser och att ge psykologisk hjälp. Finansieringsfrågan har man dock inte löst ännu. Österrikes liberala parti är emot ett sådant center. De Gröna, liksom socialdemokraterna är för tillskapandet av ett nationellt centrum för "sektfrågor".

- Vi försöker låta bli att värdera religioner, ändå klagar folk, vad vi än skriver om dessa saker. Man kan fråga sig: Vad får staten göra och inte göra i dessa frågor? Under alla omständigheter föreligger ett stort informationsbehov, säger den ansvarige på miljö-, ungdoms- och familjedepartementet.

3.4.3 INFORM i London

Ett annat exempel på stödverksamhet inom området utgör den omtalade organisationen INFORM, ledd av Eileen Barker, professor i sociologi vid London School of Economics. Denna organisation är inte statlig, men drivs delvis av offentliga medel. INFORM skulle lika gärna kunna presenteras under rubriken "Till försvar för religionsfriheten" (kap. 3.6), men tas upp här eftersom den innehåller rådgivningsverksamhet.

INFORM uttyds Information Network Focus on Religious Movements. Organisationen kunde bildas 1988 med stöd av medel från inrikesdepartementet, från Church of England och några andra etablerade kyrkor. Organisationen definierar sig som en "incorporated charity", med en styrelse som ansvarar för policyfrågor. Man håller sig också med beskyddare, såsom kungligheter och biskopar.

Finansieringen sker delvis med medel från inrikesdepartementet och från polisen, med vilka man samarbetar bl.a. när något olagligt kommer till INFORM:s kännedom. Detta anses rörelserna själva vara betjänta av. Vem vill motsätta sig att olagligheter påkallas?

INFORM:s huvudsakliga syfte är att bistå samhälle och allmänhet med information om nyandliga rörelser. Man samlar, analyserar och publicerar information om olika trosuppfattningar, om hur de arbetar, om medlemskap och organisation.

Idén till INFORM lär Barker ha fått sedan hon sett folk bryta samman sedan de varit i kontakt med en rörelse, bl.a. för att de inte haft kunskap om vad de gav sig in i. Hon såg följande brister i informationen som fanns:

1. Avsaknad av information
2. Felaktigheter i informationen
3. Selektiv information.

Barker identifierar följande informationskällor i sammanhanget:

1. Rörelserna själva.
2. Före detta medlemmar (anses mycket värdefull).
3. Organisationer som specialiserar sig på information om nyandliga rörelser, som INFORM själv. Barker nämner också CESNUR, nätverket RENNER i Aarhus och ISAR – Institute for the Study of American Religion med Gordon Melton i Californien som förgrundsfigur.
4. Media. Här finns både bra och dålig rapportering, anser man.
5. Vetenskaplig forskning.

INFORM har direkt kontakt med de rörelser som så vill och man samlar på sig en ansenlig mängd information, i form av artiklar, flygblad, skrifter, böcker, videor m.m. Man upprätthåller en mycket strikt neutralitet i sitt sätt att informera om olika rörelser. Allmänhet, föräldrar, intresserade, "före detta" och många andra vänder sig till INFORM för information. Man försöker också koppla ihop människor som kan ha nytta av varandras erfarenheter. Man kan t.ex. hjälpa till att låta föräldrar och barn träffas eller se till att avhoppare träffar behandlare. Än så länge har man lyckats upprätthålla sin neutralitet, även om ett kraftigt rykte gör gällande att organisationen får pengar från några starka rörelser och att ledaren Eileen Barker egentligen är utsänd av ISKON (Hare Krishna) eller Scientologerna.

INFORM ordnar seminarier och debattkvällar t.ex. på temat "våld och nya religiösa rörelser". Ett välbesökt seminarium var också "Nya

religiösa rörelser och medierna”, med journalister, professorer, företrädare för olika rörelser som föreläsare och debatttagare.

En av INFORM:s ledstjärnor är att försöka komma bort från alla former av generaliseringar, såväl om nya religiösa rörelser som om antikulturrörelsen.

- Vår uppgift är inte att bli populära i ena eller andra änden, vare sig bland antikultare eller bland rörelserna själva, säger en av de två anställda på INFORM. Det är svårt att hålla balansen eftersom området är så infekterat. Ibland ringer folk bara för att testa oss. De uppger sig vara någon annan än den de där för att locka oss att säga ”fel” saker och för att på så sätt kunna visa att vi inte är neutrala, utan utsända av det ena eller andra lägret inom ämnesområdet.

Egentligen vill INFORM hålla sig borta från neutralitetsbegreppet och definierar sig i stället i termer av att ha en kritisk hållning, i en akademisk bemärkelse av ordet.

Man vill, som man säger, skapa en *sund* plattform där folk kan dela erfarenheter och föra en dialog.

Öppenheten är helig inom INFORM. All information skall vara tillgänglig för alla och man säger samma sak till alla. Budskapet förändras inte i förhållande till mottagaren.

Man vill inte fungera som en mottagning för folk med problem i samband med tvivel eller utträde:

- Vi *kan* jobba med folk, men det finns dom som är bättre på det än vi.

Barker formulerar en av fördelarna med INFORM:s dialogskapande arbete så här:

- Ju mer kontroll och kritik, desto slutnare blir grupperna, vilket leder till eskalerande konflikter mellan samhället och dem.

3.5 Motrörelsen – etablerade kyrkor, anhöriga och avhoppare

Den s.k. antikulturrörelsen är olika stark i olika länder. En del organisationer tar sin utgångspunkt från de etablerade lutherska eller katolska kyrkorna och angriper de nya religionerna utifrån en försvarsposition för den egna tron, även om man ofta förnekar detta. Andra s.k. anti-

kultorganisationer är sekulära och emanerar från vanmäktiga anhöriga eller besvikna avhoppare. Inom alla dessa organisationer bedriver man stöd och rådgivning, men utifrån ett tydligt antikultperspektiv, till skillnad från INFORM i London eller de tyska senatsförvaltningarnas enheter.

I USA är situationen annorlunda än den i Europa. Det är från USA de flesta nya religiösa rörelserna kommer. Det är i USA som man har den mest liberala inställningen till de nya religiösa rörelser och det är också här som de flesta tragedierna har inträffat.

Det faktum att den s.k. Moon-rörelsen och scientologer har ett stort politiskt inflytande, anses inte som särskilt kontroversiellt. Vi skall nedan skildra några olika initiativ inom den s.k. antikult-rörelsen i USA, två organisationer som hänger intimt samman och ett behandlingshem för avhoppare.

Antikult-rörelsen som den gestaltas i AFF, American Family Foundation, är vetenskapligt inriktad och kan beskrivas som mera intellektuell än den i Frankrike. Samhällets inställning är också helt olik i dessa båda länder. I Frankrike är kult- eller sektbekämpning upphöjt till en statlig angelägenhet, i USA görs praktiskt taget ingenting från samhällets sida. Franska hjälporganisationer åtnjuter samhällsligt ekonomiskt stöd. I USA är situationen inte så. Här förlitar sig organisationerna helt på donationer och egna fondansökningar. En av dem är AFF som också är en av de tongivande antikultorganisationerna i USA.

I USA finner man ytterst få svarta personer i antikult-rörelsen, vilket avspeglar det faktum att nyandliga grupper mest attraherar en vit, relativt välutbildad medelklass. Den svarta befolkningen har egna rörelser och lever segregerat, inte bara socialt utan också religiöst. Detta är en avspiegling av klasskillnaderna mellan svarta och vita.

3.5.1 AFF i USA

AFF startade 1979, då olika föräldragrupper kring den s.k. Moon-rörelsen etablerades för att leta efter försvunna barn eller för att försöka få ut barn från rörelsen. Man försvarade då kidnappningar som genomfördes för att avprogrammera anhöriga. I dag anser AFF att man tidigare överskattade de religiösa gruppernas makt. AFF arbetar med vetenskapliga undersökningar, men man organiserar också hjälpgrupper av olika slag, har workshops för avhoppade medlemmar m.m. Verksamheten finansieras av donationer och fondmedel. Man säljer också tidskriften *Cultic Studies Journal*, böcker och forskningsrapporter. AFF har en rådgivande styrelse med 12 ledamöter.

Man anser sig vara den mest betydelsefulla sekulära organisationen i USA och rymmer inom sig såväl konservativa som liberaler. En assistent och Michael Langone, fil.dr. i psykologi och forskare, är de enda anställda vid AFF:s centrala kontor i Florida. Runt om i landet finns några hundra volontärer.

AFF är organiserat som ett kooperativ, utan eget vinstsyfte. Det är inte en egentlig medlemsorganisation, men bygger mycket av verksamheten på volontärer.

Styrelsen är av typen *advisory board*, vilket innebär att dess fem *directors* inte är juridiskt ansvariga för verksamheten. Poängen med att ha rådgivande styrelser är att undgå de oerhörda kostnader som kan följa av en stämning. I styrelsen återfinns läkare, utbildare, jurister och psykologer. Sammanlagt finns sex anställda och ett par hundra professionella volontärer i organisationen.

Man försöker nå och arbeta med olika grupper, såsom:

1. Lärare vid universiteten, präster socialarbetare och sjukvårdsanställda.
2. Sekulära etniska kulturer i kommuner.
3. Människor som blivit utsatta för rörelser. Man organiserar "Victim assistance programs" tillsammans med terapeuter.

En företrädare pekar på olika brister hos den professionella hjälpapparatens – mentalhälsoarbetare:

1. I brist på kunskap ser de inte rörelsens inverkan på patienten.
2. Patienten har själv svårt att koppla ihop sin psykiska belägenhet med rörelsens inverkan.
3. Hjälpssystemets terapeuter ställer inga frågor om nya religiösa rörelser – "Cult issues does never come up".

Varför går man med i en nyandlig rörelse? Michael Langone använder i sin forskning tre olika modeller:

1. Frivilligmodellen: Man går med på grund av det man tror på och det man tror om gruppen: "Jag får hjälp".
2. Psykodynamisk modell: Man går med på grund av vad man tror att gruppen kan göra *för* personen. Gruppen förväntas därmed svara på otillfredsställda psykologiska eller andliga behov.
3. Denna punkt handlar om vad gruppen gör *med* personen, dvs. hjälper till att skapa en identitet.

Langone hävdar bestämt att många rörelser inte har någonting med religion att göra. Det kan i stället handla om psykologi, maktanspråk eller ekonomiska anspråk. Frågan man måste ställa sig när man arbetar i detta området, menar Langone och AFF, är:

- Hur kan man skydda sig mot fascister utan att själv bli fascistisk i sin metod?

Det finns alltid en risk att den kritiska hållningen mot nya religiösa rörelser glider över i ett blint hat och en önskan att förgöra.

Vikten av att sprida ett kritiskt tänkande via utbildning understryks av det faktum att bara någon liten andel av de 100 000-tals människor som lämnar nyandliga rörelser tar kontakt med AFF.

I USA är det vanligt att nya religiösa rörelser försöker utöva politisk makt och faktiskt också gör det. Den s.k. Moon-rörelsen med sitt konservativa familjeideal, har rönt stora framgångar med att få ut sitt budskap högt upp i de amerikanska politiska hierarkierna.

Rörelser med politiska ambitioner har åtminstone tre tydliga särdrag, enligt AFF:

1. Ledaren är ute efter politisk makt.
2. Ledaren försöker bli dyrkad.
3. Rörelsen gör allt för att få in stora penningssummor till ledargestalten.

När man diskuterar frågan om rörelser med politiska ambitioner, kan detta inte bara reduceras till en fråga om "sektproblem". Det handlar om allvarigare saker än så, hävdar AFF och pekar på den s.k. Moon-rörelsens och scientologirörelsens stora politiska inflytande på nationell nivå i USA. Här handlar det om att försvara demokratin mot angrepp, enligt Langone.

En del rörelser är harmlösa, andra är farliga för individen utan att vara farliga för samhället, åter andra anses farliga för samhället, utan att nödvändigtvis vara farliga för individen. I dag är grupperna inte tillräckligt stora för att vara samhällsfarliga i egentlig bemärkelse. Men, menar Langone, om samhället går in i en djup ekonomisk depression, skulle gruppernas maktanspråk göra sig gällande. Så länge demokratin försvaras och utvecklas utgör grupperna inget akut hot mot samhället. Samma resonemang förs bland samhällsföreträdare i många europeiska länder. En stabil grund för en demokratisk utveckling och demokratiskt beslutsfattande är den bästa garantin mot att olika religiösa gruppers maktanspråk får genomslag.

Anledningen till att det amerikanska samhället inte reagerar mot de rörelser som AFF anser destruktiva, ligger enligt Herbert Rosedale, advokat i New York och ordförande i AFF, bl.a. i det faktum att hela området innehåller en politisk fälla. Från vänster (liberaler) säger man: Detta är religion och det kan inte samhället lägga sig i! Från höger (republikaner) säger man: De flesta rörelserna har strikt konservativa program, vilket sammanfaller med den egna ideologin, därför faller grunden för kritik och vaksamhet.

Vad bör man göra, enligt AFF?

Människor måste tidigt, helst redan i skolan, ges verktyg med vilka man kan analysera budskapen från olika rörelser.

Det borde utvecklas en *metodologi* för att göra analyser av rörelser när dramatiska saker händer. I dag finns det ingen sådan, bara åsikter. Med en utvecklad metod kan man handla på ett adekvat sätt i krissituationer.

Mer forskning kring begreppet *påverkan* borde genomföras. Därefter borde man utveckla och tillämpa *etiska regler* för hur påverkan får gå till, sätta upp gränser etc.

Ett återupprättande av idealet: "det rationella resonerandet", är också på sin plats, enligt AFF. Förnuftet är på väg att lösas upp i en situation där olika rörelser kan påstå snart sagt vad som helst och ändå finna en skara anhängare.

AFF vill gärna se en ny konsumentlagstiftning. På samma sätt som cigaretter har varningsmärken borde religiösa rörelser ha det. En sådan varning hotar inte religionsfriheten, menar man.

Det viktigaste av allt: opinionsbildning och utbildning! Samtidigt är det svårt med opinionsbildning ty massmedierna älskar naturligtvis snaskiga historier, men så fort namnet på en nyreligiös rörelse är med i artikeln så vägrar redaktörerna att ta in artikeln, smärtsamt visa av erfarenheten att få betala stora skadeståndsbelopp efter att ha blivit stämnda för förtal av grupperna. Det kostar mer än det smakar, menar tidningarna och hänvisar till att de riskerar att bli stämnda, hotade utifrån eller bli ifrågasatta av andra journalister som menar att människor får tro på vad de vill.

Att satsa på behandling av offer är inte något man bör prioritera, menar man inom AFF. Utbildning till några anställda i skolor eller sjukhus är effektivare på sikt än att behandla en enda person på ett behandlingshem.

En tendens i utvecklingen är att rörelserna utvecklas från några få stora till många små. De kommer ständigt att förändras för att kunna överleva. Nu rekryteras till och med framgångsrika, välutbildade och professionella personer med god ekonomi. Detta beror på det stora in-

tresset för egen personlig utveckling. Det finns stora pengar att hämta och allt fler rörelser anpassar sig till detta förhållande.

Från AFF:s sida vill man också påpeka att *alla* erfarenheter av nyandliga rörelser inte behöver vara dåliga.

Som ett exempel på AFF:s arbetssätt kan nämnas en fyra dagars konferens i Philadelphia om barns situation i vissa nyandliga rörelser. Aktörerna på den andliga marknaden kan mötas på ett mera avspänt sätt i dag än för några år sedan. Konferensen som samlade 170 deltagare, var öppet för alla. Sålunda deltog även medlemmar från några olika rörelser som Hare Krishna, Enighetskyrkan och Scientologikyrkan.

Enligt uppgifter på konferensen har 172 barn i nyreligiösa rörelser i USA dött under perioden 1975 - 1995. Av dem hade 140 inte behövt dö av medicinska skäl eftersom de hade behandlingsbara sjukdomar. Det finns rättsfall där föräldrar som av religiösa skäl vägrat låta behandla sina barn dömts för mord. Det finns också exempel från vissa stater i USA där religionsfriheten tolkats på ett sätt så att den blivit överordnad barns rätt att få adekvat hjälp.

Vid konferensen diskuterades också svårigheterna i att ge en korrekt bild av barnens situation eftersom man saknar kontrollgrupper i studiet av fenomenet. Så huruvida hotet mot barn är större i dessa minoritetsgrupper än i befolkningen i stort, det vet man inte, i brist på vetenskapligt underlag.

Vad som också framkom när det gäller svårigheten att studera fenomenet och att dra slutsatser, är att det ständigt sker förändringar i grupperna över tid. Det som är sant ena dagen är falskt den andra. Exemplet visar på hur svårt det är att vetenskapligt studera grupper eftersom de ständigt förändras.

Vid konferensen medverkade personer som vuxit upp inom nyreligiösa rörelser. Deras erfarenheter kan sammanfattas så här:

- Barn som vuxit upp i en sektliknande grupp har svårt att i vuxen ålder etablera fungerande relationer, eftersom sociala signaler har en annan betydelse utanför än innanför gruppen.
- Det finns inget sätt att relatera till samhället eftersom man levit i ett avståndstagande mot livet och människorna i samhället utanför.
- Demokratiperspektivet är centralt, eftersom man sent i livet måste lära sig att bli en rationell varelse som fattar egna beslut, i motsats till den ideologi av oreflekterad lydnad man är fostrad till.
- Man måste vända på alla begrepp, särskilt om man vuxit upp i undergångsteoretiska - apokalyptiska - grupper.

- Man lär sig att överleva som individ och socialiseras inte till medkänsla och förmåga till förlåtelse. Man har med andra ord svårt att sätta sig in i hur andra tänker och känner.
- Den yttersta kontrollen är när ledaren besitter makten över sexualiteten, båda bland barn och vuxna.

Orsakerna till konflikterna mellan samhället och många av grupperna, är enligt Margret Taler Singer, som medverkade vid konferensen, att man har en egen moralkodex som inte är förenligt med förväntningarna på att människor skall vara kreativa och kritiska. De egna uppfattningarna i moral innebär ibland också att man ställer sig utanför den lag som accepterats i demokratisk ordning. De regler som gäller i vanlig mänsklig samvaro, enligt Singer, upphävs därför lätt i en sluten grupp med helt egna regler. Många ledare strävar efter att kontrollera sexualiteten, eftersom den är det starkaste bandet som finns mellan människor. Makten över sexualiteten är densamma som makten över individen. En ledares totala makt över individen visas i att många föräldrar i valet mellan ledaren och barnet, faktiskt väljer ledaren, hävdar Singer.

Det kan vara av intresse att notera att USA är ett av två länder i världen som inte ratificerat FN:s deklaration om barns rättigheter. Föräldrar har en mycket stark ställning i den amerikanske lagstiftningen.

3.5.2 ICCC The Interfaith Coalition of Concern About Cults, New York

AFF samarbetar med INTERFAITH – en grupp personer med bakgrund och aktivitet i olika etablerade religioner. Här finns protestanter, grekiskt ortodoxa, judar och katoliker. I INTERFAITH representeras också styrelsen för New Yorks kyrkor (*The Council of Churches of the City of New York*). Syftet är att arbeta mot inflytande och skadeverkningar av nya religiösa rörelser.

Målen är bland andra att återupprätta religiösa värden som befrämjar mänsklig värdighet, att slå vakt om varje människas rätt till liv, frihet och utveckling, att slå vakt om familjens integritet och att bekämpa all exploatering av sårbara grupper i samhället. Man vill också befästa pluralism såväl som kyrkans separation från staten.

- I USA betraktar man religioner som en meny på en restaurang. Det är bara att välja, säger en av de tolv personer som samlats till ett möte på INTERFAITH.

- I början var det svårt att samlas i INTERFAITH. Man tänkte att "Ska jag bekämpa andra religioner!". Men vi har förstått att man måste skilja på religion och destruktiv sekt. Det gäller att se vad de faktiskt gör, inte vad de tror (*look at the deed, not the creed*).

En stor andel av dem som rekryteras i dag är unga studenter. Michael, katolsk präst, arbetar intensivt med information på universitet där han bor. Förra året förklarade 16 studenter att de skulle ha varit medlemmar i olika grupper om inte Michael varnat dem.

En senator, Samuel Lockman, som är närvarande på mötet hänvisar till rörelsernas stora ekonomiska och därmed politiska makt som en av orsakerna till att de är svåråtkomliga lagstiftningsvägen. De politiska vinsterna med att staten lägger sig i, är helt enkelt inte stora nog. Grupperna bedriver internationella affärer, "de har pengar och kan motstå varje försök att bekämpa dem", säger senatoren. Enligt Lockman är det speciellt Enighetskyrkan (den s.k. Moonrörelsen) och scientologirörelsen som har visat musklerna. Speciellt Enighetskyrkan sprider pengar omkring sig, påstår han.

Rosedale menar att tillgången till pengar saknar alla proportioner om man jämför antikulturrörelsens med många nyandliga rörelser. De förra har ett ytterst fragmentariskt stöd, från sponsorer som ofta vill vara anonyma på grund av rädsla för repressalier.

Det är den första paragrafen i USA:s grundlag, the first amendment – den om religionsfrihet – som anses göra USA till ett växthus för olika religiösa rörelser. Den liberala tillämpningen av religionsfriheten ger upphov till den enorma floran av olika religiösa rörelser, menar senatoren:

- De vanliga politikerna förstår inte problemets omfattning. Så fort någon börjar tala om lagstiftning kommer ryggmäragsresponsen: "Vi kan inte acceptera lagar som begränsar religionsfriheten."

Vad bör göras? INTERFAITH och AFF (se kap.3.5.1) har i stort sett samma önskemål på sin åtgärdslista.

Varje rörelse borde ha skyldighet att tala om i förväg vad som förväntas av nya medlemmar. I detta avseende delar AFF och INTERFAITH uppfattning. Det handlar helt enkelt om en konsumentlagstiftning, liknande den som föreslagits av den tyska statliga utredningen.

Kritiskt tänkande är A och O. Detta är den bästa förebyggande åtgärden: Att lära elever i skolan att tänka kritiskt.

Vid universiteten borde finnas en *cult-line*-telefon, dit man kan ringa för att få information om rörelserna.

En första-hjälpen-organisation, bestående av avhoppade medlemmar bör inrättas.

Eftersom religioner är som alla andra konkurrerande företag på marknaden, har några rörelser just nu riktat in sig på en relativt ny nisch – nämligen äldre personer med god ekonomi. Även vissa handikappgrupper har på senare tid blivit föremål för speciell bearbetning, hävdar ICCC-medlemmar.

3.5.3 Wellspring Retreat and Resource Center. Albany, Ohio

Långt ute på landsbygden i Ohio, väl dolt i en vacker skog ligger några byggnader där personer, som behöver aktiv behandling för sina erfarenheter i slutna grupper, bor dygnet runt under loppet av några veckor upp till en månad.

Här finns veterligen det enda behandlingshemmet i världen för människor som befinner sig i kris som en följd av utträde ur någon nyreligiös rörelse.

- Syftet är att återupprätta en känsla av mening, säger föreståndaren Paul Martin, fil.dr. i psykologi.

När vi besöker Wellspring hyser behandlingshemmet bara *en* boende. Just nu har man tolv möjliga klienter, men pengar är ofta ett hinder. Wellspring har laglig rätt till fem inskrivna klienter, men gränsen för vad resurserna tål är tre åt gången. Tolv patienter är aktuella för inskrivning, men pengar är ofta ett hinder.

Behandlingshemmet ägs av ett kooperativ, med Martin som VD.

Behandlingskostnaden som ligger på cirka 3 000 dollar per vecka täcks till 60 procent av privata donationer och till 40 procent av patientavgifter.

Sedan 1986 har 400 klienter genomgått Wellsprings behandling. Bland dessa finns ett drygt tiotal från Sverige, bekostade av olika kommuner. De flesta svenskarna som lämnat Wellspring hade en bakgrund i Livets Ord.

I övrigt har en merdel av det totala antalet klienter tillhört Hare Krishna, Enighetskyrkan (den s.k. Moonrörelsen) och Familjen.

Man använder ett batteri av formaliserade intervjuer och olika psykologiska test som en inledning av behandlingsperioden.

Behandlingen innehåller bl.a. två timmar terapi, sex dagar i veckan. Man har också dagliga "workshops". Behandlingens syfte är, enkelt uttryckt, att klienterna skall förstå sina upplevelser och erfarenheter. När klienterna lämnar Wellspring har de med sig en särskild planering för den närmaste framtiden.

Erfarenheten är att unga medlemmar i nya religiösa rörelser stannar i sin utveckling, menar Martin och påpekar att han i sitt arbete mött många i trettioårsåldern som fungerar på en tonårings nivå.

- De här frågorna befinner sig i dag på samma stadium som kvinnofrågorna befann sig på för 30 år sedan, säger Martin och presenterar dåtidens syn på kvinnor: "Om de är så dumma att de låter sig våldtas, så får de skylla sig själva." På samma sätt förhåller det sig i dag med samhällets syn på sekter och deras iskalla utnyttjande av människor under religiös förklädnad.

Martin har inget hopp om att en lagstiftning som skulle kunna förbättra möjligheterna till samhällsingripande skall komma till stånd i USA.

- Slaget om sekterna står och faller med vilka fakta om rörelsernas konsekvenser som vi kan publicera.

Martin menar att det bästa som kunde hända i USA skulle vara att presidentens dotter föll offer för en ny religiös rörelse. Då hade politikerna plötsligt förstått vad det handlar om.

Wellsprings önskelista:

1. Varje barn i USA skall två gånger innan det fyllt 18 år ha genomgått en kortare *utbildning* via skolan. Den skall bl.a. handla om rekrytering, vem som rekryterar, och eleverna skall också ha mött en avhoppad medlem som kan berätta vad det handlar om.
2. Kampen kan bara vinnas med fredliga medel, vilket innebär att *publicitet* och debatt om rörelserna är en av de viktigaste faktorerna. En gräsrotsrörelse borde växa fram.
3. *Forskning* och epidemiologiska undersökningar om skadornas spridning måste komma till stånd. Man borde också utveckla adekvata diagnostiska instrument.

4. *Specialresurser* bör utvecklas inom följande områden:
 - rehabilitering
 - eftervård
 - särskild kompetens på sjukhus
 - särskilt boende för dem som blir skadade för livet.
5. I dag har de nya religionerna sin frihet, men de tar inte sitt ansvar. Därför borde de "*have their day in court*", de borde *lagsökas* för det som är kriminellt. Då ska man utgå från vad de gör, inte för vad de tror på – *look at the deed, not the creed*.

3.5.4 ADFI i Frankrike

I Europa framstår de franska organisationerna ADFI (Association de Défense des Familles et de l'Individu), dess regionala del, UNADFI (Union Nationale des Associations de Défense des Familles et de l'Individu) och deras internationella samarbetsorganisation FECRIS (Federation Europeenne des Centres de Recherche et d'Information sur la Sectarisme) som de största och mest inflytelserika.

Den svenska frivilligorganisationen FRI, vars grundvalar liknar ADFI:s, är medlem i den internationella samarbetsorganisationen FECRIS.

Det är anhörig- och avhopparperspektivet som delvis ligger till grund för ADFI. Utomstående hävdar att ADFI tar sina utgångspunkter i en katolsk grundsyn. En av grundarna är Jacques Richard, fil.dr. i psykologi. Richard blev engagerad i frågorna sedan hans son gick med i rörelsen Familjen. Den nationella föreningen UNADFI har i dag 20 lokalföreningar och snart 25 års verksamhet bakom sig.

ADFI:s syfte: Att undersöka och informera om "kultismens" praktik och dess effekter på individen, familjen och på det demokratiska samhället. Syftet är också att förebygga skador och att "stå på vakt". Man vill hjälpa individer och familjer till en nyorientering och man vill påverka samhället att stifta lagar mot nya religiösa rörelser, eller *sekter* som är den vedertagna termen i Frankrike.

ADFI är en ideell förening som åtnjuter statliga bidrag. Verksamheten finansieras av donationer och medlemsavgifter. Försäljning av böcker och den egna tidskriften "Bulles", utgiven av UNADFI, ger också inkomster till rörelsen.

Den franska statliga utredningen "Les Sectes en France", använde sig till stor del av ADFI:s perspektiv och hämtade mycket av den bärande informationen därifrån.

Gruppen runt dr Richard anser det svårt att få uppställning från psykologer, eftersom dessa ofta bortser från nya religiösa rörelser som orsak till problem.

Vid ADFI:s kansli i Belleville finns mellan 15-20 anställda. Här finns olika handläggare för olika grupper, var och en specialiserad inom sitt område: t.ex. scientologirörelsen, Jehovas Vittnen, den s.k. Moon-rörelsen, Familjen, Raëlrörelsen etc. De anställda ansvarar för insamling av uppgifter, för information och hjälp till de många som ringer. I telefonslussen finns sex volontärer som oavbrutet samtalar med anhöriga, med medlemmar på väg ut eller med skolor och andra som söker information. Ett omfattande bibliotek och en särskild avdelning för arkivering är inhysta i de trånga lokalerna. Här finns pressklipp, skrifter, foldrar, videoband, ljudband och allt som har med rörelserna att göra, oavsett avsändaren och syftet.

3.5.5 CCMM i Frankrike

En annan inflytelserik fransk antikultorganisation är CCMM (Centre de Documentation, d'Education et d'Action Contre les Manipulations Mentales).

Organisationen startade 1981 och dess ordförande Alain Vivien ansvarade för den första statliga rapporten om nya religiösa rörelser som skrevs 1985. CCMM är speciellt inriktad på juridiska frågor i samband med missbruk av religionsfriheten. FECRIS (se kap. 3.5.4) är medlem i CCMM, vilken betraktas som en världslig organisation och har egentligen inget personligt medlemskap, snarare är det organisationer och institutioner som står bakom CCMM.

Staten är med och finansierar CCMM "eftersom vi jobbar med samma frågor", som Alain Vivien säger.

Vivien menar att FN:s deklaration om mänskliga rättigheter inte är absolut. Enligt artikel n:r 14 får inte det som föreskrivs av en religion "vara till men för andra". Deklarationen är med andra ord begränsad, menar Vivien.

Enligt CCMM respekterar många grupper inte lagen – de ställer sig utanför. Man pekar på att många rörelser har förlorat processer under senare år. Enighetskyrkan (den s.k. Moon-rörelsen), Hare Krishna och Transcendental Meditation – alla har blivit dömda att betala stora summor i retroaktiv skatt. Hare Krishna håller på att försvinna helt i Frankrike, eftersom de ådömts så stora bötesbelopp.

- Rörelserna protesterar högljutt inför domslut som ålägger dem att betala sociala avgifter och skatt. Man hänvisar till USA där religionsstatus automatiskt medför skattebefrielse.

Enligt Vivien hänvisas då rörelsen till att söka status som "congregation", dvs. samfund, (se kap. 3.7.2) för att få skattebefrielse. Eftersom denna status kräver full öppenhet och insyn enligt fransk lag, vill inte rörelserna söka denna möjlighet, trots att den kan ge full skattebefrielse.

Vivien och CCMM pekar ut tre områden där man anser att nya religiösa rörelser attackerar friheten i samhället:

1. *Skolan*. Man rekryterar skolbarn som medlemmar, bygger egna friskolor och ger stöd till familjer som anses lätta att få som medlemmar. Vivien menar också att rörelserna skickar ut infiltratorer till olika organisationer inom utbildningsväsendet.
2. *Medicinsk och terapeutisk verksamhet*. Rörelserna har "tagit sig in i medicinska sammanhang", menar CCMM. Läkarförbundet i Frankrike uteslöt för ett år sedan några medlemmar som var anslutna till en nyreligiös rörelse.
3. *Infiltration i näringslivets utbildningar*. Man söker upp företag och deras ansvariga för "human relations" och föreslår att de anställda behöver utvecklas. Här anses scientologerna vara flitiga. Nu har företagen börjat kräva en legitimation av utbildningsföretagen, dvs. de måste vara auktoriserade av en central instans som bedömer kursgivare. Utbildningskostnader skall enligt lag finnas budgeterat inom de stora företagen, därför är marknaden både stor och inkomstbringande.

Vivien har förgäves arbetat för ett toppmöte inom EU om nya religiösa rörelser, där han ville se alla EU:s justitieministrar i en diskussion om en handlingsplan gentemot dem.

3.5.6 Annorlunda situation i Tyskland

I Tyskland finns ett 20-tal föräldrainslag, med målet att hjälpa avhoppare och att kritisera rörelserna. Ett av de problem som diskuteras i Tyskland är vem det är som främst behöver hjälpen: de anhängare eller medlemmarna som hoppat av? I likhet med franska ADFI och CCMM är de evangeliska kyrkornas inslag i Berlin främst inriktat mot opinionsbildning och information. I Berlin finns två evangeliska inslag som arbetar med att varna för nya religiösa

rörelser. Thomas Gandow är präst och en välkänd profil i Tyskland. Han använder sig av en stor personlighet och av ett enormt engagemang och arbetar i princip ensam i en enhet inom kyrkan som faktiskt har sin upprinnelse så långt tillbaka som åren efter trettioåriga kriget. Gandow är provinsialpräst i *Sekten und Weltanschauungsfragen der Evangelischen Kirschen in Berlin*. Mer om Gandow längre fram.

Ett mera genomorganiserat och stort upplagt initiativ är det centrum för livsåskådningsfrågor som flera av de evangeliska kyrkorna slagit sig samman om – *Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen Berlin*. Till skillnad från Thomas Gandow som i stort sett arbetar ensam, har man här ett flertal anställda i en välorganiserad verksamhet finansierad av kyrkan.

Man arbetar med

1. Rådgivning och information till berörda.
 3. Anordnande av seminarier, konferenser.
 2. Utgivning av publikationer och skrifter.
- Vi gör det här för befolkningen, inte för kyrkan, betyder föreståndaren för *Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen*.

Oberoende av vilken religion man tillerkänner sig har man rätt till information och stöd. Det är viktigt att samla erfarenheter så att folk kan välja. En del rörelser är helt problemfria, andra ger upphov till problem för individen, åter andra ger upphov till problem för samhället. Problemen har inte med religionsfrihet att göra, de är av annan karaktär, resonerar man på det evangeliska centret för livsåskådningsfrågor.

- Vi vill inte dra alla över en kam. Målet är att förmedla en sansad information, även om alla vet att vi är skenbart objektiva.

Information i tryckt form produceras i stora mängder. Skrifter med rubriker som "Nya religiösa rörelser i Japan", "Judarnas eller lejonens konung", "Kaosteorin", "Varför jag inte tror på reinkarnation", "Popstjärnor som postmoderna Gudar", "Mänskligheten och kosmos" och många fler, presenteras i en strid ström.

Vid denna enhet inom kyrkan med minst sex heltidsanställda forskare eller präster, fäster man stor vikt vid att inte blanda ihop den sociala grunden för verksamheten med den religiösa. Eftersom organisationen har kyrkligt ursprung och har som uppgift att försvara den evangeliska traditionen mot nya religiösa rörelser, är det rimligt att dra slutsatsen att de båda perspektiven – det sociala och det religiösa – per definition har gått samman i ett motiv.

Det är inte utan att Thomas Gandow, som leder en annan kyrklig enhet, med nästan samma namn: Den evangeliska kyrkans enhet för sekter och livsåskådningsfrågor i Berlin-Brandenburg - *Sekten und Weltanschauungsfragen der evangelischen Kirche in Berlin-Brandenburg*, sneglar på sina mer resursrika kollegor på det evangeliska centret för livsåskådningsfrågor, när han bedriver sitt framgångsrika opinionsbildande arbete mot det som i Tyskland sedan århundraden kallas för just sekter.

Den organisation som Gandow representerar har inte tillkommit som en konsekvens av "sektdebatten", vilket man kan tro av namnet. Gandow går tillbaka till 1600-talet när han förklarar uppkomsten av organisationen, vars huvudsakliga uppgift är att ge ut en bok, där alla "sekter" listas. Flera krig på kontinenten och inte minst andra världskriget ledde fram till en splittrad bild av religionerna. Protestanter sparkades ut från Österrike, flera tyska minoritetsreligioners utövare kände sig vilsekomna. Frågan om hur man skulle integrera minoritetsreligioner på 50-talet ledde fram till att man helt enkelt kände sig ansvarig att ta reda på olika religioners ritualer. Hur begraver man sina döda? Vilken är synen på bröllopet, på dopet? Är ritualerna hos såväl minoritetsreligioner som hos andra livsåskådningar kompatibla med den lutherska kyrkan? Det gällde att avgöra om samfunden var en sekt eller ej. Som sekt definierades då samfund som stod utanför den lutherska kyrkan och några andra majoritetsreligioner. Sedan mycket lång tid tillbaka ger man ut en handbok med titeln "*Religiöse Gesellschaften*", där varje religion går igenom utifrån ett rigoröst detaljerat formulär. Denna sammanställning finns bara i Tyskland. Scientologin definieras inte som en religion, men väl som en världs- eller livsåskådning och finns därför med i den tjocka boken.

Gandow har tillbringat mycket tid i Korea, där han studerat olika orientaliska religioner. Han har specialstuderat den s.k. Moon-rörelsen.

Sedan två munkar i början av 70-talet, tillhörande en indiskinspirerad rörelse, bränt sig själva till döds i Tyskland i protest mot att deras guru fängslats, tillsatte tyska staten en kommission med uppgift att se över *Jugend-Religionen* – ungdomsreligionerna.

Gandow och hans organisation vill inte förknippas med den tyska statliga utredningen. Han vill inte heller att de nya religiösa rörelserna skall betrakta hans organisation som ett kyrkans svar på de nya religionerna.

- Nej, säger Gandow, dessa rörelser hotar inte oss i kyrkan. Dessa rörelser är farliga för samhället och för individen. Inte för kyrkan. Det är däremot farligt om samhället och utredningen bara psy-

kiatriserar fenomenet. Vi i kyrkan minns 30-talet då vi gjorde för lite motstånd mot totalitära tankar. Nu får vi inte göra om misstaget.

Flera rörelser har tydligt auktoritära och antidemokratiska program för samhällsomvandling, menar Gandow. Scientologerna är egentligen icke-religiösa fascister, slår han fast. Moon-rörelsen gör ingen skillnad mellan politik och religion.

3.5.7 INFOSECTA i Zürich

Den utredning som genomfördes av Genève's kanton (ung: län) pekade på ett mycket stort behov av åtgärder från samhällets sida. Ändå lever INFOSECTA med mycket knappa resurser till sitt förfogande och med nedläggningshot hängande över sig.

INFOSECTA är en ideell förening som har projektbidrag från några etablerade kyrkor och från kantonen i Zürich. Organisationen står helt fri från religioner och i deras kontorslägenhet utanför Zürich arbetar två personer på deltid. En styrelse på åtta personer med bland andra juridiska experter förestår verksamheten som är rådgivande och informationssamlande. Ett imponerande arkiv med material om olika rörelser finns i lokalerna.

Man tar emot telefonsamtal från allmänhet, föräldrar och medlemmar. 60 procent av rådgivningen handlar om sociala frågor: pengar, tips om annan hjälp etc. och 40 procent av samtalen som förs är av mer psykologisk natur. Här kan det handla om rådgivning eller annat psykologiskt stöd.

Den mesta tiden för de båda deltidsanställda går åt till att "jaga pengar" för överlevnaden. Regeringen i Schweiz är försiktig med att aktivt bidra till organisationer som vill vara en motvikt mot nya religiösa rörelser. Den sex år gamla organisationen vill definiera sig som en konsumentskyddande verksamhet.

Just nu håller en rapport från motsvarigheten till Riskdagens revisorer i Schweiz på att avslutas. Den innehåller förslag på vad samhället kan göra juridiskt och politiskt. Urs Eschmann, som sitter i INFOSECTA:s styrelse, har i uppdrag av regeringen att se över den lagstiftning som finns på området och att komma med förslag till en lagstiftning som kan skydda konsumenten. Precis som i grannlandet Tyskland diskuteras i Schweiz en konsumentlagstiftning. Man skissar på en lag som framför allt kan vara verksam på terapimarknaden och som innebär att den som behandlar en annan människa för någonting måste informera om sina metoder och om de risker som är förknippade med metoderna. Man måste också öppet redovisa metodens namn, dess

syfte och man får inte göra reklam för metoden förrän den är registrerad och godkänd, enligt förslaget.

Enligt INFOSECTA borde lagstiftaren resonera så här: "Jag respekterar din tro, men inte konsekvenserna av den, till exempel i det speciella hänseendet. Här tar konstitutionen över, här går gränsen."

Det som upptar den mesta tiden nu för en av de två anställda, är medverkan i en arbetsgrupp inom skolan som skall ta fram en "sektväska", dvs. en väska full med materiel – videor, bilder, pedagogiska hjälpmedel – som skall erbjudas skolorna runt om i landet. Väskan är avsedd att bli ett attraktivt och roligt pedagogiskt hjälpmedel för lärare som vill lära eleverna att tänka kritiskt om nya religiösa rörelser.

INFOSECTA har tidigare givit ut en broschyr som distribuerats till skolorna. Förutom information om ämnet finns i broschyren en 25-sidig dagbok, förd av "Nadja" en ung flicka som kommer i kontakt med en påhittad grupp. Man får följa Nadjas väg in i gruppen, hennes konflikter och upplevelser. Dagboken avslutas med ett öppet dilemma för fortsatt diskussion: Skall hon lämna eller skall hon fortsätta?

3.6 Till försvar för religionsfriheten

Religionsforskare och jurister i Europa har på många håll reagerat starkt mot antikultrörelsens stora inflytande i den offentliga debatten och i de utredningar som gjorts. Där antikultrörelsen ser bedragna människor och föräldrar som mist sitt barn, ser forskarna legitima trosuppfattningar med troende och frivilliga medlemmar. Där antikultrörelsen ser rörelserna som ett hot mot samhället, ser forskarna dem som en yttring av religionsfriheten. Där antikultrörelsen försvarar individen, försvarar religionsforskarna trosfriheten. Så kan situationen sammanfattas på ett tillspetsat sätt.

Forskare som Eileen Barker i London, vars organisation INFORM presenterats i kap. 3.4.3, eller Massimo Introvigne i Italien, Michael Rothstein i Danmark eller J. Gordon Melton i USA, har sett religionsfriheten som hotad av det som de uppfattar som överdrifter från antikultrörelsen och en ogrundad reaktion från samhällets sida. Dessa forskare och många till, är med i ett internationellt nätverk som kallas CESNUR – Centre d'Études de Nouvelles Religions eller Center for Study of New Religions.

3.6.1 CESNUR i Frankrike

Den ledande personligheten i CESNUR är juristen och professorn i religionshistoria Massimo Introvigne i Turin. Organisationen, eller forskarnätverket om man så vill, bildades 1988. Introvigne är VD i organisationen som har sitt högkvarter i Turin, Italien. Årligen organiserar man stora internationella konferenser. CESNUR ger också ut böcker och skrifter i ämnet nya religiösa rörelser. I Frankrike har CESNUR en tämligen omfattande verksamhet.

Den kanske mest kända boken från CESNUR, "Pour en finir avec les sectes" (ungefär: "Hur man blir av med sekterna"), levererade en mycket tung och så småningom avgörande kritik mot den franska utredningen "Les Sectes en France". I boken nagelfar 12 forskare slutsatser och analys i den franska statens utredning som i stort sett förklarar krig mot nya religiösa rörelser. I boken medverkar professorer, jurister och forskare inom sociologi, religionshistoria, juridik, psykologi, socialantropologi och historia från hela västvärlden. Författarna företräder ett religionsfrihetligt perspektiv, men resonerar också kring övergrepp och gränser för friheten.

Den franska delen av det internationella forskarnätverket CESNUR försöker inta en medlande position i den infekterade och polariserade debatten om nya religiösa rörelser i Frankrike. Någon större framgång i denna profilering har man inte, utan anses vara en organisation som enbart försvarar rörelserna och är betalda av dem. Något statsunderstöd åtnjuter man inte, men man beskylls för att få pengar från olika nya religiösa rörelser, inte minst Jehovas Vittnen. På samma sätt beskylls praktiskt taget alla aktörer inom fältet för att vara "köpta" eller uppbundna till olika påstått subversiva eller politiska intressen.

- I Frankrike finns en tradition av intolerans, på den traditionen rider staten, ADFI (se kap.3.5.4) och antikulturrörelsen, menar Antoin Faivre, ledande inom CESNUR i Frankrike och professor i historia vid Sorbonneuniversitetet i Paris. Vi måste arbeta på att öka vår tolerans.

Inom CESNUR är man bekymrad över att ADFI har en monopolliknande ställning i Frankrike när det gäller information om nya religiösa rörelser. Samhällets institutioner tycks bara vara intresserade av information som kommer från dem som lämnat rörelserna, menar man och frågar sig varför det inte är intressant med de aktiva medlemmarnas synpunkter.

CESNUR vill få till stånd en mångfald i informationen och debatten om de nya religionerna. Man hävdar att det finns ett tydligt "demokratiunderskott" som genomsyrar hela frågan.

Det finns ingen inom CESNUR som försvarar "sekt" i sig, men man skakar på huvudet åt den för Frankrike så typiska emotionella tonen i debatten. Den kamp mot grupperna som förs här, menar man, står i strid med trosfriheten. CESNUR klagat över att personer i organisationen ensidigt blivit stämplade som sektförsvarare bara för att de utövat sitt yrke som advokater åt Jehovas Vittnen i några olika processer.

CESNUR vill få till stånd en större öppenhet i debatten, eftersom attacker från samhällets sida bara leder till att rörelserna stänger sig ännu mer och känner sig hotade. Det är destruktivt att göra listor på sekt, vilket den franska utredningen gjort. Staten erkänner judar, protestanter, katoliker och buddhister, men försöker begränsa friheten för andra religioner.

Ledande personer inom CESNUR i Frankrike menar att antikulturrörelsen diaboliserar de nya religiösa rörelserna och att den använder sig av ord som "maffia", "droger" och annat som har stor genomslagskraft i opinionen. Det går inte att radera ut 30 - 40 000 rörelser från jordens yta, menar han. Det är bättre att försöka förstå dem, menar man på CESNUR.

Tillfrågad om övergrepp och andra olagligheter som bevisligen begås inom några nya religiösa rörelser, svarar man tveklöst att det finns farliga rörelser som arbetar underjordiskt. Dessa rörelser verkar internationellt och är givetvis ett stort problem som samhället måste ta itu med. Men *hur*, det är frågan. Det finns inga grupper som i sina doktriner säger: "Vi vill döda barn". De destruktiva effekterna är oftast oförutsedda – de växer fram, utan att någon planerat destruktiviteten från början.

Antoine Faivre är bekymrad över polariteten i debatten:

- Om man säger något som *inte* är emot nya religiösa rörelser då stämplas man omedelbart som sektförsvarare. Vi vill ha en bred debatt. Tidigare var det judarna, nu är det sekterna. Vi måste ta i beaktande såväl demokratins regler som manipulationen av människor.

Faivre och några andra professorer skrev till ordföranden i den franska parlamentariska utredningen och erbjöd sina kunskaper, men de fick inget svar, vilket förvånade dem.

3.6.2 CESNUR i Italien

I CESNUR:s Turin-lokaler finns ett av världens största bibliotek med litteratur inom området nya religiösa rörelser. Man räknar cirka 10 000 volymer och cirka 200 olika tidskrifter, i början samlade av Massimo Introvigne. Numera sköts biblioteket av deltidsarbetande volontärer. Böckerna köps in av egna medel, bl.a. statsunderstöd för biblioteket. Även antikultlitteratur förekommer i biblioteket som minst en gång i veckan besöks av italienska SÄPO eller av den vanliga polisen, på jakt efter information om rörelser som misstänks för kriminella aktiviteter.

Varje år organiserar CESNUR en större internationell konferens. Sålunda har forskare mötts i Rom, Recife i Brasilien, i London och Amsterdam genom åren. CESNUR:s 12:e internationella konferens går av stapeln i september 1998 under temat: "Religious and spiritual minorities: Towards the 21st century".

CESNUR har också deltagit i stora sociologiska undersökningar om religiositet och trosföreställningar.

Problem har förvisso förekommit även i det religionsliberala Italien, säger Introvigne och pekar på Saja Yoga, vars privatskolor blev hårt kritiserade av inspektörer för att ha en på tok för låg kvalitet på undervisningen. Kriminella aktiviteter har förts till rättegång, som t.ex. att företrädare för denna rörelse hållt iskallt vatten på barn i uppfostrande syfte i en friskola.

Även skatteflykt har förekommit bland några rörelser som haft kommersiell verksamhet. De flesta rättsfallen kretsar kring Scientologikyrkan, som i Italiens Högsta Domstol har vunnit en 11 år lång tvist om huruvida de skall betraktas som en religiös rörelse eller ej.

Antikultrörelsens fallgröpar, enligt Introvigne:

1. De tror felaktigt att det är möjligt att göra en åtskillnad mellan "religion" och "sekt". Det är omöjligt; både katolska kyrkan och den lutherska har varit sekter.
2. Hjärntvåtsbegreppet och talet om *mind-control* saknar grund. Antikultrörelsen påstår att religion är något man utövar av fri vilja, medan detta inte skulle vara fallet med sekter, vilket är helt felaktigt. Självklart är man medlem av fri vilja.

Totalt sett är New Age-rörelsen på nedgång, konstaterar Introvigne. Nu formuleras "Next Age" som påminner om New Age, men saknar utopiska formuleringar.

Det är frapperande, menar Introvigne, att de flesta som går med i extrema grupper är personer med en hög position i samhället, med mycket pengar och god utbildning.

Svårigheten att förebygga tragedier som massjälvmord ligger i det faktum att man vet väldigt lite eller ingenting alls om de riktigt farliga grupperna. Detta ligger i sakens natur, eftersom farliga grupper är ljus-skygga. En viktig insats man kan göra, är att samla information och att erbjuda den i katastrofsituationer.

Man kan urskilja tre element som – om alla föreligger – kan göra en grupp farlig på så sätt att man mördar eller suiciderar. Om alla tre av följande faktorer föreligger, är läget kritiskt:

1. Världens ände närmar sig eller infaller nu, enligt gruppens läror.
2. Gruppen har en begränsad eller ingen interaktion med omvärlden – man lever i en alternativ verklighet.
3. Gruppens ledare är allvarligt sjuk (kroppsligt) eller tror sig vara allvarligt sjuk.

Introvigne anser inte att staten skall förhålla sig passiv till alla företeelser. Han menar att det bör vara olagligt att t.ex. pressa pengar av en människa med hänvisning till att vederbörande kommer att brinna i helvetet om han inte ger av sina pengar till organisationen.

Allmänheten bör skyddas för dem som i religionens namn tar betalt för kurser, genom ett konsumentskydd och genom utbildning. Över huvud taget vet man för lite i samhället om religioner och trosuppfattningar, jämfört med t.ex. ekonomi.

De flesta rörelserna är beredda att kompromissa om de överlevt sina första år. Jehovas Vittnen har förhandlat med italienska staten och betalt ett pris för att bli accepterade som religion. Mormonerna har givit upp kravet på mångifte osv. Jehovas Vittnens och buddhisternas förhandlingar med italienska staten handlar om att bli erkända som religioner för att därmed komma med på deklaraionsblanketten som ett alternativ att kryssa för. Eftersom alla betalar skatt till samfunden i Italien, får varje deklarant kryssa för en ruta med namnet på den rörelse han eller hon tycker att skatten skall gå till. På den etablerade listan finns i dag förutom katolicism, protestantism och judendom också Assembly of God och Sjundedagsadventisterna.

Det gäller att anpassa sig eller dö, hävdar Introvigne. En religion kan inte existera hur länge som helst i marginalen. Antingen dör den eller också överlever den. Och ett sätt att överleva är alltså att anpassa sig.

Politiker och allmänhet bör lära sig att separera fakta från fiktion när det gäller rörelserna. Det kanske är viktigare att veta hur en rörelse fungerar än hur många de är? Det är så många fantasier och rykten i gång, så det är kanske inte konstigt att franska staten gjorde sin utredning. Men den byggde inte på fakta, hävdar Introvigne.

3.6.3 Nätverket RENNER i Danmark

På samma sätt som CESNUR finns i Italien, Frankrike och Belgien, har Sverige sitt FINYAR (Föreningen Forskning och Information om Nya Religiösa Rörelser), ett forskarnätverk, och Danmark sitt relativt nybildade RENNER. Mikael Rothstein, medlem i RENNER är en av de internationella tungviktarna inom religionsvetenskapen. I egenskap av religionshistoriker gav han för några år sedan ut boken "Gud är Blå". Boken är ett försvar för religionsfriheten och de nya religiösa rörelserna. Tonen i boken är ganska polemisk och riktar sig mot kritikerna och mot den ofta ogrundade reaktion som följt i rörelsernas spår.

Danmark anses vara ett tolerant land när det gäller förekomsten av olika minoritetsreligioner. Orsaken kan sökas i att en liberal religionslagstiftning också förvaltas liberalt och tolerant. En annan anledning till det toleranta klimatet i Danmark, menar Rothstein, är att religionsforskare under senare tid fått plats i den offentliga debatten på ett helt annat sätt än i Sverige.

Under 25 år har det bedrivits en massiv kampanj mot olika nya religiösa rörelser, organiserad av Dialogcentret och dess ledare Johannes Aagaard. Enligt Rothstein motsvarar Dialogcentret bilden av en sekt med en karismatisk och auktoritär ledare. Denna "religion" har lika stort inflytande över sina medlemmar som den s.k. Moon-rörelsen eller scientologirörelsen, hävdar Rothstein. Aagaard och Dialogcentret har under lång tid dominerat debatten och haft statens öra. Under senare tid har, som nämnts, religionsforskare fått en allt mer framträdande plats i debatten kring nya religiösa rörelser.

Även om Rothstein inte tillhör kritikerna av de nya rörelserna, tror han att det mesta av avhopparnas berättelser är sant. De är frustrerade på samma sätt som en person som lämnat ett kärleksförhållande, eftersom det handlar om ett kärleksförhållande, i någon bemärkelse av ordet. Orsakerna till angreppen på rörelserna från utträdarens sida, är att han eller hon vill legitimera sitt utträde men också – viktigare – att legitimera sitt utträde inför omvärlden och vinna sympati från andra människor – "se vad de har gjort med mig".

Rothstein noterar också en stor skillnad mellan de avhoppare som varit i kontakt med Dialogcentret och andra. De förra är mycket mera aggressiva mot sina gamla rörelser, medan andra har en mer nyanserad bild av sina forna själavårdare.

Enligt Rothstein råder religionsfrihet, men inte religionslikhet. Olika religioner behandlas olika. För att förstå detta måste samhälle och politik involveras i diskussionen. Det starkaste motståndet mot rörelserna i Danmark kommer från den politiska högern.

Även om skolan i Danmark är icke-konfessionell, fungerar grundskolan i praktiken som kristet förkunnande. Man förväntas undervisa om kristendomen, men inte i kristendomen. Föräldrar har rätt att ta ur sitt barn från religionsundervisningen. Det finns flera kristna friskolor, men också friskolor med bakgrund i Hare Krishna-rörelsen, det finns muslimska och judiska skolor och skolor enligt Steiner-pedagogiken. Skolorna godkänds enligt en särskild lag; friskolelagen. Enligt denna kräver staten att allmänna undervisningsmål upprätthålls. Självklart tillkommer då huvudmannens egna föreställningar i undervisningen.

3.7 Lagstiftningen kring samfund i några länder

Eftersom grundlagar styr religionsutövningen är situationen i de studerade länderna i princip densamma. Dock finns det relativt stora variationer i de lagar som reglerar vilka religioner och samfund som kan registreras, vilka förvaltningsrättsliga fri- och rättigheter de skall åtnjuta och vilken rätt de har att förrätta vigslar, uppbära anslag och att benämna sig kyrka. Nedan följer en kortfattad och på intet sätt fullständig översikt av reglerna i några av de länder som utredningen besökt.

3.7.1 Danmark

De nordiska länderna har samarbetat sedan slutet av 1800-talet när det gäller staten och religionen och har därför en gemensam rättskultur på området. I Danmark definierar dock lagen trossamfund, och den danska staten har att godkänna eller underkänna religioner i den bemärkelsen att de blir föremål för diskussioner inför den registrering som sker. Detta är ingen lätt uppgift, enligt det danska kyrkodelpartementet.

Före 1969 kunde den danska staten ge religioner utanför statskyrkan ett formellt erkännande som kyrka eller samfund. Ett sådant erkännande betydde att samfundet fick vigselrätt och kyrkobokföringsrätt och dessutom åtnjöt man vissa lättnader i beskattningshänseende. Förutom det judiska samfundet återfinns 11 samfund som fått sådant erkännande i den kristna huvudfåran.

Följande samfund är erkända enligt den gamla kungliga resolutionen:

Romersk katolska trossamfundet
Mosaiska trossamfundet
Den reformerade menighet i Fredericia

Den franske-reformerte menighed i Köpenhamn
 Den tysk-reformerte menighed i Köpenhamn
 Det metodistiske trossamfund
 Det danske Baptistsamfund
 Den ortodokse russiske kirkes menighed i Köpenhamn
 Den norske menighed ved Kong Haakon kirken i Köpenhamn
 Svenska Gustafs församlingen i Köpenhamn
 Den til St. Alban English Church i Köpenhamn hörande menighet

Sedan lagändringen 1969 har ingen religiös grupp fått ett sådant erkännande. Nu fokuserar man på enskilda präster eller företrädare som kan godkännas och erhålla vigselrätt. Samtidigt innefattar ett sådant tillstånd att gruppen representerar ett "faktiskt religiöst samfund", men det är fortfarande *personen*, inte gruppen, som lagen fokuseras på.

De krav man ställer på rörelser för att de skall föras upp på listan över trossamfund med vigselrätt, är att antalet medlemmar åtminstone uppgår till några hundra personer. Man måste också komma in med en förklaring av vad det är man tror på. När väl kyrkodepartementet har förklarat enskilda präster från samfundet som godkända för att företa vigslar, så tar skattemyndigheterna (skattelättnader) och inrikesministeriet (uppehållstillstånd) över handläggandet. Ett 70-tal grupper har uppnått denna status. Här återfinns kristna, muslimska och buddhistiska grupper, men också Bahá'í-religionen, Sai Baba, Hare Krishna och andra.

Det kan vara av intresse att se hur vitt skilda grupper har accepterats av det danska samhället. Följande grupper har vigselrätt enligt § 16 stk. 1 nr 3 och anses därmed godkända som trossamfund:

Den Apostoliske Kirke i Danmark
 Den Nyapostoliske Kirke i Danmark
 Det Danske Missionsförbund
 De evangelisk-lutherske frimenigheterna
 Machsike Hadas
 Frälsarens Här
 Islamiska Menigheter
 Jehovas Vittnen
 Jesu Kristi Kyrka av Sista Dagens Heliga
 Menigheter innanför Pingströrelsen
 Sjundedagsadventisterna
 Baha, i samhället
 The International Church for Copenhagen
 Kristent Center
 Sikh Foundation, Danmark

Siri Guru Singh Sabha, Köpenhamn
Karma-Kadjypa Skolen
Karmapa-Trust (buddhister)
Nazaäerebs Kirke
Guds Menighed
Den Kristne Forsamling
Kristent Centrum
Livets Träd Bibelcenter
Rhema Bibelcenter
Köpenhamn Bibeltränings Center
Forklarelsens Kirke
The Brethren
Den makedonisk ortodoxa kirke
Den assyriske östkirke i Danmark
Troens Ord
Sunnataram Copenhagen (buddhister)
Wat Tahi Danmark (buddhister)
Amager Kristne Center
Kristent Center Herning
Aalborg Menighedsrörelser
Holstebro Frikirke
Bibel & Missions Centret
Billund Frikirke
Dansk Teltmission menighed
Fonden Guds Verdensvide Kirke
Den koptisk-ortodokse Kirke
Den koreanske kirke i Danmark
Kristne i Danmark
Yeshuat Tsion, Den Messianske Synagoge i Danmark
Livets Källa
Frikirken på havnen
Kristanostova
Sathy Sai Baba
Kristensamfundet
Krishna-rörelsen/ISKON
Den rumänsk-ortodokse menighed i Danmark
Kristet Sällskap, Nordsjälland
Brahama Kumaris Ändelige Verdensuniversitet

Den Kristne Forsamling
Bethel Missionary Baptist Church
City Kirke, Herning

Bland de grupper som inte accepterats återfinns Familjen, Siddha Yoga, en asatroende grupp och scientologerna. Under 1998 är scientologerna föremål för bedömning, sedan de inkommit med en ansökan om att få vigselrätt och att därmed föras upp på listan över trossamfund som fått denna status. Denna ansökan kommer att orsaka stor debatt i Danmark.

Ur lagen kan man få fram minst fyra olika kombinationer av erkännande i förhållande till gruppens status. Skattedepartementet kan t.ex. själv besluta om reducerad skatteplikt för organisationer som är ideella och allmännyttiga. Sålunda finns det grupper som inte har ansökt om vigselrätt eller som inte accepterats av kyrkodepartementet, men som ändå har skattereduktion. Bland dem finns Transcendental Meditation (vilka inte betraktar sig som religiösa) och Summit Lighthouse.

- Vi har inga problem med dem, säger Jens Ulf Jørgensen på Kyrkodedepartementet och syftar på de nya religiösa rörelserna.

Han sammanfattar i yttersta korthet den danska regeringens syn på situationen, på följande sätt:

- Vi tycker inte särskilt mycket om dem, men vi måste tolerera dem.

3.7.2 Frankrike

I Frankrike styrs etablerandet av kyrkor av två lagar; en från 1901 och en från 1905, då staten skildes från kyrkan. 1901 års lag reglerar organisationsfriheten. Enligt denna lag har var och en rätt att bilda organisationer. Vissa uppgifter (syfte och namn på ansvariga m.m.) måste registreras hos motsvarigheten till länsstyrelsen. Organisationen blir då en juridisk person och åtnjuter rätt till understöd om det blir aktuellt. Det finns två typer av organisationer; kulturella och kongregativa (samfund).

Den förstnämnda typen *kan* få skattebefrielse, men man kräver att organisationen respekterar den allmänna ordningen - *l'ordre public* — och att allt material, alla mål, skrifter etc. måste vara offentliga. På det sättet respekterar t.ex. inte scientologerna lagen, enligt kritiker i Frankrike. Man ingår alltså inte i definitionen av *kyrka*.

För att kallas kyrka måste man tillämpa offentlighet. Dessa regler infördes i 1905 års lag, sedan staten skilts från kyrkan. Denna typ av religiös organisation måste godkännas. Inrikesministern kan säga "nej" – något som kan överklagas. Statusen enligt denna lag ger skattebefrielse.

Jehovas Vittnen vill ha status som religiös organisation, men eftersom de inte följer lagen i det avseendet att de vägrar värnplikt, blir det svårt för dem att bli godkända.

Samfund är en andra typ av organisationer enligt 1905 års lag. Bl.a. finns Benediktinermunkarnas organisation i denna kategori. Skatt betalas ej. I gengäld måste allting vara öppet för insyn, även medlemsregister, princip- och handlingsprogram o.s.v. Allt som sker i samfundet är föremål för allmän insyn. Organisationen godkänds av konseljen. Alla grupperingar som faller utanför 1901 och 1905 års lagar betraktas som sekter och finns med i den förteckning som den franska utredningen innehåller.

3.7.3 USA

Situationen i USA är helt olika den i Frankrike. Vem som helst kan i princip definiera sin organisation som kyrka och åtnjuter då skattefrihet och andra friheter som finns i grundlagen om tanke- och religionsfrihet. USA är ett mycket liberalt land när det gäller nya religiösa rörelser.

Det är den första paragrafen – den om religionsfrihet – i USA:s grundlag, the first amendment, som anses göra USA till ett växthus för olika religiösa rörelser. Den liberala tillämpningen av religionsfriheten ger upphov till en rikhaltig flora av olika religiösa rörelser. Detta är problematiskt enligt vissa amerikanska politiker, eftersom varje diskussion om regler för vad som får kallas religion bemöts med en ryggmärgsrespons: "Vi kan aldrig acceptera lagar eller regler som begränsar religionsfriheten".

I USA förs kampen om de nya religiösa rörelserna till stor del i domstolar. Domstolarna blir här, i större utsträckning än i andra länder, scenen för den samhällliga kontroversen kring de nya religiösa rörelserna. En mängd frågeställningar inom området har spelats upp och avgjorts inför skranket i USA. Det är möjligheten att vinna en process som avgör huruvida en rörelse eller en som känner sig kränkt av en rörelse, vågar inlämna en stämning till domstolen. Det är risken för att behöva betala stora skadestånd som lägger hinder i vägen för en del tidningar att skriva om saken.

3.7.4 Tyskland

Den tyska lagen erkänner protestanter, katoliker och ungefär tio ytterligare samfund som religioner i form av *Körperschaft Öffentlichen Rechtes*, d.v.s. offentliga sammanslutningar.

Nya religiösa rörelser är i formell bemärkelse *Verein*, dvs. ideella föreningar. Enligt 4:e paragrafen i GG (Grundlagen) är scientologiorganisationen *inte* en religion.

Den tyska statliga utredningen om nya religiösa rörelser har föreslagit att en konsumentlagstiftning inom terapimarknaden skall konstrueras. Utredningen har också föreslagit flera förändringar inom lagstiftningen (se kap. 3.3.6)

Enligt den tyska författningen har staten rätt att ställa en rörelse under särskild observation. En sådan observation - *beobachtung* - är scientologerna föremål för i Tyskland.

3.7.5 Österrike

I Österrike använder man sig av en lag från 1874 om *Anerkänntnis*, dvs. godkännande eller erkännande av religiösa rörelser. Enligt lagen finns det 12 erkända religioner i Österrike. Nu har scientologer och Jehovas Vittnen ansökt om att bli erkända. En erkänd rörelse får skattebefrielse och får rätt att undervisa om sin religion i skolan.

Skattebefrielse åtnjuter redan de grupper som inte är erkända eftersom de anses vara *Verein*-grupper, dvs. ideella, icke vinstdrivande föreningar.

3.7.6 Italien

Den italienska Högsta Domstolen har under 1998 meddelat att scientologin är att betrakta som en religion. Detta avgörande föll sedan Hovrätten i Milano i ett rättsfall tidigare hävdade att Scientologin *inte* kan definieras som en religion.

På italienska deklarationsblanketter står ett antal religioner och rörelser förtryckta. Deklaranten skall kryssa för den rörelse som hans andel av skatten, som går till understöd för olika religioner, skall gå. Katolicismen får naturligtvis den övervägande andelen val bland italienska deklaranter, men på blanketten finns även Sjundedagsadventister. Nu förhandlar Jehovas Vittnen och buddhister med staten för att bli erkända som religioner och därmed hamna på deklara-

tionsblanketten bland protestantismen, judendomen m.fl. etablerade religioner.

Problemet som det formuleras i Italien, i motsats till i Frankrike, är hur man skall skydda religiösa minoriteter. Eftersom man inte definierat rörelserna och deras praktik som ett socialt problem, så finner man inte heller rapporteringen i medierna som särskilt omfattande. Under 1998 pågår en diskussion i det italienska parlamentet om ett mycket liberalt förslag till en ny religionslagstiftning.

Litteraturhänvisninga; se kap. 8.1.

4 Krisstöd för personer som lämnat nyandliga rörelser – problembild, stödbehov och resursinventering

En av utredningens huvuduppgifter har varit att undersöka behov av särskilda krisstödsinsatser för personer som lämnat nyandliga rörelser. Denna frågeställning har aldrig tidigare varit föremål för någon statlig utredning, och några samlade uppgifter eller någon samlad kunskap inom området finns därför inte.

4.1 Sammanfattning och förslag

För att få en indikation av problemets omfattning och få en bild av kunskaper och kompetens hos vårdgivare, nuvarande och behövliga resurser samt modeller för bättre utbildning och adekvat krisstöd åt personer som lämnat nyandliga rörelser, har området inventerats genom ett antal undersökningar och möten med berörda personer och organisationer.

I detta kapitel kommer denna kunskapsinhämtning att redovisas enligt följande:

- Undersökning av erfarenheter inom föreningar och kyrkor av hjälp-sökande.
- Undersökning av ett antal kommuner och landsting vad gäller erfarenheter av personer som sökt hjälp i samband med utträde ur nyandliga rörelser baserade på en enkät- och en intervjuundersökning.
- Undersökning av befintliga krisstödsresurser inom ett antal län, kommuner och organisationer.
- Redovisning från tre hearingar med
 - a) personer med personlig erfarenhet av utträde, representanter för frivilligorganisationer samt vårdgivare,
 - b) forskare med anknytning till religionsfrågor,
 - c) företrädare för ett antal samfund och organisationer.
- Redovisning från några konferenser och möten samt kontakter med enskilda.

Förslagsdelen till detta avsnitt återfinns i kap. 4.2.

4.1.1 Problemets omfattning

Ett antal personer söker hjälp hos offentliga vårdgivare inom kommuner och landsting samt hos frivilligorganisationer, föreningar och Svenska kyrkan och frikyrkosamfunden sedan de hamnat i kris i samband med sitt deltagande i en nyandlig rörelse.

För att utröna omfattningen av hur många människor som kan behöva någon form av stöd i samband med att man lämnar en rörelse har vi därför undersökt förekomsten av hjälpsökande inom några landsting och kommuner samt ett antal organisationer och föreningar.

Mörkertalen kan vara stora. Dels anger inte alla som söker hjälp i krisstillstånd att det finns ett samband mellan denna och ett medlemskap i en nyandlig rörelse, dels är det många som inte söker hjälp; man behöver den inte därför att man kan reda ut situationen på egen hand, eller man känner, av skilda anledningar, ett motstånd mot att vidgå sitt tidigare medlemskap.

Eftersom omfattningen är förhållandevis ringa, statistikförs inte de sökande under egen rubrik eller diagnos, vilket kan innebära att det dessutom finns ett antal personer som av den anledningen inte kan kännas igen för problem i anslutning till utträde ur nyandlig rörelse.

Det finns stora lokala skillnader mellan antalet personer som söker hjälp, från vilka organisationer de kommer och vilken typ av problem de uppvisar. Orsaken står att finna i det faktum att vissa orter har ett större antal rörelser etablerade än andra, vilket i sin tur bl.a. hänger samman med lokala traditioner, geografiskt läge och invånarantal.

I undersökningen som genomförts inom offentlig sektor anges att knappt 300 personer under en femårsperiod sökt hjälp för sociala eller psykiska kriser i samband med utträde ur nyandliga rörelser.

I undersökningen av frivilligorganisationerna anges från de flesta att det är enstaka personer som någon gång sökt kontakt för denna typ av problem. Undantagen är de frivilligorganisationer som har som sin huvuduppgift att stödja människor som lämnar nyandliga rörelser; Föreningen Rädda Individen (FRI), Stödorganisationen Rådgivning om Sekter (ROS) samt SESAM. Dessa uppger att man årligen tar emot cirka 3 000 telefonsamtal per år och cirka 600 brev från personer med olika typer av hjälpbehov.

Flera av de undersökta vårdgivarna och organisationerna uppger att man hänvisar till dessa frivilligrörelser, därför att man inte tycker sig ha egen kompetens att arbeta med frågan, vilket förmodligen ökat antalet sökande hos FRI, ROS och SESAM.

4.1.2 Problembild

En absolut majoritet av de personer som söker sig till nyandliga rörelser gör det utifrån ett andligt och religiöst behov. Det är med andra ord ett positivt val som inte åsamkar personen några problem. Många träder in i och, vid senare tillfälle, lämnar rörelserna helt odramatiskt och bär med sig en i huvudsak positiv bild och är berikade av ytterligare en livserfarenhet. Några stannar inom samfundet för lång tid eller kanske för återstoden av livet, eftersom trosföreställningarna och sättet att utöva dem överensstämmer med vad man själv tycker och man blir med tiden ett med rörelsen.

Skälen till att vissa ändå får problem i samband med sitt medlemskap och sitt utträde varierar från person till person och svårigheterna är mångskiftande. De är olika allvarliga och djupgående. För vissa går det över utan att man behövt söka hjälp för sina problem.

Det är i materialet inte möjligt att utläsa om det finns generella likheter i personlighetstyp, om vissa rörelser skapar fler problem än andra, eller om utbildning eller andra sociala förhållanden skulle vara gemensamma och jämförbara. Kunskapen är helt enkelt för liten och den som finns är inte samlad. Det går därför inte att göra den typen av jämförelser och generaliseringar. Detta förhållande understryker behovet av ökad forskning inom området. Internationella erfarenheter ger inte heller någon entydig bild, utan pekar snarare på behovet av mångfald i vårdutbud, behov av ökad kunskap både hos behandlare och allmänhet samt av insamlande av gjorda erfarenheter.

I andra länder har man kommit fram till liknande slutsatser.

De personer som ändå söker hjälp uppvisar alltså en mängd olika symtom och har mångskiftande behov. Det kan vara allvarliga psykiska kriser med tvångsföreställningar, hallucinationer, depressioner, paranoidea föreställningar eller skuld känslor som lamslår personens vardagsliv. Möjligheten att få adekvat hjälp för dessa problem varierar starkt, beroende på var i landet man befinner sig, vilken vårdgivare man söker och vilken kompetens som råkar finnas på plats. Problemen känns inte alltid igen som resultat av medlemskapet i den nyandliga rörelsen och risken för felbehandling och feldiagnostisering är uppenbar. Många behandlare uttalar själva att de saknar kompetens inom området och att t.ex. de andliga frågor patienten brottas med kräver särskild kunskap.

Utöver de psykiska problemen har många en svår social situation. Det kan röra sig om ekonomiska problem, som ibland kräver juridisk hjälp, när en stor del av personens eller familjens pengar har satsats i rörelsen man varit medlem i. Det kan vara bostadsproblem eller arbetslöshet, om man t.ex. på heltid varit engagerad i och kanske bott

inom rörelsen. I sådana fall har man inte haft någon inkomst utöver naturaförmåner och kanske någon mindre summa för personliga behov.

För dem som vuxit upp i en sluten rörelse kan en helt ny socialisering till samhälle och normer vara nödvändig. Många lever i social isolering, eftersom man förlorat kontakten med familj och vänner när man gick in gruppen, och relationsproblem till nära anhöriga kan ha en omfattning som kräver hjälp från utomstående.

4.1.3 Behov av samhälleliga insatser och resurser

Som framgått är antalet personer som behöver någon form av hjälp i samband med sitt utträde ur nyandliga samfund svårt att skatta. Erfarenheter från andra områden, t.ex. kvinnomisshandel, pekar på att blotta förekomsten av hjälperbjudande eller vårdresurser innebär att människor som inte trott att någon hjälp stått att få, ger sig till känna och ber om bistånd. Antalet hjälpsökande kan alltså visa sig bli större än det nu skattade antalet.

Utredningen bedömer antalet personer som hamnar i djup kris med stora hjälpbehov vara mellan 50 och 100 personer årligen. De bör få möjlighet till särskilda stödåtgärder.

Det finns knappast anledning att tillskapa särskilda regionala resurser, däremot en nationell resurs enligt förslag som beskrivs nedan. Utifrån denna kan utbildningar anordnas, kunskap samlas, information spridas och ett kontaktnät skapas som ger regionala effekter så att enskilda människor kan få den hjälp de söker inom sitt eget län.

Samverkan mellan olika vårdgivare, frivilligorganisationer och forskare kommer att krävas för att svara mot mångfalden av behov. Den nationella enheten kommer att ha en avgörande betydelse för samordningen av dessa resurser.

4.1.4 Kunskaps- och kompetensutveckling

Det religiösa landskapet är och har ständigt varit föränderligt, och kanske mer än tidigare under de senaste decennierna. Detta är en del av en demokratisk process och ett uttryck för religionsfriheten. För att förstå människors reaktioner i samband med medlemskap i olika samfund, måste man också förstå något om dynamiken i dem.

De kunskaper som finns inom *forskarsamhället* måste därför nå flera: behandlare, allmänheten och myndigheter.

De kunskaper som finns om krisbearbetning inom *befintliga vårdresurser* måste spridas till flera.

De kunskaper som *organisationer* eller *enskilda personer* med egen erfarenhet av att ha tillhört nyandliga rörelser har, måste tas till vara för att öka förståelsen för problemet.

Utöver vad enskilda personer och organisationer redan vet, krävs fördjupning och utvecklande av metoder för att ge adekvat hjälp till vårdsökande. Inom många områden – särskilt vad gäller barns villkor – krävs brett upplagd tvärvetenskaplig forskning, eftersom området hittills är förhållandevis obearbetat.

4.2 Förslag: Indirekt krisstöd via stiftelse

Vi föreslår inrättandet av ett nationellt Kunskapscentrum för Livs-åskådnings- och Trosfrågor med arbetsnamnet KULT. Innan förslag till organisation, innehåll och mål utvecklas, skall vi redogöra för bakgrunden till detta förslag.

4.2.1 Inte bara psykologiska behov

Något specialiserat krisstöd för människor som lämnar religiösa rörelser finns inte i Sverige i dag. Däremot finns en välutvecklad specialiserad kunskap om kriser vid flera olika enheter, såväl inom offentlig som privat sektor. Även om kriskunskapen kan sägas vara relativt god vid olika mottagningar, så saknas däremot kunskap om religiösa trosföreställningar, om ritualer och om tankemönster och psykiska reaktioner som bäst kan förstås med kunskap om trosuppfattningen och dess praktik.

Enligt utredningens erfarenheter handlar det om uppemot 100 personer som varje år hamnar i psykisk kris efter ett utträde ur en religiös rörelse. Den absolut vanligaste situationen är att man går in i en rörelse, får ut någonting av den och därefter lämnar man den, utan så stora problem att man behöver behandling eller stöd.

Att inrätta en särskild behandlingsenhet för utträdare finner vi inte nödvändigt. Psykiska kriser har en orsaksbakgrund som är så mångfacetterad att man svårligen kan upprätta en enhet som endast fokuserar på den religiösa bakgrunden. Dessutom kan krisen som följer på ett utträde i lika stor utsträckning vara av social art (arbetslöshet, ekonomiska problem, familjejuridiska etc.). Att samhällets hjälp och stöd skulle begränsas till att gälla enbart den psykologiska krisreaktionen vore att betrakta problemet ur en alltför snäv synvinkel. De problem som frågorna innehåller kan inte enbart betraktas ur ett individuellt per-

spektiv. I den mån hjälp behövs, måste den innehålla såväl psykologiska, sociala som teologiska aspekter. I rapporten om krisstöd i den offentliga sektorn betonas en nätverksstrategi med flera aktörer för hjälp och stöd. Frivilligorganisationer och vårdrepresentanter pekar också på behovet av juridisk rådgivning i sammanhanget.

4.2.2 Kunskapsbehovet stort

Vi anser alltså att den krisförebyggande delen måste betraktas inte bara ur ett individuellt utan också ur ett samhälleligt perspektiv.

Vid de tre konferenser, s.k. hearingar, som utredningen haft med – i tur och ordning – företrädare för anhörigorganisationer och vårdsamhället, med företrädare för forskare inom området och med företrädare för några olika religiösa rörelser, har det från alla håll och av olika skäl framförts ett behov av kunskap och dialog.

Som framgick i avsnittet om de internationella erfarenheterna (se kap. 3) är missuppfattningar, överdrifter och ibland ren desinformation från alla parter, alltför vanliga inslag i den offentliga och politiska debatten om de nya religiösa rörelserna. I avsnittet om folkrörelsernas syn på fenomenet (se kap. 4.4) framkom behovet av saklig information i olika avseenden. Här betonades också behovet av utbildning, kompetens och kunskap. Samma efterlysningar gjordes i rapporten om krisberedskap i den offentliga sektorn. Härifrån efterlystes forskning och utveckling, information och utbildning/fortbildning. Vid hearingen med forskarna betonades vikten av en balanserad information på vetenskaplig grund. Även om två människor aldrig exakt uppfattar en situation på samma sätt, så är det eftersträvansvärt att skapa en så objektiv kunskap som möjligt om dessa fenomen som svårligen låter sig mätas objektivt, eftersom de är subjektiva i ordets djupaste bemärkelse.

Snart sagt alla tillfrågade understryker kunskapstemat i olika avseenden; det kan handla om information, fortbildning, utbildning eller forskning och utveckling.

Problemen, såväl de individuella som de sociala är kanske kvantitativt små, men kvalitativt komplicerade och mångfacetterade. De innehåller nämligen psykologiska, andliga, juridiska och sociala aspekter. För att kunna handskas med detta krävs inte bara kunskap utan också en dialog.

4.2.3 Dialog

Det är en grundlagsskyddad rättighet att tro på sådant som andra anser vara bisarrt. Det är också en rättighet att genomföra riter, som av omvärlden kan betraktas som främmande eller egendomliga. Inga lagbrott kan ursäktas av att de sker inom ramen för en religionsutövning. Hot, tvång, våld och misshandel är olagliga handlingar var de än sker.

Mellan dessa två poler – den ena kan vi kalla religionsfriheten, den andra kan vi kalla lagens generella giltighet – utspinner sig stora delar av konflikten mellan samhällsföreträdare och de nya religiösa rörelserna. Om konflikten har sitt ursprung i olagligheter är den fullständigt giltig och legitim av den enkla anledningen att man inte får bryta mot samhällets lagar med hänvisning till en trosuppfattning. Om konflikten, vilket ofta är fallet, har sitt ursprung i okunskap och fördomar blir saken mera komplicerad. Angrepp på rörelserna grundar sig ibland på rykten och halvsanningar. Om sådana ligger till grund för allmänhetens attityder, så kan detta i förlängningen bli till men för religionsfriheten, som kan komma att ifrågasättas.

Som konstaterats är balanserad information, grundad på empirisk kunskap ett oavvisligt krav om konflikter mellan samhälle (majoriteten) och nya religiösa rörelser (minoriteter) skall undvikas. Det är svårt att nå verklig kunskap om området, eftersom situationen är starkt polariserad. Antingen är man "för" eller "emot" den ena eller andra sidan.

Kunskap och information är nödvändiga men inte tillräckliga ingredienser i de förslag som här läggs fram. I ett område där attityder ofta, men inte alltid, har sin grund i alltifrån enkla missförstånd till helt osakliga reaktioner, blir *dialogen* en mycket viktig faktor. Det är just i dialogen som kunskap kan utvecklas för att senare kunna tillämpas i praktiken.

Det finns rörelser som demoniserar det omgivande samhället och beskriver det som ondsint, illvilligt och hotfullt. Ett sådan förhållningsätt kan leda till isolering och en allt tunnare förankring i verkligheten. Om strukturen i en sådan rörelse bryter samman, kan verkliga tragedier utspelas om kontakten med samhället har upphört. Medlemmar kanske upphör att känna sig som en del av samhället, de känner sig förföljda och missförstådda. Ju aggressivare inställning från myndigheter, desto större avståndstagande från samhället hos de enskilda medlemmarna. En sådant avståndstagande bäddar också för en situation där tron överordnas lagen, vilket naturligtvis är oacceptabelt. En dialog med ömsesidig kunskapsinhämtning skulle kunna förebygga extrema och tragiska händelser, som massjävmord och mord, vilket vi sett exempel på i några andra länder.

På samma sätt förekommer det att majoritetssamhället – inte sällan de etablerade religionerna – demoniserar rörelser av olika slag. De utpekas som ondskefulla eller manipulativa. Hotet mot "den goda smaken" eller mot "en sund tro" kan leda till en moralisk panik med rötter i rädsla för det okända eller försvarinställning till normaliteten, dvs. det egna systemet av uppfattningar om sakernas naturliga tillstånd.

De medier som har behov av att lyfta fram det *goda* och *onda* eller det *ovanliga* och *avvikande* kan spela en stor roll för den typ av opinionsbildning som sedan länge ansetts oacceptabel när det gäller etniska minoriteter.

Från forskare inom religions- och det socialpsykologiska området och från såväl nya som etablerade religiösa rörelser kommer ett starkt önskemål som kan sammanfattas så här:

Bygg broar mellan rörelserna och samhället!

Om medlemmar i nya religiösa rörelser har möjlighet att utöva sin tro och samtidigt behålla sin identitet som samhällsmedborgare, kan en påfrestande, konfliktfylld och i värsta fall destruktiv utveckling undvikas.

I en situation där olika aktörer, forskare, medlemmar i religiösa rörelser, antikultorganisationer och opinionsbildare ofta försöker misskreditera varandra med mer eller mindre välgrundade påståenden, framträder behovet av öppenhet, kunskap och dialog som nödvändigt.

Alternativen är nätverk i stället för särskilda behandlingsenheter, kunskap i stället för rykten, integration i stället för social marginalisering. Ett sätt att åstadkomma en grund för att dessa tre faktorer skall kunna utvecklas är inrättandet av ett kunskapscentrum.

Mot bakgrund av ovanstående behov, vilka utredningen kunnat konstatera föreligger, föreslås inrättandet av ett kunskapscentrum för livsåskådnings- och trosfrågor. Förutom utredningens egna slutsatser om detta behov har alla parter som kommit till tals i utredningen på ett eller annat sätt aktualiserat behovet av ett öppet forum, där ämnet behandlas på ett problematiserande och balanserat sätt.

4.2.4 Organisation

KULT (Kunskapscentrum för Livsåskådnings- och Trosfrågor) föreslås organiseras som en stiftelse med staten som huvudman. Som huvudmän föreslås minst tre departement: *Socialdepartementet* eftersom avhopp ibland leder till problem av psykisk och/eller social natur. En hjälp- och stödaspekt finns med i bilden. Vidare bör *Utbildningsdepartementet* finnas med som huvudman eftersom just utbildning och forskningsinitering föreslås bli centrala delar av stiftelsens uppgifter,

liksom *Kulturdepartementet* som handhar religionsfrågor. Om man betraktar frågor kring de nya religiösa rörelserna som en minoritetsfråga, bör det departement som handhar sådana frågor, nämligen *Inrikesdepartementet*, vara med som huvudman. Även *Justitiedepartementets* intresseområde inbegrips eftersom frågor om religionsfrihet är grundlagsskyddade. Dessutom finns det flera rättsliga aspekter på problemfältet.

Bakom stiftelsen finns alltså ovanstående huvudmän, dvs. staten. I den stiftelsestyrelse som ansvarar för arbetet bör, förutom statliga representanter, även ingå representanter för forskarintresset, för folk-rörelser, för konsumentintresset och representation från utbildningsvärlden.

Stiftelsen föreslås tillsätta och ha arbetsgivaransvar för ett kansli med anställda handläggare. Detta kansli föreslås upprätta ett nätverk för kommunikation med följande deltagare:

- Organisationer med barns skydd som intresseområde, såsom BRIS, Rädda Barnen och Röda Korset.
- Svenska frivilligorganisationer, såsom FRI (Föreningen Rädda Individen), ROS (Stödorganisationen Rådgivning om Sekter) och SESAM.
- Representanter för religiösa rörelser.
- Forskare inom ämnesområden som religionshistoria, religionspsykologi, religionssociologi, religionsfilosofi, teologi, psykologi, sociologi. Särskilt kan nämnas föreningen FINYAR, ett forskarnätverk om nya religiösa rörelser.
- Internationella organisationer inom området, såsom FECRIS (den s.k. antikulturrörelsens internationella organisation), CESNUR (internationell sammanslutning av forskare), AFF (American Family Foundation), INFORM i England m.fl.
- Juridisk expertis.
- Befintliga kriscentra och sjukvårdsenheter.

Kontakter med ovanstående intressen bäddar för bredast möjliga inriktning av stiftelsen. Förtroende kan byggas upp från alla dessa olika intresseområden.

Att företrädare för organisationer med barns situation som särskilt intresse ingår i nätverket, motiveras av att barn som växer upp i olika rörelser kan ha en problematisk situation och att kunskapen om barns villkor inom området är alltför liten.

Självklart bör frivilligorganisationer som vuxit fram ur anhörigas och avhoppares behov och intressen ha en plats i det nätverk som på

olika sätt bör ingå i KULT. Här finns de anhörigas och de före detta medlemmarnas perspektiv.

Vid hearingen med företrädare för nya och etablerade religiösa rörelser framkom det unika i situationen att man möttes över trosgränserna. Att ha personer som är aktiva i olika nya (och etablerade) religiösa rörelser som deltagare i ett nätverk är avgörande och kanske det viktigaste med tanke på målsättningen att skapa dialog.

Mot bakgrund av misstänksamheten, polariseringen och de många ryktena som florerar inom området är det viktigt att skapa en intellektuell distans till de emotionella konflikterna varför det är angeläget att involvera forskarvärlden i stiftelsens nätverk.

Frågor kring nya religiösa rörelser kan inte bara ses i ett nationellt perspektiv. De orsaker som ligger bakom den stora framväxten av nya trosuppfattningar är av internationell karaktär, liksom de allra flesta av de nya rörelserna. Därför är det också självklart att man från svensk sida följer utvecklingen internationellt och upprättar kontakter med internationella organisationer.

Slutligen bör stiftelsen upprätta kontakter med experter på krishantering. Krisresurser för människor som utträder ur nya religiösa rörelser, måste innefatta psykologiska, sociala, existentiella/teologiska och juridiska kunskaper. Några speciella enheter för att hantera kriser i samband med utträde, bedömer vi som tidigare nämnts, inte nödvändiga. Däremot kan stiftelsen via utbildningar och seminarier se till att specialkunniga personer finns inom den befintliga vården i varje län. Den psykiatriska vården eller annan organisation som kommer i kontakt med problemen, kan vända sig till KULT för att hänvisas regionala resurser med önskvärd kompetens.

4.2.5 Mål

Målsättningarna för KULT kan sammanfattas sålunda:

- skapa dialog
- minska polarisering
- öka kunskap
- anlägga ett kritiskt och problematiserande perspektiv
- förebygga kriser.

Behovet av *dialog* för ökad förståelse bland alla inbegripna har skisserats och motiverats ovan. Självklart måste man handskas med försiktighet med detta mål, så att inte stiftelsens ambitioner framstår som om att man vill framtvunga en dialog. Det viktiga blir att skapa ett forum i vil-

ket en dialog på olika sätt kan komma till stånd. Att erbjuda rum, tid och plats för ett ömsesidigt och respektfullt utbyte av erfarenheter och synpunkter är en av poängerna med KULT.

Ett andra mål som intimt hänger samman med det första är att *minska polariseringen* mellan olika aktörer på området. En tendens mot minskad polarisering har kunnat skönjas i takt med att de nya religiösa rörelserna etablerat sig och även på många håll visat sig öppnare mot omgivningen sedan de etablerat ett stabilt inre liv i organisationerna. Ändå måste detta mål tillskrivas hög prioritet eftersom stora avstånd mellan olika aktörer inte främjar kunskap och balanserade bedömningar, utan snarare är en grogrund för ryktesspridning som inte gagnar någon av de inblandade. Att skapa en grund för dialog och att minska polarisering är egentligen två sidor av samma mynt. En stark polarisering kan driva fram oönskad slutenhet hos rörelser och ogenomtänkta opinionsyttringar hos allmänhet och avhoppare. En minskad polarisering driver fram integration av rörelserna i samhället och en sådan integration kan minska risken för konfrontationer mellan samhälle och rörelse.

Målsättningen att *öka kunskapen* om de nya religiösa rörelserna omfattar kunskap ur teologiskt, sociologiskt, juridiskt och psykologiskt perspektiv. Den offentliga debatt som förs om rörelserna i dag grundar sig alltför ofta på åsikter som sällan är grundade på verklig kunskap om fenomenet. Det handlar inte bara om att öka kunskaper om rörelser och om de samhälleliga förhållanden som leder fram till den rikhaltiga floran av nya trosuppfattningar, utan också om att öka kunskap hos rörelserna och deras företrädare om de lagar, principer och konventioner som samhället omfattar. Det är bara genom en god kunskapsgrund som majoritetssamhället kan förhålla sig på ett balanserat sätt mot de nya rörelserna.

Eftersom området inbegriper integritetskänsliga ställningstaganden och uppfattningar, blir ofta tonen i diskussioner moraliserande och emotionell. Det handlar om livssyn, om synen på rätt och fel, om meningen med tillvaron och om val som griper djupt in i den egna personen. Att handskas med kunskap om barns situation kräver mycket stor kunskap och en säker grund att stå på. Känsligare områden kan knappast beträdas. Utredningens medverkande har upplevt hur svårt det är att navigera i så laddade spänningsfält. Svårigheten består inte minst i att inta en kritisk distans till olika parter, till olika sidor av problematiken. Bristen på kritisk distans leder lätt till att man hamnar i en fålla, eller att man av omvärlden uppfattas som partisk. Därför bör en av stiftelsens målsättningar vara att förhålla sig i enlighet med ett *kritiskt och problematiserande perspektiv*. Ett sådant perspektiv kan göra att stiftelsen undviker att uppfattas som tillhörande det ena eller

andra lägret. Med problematiserande perspektiv menas att man närmar sig forskarens sätt att vända och vrida på infallsvinklar och att undvika en moraliserande eller fördomsfull attityd.

Den yttersta målsättningen som hänger samman med samtliga andra målsättningar är *att förebygga kriser*. Med detta avses att majoritets-samhället genom ett förhållningssätt enligt målen här ovan, minskar risken för att rörelser skall utvecklas till en slutenhet som kan bli destruktiv och leda till konfrontationer. Ökad kunskap bland allmänhet och därmed presumtiva medlemmar såväl som en ökad dialog mellan aktörer kan också medföra en minskad risk för att individer skall hamna i personliga kriser som en effekt av medlemskap i en rörelse. Att sådana risker föreligger är uppenbart, enligt utredningens mening. Det finns verifierade rapporter om övergrepp av olika slag.

4.2.6 Uppgifter

Till varje mål som skisserats ovan knyts olika uppgifter enligt följande förslag:

Vara ett forum för dialog:

Uppgift: Stiftelsen bör anordna *konferenser* och *seminarier* kring olika frågeställningar. Dessa konferenser/seminarier bör självklart vara öppna för alla inbegripna parter. Över huvud bör stiftelsen utvecklas på ett sådant sätt att den blir en mötesplats – ett forum i ordets egentliga bemärkelse – för debatt och kunskapsutbyte inom livsåskådningsområdet.

Målgrupp för dessa aktiviteter: forskare, företrädare för religiösa rörelser, företrädare för olika frivilligorganisationer, journalister/media.

Minska polarisering:

Uppgift: En av stiftelsens huvuduppgifter blir att producera en balanserad *information*, grundad på fakta. Det kan handla om skriftligt material eller om information till enskilda personer eller organisationer som vänder sig till stiftelsen. Saklig information, grundad på empirisk kunskap bidrar till att minska polariseringen.

Målgruppen för informationen är allmänhet, skolor, politiker, myndigheter och media.

Stiftelsens attityd bör vara strikt neutral i förhållande till de olika intressenterna. På samma sätt som INFORM:s verksamhet i London bör man i sin kommunikation med omvärlden säga samma sak om samma fenomen, oberoende av vem det är som frågar eller vem man vänder sig till.

Öka kunskap:

Uppgift: Samla information, kunskap och fakta. För att kunna informera måste man naturligtvis ha kunskap. Därför föreslås en av stiftelsens uppgifter, i förhållande till målet om ökad kunskap, bli att *samla litteratur, pressklipp, informationsmaterial* och annat. Uppgiften blir att producera neutralt och sakligt informationsmaterial, såväl till en svensk som en internationell publik, som efterfrågar information.

Målgrupp/informationskällor: De religiösa rörelserna, frivilligorganisationer, krismottagningar och andra stödorganisationer. KULT bör bli den naturliga organisationen till vilken internationella förfrågningar hänvisas.

Om stiftelsen i sitt arbete får kännedom om olagligheter eller oegentligheter åligger det naturligtvis den att kontakta polis eller andra berörda myndigheter. Målet om en generellt ökad kunskap om nya religiösa rörelser och livsåskådningar, innefattar också att kunskap om religionsfrihetens gränser bör öka, även hos religionsutövare.

En annan uppgift som är knuten till målet om ökad kunskap föreslås vara att anordna *kurser och utbildningar* om t.ex. krishantering, om innehåll i religiösa uppfattningar, om lagar och regler inom området etc.

Målgrupp för sådana kurser/utbildningar: Lärare, sjukvårdspersonal, socialtjänstpersonal, folkrörelser och politiker.

Anlägga ett kritiskt och problematiserande perspektiv:

Uppgift: Till detta mål knyts uppgiften att *följa forskningen* inom området och att initiera forskning, inte minst ur ett barnperspektiv.

Målgruppen eller partnern i detta arbete blir universitet, högskolor och internationella forskningsorganisationer.

Förebygga kriser:

I avsnittet om organisation föreslås att stiftelsen bygger upp ett nätverk, bl.a. bestående av människor eller enheter som arbetar med

krisstöd inom det psykologiska, sociala, juridiska eller existentiella området. Dessa kontaktytor i kombination med information på ett brett plan och, genom att anordna utbildningar och kurser, gör att stiftelsen på ett indirekt sätt bidrar till ett krisstöd. Det konkreta stöd- och vårdarbetet kommer att ges i befintliga organisationer. De befattningshavare eller enskilda som vänder sig till stiftelsen kan snabbt få en hänvisning till den eller de personer i länet som har kunskap om problemen.

Medverka till medling mellan enskilda och rörelser:

För vissa människor som lämnar nyandliga rörelser kan det finnas behov av att reda ut vad som har hänt tillsammans med den berörda rörelsen. Ibland finns oklarheter eller olika synsätt om vad som faktiskt har inträffat, ibland finns skuld känslor som skulle kunna avlastas, ibland kan det vara nödvändigt att försonas med sitt tidigare medlemskap för att kunna gå vidare. KULT skulle i detta sammanhang kunna *medverka till medling* mellan den som lämnat och den aktuella rörelsen, genom att skapa och förmedla kontakter med personer som äger kunskap om andliga frågor utan att själv ha sin tillhörighet i någon rörelse. Detta är ytterligare en väg att arbeta med förebyggande krisstöd, som vi menar att såväl den enskilde som rörelserna skulle gagnas av.

Initiera forskning:

Vidare föreslås KULT få till uppgift att förvalta och fördela forskningsmedel inom området. Stiftelsens sammansättning med en tydlig representation från forskarintresset och stiftelsens förväntade stora kunskap om området gör den särskild lämpad att initiera forskning på de områden som anses nödvändiga. I de flesta kapitel i denna utredning framträder bilden av kunskaps- och forskningssituationen inom området som splittrad och sporadisk. Behovet av en systematisk kunskap understryks, inte bara från forskarhåll, utan från vården, socialtjänsten, politiska instanser och myndigheter. Forskarnätverket FINYAR har uppvaktat utredningen och framfört önskemål om en satsning på samlad kunskap och på systematisk forskning inom området.

KULT föreslås därför få uppgiften att insamla, förvalta och fördela forskningsmedel.

4.2.7 Kostnad

Tillskapandet av en stiftelse i enlighet med ovanstående förslag måste föregås av ett planeringsarbete inom de berörda departementen. Kostnadsramen beräknas till storleksordningen 5 miljoner kronor per år.

Finansieringen av de medel för forskning som nämnts ovan föreslås utredas i särskild ordning, möjligen i samband med den närmare organiseringen och tillskapandet av stiftelsen.

4.2.8 EU-perspektiv på förslaget

Som framgår av det internationella avsnittet har frågor om nya religiösa rörelser varit föremål för uppmärksamhet inom olika EU-organ. I två resolutioner (22 maj 1984 och 29 februari 1996), uttrycker Europaparlamentet att det inte är behövligt att vidta några särskilda åtgärder *gentemot* nyreligiösa grupper. Europarådet och Europakommissionen rekommenderar att sanktioner bara skall knytas till enskilda olagliga handlingar. Man anser inte att nyreligiösa grupper är ett samhällshot, så länge den demokratiska grunden förblir stabil. Däremot rekommenderar EU att medlemsstaterna initierar upplysning, rådgivning och information, förmedlad av ett neutralt organ. Denna rekommendation har också flera EU-länder följt. Ovanstående förslag är sålunda helt kompatibelt med EU:s rekommendationer.

4.3 Krisstöd – för vem? Uppkomst och verkningar

Utredningen har genom sina undersökningar sökt svar på flera frågor. Vi har velat ta reda på *om* människor hamnar i kris i samband med sitt medlemskap eller sitt utträde ur nyandliga rörelser. Vi har också velat veta *hur* problemen yttrar sig. *Omfattningen* av hjälpsökande har varit ytterligare en fråga, liksom huruvida *befintliga vårdresurser* är till fyllest.

I det följande kommer dessa undersökningar att redovisas var för sig. Inledningsvis presenteras vad uppgiftslämnarna beskrivit som krisens uppkomst och verkningar.

Det är de hjälpsökande som genom sina berättelser pekar ut de fenomen som kan ha en skadlig effekt på enskilda individer. Den egna upplevelsen är i viss mening alltid sann: Detta hände mig! Å andra sidan kan den inte göra anspråk på att vara allmängiltig.

Samstämmigheten i berättelserna till utredningens uppgiftslämnare; psykiarin, socialtjänsten, präster, diakoner, föreningsaktiva, o.s.v. har genom återkommande likheter berättelserna emellan, ändå kunnat peka på vissa mönster.

4.3.1 Gemensamma drag hos de aktuella samfunden

De drag som framträder som avgörande i det här sammanhanget är att rörelsen har en auktoritär uppbyggnad, ett elitistiskt budskap och mycket höga krav på hängivenhet och identifikation med rörelsen från medlemmarnas sida. Andra likheter är ett inledande lockande erbjudande om lycka, frälsning, gemenskap, räddning och utvaldhet.

Dessa speciella drag kan finnas i andra grupperingar än de rent andliga, exempelvis på den politiska skalan. De företrädare för organisationer eller vårdgivare som utredningen haft kontakt med har dock inte blivit kontaktade av avhoppare från den sfären annat än i undantagsfall.

Däremot finns paralleller i vissa kommersiella företag, kvasipsykologiska grupper eller några med anknytning till New Age-rörelsen, som har liknande hierarkisk uppbyggnad och slutenhet samt dessutom erbjudandet om stora ekonomiska vinster och professionell framgång för den som går in i företaget eller köper dess kurser.

Närmare hälften av alla som vänder sig till den ideellt arbetande stödföreningen FRI har haft kontakt med sådana företag. Deras problem och krissymptom överensstämmer på väsentliga punkter med problemen hos dem som varit med i vissa religiösa rörelser. De företag det gäller verkar i utbildningsbranschen och driver kursverksamhet i ledarskapsutveckling, säljträning, personalutveckling och personlighetsutveckling.

Man kan alltså säga att undersökningarna kommit i kontakt med rörelser och företag med religiösa, kvasipsykologiska eller kommersiella mål, vilka utlovar stora personliga eller ekonomiska vinster, har en auktoritär uppbyggnad, ett elitistiskt budskap, och kräver ett starkt engagemang av sina medlemmar och deltagare. Dessa företeelser beskrivs närmare i kap. 2.

Inom den kommersiella sfären är det främst företaget Landmark Education som de hjälpsökande har erfarenhet av. Men även U-Man (knutet till Scientologikyrkan), säljkoncernen DS Max och isa (institute of self-actualization) förekommer.

Uppgiftslämnare inom den religiösa sfären som mött utträdare refererar till ett antal rörelser: Jehovas Vittnen, Livets Ord/Trosrörelsen, Scientologikyrkan, ISKCON (Hare Krishna), Unification Church

(Moon-rörelsen) och Kristi Församling är de som återkommande nämns. Dessutom förekommer den s.k. Mormonkyrkan och Familjen-/Guds Barn.

4.3.2 Problembild

Vilka problem framhåller de som söker hjälp i och utanför de sociala och sjukvårdande instanserna för att de anser sig ha farit illa av sina upplevelser inom en religiös rörelse? Följande är en sammanställning av vad personer utifrån sin yrkesroll har återgivit till utredningen.

De skilda uppgiftslämnarna har visat sig vara mycket samstämmiga i sina rapporter om vad som kommer fram i samtalen. Berättelserna har väsentliga likheter oavsett om de mottagits av personer inom den offentliga vården, Svenska kyrkan, andra samfund, olika intresseorganisationer eller frivillig stödverksamhet. Det är uppenbart att det finns tydliga mönster i avhoppares negativa erfarenheter och i deras personliga reaktioner. De problem och krisreaktioner som rapporteras har dessutom i stor utsträckning en gemensam nämnare, oavsett vilken rörelse man talar om: de härör från upplevelser som ägt rum inom ett starkt auktoritärt system.

Därigenom utkristalliserar sig spontant de trosuppfattningar som berörs. Rörelser och samfund med föreställningar om människors lika värde, öppet samtal och ett jämbördigt utbyte av tankar visar sig falla utanför de skildringar som framkommit. Den auktoritära grundhållningen leder i sin tur till specifika regelverk, föreskrifter för relationer mellan människor, olika förhållningssätt, etc. som utgör ytterligare förutsättningar för de problem som uppkommer hos en del av anhängarna.

Osjälvständighet

Den auktoritetstro, som varit nödvändig för medlemskapet i rörelsen, sätter spår efter avhoppet i form av osjälvständighet, handlingsförlamning, beslutsångest, svårighet att lita på sina egna intryck, på den egna kroppens signaler och en försämrad förmåga att värdera och bedöma information.

De flesta rörelser som är aktuella i detta sammanhang har en hierarkisk ordning, där medlemmen är inordnad i en strikt placering. Ledarna har en extraordinär position och kan ej kritiseras. Personer som exempelvis lämnat Livets Ord beskriver att pastorns ord uppfattas som det samma som Guds egen röst. Att ifrågasätta pastorn blir då liktydigt med att ifrågasätta Gud.

Jehovas Vittnen har rent formellt inte en hierarkisk uppbyggnad, utan understryker allas likhet i betydelsen att ingen skall vara förmer än någon annan. Den auktoritära hållningen är dock framträdande. Den upprätthålls bl.a. av kretsstillsyningsmän och ett högsta råd bestående av församlingens äldste.

Scientologikyrkan har ett detaljerat system med ett antal avgränsade nivåer där medlemmen avancerar och anses tillägna sig en allt högre grad av fulländning. Den nivå man uppnått skiljer den ene medlemmen från den andre i rang.

Medlemmarna i Kristi Församling har daglig kontakt med och rapportskyldighet till sin egen handledare, som fungerar som erfaren vän och lärare och som kontrollerar och bedömer medlemmens arbetsinsats, kunskaper och förhållande till församlingens teser.

Beslutsångest och handlingsförlamning kan prägla en rad situationer, även vardagliga praktiska beslut och rutinhandlingar efter avhoppet. De förhållningsregler och givna ritualer som tidigare väglett har upphört att gälla och måste ersättas av en egen tolkning av behov, prioriteringar och initiativ.

Här rapporteras om en skala av reaktioner från osäkerhet i fråga om att fatta beslut och tvekan inför att ta ansvar för egna beslut till grava tillstånd där den egna identiteten delvis är i upplösning. Ett konkret exempel är en person som stannar upp mitt i en handling utan att veta hur han skall fullfölja den, lyssnar efter en röst eller ett tecken som skall ge instruktion om hur handlingen skall slutföras. När instruktionen uteblir uppfattar han sig bokstavligt falla eller sväva i ett tomrum utan hållpunkter.

Föreningen FRI rapporterar om ett fenomen de har mött, som kan tolkas som en sorts identitetsförlust: en tilltagande svårighet att rent tekniskt forma handskrivna ord eller sin namnteckning på ett papper. Den personliga handstilen har blivit klumpig eller utslätad och svag. Något liknande är en nytillkommen oförmåga att läsa skriven text. Ett slags läshandikapp, som uppstått samtidigt med deltagandet i någon av de religiösa rörelsernas verksamhet. Personer som tidigare inte haft svårt att tillgodogöra sig text, tappar förmågan att följa tankarna i ett längre textavsnitt, hakar upp sig på enstaka ord och klarar inte en sammanhängande läsning eller att bedöma innehållet.

Dessa fenomen sägs inte vara särskilt vanliga, inom FRI har man kommit i kontakt med en handfull sådana fall. FRI:s företrädare menar att de exempel som förekommer behöver studeras närmare innan man kan yttra sig om den egentliga orsaken. Möjligen är det uttryck för en förvärvad motvilja mot att göra en självständig bedömning eller värdering av information, där tolkningen inte är given.

Tudelning av tillvaron

Många medlemmar i de aktuella rörelserna har attraherats av budskapets entydighet och att det presenteras en given sanning om världens beskaffenhet, med klart utpekande av vad som är ont och vad som är gott. Det som senare blivit till problem för vissa av dem är dock just denna uppdelning av livet och världen i svart och vitt, rätt och fel. Problemen uppstår när den andliga världsbilden inte går att förena med den vardagliga verkligheten.

I krissamtal presenterar de hjälpsökande ofta samma typ av problem som många andra som inte varit medlemmar i någon av de berörda rörelserna. Det kan röra sig om samlevnadsproblem, ensamhet eller ohälsa. Men till detta kommer det allt överskuggande problemet att de, trots att de levt som deras tro påbjöd, ändå drabbades av dessa svårigheter. I den uppdelning mellan gott och ont som de bekant sig till, förväntades inte sådana problem uppstå. De två delarna, den religiösa uppfattningen och det vanliga vardagslivet, går inte att integrera.

Inom rörelserna definieras tvivel och konflikter av denna typ som uttryck för att det onda fortfarande har makt över personen i fråga. I olika ritualer försöker man driva ut konfliktfyllda tankar, som också kan ha fört med sig ångest och depressioner. Det kan ske exempelvis genom intensiv kollektiv bön, regelrätt demonutdrivning eller att öka kraven på medlemmens insatser för församlingen.

Ett främlingskap gentemot kroppen är betecknande för tankebyggnaden i de flesta av dessa rörelser. Flera av dem accepterar inte sjukdomar som ett fysiologiskt faktum. Sjukdomstecken ses i stället som ett uttryck för otrohet mot rörelsen eller Gud, ett tecken på svaghet i tron eller att man inte bitt de böner eller utfört de handlingar som förväntas av en.

Inom Livets Ord menar man att demoner har tagit den sjukes kropp i besittning. Ett sätt att bekämpa sjukdomen är demonutdrivning, då pastorn och församlingen under särskilda ritualer befäller demonerna, eller Djävulen, att lämna den sjukes kropp.

Förnekandet av kroppens signaler och behov kan även inbegripa sexualiteten och fenomen som fysisk trötthet, sömnbehov och hunger. Jehovas Vittnen och Hare Krishna tar starkt avstånd från sexualitet som lustupplevelse. Inom Hare Krishna anbefalls sex endast i syfte att producera barn. Inom Jehovas Vittnen förekommer det att man avråder även från detta. Anledningen sägs vara att tron förutspår att världens undergång – Harmagedon – är nära och uppfostran och omsorg om små barn stjälar mycken dyrbar tid från församlingsarbetet.

Personer med homosexuell läggning drabbas av en dubbel belastning. Den fördömande synen på sexualitet i allmänhet och homosexua-

litet i synnerhet gör dem, i det avseendet, i det närmaste utestängda från någon form av självvårdande samtal inom församlingen.

Dessa uppfattningar skapar en bristande tilltro till den egna kroppens signaler och, för den som känner tvivel, en inre kluvenhet när fundamentala behov och impulser kommer på kollisionskurs med den egna övertygelsen. Sjukdomar, allt från förkylning till cancer eller fysiska handikapp, som inte vikt undan trots stark tro, intensiva böner och självbekännelse, har lett till självanklagelser om den egna otillräckligheten hos en del medlemmar i rörelserna.

Eftersom övertygelsen är djup, och kan vara det även efter själva avhoppet, är känslan av skuld något som ofta kommer fram i samtalen med utomstående rådgivare och själasörjare.

I ängslan över att inte hålla måttet inför de övriga inom sin församling har det hänt att man förnekat den del av sig själv som inte låtit sig inordnas i bilden av en god medlem. Ur detta har uppstått en ångest som är ogripbar för individen och svår att identifiera för en utomstående.

En stor andel hjälpsökande beskriver konflikter mellan trons krav på renhet i umgänget och i relationer till närstående. En inte ovanlig situation är att maka, fästman, föräldrar, etc. står utanför och även kan vara kritiska till den grupp personen i fråga gått in i. Om medlemmar inte lyckas värva sina närstående till rörelsen kommer ibland kravet att de ska befria sig från umgänget med dem.

Ett genomgående drag i de refererade rörelserna är uppfattningen om de egna församlingsmedlemmarna som utvalda, rena och upphöjda över de icke troende. Den strikta definitionen av ont och gott placerar icke-sympatisörer bland de förtappade, hos det onda. Härav följer också en mer eller mindre stark främlingskapskänsla gentemot resten av samhället och även dess institutioner, vilket framkommer i stödsamtalen. Främlingskapet upplevs ömsom som överlägsenhet, ömsom som vilshenhet och bristande tillhörighet. I många fall berättar avhoppare att de har varnats av ledarna inom sin församling för företeelser i samhället som betraktas som särskilt skadliga och av ondo. De som oftast nämns är Svenska kyrkan och andra religiösa samfund, Föreningarna FRI, ROS och SESAM, familjerådgivningen och den psykiatriska vården.

Flera präster och diakoner som utredningen varit i kontakt med, gör iakttagelsen att ju djupare tron är på klyftan mellan entydigt ont respektive gott, desto djupare splittras personligheten när människan inte förmår slå en bro mellan sin tro och sin verklighet. Bland människor som har en stark upplevelse av den tudelning av verkligheten som beskrivits här, förekommer rena psykiatriska symtom. Det är dock,

enligt utredningens uppgiftslämnare, ganska sällan det förekommer bland dem som vänder sig till samfund och föreningar för råd och stöd.

Relationsstörningar

Inom de auktoritära religiösa rörelserna styrs människors relationer inte alltid i första hand av ömsesidiga känslomässiga val utifrån individuella behov, utan är sorterade enligt den hierarkiska ordningen. De är också detaljrikt reglerade. Systemet med noviser, mer erfarna medlemmar, handledare, lärare, ledare, guru eller församlingens äldste, anger ramarna och formerna för de personliga kontakterna. Vissa upplever trygghet och känner tillfredsställelsen att ingå i en plan för ett högre mål. Hos andra, återigen, uppstår en konflikt när de egna impulserna kommer i opposition mot den vedertagna läran.

Flertalet av de aktuella rörelserna påbjuder att kvinnor skall lyda män. Det gäller t.ex. Kristi Församling, Livets Ord och Jehovas Vittnen. Inom Hare Krishna uppmanas männen att fostra sina kvinnor och ledande poster innehåller enbart av män. Umgänget mellan män och kvinnor kan också präglas av en fördömande attityd mot sex. Hare Krishna-rörelsen betraktar den mänskliga kroppen med avsmak och bara som en plats där den eviga själen tillfälligt vistas.

Något många hjälpsökande plågas av är rörelsens krav på att de skall bryta med den partner de har vid tiden före medlemskapet, såvida partnern inte själv är beredd att gå in i församlingen.

I flera fall har ledningen inom församlingen klargjort att föräldraskap och äktenskap ska styras av dem, inte av individen. Särskilt svåra situationer har uppstått för medlemmar i rörelser där trossatserna medför att man skiljer barn och föräldrar åt, utifrån inställningen att barnen tillhör församlingen snarare än föräldrarna. Utredningen har fått exempel från anhöriga till medlemmar i Enighetskyrkan där ett 12-årigt barn mot sin uttalade vilja placerats på rörelsens skola i Korea.

Den stränga distinktionen mellan onda och goda människor är grundläggande i de flesta av rörelserna och präglar relationerna inom gruppen, liksom naturligtvis med dem som står utanför. De rättrognas utvaldhet kan i stor utsträckning utläsas av att de inte drabbas av sjukdom eller personlig olycka, menar Jehovas Vittnen och Hare Krishna. Detsamma gäller inom Scientologirörelsen och Livets Ord, vilka dessutom anser att social och affärsmässig framgång är uttryck för att man valt den rätta andliga vägen.

Ohälsa, lidande och privata problem definieras därmed som något individen förtjänar eller har valt själv. Scientologerna menar att en person som blir sjuk eller misslyckas med det han företar sig är farlig för

omgivningen, eftersom tillståndet kan föras vidare som en smitta till andra, hävdar intervjupersonerna.

Ett problem som hjälpsökande uppger, efter att de lämnat rörelser med denna attityd, är att deras egen förmåga till medkänsla, omsorg och socialt engagemang blivit avtrubbad.

Kvinnosynen, synen på sexualitet och kroppslighet, synen på personliga känslöband, de hierarkiska umgängesformerna och vaksamheten mot tecken på det onda, hos sig själv och andra, skapar svårigheter att relatera till andra människor efter avhoppet.

Mycket vanlig är upplevelsen av avstånd till dem som inte har erfarenhet av den rörelse man själv ingått i. Man tänker sig att ingen utanför kommer att kunna förstå sig på de upplevelser man haft. Tanken att man inte kommer att bli trodd, misstänkt för att fantisera, eller bli betraktad som tokig är ständigt återkommande. När det gäller frågan om relationer och socialt liv efter avhoppet tillkommer för många det faktum att man brutit med familj och vänner eller att gamla kontakter dött ut under ens tid som medlem i rörelsen.

Religiösa kriser

I många fall vänder sig före detta medlemmar i de kristet baserade rörelserna till någon annan kyrka för att tala om sin tro och sina upplevelser. Utredningens uppgiftslämnare understryker dock att det då ofta har passerat en längre tid sedan utträdet ägde rum. Det är vanligt att de som söker samtalskontakt anger de att tiden efter separationen från sin gamla församling, inte vågat eller velat ha kontakt med några som helst religiösa företrädare.

Ofta gäller tankarna motsägelsen i att de anser sig levt rättroget och ändå inte kunnat leva upp till de krav församlingen ställt, eller att deras egna förhoppningar, trots det, inte har infriats. De har behållit tron på Gud, men kan inte inrätta sig i den förklaringsmodell och den form för utövandet av tron, som församlingen erbjudit. Dessa personer har ett starkt behov av att bearbeta sina andliga upplevelser. De söker också stöd i sina försök att hitta ett nytt sätt att förhålla sig till Gud och Bibeln. Det handlar ofta om en vånda inför att inte duga inför Gud, men också om besvikelse och vrede gentemot dem som man anser försvårat och förvirrat ens kontakt med den Gud man tror på. Ibland också en besvikelse på Gud själv, frågor om Guds mening eller tvivel på hans existens.

Ofta förekommande psykiska problem

I nästan alla berättelser om utträde ur någon av de auktoritära rörelserna nämns känslan av att ha blivit kränkt och känslor av sorg och skuld.

Skuldkänslorna har flera sidor. Det handlar dels om att ha misslyckats enligt församlingens definition, att inte ha räckt till och att ha svikit församlingen. Dit hör också tvivel om att det var riktigt att lämna rörelsen. Problem som uppstår efter avhoppet kan tydas som att de som förutspådde förbannelse och svårigheter hade rätt. Dels är det självanklagelser över att man har låtit sig dras in i något som visade sig vara negativt, vilket man i efterhand tycker att man borde ha förstått tidigare, dels förekommer skuldkänslor gentemot andra, som man själv i sin tur lockat eller övertalat att gå med.

En del har skuldkänslor inför familj och andra, om de har förlorat mycket pengar som har satsats i kursverksamhet, som offer eller gåvor till församlingen. Särskilt påtagligt blir det om pengarna ingick i familjens gemensamma tillgångar.

Att värva nya anhängare och sympatisörer är en viktig uppgift som läggs på församlingsmedlemmarna. Tillvägagångssätten är många och kan innebära systematiskt bearbetande av släkt och vänner, dörrknackning, offentliga möten och att ta kontakt med människor på gatan, ibland tillsammans med försäljning av litteratur och annat. Säljföretagen värvar genom reklam, telefonförsäljning och introduktionsmöten.

Medlemmarna förutsätts med glädje utföra dessa uppdrag, men ett tydligt mått av tvång ligger samtidigt över arbetet. Säljföretagen och exempelvis Jehovas Vittnen och Kristi Församling har utarbetade scheman och tidsplaner för hur värvningen skall genomföras. Resultaten skall regelbundet redovisas och otillräckliga resultat medför kritik och anklagelser för bristande engagemang eller felaktig värvningsteknik.

Många medlemmar lägger mycket kraft på att inordna sig i dessa arbetskrav. För en del blir kraven dock övermäktiga och bidrar till känslan av misslyckande. För avhoppare är dessa erfarenheter ofta en del av bakgrunden till att de känner sig utnyttjade och kränkta.

Ett annat vanligt fenomen är att den som nyligen lämnat en auktoritär grupp växlar mellan sina två identiteter, den gamla från tiden inne i rörelsen och den nya i samhället utanför. De tillstånd som har rapporterats till denna del av utredningen är inte i första hand av psykotisk karaktär. Det rör sig snarare om upplevelser av vilshenhet i fråga om vem man egentligen är. Man finner sig plötsligt glida in i gamla tankebanor och beteenden men kan oftast med en kraftfull viljeinsats återvända till sitt nuvarande jag.

Tvångstankar är något som många lider av, även lång tid efter separationen från rörelsen. Det förekommer också hos personer som inte anser att de har några andra skadeverkningar av sitt medlemskap. Ett exempel är mantran, som fortsätter att mala i huvudet och som man ofrivilligt fortsätter att upprepa.

Ett annat är tendensen att se tecken i omgivningen, som visar om man handlar rätt eller fel. Man ser händelser eller föremål som kommer i ens väg som fingervisningar om vad som kommer att hända. Många känner sig förföljda av dessa tecken, men har svårt att bortse från dem. Att på detta sätt läsa in förutsägelser eller bekräftelser i den omgivande miljön är vanligt inom flera av de här berörda rörelserna.

Tänkan det att det onda, personifierat av Djävulen eller "demonerna", ständigt är aktivt och måste avvisas är djupt integrerat i tankevärlden hos före detta medlemmar i Livets Ord. Känslan av demonernas närvaro är svår att frigöra sig från för en del, även sedan de tagit avstånd från det tanke-system som demonerna ingår i.

Praktiska och ekonomiska problem

Ekonomiska svårigheter uppstår när en person har skänkt stora summor pengar och kanske privata värdeföremål till sin församling. De som har tagit banklån och privata lån har också uttömt sina ekonomiska möjligheter även för lång tid framåt. Medlemmarna i alla här berörda rörelser förutsätts ha avsevärd offervilja och lämna stora delar av sin inkomst till rörelsen.

Scientologikyrkan förväntar sig att medlemmarna går igenom kurser för att uppnå högre grader av medvetenhet och allt högre nivå av utveckling. Kurserna kostar från femtontusen till hundratusentals kronor.

Personer som varit medlemmar i många år före avhoppet och kanske även vuxit upp inom en sluten rörelse är i en speciell situation. Det gäller i synnerhet om de levt i kollektiv med mycket liten kontakt med det omgivande samhället. De saknar grundläggande kunskaper om samhället och om vilka rättigheter och ansvarsförhållanden som gäller. Om de har arbetat inom rörelsen står de utanför ATP-systemet eftersom de inte varit formellt anställda. De kan vara i behov av medicinsk behandling och tandvård. De saknar yrkeskunskaper eller har ett antal år som inte kan redovisas på ett sätt som godtas av arbetsgivare i allmänhet.

Denna del av utredningen har endast kommit i kontakt med ett fåtal exempel på personer i liknande situation.

Barn med anknytning till auktoritära andliga rörelser

Situationen för de barn som via sina föräldrar kommer i kontakt med de religiösa rörelser som behandlas här beskrivs utförligare på annan plats i utredningen (se kap. 5).

I detta avsnitt skall dock redovisas vilka erfarenheter föreningar har som arbetar med frågor som specifikt rör stöd till utsatta barn.

De föreningar som har kontaktats är Barnens Rätt i Samhället (BRIS), Rädda Barnen, Röda Korset och Riksförbundet för Utvecklingsstörda Barn, ungdomar och vuxna (FUB) och Barnombudsmannen i Uppsala. Frågan om erfarenheter från detta område ställdes dessutom till myndigheten Barnombudsmannen (BO).

Samtliga tillfrågade påpekar att det är ett fåtal av alla samtal och kontakter de får som gäller barn i eller med anknytning till religiösa rörelser. Ingen av föreningarna eller BO har företeelsen registrerad som en egen rubrik i sin statistik över inkomna telefonsamtal.

Flest samtal får BRIS, framför allt via Barnens Hjälptelefon, föreningens rikstäckande 020-nummer. Det rör sig grovt räknat om mellan 10 och 15 samtal per år. (Det sammanlagda antalet registrerade samtal till BRIS är 11 000 per år.)

Längst erfarenhet av denna typ av kontakter har Barnombudsmannen i Uppsala, en ideell förening, som arbetar med ekonomiskt stöd från kommunen.

Barnombudsmannen startade sin verksamhet 1987. Livets Ord, som har sitt centrum i Uppsala, har bidragit till den relativa ansamling av kontakter med eller för barn i religiösa rörelser där, men lika ofta har samtalen gällt barn i Jehovas Vittnen. Även Hare Krishna, Moon-rörelsen och den i Uppsala etablerade rörelsen Finlands Förbedjare har varit aktuella. Till antalet rör det sig om i genomsnitt två fall per år, där problemen härletts till föräldrarnas medlemskap i en religiös rörelse.

Övriga tillfrågade, dvs. Rädda Barnen (Centrum för barn och ungdomar i kris), Röda Korset (Ungdomsförbundet och rikstäckande telefonlinje – Jourhavande Kompis), FUB och BO, har allt som allt endast haft ett fåtal eller inga kontakter alls av detta slag

De vanligast förekommande samtalen till BRIS med problem av denna art, är barn som ringer angående en kamrat som har anknytning till en religiös grupp. Barnet har uppfattat något som de beskriver som konstigt eller otäckt i kamratens familj. Ofta är det inte familjens religiösa tillhörighet som det uppringande barnet har fäst sig vid, utan konkreta händelser och inslag i kamratens uppfostran. Att familjen är med i en rörelse kan komma fram först långt in i samtalet, genom en sidokommentar och oftast vet det uppringande barnet inte vilken religiös grupp det är fråga om. Det de tar upp kan vara att kamraten aldrig

får gå ut efter skolan, blir slagen av sina föräldrar, inte får vara med vid festliga händelser i skolan, såsom firande av födelsedagar, jul- och påskförberedelser eller är mobbad i barngruppen på grund av sitt avvikande beteende.

BRIS får även samtal från barn som själva via sina föräldrar är med i en religiös rörelse. Det förekommer att föräldrarna är skilda och den ena är med i rörelsen men inte den andra. Barnet lever i en konflikt mellan de två hemmen, där villkoren kan vara mycket olika och även motstridiga.

Ifrågasättande eller tvivel är inte tillåtet hos den religiöst engagerade föräldern. Barnet måste följa med på möten, men hamnar genom sin kluvenhet i en motsatsställning, som samtidigt är förbjuden, till denna förälder. Barnet kommer också i en solidaritetskonflikt gentemot båda sina föräldrar.

De barn som ringer till BRIS för att de känner att de inte delar sina föräldrars tro är oftast i 12-13-årsåldern.

Barn som går i den kommunala skolan framstår ibland som avvikande i förhållande till klasskamraterna, är ofta skygga och undfallande och kan av den anledningen bli tacksamma mobbingoffer, menar BRIS. Däremot går det ofta att hitta en fristående vuxen i deras miljö som man kan stödja dem i att ta kontakt med, exempelvis skolsköterskan.

De barn som tillhör rörelser som har s.k. hemundervisning eller egen friskola lider däremot i stort sett total brist på någon att tala med om sina tvivel eller andra svårigheter. Sannolikt är BRIS och liknande instanser okända för de flesta av dem.

En del samtal avslöjar att det har krävts mycket planering från barnets sida för att kunna ringa. En pojke vars föräldrar var med i Livets Ord, fick ofta ont i huvudet när han var med på mötena. Han menade själv att det berodde på den höga ljudnivån vid sammankomsterna, då pastorn och församlingen bad, ropade och sjöng med höga röster. När han vid ett tillfälle var för sjuk för att följa med på mötet ringde han BRIS sedan föräldrarna gått dit och han blivit ensam hemma.

Även Barnombudsmannen i Uppsala påpekar att ljudnivån på Livets Ords möten är mycket hög emellanåt, med skrik, extatiska böner och tungomålstal, och framför allt att budskapet ofta framförs med aggressiva, uppfordrande tonfall. Hon menar att det är skrämmande för många barn att se och åhöra detta.

Den problembild som inledningsvis presenteras av de barn som själva ringer till en jourtelefon ser ibland helt annorlunda ut än det som sedan kan nystas fram av en lyhörd lyssnare.

Ett exempel: En ung tonårspojke ringer för att fråga om han måste köpa en bok som någon givit honom, trots att han inte ville ha den. Bakgrunden var att pojken blivit tillfrågad på gatan om han ville svara

på en enkät, som skulle visa hans personlighetstyp. Han gick med på det och frågeställarna, som visade sig vara scientologer, ställde en rad ingående personliga frågor. Därefter erbjöd de honom att köpa en bok, vilket han avböjde med förklaringen att han inte hade pengar. Pojken beskrev det som att de då pressade honom att ta boken, tillsammans med ett inbetalningskort. Kort därefter fick han flera telefonsamtal med påminnelser om betalning och uppmaning att köpa flera böcker. Efter som han uppfattade det som att han avslöjat för mycket om sig själv i enkäten och även lämnat ut sina föräldrar och sin delvis problematiska relation till dem, vågade han inte be föräldrarna om hjälp. Efter samtal med BRIS berättade han ändå historien för sin mamma och för några kamrater, varvid det framkom att flera i hans bekantskapskrets varit utsatta för samma sak.

BO (myndigheten) har haft ett par samtal från anhöriga som velat förhindra att barn i nedre tonåren skickats ensamma till institutioner utomlands av sina föräldrar och den rörelse föräldrarna ingått i. Socialtjänsten har varit inkopplad i dessa fall, men inte ingripit mot placeringarna.

Inom FUB har man vid några tillfällen haft kontakt med utvecklingsstörda barn och ungdomar som har kommit i beröring med religiösa rörelser på ett för dem negativt sätt. I ett par fall har det gällt olämpliga placeringar genom socialförvaltningens försorg i familjehem respektive hem för vård eller boende.

I andra fall har det rört sig om utvecklingsstörda eller rörelsehindrade ungdomar som mött företrädare för Livets Ord på gatan, som uppmanat dem att komma till församlingens möten för att där frias från sin synd. (Utvecklingsstörningen och rörelsehindret skulle vara beviset för att de eller deras föräldrar syndat.)

Enligt företrädare för FUB finns det inget belägg för att det proportionellt sett är vanligare att utvecklingsstörda söker sig till eller värvas av de mer auktoritära religiösa rörelserna. De menar dock att lindrigt utvecklingsstörda kan ses som en riskgrupp i sammanhanget. Många lever självständigt i eget boende och med relativt god ekonomi. Utvecklingsstörningen behöver inte vara uppenbar och vissa vill inte heller tillstå den. De har dock svårigheter att komma in i det vanliga sociala livet och är extra utsatta för lockande förslag om gemenskap, eftersom de är oerfarna och kan ha svårt att kritiskt ta ställning till olika budskap.

I undersökningen av landsting och socialtjänst som redovisas nedan (se kap. 4.5) framkommer beskrivningar av barn som offentliga vårdgivare kommit i kontakt med.

Vuxna anhöriga och närstående

En del av de problem som drabbar personer som deltagit i en andlig grupp omfattar i lika hög grad deras närmaste. Det gäller givetvis de relationsstörningar som har beskrivits.

Anhöriga och nära vänner beskriver också den vånda det innebär att se en människa man känner väl, radikalt förändras. Upplevelsen att förlora henne till en nedbrytande kraft som de inte råder över liknas vid den situation anhöriga till missbrukare befinner sig i. Närstående kan även gripas av självanklagelser, frågor om de själva har skuld i utvecklingen och att de inte gjort tillräckligt i tid för att förhindra den. De kan också bli ganska ensamma med problemet genom att andra släktingar eller vänner drar sig undan. Även här görs jämförelsen med fenomen som uppstår runt alkoholmissbrukare: många i omgivningen väljer att blunda för och förneka problemen.

4.3.3 Kommersiella företag

En stor del av de kontakter som tas med föreningen FRI gäller en viss typ av kommersiella företag. Det är företag vars arbete karaktäriseras av en strikt hierarkisk organisation och som med auktoritär attityd arbetar med personlighetspåverkan med hjälp av suggestion och gruppdynamiska metoder.

Affärsidén är att med hjälp av hängivna medarbetare, som starkt identifierar sig med företaget, sälja kurser till andra företag i första hand i personalutveckling, ledarskapsutveckling och säljträning.

De negativa effekter som drabbar en del av kursdeltagarna och anställda i företagen har stora likheter med reaktionerna bland medlemmar och före detta medlemmar i de här berörda religiösa rörelserna.

De samtal som kommer till FRI, med denna inriktning, är framför allt från personer som gått någon av dessa kurser eller själva varit anställda i företaget. Men en del samtal kommer också från utbildningsansvariga hos arbetsgivare som överväger att anmäla sin personal till kurserna, eller som tidigare har gjort det.

De flesta kontakterna gäller företaget Landmark Education. Andra med liknande arbetssätt är säljkoncernen DS Max, säljföretaget U-Man, som formellt arbetar fristående men är knutet till Scientologikyrkan.

Andra företag vänder sig i första hand till enskilda och erbjuder kurser i personlighetsutveckling. Företaget isa (institute for self-actualization) är ett sådant, vars verksamhet lett till att kursdeltagare tagit kontakt med FRI.

Alla dessa företag går ut med ett kraftfullt framgångsbudskap. De kurser och liknande man erbjuder utlovar en radikalt ökad prestationsförmåga, kommunikationsförmåga, självkänedom och förmåga att kontrollera situationer och påverka andra människor; kunder, anställda eller privata relationer. De som söker anställning i företagen lockas i vissa fall av löften om att med tiden kunna göra extremt höga förtjänster.

Kurser och möten präglas av intensiva kontaktövningar, konfrontationer, bekännelser av gamla misstag, vittnesmål om nya insikter och kraftfulla prestationer tack vare tidigare kursdeltagande. Provokativa utspel från ledarnas sida och ett mycket starkt grupstryck får de närvarande att delta aktivt och självutlämnande. Det förekommer kränkningar och skändande utpekanden av den som inte deltagit tillräckligt aktivt, eller varit tillräckligt framgångsrik sedan förra mötet. Samtidigt bemöts varje vittnesbörd om nya insikter eller prestationer av jubel och stormande applåder.

Tydliga likheter med de andliga rörelserna är att kritik och ifrågasättande fördöms eller är förbjudet. Samtidigt ligger allt ansvar på varje enskild individ för i vilken grad man lyckas bli en bättre chef, bättre säljare eller värva det påbudna antalet nya kursdeltagare. Efter att ha gått igenom kurserna anses man vara i stånd att välja fritt om man vill lyckas eller inte. Misslyckas man ligger skulden helt hos en själv.

En tredje likhet med den auktoritära andligheten är det elitistiska tänkandet. De som nått insikt och utveckling enligt dessa företags definition anses vara upphöjda över dem som inte gjort det. Ytterligare en likhet är kravet på engagemang och vilja att lägga en stor del av sin tid och sina pengar på företaget eller kursdeltagandet.

Det är uppenbart att många, åtminstone tillfälligt, får ett stort självförtroende och ökar sin prestation avsevärt efter genomgången kurs. Kursdeltagare berättar om euforiska tillstånd, en känsla av osårbarhet och helt ny handlingskraft. Samma personer kan dock senare drabbas av personlig kris och ta avstånd från verksamheten.

Deltagares krisreaktioner utgör ännu en likhet med vad före detta medlemmar i religiösa grupper redovisar. Det gäller känslor av kränkning, sorg och skuld, allvarliga störningar i relationer till vänner och familj, upplevelser av tudelning av tillvaron, känslor av främlingskap, identitetsproblem och ekonomiska svårigheter.

4.3.4 Ett problem inom vård och omsorg

Såväl organisationerna som den offentliga vården har i undersökningarna tagit upp ett särskilt problem som kan uppstå inom området vård och omsorg.

Etiska tveksamheter och ibland direkt överträdande av befogenheter har ägt rum i situationer där ansvarig personal varit anhängare av en viss rörelse. Även organisationerna tar upp exempel från såväl socialtjänst, barnomsorg och hälso- och sjukvård som har gällt sammanhang som omhändertagande av barn, försök till påverkan av en före detta medlem och brott mot tystnadsplikten. Man menar att det är en svårlöst och allvarlig komplikation när en aktiv anhängare får ansvar för utredning eller vård av en före detta medlem eller barn till medlemmar, där medlemskapet spelar en aktiv roll i det aktuella problemet.

4.4 Undersökning inom kyrkor och föreningar angående omfattning och behov för personer som lämnat nyandliga rörelser

Direktiven för denna undersökning har varit att speciellt studera de erfarenheter som kyrkor och samfund och relevanta föreningar har av kontakter med personer som lämnat nyandliga rörelser.

De frågor som skulle belysas var föreningarnas och kyrkornas erfarenheter av hur de hjälpsökandes problem yttrar sig, hur individerna själva upplever dem, vilket stöd som kan ges och på vilket sätt detta stöd kan komplettera samhällets insatser. Vidare skulle göras ett försök att uppskatta antalet personer med denna typ av problem, geografisk spridning, liksom behovet av utökade resurser eller kompetens på området hos de aktuella föreningarna och samfunden.

4.4.1 Metod

De människor som söker kontakt för att få stöd vänder sig i stor utsträckning till personer som tidigare har givit stöd till andra i liknande situationer. Genom tips och hänvisningar vidarebefordras information om de personer som visat sig ha förmåga och kunskap nog att klara denna typ av samtal. Det är alltså snarare individer än institutioner i sig, som besitter de erfarenheter utredningen har sökt. Arbetet har dock tagit sin utgångspunkt i kontakter med organisationer och personer

inom samfunden som med sannolikhet kan ha blivit uppsökta för denna typ av stöd. Det gäller stöd- och hjälpororganisationer som driver telefonrådgivning eller annan form av mottagning för människor med psykiska eller sociala problem, Svenska kyrkans öppna verksamhet och rådgivningsverksamhet samt vissa frikyrkosamfund.

Underlaget till rapporten har främst samlats in genom telefonintervjuer, men även genom intervjuer vid personliga möten med uppgiftslämnare. Ett fåtal intervjuer (fyra) har även gjorts med avhoppare och anhöriga till avhoppare från några av de kommersiella företag som också berörs av utredningen.

Genomgående har enskilda individers personliga data eller igenkänningstecken utelämnats redan vid intervjusituationen, eftersom syftet har varit att finna återkommande mönster, som ger en bredare bild av de effekter av vissa metoder som några nyandliga rörelser har.

Sammantaget har kyrkor och föreningar intervjuats enligt följande:

Svenska kyrkan och andra samfund:

- Präster och diakoner i församlingsverksamheten
- Sjukhuspräster och diakoner i sjukhuskyrkan
- Studentpräster
- Jourhavande präst
- Pastorer inom Svenska Missionsförbundet
- Pastorer inom Pingstkyrkan

Antal intervjuade inom kyrkor och samfund: 16 personer. Med anledning av utredningen har en del intervjupersoner samlat erfarenheter och synpunkter från kolleger, som vidarebefordrats till utredningen. Därför tillkommer ytterligare cirka 20 personer.

Föreningar och organisationer:

- Föreningen FRI (Stockholm) samt föreningen ROS (Göteborg): Anhöriga och före detta medlemmar i religiösa rörelser och avhoppare från kommersiella företag.
- Svenska Röda Korset: Jourhavande medmänniska, Jourhavande kompis, RK ungdomsförbund
- Riksförbundet för Social och Mental Hälsa (RSMH)
- Riksförbundet för Sexuellt Likaberättigande (RFSL)
- Riksförbundet för Hjälp åt Läkemedelsmissbrukare (RFHL)
- Barnens Rätt i Samhället (BRIS): Riksorganisationen, Region Mitt.
- Barnombudsmannen i Uppsala

- Riksförbundet för Utvecklingsstörda Barn, ungdomar och vuxna (FUB)
- Rädda Barnen: Barn i Sverige, Centrum för barn och ungdomar i kris
- S:t Lukas (Förbund för psykoterapi på kristen ekumenisk grund).

Myndighet:

- Barnombudsmannen (BO)

Antal intervjuade inom föreningar och organisationer (samt BO): 22 personer.

Med anledning av utredningen har en del intervjupersoner samlat erfarenheter och synpunkter från kolleger, som vidarebefordrats till utredningen. Tillkommer därav ytterligare cirka tio personer.

Förutom vid dessa intervjuer har information inhämtats vid den hearing som utredningskansliet arrangerade med företrädare för ett antal organisationer samt enskilda behandlare m.fl. den 3 december 1997 i Stockholm.

4.4.2 Existerande former av stöd från kyrkor och föreningar

Stödorganisationer för före detta medlemmar och anhöriga till medlemmar i auktoritära rörelser

FRI (Föreningen Rädda Individen) är en ideell förening som bildades 1985 för att ge stöd till avhoppare från religiösa grupper och till anhöriga till medlemmar i dessa grupper. FRI framhåller att det är de manipulativa inslagen som ingår i viss religionsutövning de kritiserar, inte människors tro. På senare år har FRI:s verksamhet på ett markant sätt utvidgats till att omfatta även före detta deltagare och anställda i vissa kommersiella företag.

Verksamheten bygger helt och hållet på frivilliga krafter.

Ur FRI har senare föreningen ROS, som är aktiv i sydvästra Sverige och SESAM, som är en förening enbart för avhoppare, bildats.

Föreningarna fungerar som en sorts länkrörelser och arbetar med stödgrupper och självhjälpsgrupper. De har även telefonmottagning och rådgivning per telefon. Vissa andra punktinsatser förekommer t.ex. att leta upp personer som själva är avhoppare som kan fungera som stöd och samtalspartner till någon som nyligen lämnat samma grupp och

drabbats av allvarigare problem. Sådana insatser har även förekommit i samarbete med personalen om personen i fråga varit intagen på sjukhus.

FRI har även arrangerat ett par rehabiliteringsläger för avhoppare. Därutöver försöker föreningarna verka förebyggande genom att informera t.ex. i skolor och vid konfirmandundervisning. Man framsätter en del studiematerial och informationshäften.

Ytterligare några mindre föreningar, som delvis har karaktären av egen församling, arbetar för att stödja avhoppare från olika rörelser. Det är t.ex. Kristen Frihet i Göteborg, för personer som lämnat Jehovas Vittnen och Kristen Gemenskap i Uppsala, som utgör ett slags alternativ till Livets Ord.

Samtal på jourtelefon

Stödsamtal med barn går oftast till så att stödpersonen lyssnar aktivt och bekräftar barnets berättelse och upplevelser. Man försöker i samtalet stärka barnet i att det har rätt till sina egna tankar; att barn har rätt att tycka något annat än sina föräldrar.

Man försöker också hjälpa barnen att tänka ut någon vuxen person utanför hemmet och församlingen som de kan vända sig till.

Ofta är skolsköterskan en sådan person. BRIS menar att skolsköterskorna har ett stort förtroende hos skolbarn. Det är också odramatiskt att söka upp henne i den meningen att man inte inför kamraterna avslöjar att man har något stort problem, vilket däremot besök hos skolkurator eller psykolog kan betyda.

BRIS framhåller att det ofta är ett mycket stort steg för barnet att över huvudtaget ringa upp hjälptelefonen. Man uppmanar också barnen att ringa igen om de inte hittar någon lösning.

Jourhavande medmänniska (Röda Korset, riksnummer) har fått enstaka samtal där det uttryckts att problemet är upplevelser i någon auktoritär religiös rörelse. Deras erfarenhet är att de hjälpsökande haft ett mycket stort behov av samtal och att de också varit fyllda av aggressivitet mot den berörda rörelsen. Jourhavande medmänniska hänvisar personerna vidare till FRI.

Samtalen till Jourhavande präst, i fråga om problem i auktoritära rörelser, har karaktären av själavårdssamtal och rör sig främst om trosfrågor.

Omkring en fjärdedel av de mottagande prästerna hade erfarenhet av denna typ av samtal, men de är även här sporadiskt förekommande.

Jourtelefonen är knuten till respektive stift. Om den uppringande behöver mer än detta samtal rekommenderar man dem att vända sig till

den församling de bor i, för samtalskontakt med en församlingspräst. Jourhavande präst hänvisar också till FRI.

Svenska kyrkan och frikyrkosamfunden

Detta avsnitt är en sammanställning av vad som återgivits till utredningen från sjukhuspräster, studentpräster och de kyrkliga församlingarnas mottagningsverksamhet. De situationer de möter är i stora drag likartade, liksom deras arbetsmetoder.

De personer som vänder sig till Svenska kyrkan eller annat samfund tar av naturliga skäl i högre grad upp frågor om tro och livsåskådning, än de som vänt sig till exempelvis en social stödorganisation.

Alla berättar dock inte spontant att de varit med i någon av de här behandlade rörelserna. Den informationen kan komma på en uttrycklig förfrågan, efter ett eller flera långa samtal eller av en ren tillfällighet. Sannolikt förs många samtal om svårigheter, som kan ha sin rot i upplevelser inom en auktoritär rörelse, utan att detta över huvud taget kommer fram.

Många hjälpsökande som vänt sig till stödorganisationerna har berättat att de tidigare tagit kontakt med kyrkan, men av skuld- och skamkänslor, eller för att minnena varit för svåruthärdliga, inte nämnt denna bakgrund. Detsamma gäller för övrigt kontakter med socialtjänsten och hälso- och sjukvården.

Förhållandet bekräftas också av de präster som ställer frågan om religiös bakgrund, när de känner igen vissa drag i den hjälpsökandes historia från tidigare kontakter av samma karaktär. Det kan förklara det faktum att vissa präster återkommande får denna typ av samtal medan andra, även inom samma församling, aldrig säger sig har mött problemet.

En skillnad är att sjukhuspräster på psykiatrisk klinik kommer i kontakt med de gränsdragningsproblem som kan finnas mellan psykiatriska symtom och den tudelning av tillvaron i gott och ont, som är grundläggande för medlemmar i dessa rörelser. Detsamma gäller den skuldproblematik de kan ge uttryck för.

Det förekommer att sjukhusprästen har ett nära samarbete med den psykiatriska personalen och att de kompletterar varandras kompetens. Men en ömsesidigt avvaktande inställning är vanlig, vilket leder till att man arbetar utan nämnvärd kontakt med varandra.

Studentprästerna blir i större utsträckning än andra uppsökta av personer med bakgrund i Kristi Församling, eftersom denna rörelse uttryckligen vänder sig till studerande ungdomar.

Samtalen har sin tyngdpunkt i frågor om trosuppfattning och bibeltolkning, även om de flesta av de problem som redovisats för utredningen framkommer även här.

Den som lämnat en kristet baserad rörelse är i allmänhet mycket väl insatt i vissa delar av Bibelns texter. Viktiga beslut, ställningstaganden och förhållningssätt har sin förankring i särskilda bibelställen, som motiverar ens livsföring vilka man citerar och hänvisar till. Anledningen till att de söker kontakt för samtal är inte sällan att bibeltexten, tillämpad som konkreta levnadsregler, skapat svåra problem för dem.

De präster och diakoner som blir uppsökta för stödsamtal får ofta anledning att diskutera tolkning av Bibeln. Enskilda texter kan tolkas på olika sätt, andra texter pekar på alternativa synsätt. Enligt samtliga intervjuade är dock den stora stötestenen – och egentligen kärnan i problemet – att alternativa tolkningar till en början är otänkbara för den hjälpsökande. I allmänhet har de en fundamentalistisk bokstavstolkning av texten, anbefallen av ledningen i den rörelse de tillhört. En självständig, personlig tolkning är dem främmande. Att kontakten är tagen är ändå uttryck för en vilja att bättre förstå textens innebörd och leder ibland till en öppnare attityd och kanske fortsatta samtal.

Flera präster och diakoner framhåller vikten av att de själva har kunskap om den rörelse det gäller. För att kunna ge personen i fråga stöd måste man känna till de grundläggande tankarna och dess konsekvenser i teori och praktik och även förstå den terminologi som används.

Sporadiskt förekommer samtal i grupp för avhoppare liksom studiegrupper som diskuterar olika religiösa rörelser i samhället.

Personer som bedöms ha behov av kontakter i en stödgrupp hänvisas till FRI.

Enstaka präster håller ett betydande antal lektioner och föredrag på begäran från exempelvis gymnasier och vårdskolor. Det gäller präster som haft omfattande kontakt med avhoppare och även med de rörelser som dessa har lämnat. I informationen tas de auktoritära rörelsernas arbetsmetoder upp liksom frågor om deras psykosociala roll och om psykologisk påverkan. På gymnasienivå ingår lektionerna i ämnena religionskunskap eller samhällskunskap och i vårdutbildning under ämnet etik. På de orter där man inlett ett sådant samarbete med präster sägs efterfrågan vara mycket stor, såväl från skolledningens som elevernas sida.

Att döma av den information utredningen fått är det mycket ovanligt att före detta medlemmar i de österländska inspirerade religionerna vänder sig till de kristna församlingarna.

FRI har haft ett tiotal kontakter sammanlagt med före detta Hare Krishna-anhängare. Sporadiska uppgifter säger att vissa söker sig vidare inom olika yttringar av "New Age" och alternativa terapiformer.

Tidigare medlemmar av Scientologikyrkan har stora problem att hitta någon att anförtro sig åt. Scientologerna pekar ut både FRI, präster i allmänhet och framför allt psykiatrin som företrädare för allt det som scientologerna förkastar. Trots att det är liktydigt med att vända sig till fienden för att få hjälp, förekommer det att även avhoppade scientologer tar denna kontakt.

S:t Lukas

S:t Lukas är ett förbund bestående av 30 lokala föreningar spridda över landet, som var och en har mottagning med psykologer och psykoterapeuter. Förbundet arbetar på kristen ekumenisk grund och har terapeuter från en rad skilda kristna samfund verksamma vid mottagningarna.

S:t Lukas är konfessionellt obundet, vilket betyder att förbundet inte är knutet till någon speciell kyrka. Terapeuterna avkrävs inte själva en kristen bekännelse, men däremot respekt för och kunskap om andliga krafters betydelse.

Arbetet vid mottagningarna utgör huvudverksamheten, men förbundet har även en femårig utbildning till legitimerad psykoterapeut. Därutöver ger man kortare kurser och har föredragsverksamhet.

De största mottagningarna finns i Stockholm, Göteborg och Uppsala.

S:t Lukas har under senare år fått kontakt med personer som lämnat auktoritära andliga rörelser och sökt hjälp av terapeut. Men man framhåller att de är få i förhållande till det totala antalet sökande vid mottagningarna. Man har dock samlat erfarenhet och kunskap i bemötande av människor med denna bakgrund. Problembilden hos dessa skiljer sig framför allt med avseende på deras upplevelser av ett totalitärt system med utvecklade manipulativa metoder.

4.4.3 Behov av ytterligare stödåtgärder. Förslag från företrädare för kyrkor och föreningar

Barnens behov

Flera intervjuade pekar på att vissa förhållanden i de auktoritära religiösa rörelserna ställer frågorna om barns rätt kontra vuxenrätt och fri religionsutövning på sin spets. Ett antal förslag har framförts till utredningen för att kartlägga barnens villkor och säkra deras rättigheter.

Barnombudsmannen i Uppsala framför att det behövs en särskild studie som beskriver barns situation inom de religiösa auktoritära rörelserna. Dessa bör därvid granskas ur barnperspektiv. Barnombudsmannen föreslår en kartläggning av rörelsernas syn på barn och barnuppföstran, vilket bl.a. kan innebära en genomgång av deras egna skrifter och dokument. Barnombudsmannen framhåller också att barn själva bör få komma till tals i en sådan studie.

Myndigheten BO efterlyser ett klarläggande av socialtjänstens möjligheter att omhänderta barn enligt LVU i situationer när föräldrarna vill skicka dem till institutioner utomlands, som drivs av den religiösa rörelse de är anslutna till. Fenomenet är inte förutsett i lagtexten, men bör höras hemma under föreskrifterna för varaktig vård och fostran utanför hemmet.

BRIS efterlyser en enkel informationsfolder som vänder sig till barn och som exempelvis kunde finnas tillgänglig hos skolsköterskorna. Foldern skulle förslagsvis berätta om innehållet i FN:s barnkonvention och innehålla uppgifter om vart man kan vända sig om man själv eller en kamrat har problem.

Övrig skolpersonal bör också vara informerad om att skolsköterskorna kan vara en resurs i dessa frågor. Men detta medför även ett behov av att ge personalen inom skolhälsovården beredskap och stöd för att möta sådana problem. Dels krävs kunskap om aktuella rörelser för att rätt förstå de upplevelser som ligger bakom barnens reaktioner, dels behövs kunskap i samtalsmetodik.

S:t Lukas föreslår inrättandet av en central krisstödsenhet för denna typ av problembearbetning. Denna skulle erbjuda terapeutiskt stöd för människor som råkat illa ut. Förekomsten av en sådan krisstödsenhet skulle, förutom att ge hjälp till enskilda personer, blott genom sin existens ge berättigad uppmärksamhet åt de problem som religiösa samfund kan åsamka. Finansieringen skulle kunna ske genom inrättandet av en skadefond – analogt med Trafikskadefonden, Brottsoffermyndigheten m.fl. – där alla samfund skulle stå för finansieringen genom inbetalning till en sådan fond. Det skulle då inte finnas ekonomiska hinder för att få hjälp när man farit illa. S:t Lukas menar att eventuella skador inte

tillfogas medlemmar avsiktligt, men det finns ingen kyrka eller samfund som kan svära sig fri från att sådant ändå händer. Därför är det rimligt att man bidrar till rehabiliteringen av de människor som kommer till skada.

FRI framhåller att skolsköterskan skall kunna komplettera föräldrarna och uppmuntra barnet till egna visioner för framtiden, utan att grumla barnets tillit till sina föräldrar. Barnet måste ges styrka att leva i sin dubbla värld utan att bli en kluven människa.

Barnkompetensen behöver stärkas i alla instanser som kommer i kontakt med de auktoritära rörelserna. Utredare, stödpersoner och behandlare måste i större utsträckning uppmärksamma barnens situation. Att föräldrar får hjälp, för inte automatiskt med sig att barnens behov blir tillgodosedda.

Ett fenomen som flera konstaterar är att när barn utsätts för vanvård, bristande omsorg eller misshandel, som normalt skulle resultera i ingripande från socialtjänsten, finns en tendens att overse med detta när det sker inom en religiös rörelse. Det finns en risk att personal med ansvar för barns villkor åsidosätter sin skyldighet att ta upp missförhållanden av rädsla att kränka religionsfriheten. Bristande stöd, kunskap och oklara riktlinjer bidrar till osäkerhet i dessa uppenbart svåra och känsliga frågor.

Större uppmärksamhet och kritisk blick krävs av lärare och skolläring i den kommunala skolan när det gäller gästande informatörer i skolan, studiebesök och val av praktikplatser för elevernas PRAO-perioder.

Flera föreningar som arbetar med barnfrågor nämner att vissa religiösa grupper samarbetar med den vanliga skolan i sitt eget värvningsarbete. Den rörelse som oftast nämns är Hare Krishna, men andra förekommer.

Företrädare för Hare Krishna bjuds ibland in till religionsundervisningen på högstadiet med tanken att de skall presentera hinduismen. Detta ifrågasätts av flera skäl. Dels är hinduismen inte en enhetlig religion, utan flera, ofta oeniga och mycket olika. Det som presenteras för eleverna blir alltså Hare Krishna-rörelsens speciella version. Dels sker informationen, på grund av arrangörernas bristande kunskap, oftast utan förberedelser, debatt eller kompletterande diskussion.

På samma sätt erbjuds skolan studiebesök på rörelsens anläggningar. Praktikplatser för elever förmedlas till exempelvis Hare Krishnas vegetariska restauranger. Skolan måste vara medveten om att dessa kontakter används av rörelsen för att värva nya medlemmar.

Stödföreningarna och stödpersoner inom Svenska kyrkan anser att information om värvningsteknik och manipulativa inslag i de auktoritära gruppernas verksamhet skall förmedlas i skolans undervisning.

Informationen skall knytas till ämnet samhällskunskap, inte till religionsundervisningen.

Flertalet intervjuade framhåller att det krävs betydligt bättre tillsyn från Skolverkets sida av de fristående skolor som finns inom de religiösa rörelserna. De menar att det krävs en översyn av tillsynsreglerna och att man inför oanmälda inspektioner i friskolorna. Man anser bl.a. att det är uppenbart att skolor och hemundervisning inte följer skolplanen, exempelvis vad det gäller uppgiften demokratisk fostran och undervisning i ämnena samhällskunskap och religionskunskap.

Utredningen har vävt in dessa synpunkter i sina ställningstaganden om krisstöd, vilket framgår av förslaget om inrättandet av ett kunskapscenter.

I övrigt när det gäller barns situation i de nyandliga rörelserna hänvisas till kap. 5 samt vad gäller de fristående skolorna till kap. 6.

Stödföreningarnas arbete

Som framgår av tidigare avsnitt är det vanligt att många vårdgivare hänvisar till FRI. De bedömer möjligheten att träffa andra individer eller en stödgrupp av personer med liknande erfarenheter som en viktig, ibland avgörande del av rehabiliteringen för människor som farit illa inom en auktoritär grupp.

FRI:s verksamhet bygger dock helt och hållet på ideella insatser och har inga bidrag eller anslag, sånär som ett produktionsbidrag för framställning av studiematerial. Medlemsavgifter och intäkter från informations- och studiematerial bekostar utgifter för lokalhyra, framställning av informationsmaterial, porto, etc. Allt arbete är obetalt.

FRI uppger att de skulle behöva minst en anställd, med egen erfarenhet av religiösa rörelser, på kansliet som bl.a. skulle bemanna hjälptelefon och ansvara för information. Det skulle också innebära att stödföreningarna aktivt skulle kunna informera om att de existerar som hjälpmöjlighet. De har även behov av ekonomiskt stöd för att genomföra denna information.

Trycket är stort på föreningen från avhoppare. Det de upplever som tyngst är det ansvar de ofrånkomligen får för människor som befinner sig i kris. Situationen har både en praktisk och psykologisk sida. Även privattelefonen kan tendera att bli en jourlinje. Det förekommer att medlemmar i föreningarna i perioder upplåter sina hem för personer med mer eller mindre svår ångest. Det gäller såväl avhoppare som anhöriga.

FRI anser att ett stort ansvar ligger på ideella krafter och att samhället måste avlasta stödföreningarna och ta huvudansvaret för behandling av de skador som uppstått.

Stöd och behandling

De personer som intervjuats för utredningen är i stort eniga om vilka resurser som saknas i samhället för att möta problemen.

Deras förslag innebär att några sjukhus i landet med psykiatrisk klinik får den kunskap som krävs för att rehabilitera människor med symtom från upplevelser i auktoritära grupper. Dels finns behov av akut omhändertagande, t.ex. mer långsiktig rehabilitering.

Ett förslag som förts fram är instiftande av "säkra" vårdavdelningar för avhoppare från de aktuella rörelserna. Det innebär avdelningar där personalens lojaliteter och trosuppfattning är kontrollerad, med hänsyn till patienternas specifika problem.

Stödföreningarna föreslår att ett rehabiliteringshem öppnas, där man erbjuder terapi och stödgrupper, bland annat. Här skulle även möjligheten att förmedla utbildning i form av intensivkurser för personal finnas. En förebild man för fram för rehabiliteringen är Wellspring Retreat and Resource Center i Ohio, USA.

Den verksamhet som pekas ut av präster och diakoner i såväl Svenska kyrkan som frikyrkorna som möjlig grund för att utveckla ett svenskt resurscentrum, är förbundet S:t Lukas. Även företrädare för S:t Lukas framför att förbundet har kompetens och lämpliga förutsättningar för att bli ett centrum för sådan verksamhet.

Korta kurser och seminarier att anmäla sig till efter behov efterlyses av många som utredningen intervjuat. Detta vore en lämplig uppgift för ett centralt resurscentrum som innehar samlad kompetens på detta område.

Anhörigas behov måste uppmärksammas. I deras fall är det ofta fråga om att närstående är kvar i rörelsen. Men de kan även behöva stöd efter att familjemedlemmen hoppat av, för att bygga upp kontakt och ömsesidigt förtroende igen och för att bearbeta de upplevelser som de har haft. Anhöriga kan vara i behov av såväl hjälp av psykolog som det stöd en självhjälpsgrupp kan ge, där deltagarna delar varandras erfarenhet.

Det kan handla om att hitta ett rimligt och realistiskt förhållningssätt till rörelsen för att inte helt förlora kontakten med familjemedlemmen och att lära sig möjliga konstruktiva sätt att umgås med sin familjemedlem utan att själv provocera eller bli utnyttjad eller bortstött.

Ibland kan det gälla att bearbeta separationen och förlusten av en anhörig.

4.5 Undersökning inom psykiatri och socialtjänst angående omfattning och behov för personer som lämnat nyandliga rörelser

Ambitionen med undersökningarna inom psykiatri och socialtjänst var att finna indikationer på problemets omfattning och att få en bild av kunskaper, kompetens, kliniska tillämpningar respektive socialt arbete, nuvarande och behövliga resurser samt modeller för bättre utbildning och krisstöd åt avhoppare.

Indikationer har kommit fram men kvantifieringarna är osäkra. Denna rapport redovisar resultaten.

Knappt 300 avhoppare i psykisk eller social kris under en femårsperiod redovisas i undersökningarna, en enkät- och en intervjuundersökning.

Nyandliga rörelser och avhopparproblematik blir i undersökningarna sedda från ett offer- och skadeperspektiv och ger en sammantaget svart bild av nyandliga rörelsers verksamhet vad gäller metoder, inre arbetssätt och psykiska samt sociala konsekvenser för avhoppare. Det kan bildligt jämföras med att placera en kamera vid utgången till ett stängt hus och inte ta bilder i landskapet utanför, vid ingången eller inuti det mystiskt stängda huset. Bilder tas från utgången av dem som är i kris. Den verklighet som skildras är sann men täcker inte helheten och hela det spektrum som utgör verkligheten, sådan den är möjlig att beskriva med exempelvis vetenskapligt sociologiska eller teologiska instrument. Bilden är också problemorienterad, vilket utesluter alla de människor som aldrig får problem med sin församlingstillhörighet.

Att påtala faktiska skador hos grupper och individer av en viss verksamhet innebär förvisso kritik av de verksamheter som producerar skadorna. Men det är inte ett angrepp på trosuppfattningar eller religionsfrihet.

Samhällets offentliga vård och stöd inom psykiatri och socialtjänst är inte tillräckligt rustade för att möta utträdares själsliga nöd, deras existentiella problematik och ofta långvariga behov av specifik behandling och stöd. Frivilligorganisationer, präster/teologer, kunskaps- och stödjande nätverk är exempel på resurser som finns i dag och som i bättre organisatorisk samverkan skulle kunna tillföra väsentlig förstärkning till den offentliga vårdapparaten. En förbättrad utbildning,

vidareutbildning och fortbildning om rörelserna, respektive krisstöd åt utträdare efterlyses av en stor majoritet av de personalgrupper undersökningarna kommit i kontakt med.

Barn och ungdom ägnas särskild uppmärksamhet i rapporten. Skadorna är djupare och mera svårbehandlade jämfört med vuxna. Övergrepp och misshandel rapporteras av socialtjänsten, som enligt Lag om Vård av Unga (LVU) under en femårsperiod omhändertagit ett femtontal barn med bakgrund i nyandlig rörelse. De fall som redovisas speglar oacceptabla metoder inom rörelsen.

Särskilda svårigheter uppstår i mötet med patient/avhoppare när personal i offentlig tjänst själva är medlemmar eller har starkt engagemang i en nyandlig rörelse. Arbetsgivare inom hälso- och sjukvård har i något fall tvingats inskrida med omplacering till skydd för ineliggande patienter eller för patienter i öppenvård. Problemet finns därutöver inom socialtjänst, skola och förskola enligt intervjupersoners redogörelser. Frågan är känslig och balansgången delikat mellan religionsfrihet, arbetsrätt, vårdansvar och integritetsskydd åt båda håll. Ingen vägledning finns på området, vilket efterlyses av berörda arbetsgivare.

Givet ett mörkertal och förmodad underrapportering är det reella antalet troligen större än de redovisade 300 personerna. En skattning kan hamna på minst 300, ej över ettusen personer under fem år. Utöver utträdarna som redovisats i undersökningarna tillkommer anhöriga som också kan tänkas ha hjälpbehov.

Nyrekrytering och genomströmning av medlemmar i nyandliga rörelser har ej studerats i denna undersökning, ej heller de avhoppare i kris som inte sökt hjälp.

Kommuner, landsting, skolhälsovård med flera offentliga vårdgivare har inventerats. Metoden är att med valda delar bland dessa vårdgivare skapa en bild av problemets omfattning, behov av resurser, utbildningsbehov och annat som kan vara relevant för utredningen.

Mot bakgrund av fåtals- och mörkertalsproblematik har en initialstudie i två delar genomförts, dels en riktad, explorativ intervjuundersökning och dels, i samarbete med Landstingsförbundet, en enkät till landstingens och medlemskommunernas kontaktpersoner i psykiatri.

4.5.1 Utgångspunkter

I det följande ges indikationer på problemets omfattning, hälso- och sjukvårdens resurser och kompetens inom psykiatri och socialtjänsten, stickprovsvis berörs även studenthälsan och skolhälsovården, utbildningsbehov och på behov av särskilda resurser och stöd.

Det är inte en fullständig av kartläggning på angivna områden men bör kunna utgöra grund för fortsatt resonemang.

Få fall, många berörda

Antalet utträdare med psykiska kristillstånd och behandlingsbehov är relativt litet, det handlar om några hundratal under en femårsperiod.

Frågan om problemets omfattning kan betraktas ur fler perspektiv än det kvantitativa.

Få fall bör inte automatiskt tolkas som att problemets omfattning är liten. Runt en enskild eller en familj i kris finns många människor som berörs; anhöriga och behandlare från flera huvudmän. Insatserna binder alltså många resurser och är därför mer omfattande än de i förstone kan förefalla.

Omfattningen kan betraktas även ur ett renodlat kvalitativt perspektiv. Hur ser t.ex. livskvaliteten ut för den berörda personen? För de anhöriga? Det individuella lidandet är svårt att mäta och särskilt för dem som står utan familjeband och socialt kontaktnät och som av skilda skäl inte söker professionell hjälp. Man kan på goda grunder anta att de utsätts för ett stort lidande i ensamhet. Obehandlade krisreaktioner kan innebära att problemet även kan gå på djupet och kanske ge sig till känna i ett senare skede, utlöst av andra faktorer.

I bedömningen av problemets omfattning kan även samhällsekonomiska effekter vägas in. Hälso- och sjukvårdens samt socialtjänstens resurser kopplas in och rehabiliteringsprocessen blir i många fall långvarig. Sjukvårdande behandling och socialt stöd skapar kostnader i försäkringssystemen. Sjukskrivning och bortavaro från arbetsmarknaden orsakar kostnader, utöver dem i försäkringssystemen, i form av kostnader för produktionsbortfall.

Målgrupper och mörkertal

De fall som redovisats från psykiatri och socialtjänst kan grupperas både som individer, som familjer eller som anhöriga till en utträdare. De flesta av utträdarna har inget stödbehov, utan klarar övergången utan synbara konflikter. Bland dem som behöver hjälp, kan man sche-

matiskt säga, att vissa av dem söker hjälp och får vad de eftersöker. Andra får inte adekvata insatser, eftersom kunskap och resurser saknas. Några kan förmodas få ett mindre bra stöd eller ett inadekvat bemötande. För båda dessa senare grupper kan man förmoda att obearbetade upplevelser leder till ett kvarvarande krisstillstånd.

Det finns ett flöde av individer som ansluter sig till nyandlig rörelse, tillhör och/eller varit medlem inom sådan, under kortare eller längre tid, och sedan fattar beslut om att lämna denna.

Här har inte flödet fokuserats utan enbart utträdare som sökt vård och stöd. Mörkertalen är svårbemästrade, särskilt beträffande dem som behöver, men inte söker hjälp. Fortsatta studier borde kunna kartlägga behoven också på individnivå.

4.5.2 Metoder och svarsfrekvens

Det faktum att det redovisas få fall i riket per år medför vissa metodproblem. Enkelt uttryckt handlar det om att finna träffsäkerhet och representativitet i datainsamlingen, att nå de läkare, psykologer, kuratorer och socialsekreterare vilka givit vård eller stöd åt individer som lämnat nyandlig rörelse.

En rikstäckande enkät till landstingsenheter inom psykiatrin samt en intervjuundersökning, där urvalet av intervjupersoner bl.a. grundats på specialistkompetens, har genomförts.

Hälso- och sjukvårdsenheter har inskränkts till psykiatrin i öppen- respektive slutenvård hos sjukvårdshuvudmännens offentliga utbud (ett undantag är en privatpraktiserande psykiater). Socialtjänsten täcks in i tre utvalda primärkommuner. Båda verksamheterna representeras därutöver på central nivå av chefstjänstemän och experter.

Intervjuundersökningen har genomförts bland ett urval om 22 professionella personer inom psykiatri och socialtjänst. Landstingsförbundet har förmedlat en enkät till landstingens och medlemskommunernas sammanlagt 26 kontaktpersoner i psykiatri.

Enkätundersökningen 1997

Tre huvudfrågor ställs i enkäten, nämligen kunskap/kännedom om utträdare med psykiska problem, nuvarande respektive behövda resurser. Preciseringar finns inom huvudfrågorna, t. ex. diagnos, behandling, samband med nyandlig rörelse och kompetensaspekter.

Enkäterna tillställdes kontaktpersonerna, som i sin tur ombads förmedla dem till de olika enheterna i den psykiatriska vården. Enkäten

förutsattes ge en bild av patientförekomst med den speciella bakgrunden i nya religiösa rörelser.

De båda nya regionerna, Skåne och Västra Götaland, har lämnats därhän i sammanhanget, dvs. enkäterna har tillställts de tidigare 23 landstingen och de tre medlemskommunerna.

Landstingen som besvarat enkäten fördelar sig geografiskt väl över riket och innehåller såväl befolkningstäta län som glesbygd.

12 av 19 landsting har erhållit svar på enkäten från verksamheter lokalt i respektive län och dessa har bifogats svaret till Landstingsförbundet. I materialet ingår såväl vuxenpsykiatrin som barn- och ungdomspsykiatrin (BUP). Därmed uppgår det totala antalet enkätsvar till 62 stycken. Detta bedöms som tillräckligt för ändamålet.

Några chefer inom psykiatrin har dessutom tagit upp frågorna vid klinikchefsmöten och motsvarande, varvid en sammanfattning gjorts av rundfrågningen på mötet. Respektive sjukvårdsområde i Stockholms läns landsting har fått enkäten och förfrågningar har gjorts inom sjukvårdsområdena till de psykiatriska verksamheterna. Uppskattningsvis har ett 80-tal befattningshavare varit medverkande bakom de 62 enkätsvaren. Drygt tre fjärdedelar är läkare inom psykiatrin, resterande andel är förvaltnings- respektive klinikchefer.

Svarsfrekvensen är 73 procent och enkätsvaren är representativa för sjukvårdshuvudmännen på den regionala nivån som kontaktpersonerna företräder.

Reservation finns för de tal som redovisas; alla berörda kliniker och mottagningar har inte nåtts. Det finns vidare mörkertal inom psykiatrin. Som indikation ger enkäten en acceptabel om än inte fullständig bild över riket och kan tjäna som underlag för vidare överväganden.

Intervjuundersökningen 1997

Intervjuundersökningen riktades till personer med god kännedom om, och i de flesta fall egen erfarenhet av, behandlings- och stödåtgärder samt till centralt placerade experter. Tre orter valdes ut, nämligen Stockholm, Uppsala och Vänersborg. Undersökningen förutsattes i första hand ge kvalitativa data och information om lämpliga ingångar till hälso- och sjukvården för fortsatta, fördjupade studier. Den är inte riksrepresentativ men ger en hygglig indikation och kvalitativa data från psykiatrin och socialtjänsten.

Intervjuerna inriktades på frågor gällande kunskap om avhoppare och krisstöd för denna grupp, vilken diagnos som ställts på dem, vilken behandling de fått samt fördelningen mellan antalet barn och vuxna som sökt hjälp. Vidare efterfrågades befintliga och önskvärda resurser i

verksamheterna för människor med denna typ av problem, vilka kunskaper och kompetens som finns inom professionerna och vad som saknas. Frågor ställdes också om det finns behov av vård och stöd hos avhopparna som nu inte tillgodoses samt eventuella myndighets- eller övriga synpunkter.

Inom varje tema fanns preciseringar, t.ex. diagnos och behandling. Namnet på de nyandliga rörelser från vilka de krisdrabbade patienterna/klienterna hade utträtt angavs så långt möjligt. Resurs- och kompetensfrågan återkom i ett framtidsperspektiv under temat önskvärda resurser.

De 22 intervjupersonerna är verksamma som psykiatrer, psykologer, socionomer, jurister och centrala befattningshavare/expertter.

Intervjupersonernas (ip) fördelning över verksamhetsområden

<i>verksamhetsområde</i>	<i>antal ip</i>
psykiatri	6
socialtjänst	4
central befattn./experter	5
juridik	2
skol- och studenthälsovård	5

Intervjuerna har genomförts under november och december 1997 som personliga intervjuer på respektive arbetsplats. Undantag är tre intervjuer, som gjorts per telefon.

Objektivitet, polarisering, värderingar

Problematiken med utträdare ur nyandliga rörelser i Sverige är endast punktvis undersökt och överblick saknas.

Intervjuundersökningen och enkätundersökningen har lagts upp och redovisats så resultaten av de båda undersökningarna skall kunna läggas samman till en helhetsbild.

Professionellt grundade synpunkter från personer i vård eller socialt arbete, t.ex. orsakssamband med vistelse och trosutövning i nyandliga rörelser, har återgivits och kommenterats. Utöver professionella kunskaper och erfarenheter finns bland intervjupersonerna en naturlig patient/klientorientering; professionens uppgift är att vårda, stödja och hjälpa skadade personer.

Intervjupersonerna har också utvecklat synpunkter på förebyggande insatser och förslag till förbättringar av kunskaper, vård och stöd, varför deras värderingar finns med i materialet.

4.5.3 Hälso- och sjukvård/psykiatri. Resultat av undersökningarna

Enkätundersökningen

Enkätmaterialet visar, under femårsperioden 1992-1997, 84 patienter som utträtt ur nyandlig rörelse, 75 från den öppna och 9 från den slutna psykiatriska vården. Dessa patienter har hamnat i allvarlig psykisk kris efter utträdet och behandlats.

19 av 26 landsting och medlemskommuner har besvarat enkäten. Ansamlingar av fall inom psykiatrisk öppen- och slutenvård, med tio patienter eller fler, finns i följande landsting:

Stockholm, Kristianstad och Västernorrland. Den största rapporterade koncentrationen av patienter finns i Ängelholm inom landstinget i Kristianstads län med 25 fall på fem år inom öppenvården.

Mellan fem och tio patienter rapporteras från landstingen i Sörmland, Kronoberg, Älvsborg, Malmöhus, Uppsala och Gävleborg.

Högst fyra fall har noterats i Örebro-, Jönköping- och Bohuslans-tingen, övriga sju anger noll patienter.

Intervjuundersökningen

87 patienter finns eller har funnits inom psykiatri den senaste femårsperioden i Stockholm, Uppsala och Vänersborg. Av fall som relaterats av centrala experter, 40 stycken, har majoriteten behandlats också inom psykiatri. Totalt återges 208 patienter/klienter inom psykiatri och socialtjänsten, varav 19 procent är barn och ungdom.

Symtom och diagnoser

Symptom och diagnoser sammanhänger med former för trosutövningen och vistelsen i den nyandliga rörelse ur vilken patienten utträtt, enligt cirka en tredjedel av dem som svarat. 12 (av 62) svaranden i enkäten namnger de rörelser som patienterna lämnat. Även i övriga svar framgår indirekt sambandet, vilket dock inte kopplas lika tydligt mellan vistelsen i rörelsen, utträdet och symtombilden. Det finns heller inte rutin bland psykiatrerna att ställa diagnoser på sambandet med någon

form av psykisk påverkan och medlemskap i nyandlig rörelse. I enstaka fall har patienten haft en disposition för psykisk labilitet eller manifest sjukdom före inträdet i rörelsen.

Diagnoserna i enkätsvaren omfattar bl.a. personlighetsstörning, suicidbenägenhet, ångest, skuldkomplex, psykoser eller psykosliknande tillstånd, känslomässiga och sociala störningar.

I intervjumaterialet återfinns samma diagnoser men även posttraumatiskt stressyndrom, traumatisk respektive existentiell kris, tvångstankar och förvirringstillstånd.

Diagnoserna som anges stämmer väl överens med andra undersökningar och rapporter på området.

Psykiatrisk diagnostik måste dock tillämpas med stor försiktighet, framhåller en av psykiatrikerna. Två av experterna och några av läkarna påpekar att rörelsernas symbolfyllda språk kan få till följd att en avhoppare tolkas som förvirrad då detta symbolspråk används. Vad som behövs i de första mötena med vårdapparaten är en extra kompetens, en tolk, som förmår att översätta språket och helst relatera till teologisk kunskap. Förvirringstillstånd och psykosliknande tillstånd kan exempelvis i en del fall återspegla den lämnade "sektmiljöns" inre logik och språkliga verktyg, men tolkas inte adekvat i kulturkrocken med samhället utanför.

Behandling

Det tycks finnas två huvudfaser i en utträdares kris. Dels den första, ibland kraftfulla, akuta krisen som kräver sin speciella behandling, dels den därefter följande, mera långvariga återhämtnings- och nyuppbygg-nadsfasen, som ställer krav på kontinuerlig behandling eller stöd från vården. Detta är naturligtvis grovt schematiskt, men sammanfattar vad specialistläkare framhållit. Med nyuppbyggnad menas inte bara att bearbeta krisen och upplevelserna bakom. Många av patienterna uppvisar en förlorad identitet eller en i rörelsen påbjuden identitet och behöver hjälp att orientera sig tillbaka till livet före medlemskapet.

Patienterna har fått samtalsbehandling i olika former; psykoterapi i några fall, psykofarmaka i kombination med andra insatser och stöd från, utöver psykiatrin, socialtjänsten, Svenska kyrkans kurativa verksamhet och frivilligorganisationer på området som FRI och SESAM. Svarandena framhåller värdet av möten med andra avhoppare i ett erfarenhetsutbyte.

I 9 fall har patienten behövt slutenvård under en period.

Flera psykiatriker strävar efter familjeterapi, eftersom avhopparen oftast har en familj som är djupt involverad i konsekvenserna av det

tidigare medlemskapet och det aktuella avhoppet. I fall där delar av eller hela familjen är kvar i rörelsen uppstår ofta pålagringar av den ursprungliga krisen hos avhopparen, som drabbas av dubbla separationer.

Både intervju- och enkätundersökningen ger samma bild beträffande behandling. Samtalsterapi dominerar. En majoritet i intervjuundersökningen anser att det är en allvarlig brist att specialistkompetens, från olika men samverkande discipliner, inte finns att tillgå för de drabbade. Ett antal psykiatriker har dock hävdade att nuvarande resurser med exempelvis kristeam och behandlingsresurser i övrigt är tillfyllest för krisdrabbade personer från nyandliga rörelser.

De flesta av intervjupersonerna hävdar att avhopparna är en särskild grupp beträffande problematik och symtom samt att speciellt utformad behandling är påkallad.

Studenthälsovården och skolhälsovården kommer exklusivt i kontakt med unga personer. I intervjuundersökningen gjordes ett stickprov i Stockholm.

Skolhälsovården har inte haft mer än något enstaka fall med avhoppare. På några skolor har man kännedom om sammanlagt ett tiotal ungdomar i lägre tonåren vilka genom sina familjer är medlemmar i nyandliga rörelser. Ungdomarna har svårigheter i skolan, främst vad gäller socialt samspel. Kontakten i sig med de berörda ungdomarna är värdefull och ömtålig.

En av skolkuratorerna berättar om en elev i gymnasiet som befinner sig i kris och djup ambivalens inför ett avhopp. Eleven träffar en hjärtevän på gymnasiet i smyg, eftersom rörelsen inte tillåter "fria" förbindelser.

Handledning och goda råd efterlyses av kuratorn. Beträffande önskvärda resurser för att bättre klara krisdrabbade avhoppare efterlyser kuratorn jourtelefon och kontaktnät.

Skolläkarföreningen inom Svenska Läkarförbundet gjorde en rundfrågning vid sitt styrelsemöte i januari -98. Ingen i styrelsen kände till något fall med avhoppare inom skolhälsovården.

Studenthälsovården i Stockholm har högst en avhoppare i kris per år (av cirka 3 000 besök årligen). Tre studenter i allvarlig psykisk kris, med koppling till nyandlig rörelse, har förekommit de senaste fem åren.

Mottagningarna i Stockholm och Uppsala kan lyssna på dem som kommer, bedöma allvarlighetsgraden i ett kristillstånd, ge stöd och vid behov remittera till psykiatrin.

Studenthälsan har en viktig uppgift för tidig upptäckt av avhoppare i kris. Man efterlyser möjlighet till korttidsinläggning inom den öppna psykiatrin. Mer kunskaper om nyandliga rörelser och metoder för krisstöd samt en handbok i ämnet ingår bland önskvärda resurser.

Resurser i dag

Resurserna som står till buds är i de flesta fall psykiatrins gängse behandlingar för patienter i allvarlig kris och med psykiska symptom. De resurser som sätts in och eventuellt mobiliseras utanför psykiatrin beror på vilken kompetens och vilket synsätt läkaren och annan vårdpersonal har.

Få psykiatriker har behandlingserfarenhet av utträdare i kris, vilket framkommer i intervjuerna. Generellt finns ett mörkertal inom psykiatrin. Ibland missar man signalerna om att det kan finnas en speciell bakgrund till den psykiska krisen.

Majoriteten av de intervjuade har genom egen klinisk erfarenhet med tiden tillägnat sig kunskaper och nya erfarenheter som ger bättre förutsättningar för adekvat bemötande och behandling av de avhoppare som söker hjälp – något som också minskar risken för att missa "sektbakgrund" hos den drabbade.

Några av de mest erfarna psykiatrikerna samarbetar med extern expertis, exempelvis teologer men också frivilligorganisationer.

Psykiatrins resurser för avhoppare i kris bedöms i intervjusvaren av en stor majoritet som generellt otillräckliga. Nyanseringar finns, exempelvis att resurserna "ibland är tillräckliga i samarbete med extern expertis".

I *enkätsvaren* nämner ett landsting att man har hyggliga resurser för den speciella gruppen eftersom man vidareremitterar till psykiater och psykolog med specialistkunskap i ämnet. Man anser i de flesta landsting att resurser och beredskap för avhoppare i psykisk kris finns inom psykiatrin, i några av dem anges att specialiserad krisbehandling inte behövs. Trots detta anger man önskvärda resurser som går utöver den nu tillgängliga arsenalen.

4.5.4 Socialtjänst. Resultat

Hur många?

81 klienter nämns och skildras översiktligt av intervjupersonerna inom socialtjänsten. Av 40 relaterade barn och ungdomar i intervjumaterialet (av totalt 208) har majoriteten kommit i kontakt med socialtjänsten som tillsynsärenden och/eller åtgärdsärenden inom ramen för Lagen om Vård av Unga (LVU).

Stöd och behandling samt åtgärder

Socialtjänsten på lokal nivå, socialkontoret eller den enskilde fältarbetaren/socialsekreteraren har visat sig vara en primärkontakt för avhopparen i många av de fall som även behandlas inom psykiatrin. Samarbetet med psykiatrin är generellt kanske inte så välutvecklat som det visat sig vara på undersökningsorterna. Orterna har delvis valts där det finns flera, större nya religiösa rörelser etablerade. Relativt sett många fall med avhoppare i kris har tvingat socialarbetare att skaffa sig nya kunskaper, ställa de rätta frågorna om klientens bakgrund, finna nya rutiner, däribland ett närmare samarbete med psykiatrin och annan extern kompetens såsom juridisk samt teologisk expertis.

Socialarbetarna i intervjuundersökningen framhåller att utöver samtalsbehandling och familjeterapi arbetar man med lokalt nätverksbygge till stöd åt avhopparen. Det handlar om att upprätta (eller upprätthålla) ett kontinuerligt samarbete med psykiatrin, att knyta kontakter med frivilligorganisationer som FRI och SESAM, att engagera präster i Svenska kyrkan och att, om möjligt, vid behov konsultera de fåtaliga experterna på området.

Samtalsbehandling, familjeterapi och insats av stödperson, någon att ringa till då det krisar, är de mest frekventa behandlingarna och stöden från socialtjänsten. Tvångsomhändertagande av barn enligt LVU har tillämpats för 12 barn. (Barn och ungdom beskrivs i kap.5)

Socialtjänstens intervjupersoner bedömer nuvarande resurser som otillräckliga. Väl utarbetade förslag om bättre metoder att möta utträdare i kris efterfrågas.

4.5.5 Gemensamma resultat från de båda undersökningarna

Samband mellan psykisk kris och nyandlig rörelse

Samband mellan avhopparens psykiska kris och den nyandliga rörelsen konstateras bakom ett stort antal av de diagnostiserade personerna. Det finns anledning att notera att nedan nämnda grupper endast är en redovisning av vad uppgiftslämnarna angivit. De skall alltså inte ses som något annat än vilka nyandliga rörelser som – i fallande skala – uppgiftslämnarna träffat på.

*Summering från enkät- och intervjuundersökning, totalt 67 personer**Rörelse Antal omnämmanden*

Livets Ord	12
Jehovas Vittnen	10
Hare Krishna(ISKCON)	8
Scientologerna	7
Finlands förbedjare	4
World Light Center	3
Familjen (Guds Barn)	2
Kristi Församling	2
Sataniströrelsen	2
Moon-rörelsen	2
New Age (ospec.)	2
Twindrörelsen	2
Ananda Marga	1
Plymouthbröderna	1
Rastakultur (ospec.)	1
Bhaghwan	1
häxkult	1
tarókort (ospec.)	1
Nicheren	1
Solsekten	1
Linbusamfundet	1
Mellan himmel och jord	1
Maranata	1

Barn och tonåringar särskilt utsatta

I såväl enkät- som intervjuvaren framstår generellt barns och ungdomars problem (barn som vuxit upp inom nyandlig rörelse och sedan utträtt) som betydligt svårare, psykiska skador som djupare och behandlingar som mera långvariga jämfört med vuxna.

Barn och ungdom som lever inom en rörelsemiljö och som lämnar en sådan uppväxtmiljö, är särskilt utsatta visar svaren.

I en del av fallen sker en brytning i familjen mellan dem som stannar i rörelsen och avhopparen. Svårigheten med dubbel separation, från uppväxtmiljön och från anhöriga som är kvar, blir särskilt tydlig för barn och tonåringar.

Psykiatrikerna framhåller att den andra generationens rörelsemedlemmar (barnen) tagit stor skada av den ofta auktoritära och bestraffande miljön.

Tolv av de relaterade barnen i intervjumaterialet har tvångsomhändertagits enligt LVU under femårsperioden. Tvångsingenripandet från socialtjänsten har skett efter belagda fall av fysisk misshandel, sexuella övergrepp och en för barnens utveckling starkt destruktiv uppväxtmiljö. I några fall har släktingar kunnat engageras, majoriteten har fosterhemsplacerats.

Det finns nästan ingen forskning på andra generationens rörelsebarn i Sverige. En barnpsykiatrisk undersökning har gjorts på tre barn från World Light Center i Småland. Några artiklar har publicerats i fackpress. Utredningen gjordes på BUP i Växjö 1993 av barnpsykiatrikern Stig Östensson. Barnen har tillsammans med sina föräldrar levt i ett destruktivt och slutet system. Föräldrarna har rättat sig efter normer som dikterats av gruppens andliga ledare. Denna har utsatt barnen för psykisk bestraffning och kränkande behandling i form av hot, botgöringar, förbud och inkonsekvens i förhållningsregler. Barnen har berövats sin integritet. I samtal med psykolog har de berättat om sin rädsla för ledaren.

Undersökningen överensstämmer väl med vad intervjupersonerna återgav om de nämnda tvångsomhändertagna tolv barnens upplevelser, även om ännu grövre övergrepp tillkom i några av fallen.

I enkätundersökningens material finns 9 tonåringar. Fler nämns, men bara i förbigående, till exempel "några tonåringar har vi tidigare haft kontakt med". Fyra tonåringars situation redovisas tydligt: Två flickor, båda vid behandlingstillfället 14 år, och två 15-åriga pojkar har ådragit sig svåra psykiska skador i respektive rörelse som man lämnat eller hjälpts ut ifrån.

En del klinikchefer tog upp enkätens frågor på klinikchefsmöten och motsvarande. En av dessa rundfrågningar gjordes i december 1997 inom barn- och ungdomspsykiatri i ett av landstingen, varvid följande aktuella fall framkom.

Tonårig pojke som gått med i Hare Krishna.

Tar avstånd från sina föräldrar. Förtvivlan och oro i familjen.

Två minderåriga barn, barnmisshandelsärende, Livets Ord.

Två barn mår dåligt, familjeproblem efter att mamman gått med i Jehovas Vittnen.

Två flickor bröt sig loss från Finlands Förbedjare. Pappan kvar. LVU-ärende.

Ett barn med inlärnings- och koncentrationssvårigheter.

Utredning och behandling väsentligt försvårad på grund av att föräldrarna tillhör Livets Ord.

Tonårsflicka hoppar av Jehovas Vittnen plus ena föräldern. Familje-problem; flickan mår dåligt i samband med att ena föräldern är kvar i Jehovas Vittnen. Ätstörningsproblematik.

Flicka med ätstörning från Livets Ord. Möjlig men ej säker koppling.

Det har inte varit möjligt att följa upp dessa barn och tonåringar ytterligare och för att få en mer fullständig bild. Ett undantag har dock gjorts, nämligen beträffande 8 barn som behandlas i ett landsting inom psykiatrin. Uppföljningen gav följande bild (en del uppgifter har av sekretessskäl måst utgå):

Från gruppen Familjen (före detta Guds Barn) hoppade en familj av. För att undgå återvärvningsförsök, alternativt repressalier, var familjen tvungen att flytta. Barnen har blivit fysiskt misshandlade, "slagna genom Guds hand", sannolikt har incestuösa handlingar förekommit under ledares uppmuntran. Tecken på incest mellan syskon har konstaterats, dock inga "bevis" i strängare bemärkelse. De 8 barnen har inte fått fira jul eller andra högtider, vilket nu orsakar stora svårigheter i den sociala återanpassningen. Konflikter med andra ungdomar i vardagsmiljön är påtagliga. "Klimatet inom rörelsen är fanatiskt och intolerant. Orsakssambandet mellan rörelsen och barnens psykiska och sociala ohälsa är belagt", menar den behandlande läkaren.

Psykiatrins resurser att ge adekvat vård och stöd till samtliga barn är otillräckliga. Behandlande läkare utgår från barnpsykiatrisk kunskap och erfarenhet men frånvaron av specifik kunskap om nyandliga rörelser, avhopparsymtom och krisbehandling i samband därmed upplevs som en brist.

Samma läkare erinrar sig också ett tiotal andra ungdomar som genom sina familjer tillhör Jehovas Vittnen. Ungdomarna mår dåligt. Läkaren eftersträvar att få i gång familjeterapi i dessa fall.

Det finns önskemål om att fler fakta från svenska fall bör presenteras, vilket kräver en särskild barnstudie med uppföljning av enskilda fall och inventering av rapporter och studier som gjorts. Läkaren menar att det finns svenska erfarenheter från många kompetensområden och att dessa borde samlas för att ge en samlad kunskap till alla som stöter på denna typ av problem.

4.5.6 Jämförelse mellan enkät- och intervjuundersökningen

Enkäten redovisar 84 psykiatripatienter över riket och intervjuundersökningen 87 (från tre städer) personer under samma femårsperiod. Det ger anledning att misstänka en faktisk överrepresentation av patienter med aktuell kris på urvalsorterna. Samtidigt kan man anta att det finns en underrapportering från landet i enkäten. Viss dubbelrapportering kan dock förekomma från de tre städerna.

Olikheter finns även i bedömningarna om psykiatrins nuvarande resurser; enkätsvaren är mer positiva till nuvarande resurser.

Mest intressant är den stora samstämmigheten mellan materialen avseende diagnos, behandling, önskvärda resurser, kopplingen mellan psykisk kris och nyandlig rörelse samt erfarenheterna av barn och ungdom.

4.5.7 Önskvärda resurser – intervjupersonernas och enkätbesvararnas uppfattning

I intervju- respektive enkätundersökningen ställdes frågor om vilka resurser, utöver de befintliga, man bedömde skulle behövas för att bättre kunna ge vård och stöd åt utträdare ur nyandliga rörelser (underförstått för att tackla icke tillgodosedda behov hos patienter/klienter) inom psykiatri och socialtjänst. Överensstämmelse mellan undersökningarna finns och därför redovisas här det sammanförda resultatet.

Frågan om behövda resurser i enkätundersökningen har besvarats med synpunkter och förslag även av landsting som rapporterar noll fall. Utbildning och fortbildning dominerar helt. Kunskap efterlyses om aktuella rörelser, deras verksamhet och konsekvenser, medicinskt och samhälleligt. Specialistkunskap behövs om samband mellan psykiska sjukdomstillstånd och kriser för medlemmar i slutna grupper.

Möjligheter att remittera till specialister på behandling upplevs som en behövd resurs liksom nätverk med externa kunskaps- och informationscentra, inklusive frivilligorganisationerna.

Bättre samordning framhålls, det gäller samordning av psykiatrins resurser med socialtjänst, teologisk expertis och – vilket nämns mycket frekvent – frivilligorganisationerna som stöder avhoppare.

I svaren från intervjuundersökningen finns ett antal genomgående temata och konkreta förslag. Förslagen är mer utvecklade än enkätens men ligger inom samma område. De mest förekommande är:

- central resurs, kunskapscentrum forskning, information och dokumentation, korttidsbehandling, rådgivning, samarbeten
- regional resurs team, expertpanel, samordnare
- nätverk centralt nätverkskansli, samordna den kompetens som finns
- utbildning läkare, MVC-BVC-personal, förskolepersonal, gymnasieskolan, högskolan

Det finns en professionellt förankrad bedömning att:

- det i dag finns behov som inte tillgodoses av vården hos berörda patienter/klienter och icke helt adekvata resurser inom psykiatri och socialtjänst,
- ett antal konkreta förslag läggs fram om centrala, regionala och lokala resurs- och utbildningsförstärkningar.

4.5.8 Särskilt problem i offentlig verksamhet med personal som är medlemmar i nyandlig rörelse

Personal som arbetar inom offentlig verksamhet och har en egen tillhörighet till någon nyandlig rörelse har förekommit i psykiatri, skolan och förskolan. Exempel som nämnts är bl.a. läkare, psykolog, skolkurator, förskollärare och personal som arbetar med nattvak på sjukhus.

Problemet i sig är mycket svårlöst och blir än mer känsligt då en arbetsgivare bedömer att åtgärder måste vidtas. Balansgången mellan arbetsrätten, åsikts- och religionsfriheten, läkaretiken och patienternas integritet och huvudmannens vårdansvar är delikat och ingen vägledning eller modell har utarbetats i Sverige.

Intervjupersonerna har för sin del betonat patienternas rätt till trygghet inom vården och arbetsgivarens ansvar beträffande personals lämplighet.

I något enstaka fall inom psykiatri har arbetsgivaren inskridit och omplacerat personal under hänvisning till lämplighetskriteriet. I en region vill eller vågar avhoppare inte anlita de mottagningar eller sjukhus där rörelseansluten personal finns. Dessa patienter har ansett sig tvungna att åka långväga för att uppsöka vård.

En psykiatrichef framhåller att "Det uppstår en oetisk situation när en läkare är medlem i en nyreligiös rörelse eller sekt och skall behandla en avhoppare, och kanske dennes familj, i kris. Arbetsgivaren (klinikchef, förvaltningsledning) kan inte undgå att påta sig ett ansvar i dessa lägen".

Denna typ av konflikt i arbetssituationer, med anställda som tillhör nyandlig rörelse, har påtalats även i undersökningen av kyrkor och föreningar. Bland dessa, liksom från personal inom offentlig sektor, konstateras att riktlinjer på området saknas.

4.6 Krisstöd i offentlig och enskild sektor

Utöver de ovan redovisade undersökningarna har utredningen låtit genomföra en undersökning av befintliga krisstödsresurser vad gäller organisatoriska lösningar och vårdinnehåll. Avsikten med att studera ett antal krismottagningar har dels varit att inventera fältet för att se om också avhoppare från nyandliga rörelser ingår bland de målgrupper de olika verksamheterna arbetar med. Det har också varit ett sätt att få underlag till hur ett specialinriktat krisstöd skulle kunna utformas.

Psykiatriska verksamheter med specialinriktat krisstöd har studerats och därtill några organisatoriska lösningar för specifika målgrupper som psykospatienter, personer som utsatts för traumatiska situationer genom våld och hot, suicidprevention/självordsnära grupper, Centrum för Kriskunskap och Psykiatriska/psykologiska KrisLedningsgrupper (PKL-grupperna).

4.6.1 Avhoppare från nyreligiös rörelse och krisstöd

Krisstöd för avhoppare i psykisk kris finns inte i en specifik organisation. Några enstaka behandlingsenheter och individer har tillägnat sig kompetens på området. Andra individer i psykisk kris däremot har tillgång till stöd och behandling utformad utifrån problemsituation, diagnos och vårdbehov. Några av dessa modeller för vård och stöd har studerats och analyserats i perspektiv av, till viss del, överförbara lösningar och som idéunderlag till ställningstaganden om förbättrat krisstöd för avhoppare från nyreligiös rörelse.

Behoven av stöd och behandling uppenbaras ofta på en psykiatrisk akutmottagning. Individen söker sällan hjälp förrän krisen är ett faktum och situationen ohanterlig. Psykiatrin är därför den instans som har störst erfarenhet av krissyntom hos avhoppare från nyreligiös rörelse.

Kunskaper och erfarenheter finns självfallet även hos frivilligorganisationerna, som arbetar med stöd för avhoppare och deras anhöriga och bland en del teologer som anlitas och i socialtjänsten på några orter. Samordning av dessa och andra kunskapsöar skulle öka effektiviteten i det nuvarande och framtida krisstödet.

Problembild och lösningar för avhoppare i kris från nya religiösa rörelse omfattar emellertid även andra kompetensområden. Utveckling av ett förbättrat krisstöd bör därför komma till stånd såväl inom psykiatrin som utanför i avpsykiatiserande riktning.

Andra kompetensområden utgörs av psykologi, socialt arbete, socionomers arbetsfält, samhällsvetenskap, religionsvetenskap, juridik, stödarbete i frivilligorganisationer, kyrkor och samfund.

Psykiatrin är den instans som har störst erfarenhet av krissyntom hos avhoppare från nya religiösa rörelser.

En modernisering av organisationerna och nyorientering av metoder pågår inom psykiatrin. Forsknings- och utvecklingsarbeten har gett patienter nya möjligheter och mindre stigmatiserande behandlingsalternativ i den öppna psykiatriska vården.

4.6.2 Organisatoriska lösningar

De studerade krisstödsmodellerna har alla en större målgrupp än andelen avhoppare i kris i befolkningen. Över 1 000 hotade eller misshandlade kvinnor sökte hjälp vid Rikskvinnocentrum år 1997, psykopatienterna i Fallskärsprojektet är cirka 250 stycken, brottsoffren är flera tusen varav några hundra behövde professionell hjälp, för att nämna några exempel.

Krisstödsmodellerna karaktäriseras av en central funktion; ledning, samordning, forskning, utbildning och information och ett nät av psykiatriker, psykologer och kuratorer ute i landet, som träder in vid behov. Rikskvinnocentrum i Uppsala och Skandias krismottagning på Sophiahemmet i Stockholm är centrala enheter som inrättat en behandlingsverksamhet. Skandia har ett nätverk med 160 psykologer spridda i riket, vilka träder i funktion då en person som utsatts för våld, hot och trauma i yrkeslivet behöver hjälp, under förutsättning att dennes arbetsgivare har tecknat en särskild försäkring. Trygg Hansa har en liknande modell.

Nätverksstrategin finns således bakom flera av de organisatoriska modellerna. Kontaktpersonerna i nätverken är i regel psykiatrer, psykologer eller kuratorer med andra huvudarbetsuppgifter än det specifika krisstödet.

Centrum i organisationen är oftast en mindre enhet med ett fåtal tjänster, stöd och vård ligger i periferin.

Ett gemensamt drag är också den konsekventa satsningen på utbildning och fortbildning av nätverkens yrkesgrupper för att utveckla kunskap och behandlingsmetoder och för att tillföra ny kunskap.

Frivilligorganisationer finns som samarbetspartners exempelvis i fråga om brottsoffer, nämligen Brottsofferjourernas riksförbund, BOJ, med 105 brottsofferjourer över riket. Beträffande hot och sexualiserat våld mot kvinnor finns 155 kvinnojourer i landet med två riksorganisationer.

Vad lär oss krisstödsmodellerna?

Vårdinnehåll och metoder för krisbearbetning är av givna skäl beroende av vilka organisatoriska lösningar som väljs. Modellerna som beskrivs i det följande levererar inte något färdigt bemötande- eller vårdmönster att överföra till gruppen avhoppare i psykisk kris, men delar i processerna är tillämpbara. Slutsatser kan också dras vad gäller struktur och organisation för att överensstämma med denna grupps vårdbehov.

Varaktigheten och kontinuiteten av krisstödet för den drabbade individen är en gemensam faktor i modellerna, tillämpbar i ett förbättrat krisstöd för avhoppare.

Familjeinriktning är en tillämpning som återfinns i vårdinnehållet i flera av modellerna, också den användbar i behandlingsarbetet för avhoppare. Det kan också gälla gemensamma psykiska och praktiska problem som t.ex. verklighetsuppfattning, identitet, existentiella frågor och sociala frågor, juridik och terapeutiska strategier.

Paralleller kan dras mellan ett tänkt nätverk med förbättrat krisstöd för avhoppare till de refererade modellernas nätverk med beredskap hos professionella behandlare att rycka in vid behov. De yrkesverk-samma i nätverket har andra huvudarbetsuppgifter och systemet är därför inte särskilt kostnadsdrivande.

Vårdinnehåll och tillämpningar kan således i delar vara överförbara men det handlar, som framgår, inte om att lägga ett kalkerblad över modellerna. Den religiösa eller existentiella dimensionen ställer också särskilda krav på tvärvetenskaplig kompetens.

Frivilligorganisationerna FRI, ROS och SESAM, är i någon mån motsvarigheter till nämnda brottsoffer- och kvinnojourer, ehuru mindre i volym. I de refererade modellerna har frivilligorganisationerna en viktig roll i olika strategier.

Förslag till organisation för förbättrat krisstöd

Ett förbättrat krisstöd för avhoppare i psykisk kris bör i sin organisatoriska form kunna betjäna den drabbade personen snabbt och effektivt, vid behov ge adekvat behandling inom psykiatri och socialt stöd i samarbete med socialtjänsten. Kompetens för dialog i existentiella frågor skall kunna anlitas.

Ett kunskapscentrum enligt den modell som skisserats (se kap. 4.2) skulle successivt kunna bygga upp en bred kompetens runt om i landet för stöd och eventuell vård för avhoppare som önskar få professionell hjälp. Befintliga krisstödsresurser inom psykiatri och socialtjänst samt frivilligorganisationer kan med ökade kunskaper om problemområdet bättre bemöta människor som lämnat en nyandlig rörelse.

4.6.3 Undersökta krisstödsresurser

Följande modeller har studerats:

Psykiatriska verksamheter med specialinriktat krisstöd för suicid, våld och trauman i några landsting (särskilda team) samt organisatoriska lösningar för specifika målgrupper, nämligen

- Centrum för kriskunskap i Stockholms läns landsting (prevention, utbildning, forskning/traumatisk kris m.fl. kunskapsområden)
- Fallskärmsprojekt (för förstagångsvårdade patienter med diagnosen psykos i åldern 18-45 år, 19 lokala verksamheter spridda i landet)
- Lokala fallskärmsenheter i Stockholm, Malmö, Göteborg och Skellefteå
- PKL-grupperna med fokus på Stockholms läns landsting (Psykiatriska/psykologiska KrisLedningsgrupper vid större olyckor och katastrofer)
- Rikskvinnocentrum i Uppsala (sexualiserat våld mot kvinnor)
- Kvinnojourerna
- Brottsofferjourerna, Brottsofferjourernas riksförbund, BOJ
- Försäkringsbranschens krisstöd för våld- och hotutsatta inom yrkeslivet
 - a. Skandias modell, krissentrum på Sophiahemmet
 - b. Trygg Hansas motsvarighet.

Vidare har FoU-nätverket inom psykiatri kontaktats vid enheterna i Västerås och Göteborg.

Några huvuddrag i de studerade krisstödsmodellerna;organisation, problemområde, målgruppens omfattning

Stockholms läns landsting, Centrum för Kriskunskap

Organisation

Centrum för Kriskunskap sorterar under Samhällsmedicin inom sjukvårdsorganisationen i Stockholms läns landsting. Man har ett regionalt ansvar som kunskapscentrum för hela Stockholms läns landsting. Enheten bygger vidare på erfarenhet och kunskap från krismottagningen vid Huddinge sjukhus men verksamheten är mer inriktad på prevention, utbildning och forskning. Det övergripande målet är att få till stånd ett förbättrat omhändertagande förmänniskor som utsatts för traumatiserande händelser.

Grundbemanningen är psykiater, psykolog, sjukgymnast och assistent samt tillfälligt anställda för olika projekt. I arbetslaget finns bl.a. personer med psykoterapi- och handledarutbildning, lång klinisk erfarenhet, utbildningsvana och forskarkompetens.

Centrumet verkar inom kunskapsområdena traumatisk kris, sorg, posttraumatiskt stressyndrom (PTSS). Man erbjuder psykologisk och social katastrofberedskap och suicidprevention samt egenreaktioner hos "hjälpare". Psykiatrisk och psykologisk konsultation och psykosomatik, speciellt kroppsliga uttryck för traumatisk stress, är andra arbetsområden.

Information

Centrumet sprider information om krisreaktioner och hur man bäst tar hand om krisdrabbade genom riktade informationsinsatser till primära vårdgivare, politiker och andra beslutsfattare. Via massmedia och särskilda informationsblad förmedlas information även till allmänheten. I ett bibliotek samlas aktuell litteratur inom området traumatisk stress. Förslag ges även till utbildningsmaterial, t.ex. filmer, artiklar och böcker.

Utbildningar

Centrumet genomför egna en- eller flerdagarsutbildningar samt kurser och seminarier inom samtliga kunskapsområden. Särskild tyngd har lagts vid personalstöd vid extrema händelser, t.ex. debriefing (psykologisk genomgång). Vidare deltar Centrum för Kriskunskap i uppläggning av övningar och genomför uppdragsutbildning.

Andra utbildningar som centrumet deltar i är t.ex. läkarutbildning på grund- och specialistnivå, psykoterapi- och kontaktmannautbildningar, sjukgymnastutbildning, vidareutbildningar av olika yrkesgrupper inom hälso- och sjukvården, socialtjänsten, skolan, polisen och brandförsvaret. Personalen arbetar även med konsultationer och handledning.

Forskning och metodutveckling

Centrum för Kriskunskap bedriver forskning med syfte att öka kunskapen om faktorer som påverkar krisförloppet i såväl positiv som negativ riktning. Forskningen är t.ex. inriktad på utveckling av nya metoder för stöd till såväl direkt drabbade som personal. Nya metoder för kunskapsförmedling är ett ytterligare område.

Västerbottens läns landsting, psykiatriska kliniken vid Norrlands Universitetssjukhus, Umeå

Inom psykiatrin är religiös bakgrund hos patienter inte ovanlig. Västerbotten har betecknats som ett "religiöst län".

Psykiatriska kliniken vid Norrlands Universitetssjukhus har inrättat ett antal specialteam för specifika målgrupper.

ASTA är ett *öppenvårdsteam* som arbetar med patienter som utsatts för sexuell traumatisering. Konkret arbetar ASTA-teamet med personer med psykiska problem till följd av sexuella övergrepp i barndom och/eller vuxenålder. Teamet är en del av specialektionen inom psykiatriska kliniken.

Verksamheten startade år 1996 och ambitionen är att ASTA-teamet skall utveckla ett nära samarbete med alla enheter inom psykiatrin.

Målgrupp är företrädesvis kvinnor i ålder 18 år och äldre, tillhörande Umeå sjukvårdsområde.

Personalgruppen består av arbetsterapeut, kurator, psykolog, sjukgymnast, sjuksköterska, överläkare.

Inom psykiatrin vid Norrlands Universitetssjukhus har inrättats en intern s.k. *debriefinggrupp*, avsedd för personal inom vården som råkat ut för traumatiska händelser, dvs. självmord, allvarliga självmordsför-

sök och övriga allvarliga incidenter på avdelning, behandlingscenter/behandlingshem och i öppenvård. Alla akutmottagningar har dessutom beredskap för krisomhändertagande. Debriefinggruppen arbetar även med anhöriga. Personalgruppen består av en koordinator och cirka sju medarbetare, kuratorer, psykologer, skötare.

1996 gjorde debriefinggruppen 11 insatser, 1997 gjordes sju.

Vid posttraumatiska stressyndrom är debriefingmetoden användbar, särskilt i akuta skeden. Snabb insats är viktig.

Ett *flyktingteam* arbetar med flyktingars problem och behov.

TIPS-teamet ingår i "fallskärmsprojektet", inriktat på människor som för första gången insjuknat i psykos. Teamet arbetar med krisperspektiv. Cirka 2 000 vårdande behandlingar har utförts inom TIPS-teamet sedan 1997.

Mobilt team inrättades i april 1998. Ett tidigare jourteam bildade det nya, mobila teamet. Teamet utgör en stödorganisation till akutmottagningen, ett slags "gate-keeper". Målet är att tidigare kunna skriva ut patienter med hjälp av akuta, tidiga insatser.

PKL, Psykiatrisk/psykologisk KrisLedningsgrupp finns också vid Universitetssjukhuset.

Psykiatrin i Skånelänet, Sydvästra delen (Malmö)

Krisstöd är inbyggt i den reguljära verksamheten. Strävan är att så långt möjligt undvika speciallösningar för olika målgrupper. Psykiatrins uppdrag är trefaldigt:

- krisintervention
- behandling
- rehabilitering

Vissa specialresurser finns i Sydvästskåne, exempelvis:

- enhet för posttraumatisk stress
- nattpatrull, den s.k. "röda bilen"

Psykiatriska kliniken, Skellefteå lasarett

I Skellefteå psykiatriska verksamhet finns specialiseringar på vissa målgrupper och behov:

- kvinnoprojekt
- suicidpreventionsgrupp
- missbruksprojekt

Fyra basteam i öppenvård finns inom vuxenpsykiatri och en slutenvårdsavdelning, som fungerar i en slags konsultroll åt öppenvårdsverksamheten.

Ett tidigare jourteam utgör i dag klinikens akutmottagning, integrerad i de fyra basteamen.

Öppenvårdsenheten Klockarberget ingår till del i Fallskärmsprojektet (nyinsjuknade i psykos).

Vid denna enhet finns även en krisbehandlingsenhet för ungdomar 16-25 år, oavsett diagnos. Personalgruppen består av tio anställda. Klockarberget har dygnet-runt-vård.

Det övergripande målet är att undvika långtidssjukdom. Alla involverade måste vara överens om behandlingen. Strategin är lägsta effektiva omhändertagningsnivå.

PKL-grupperna

PKL är en förkortning för Psykologisk/psykiatrisk KatastrofLedningsgrupp.

Stora olyckor och katastrofer ställer speciella krav på hälso- och sjukvården inte bara beträffande medicinska insatser utan också vad gäller den psykologiska och sociala hjälpen. Stockholms läns landsting har genomfört en utbildning för nyckelpersoner från samtliga akutsjukhus i syfte att höja både medvetenhets- och kunskapsnivån. Den riktade sig till de personalgrupper som i händelse av en katastrof har att leda och organisera de psykologiska och sociala insatserna. Utbildningen av ledningsgrupper har visat sig vara en god investering och har gett spridningseffekt via ledningsgruppernas egna utbildningsinsatser.

PKL-grupperna i landstingen

Grupperna finns inrättade i de flesta landsting och håller beredskap för att träda i funktion vid större olyckor och katastrofer. Inom landstingens hälso- och sjukvård finns också centrala medicinska katastrofkommittéer, i vilka oftast en representant från PKL-gruppen ingår.

PKL-gruppen är en ledningsgrupp med medicinsk, social, psykologisk och psykiatrisk samt administrativ kompetens som till sitt förhållande har ett antal resurspersoner.

PKL-grupperna förutsätts etablera samverkan med instanser utanför hälso- och sjukvården, exempelvis kommunala organ.

Socialstyrelsen har utfärdat ett allmänt råd om PKL-gruppens uppgifter (Psykiskt och socialt omhändertagande vid stora olyckor och katastrofer, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:2, reviderad år 1996).

PKL-modellen i Stockholms läns landsting

Organisation

Organisationsmodellen innebär att man på varje akutsjukhus bildar en ledningsgrupp med ansvar för psykologiska och sociala insatser vid större olyckor och katastrofer.

Kompetensen finns utspridd på olika kliniker och organisationer inom sjukhuset och sjukvårdsområdet. För att kunna svara mot de psykologiska hjälpbehoven behövs därför en separat organisation med en egen ledning, vars medlemmar, förutom ledningsvana, måste ha god kunskap i katastrofpsykologi och -psykiatri.

I organisationsförslaget preciserades de uppgifter som bör åvila PKL-grupperna före, under och efter en katastrof. Det innebär att förbereda de hjälpinsatser som kan komma i fråga vid en katastrof, att leda och samordna arbetet då en katastrof inträffar och att följa upp gjorda insatser.

Utbildning

En utbildning i katastrofpsykologi erbjöds berörd personal. Förutsättning var att man ingick i en PKL-grupp på respektive sjukhus. Målet med utbildningen var att låta kursdeltagarna få pröva värdet av och meningsfullheten i organisationen.

Utbildningen innehöll följande huvudmoment:

- normala reaktioner i sorg och kris
- psykiska reaktioner vid extrema livshändelser hos direkt drabbade (vuxna och barn) samt hos sjukvårds- och räddningspersonal
- psykologiska hjälpinsatser som kan aktualiseras vid en katastrof
- organisatoriska aspekter på katastrofarbetet
- praktiska övningsmoment, framför allt i form av ledningsspel och "debriefing"-träning

Genom utbildningen förankrades arbetssätt och organisation. PKL-modellen i Stockholms läns landsting är således numera genomförd.

Organisationen bygger på befintliga resurser

Landstinget har inte anslagit driftsbudget eller inrättat tjänster för PKL-grupperna på akutsjukhusen. Organisationen har i stället upprättats med befintlig personal med andra huvuduppgifter i den ordinarie hälso- och sjukvården. Detta är i sig en förutsättning för att beredskapen fungerar då larmet går.

Utöver en genomtänkt organisationsplan kräver beredskapen en förändringsprocess. Det som tagit resurser i anspråk har varit satsningen på attitydförändring och kunskapsintegrering, bl.a. utbildningen. Som ett slags motor i kunskapsprocessen har varit och är Centrum för Kris-kunskap.

Västmanlands läns landsting

Självmoordsförebyggande projektet i Västerås

Varje år dör i Sverige cirka 1 700 personer till följd av självmord eller självförvållade skador. Siffran för Västmanlands län med 250 000 invånare är cirka 45 självmord per år, varav cirka 20 i Västerås med Surahammar och Hallstahammar. I Sverige är självmord den vanligaste dödsorsaken för personer upp till 65 år. Självmoorden drabbar anhöriga och närstående hårt.

Svenska psykiatriska föreningen har utarbetat kliniska riktlinjer för utredning och behandling, där begreppet självmordsnära används för grupper i riskzonen.

Vid hälso- och sjukvården i Västerås har självmoordsförebyggande arbete bedrivits av en arbetsgrupp inom psykiatrin, VITAE-gruppen. VITAE-gruppen har arbetat i projektform åren 1993 till 1997. Från 1970-talet och framåt finns erfarenheter av självmoordsförebyggande arbete vid hälso- och sjukvården i Västerås. Den självmoordsförebyggande VITAE-gruppen är organisatoriskt knuten till Basenhet Psykiatri i Västerås.

En viktig punkt i VITAE-gruppens arbete i Västerås är utveckling av stödet i hemmiljö och anhörigstöd.

Registrering av genomförda självmoordsförsök och självmord utgör en bas för fortsatt arbete, dvs. datainsamling och kunskapsutveckling.

Även samarbetet med polismyndigheten i Västmanlands län, beträffande självmord, har utvecklats till en länsövergripande rutin i projektarbetet.

Efterlevande till en person som avlidit genom självmord kontaktas och erbjuds stöd.

Rikskvinnocentrum i Uppsala

År 1997 anmäldes mer än 1 600 våldtäkter och nästan 15 000 fall av misshandel mot kvinnor där offret och gärningsmannen var bekanta med varandra. Ett relativt stort mörkertal finns, dvs. ett antal kvinnor anmäler inte förövarna och söker inte hjälp. Antalet patienter på Rikskvinnocentrum ökar årligen, över 1 000 besök noterades år 1997.

Generellt ökar antalet anmälda fall. En faktor är ökad anmälningsbenägenhet, men det kan finnas andra bakomliggande orsaker. Forskning pågår om sambanden.

Verksamheten vid Rikskvinnocentrum består av tre delar; akut omhändertagande, rehabilitering, rådgivning och stöd, utbildning av personal samt forskning. De flesta patienterna kommer från Uppsala och kringliggande län men rådgivningen betjänar hela riket.

Bemanningen är nio anställda (hel- och deltid) plus särskild nattjour och viss tillkommande expertis. Av de nio anställda är två läkare, tre kuratorer, en informatör, två utbildare och en vårdadministratör.

En särskild kvinnlig jourläkarlinje har upprättats som bakjour för den akuta verksamheten. Kvinnliga gynekologer vid Akademiska sjukhuset har fått utbildning genom Rikskvinnocentrums försorg och bemannar jourlinjen en vecka i taget. Fyra vårdplatser på kvinnokliniken finns till Rikskvinnocentrums förfogande för akuta inläggningar av utsatta kvinnor. Där finns alltid särskilt utbildad personal som tar hand om patienterna.

Inrättandet av ett Rikskvinnocentrum har erbjudit den berörda målgruppen en viktig resurs. Det reella behovet av vård och stöd har visat sig efter det att resursen tillkom.

Fallskärmsprojektet

Fallskärmsprojektet är ett flerårigt projekt inom psykiatrin med inriktning på en avgränsad målgrupp, med särskilt uppbyggda enheter/mottagningar och team samt med spridning i riket. Det leds av professor Johan Cullberg, psykolog Sonja Levander och docent Claes-Göran Stefansson. 19 psykiatriska sektorer deltar, vilka omfattar cirka

20 procent av landets befolkning. Omkring 250 förstagångsvårdade psykotiska patienter ingår i projektet.

Projektet finansieras genom Socialstyrelsen och respektive lands-ting. Det pågår från den 1 januari 1996 t.o.m. den 31 december år 2002.

Syftet är såväl vårdutveckling som forskning med inriktning på psykotiska patienter.

Varje fallskärmsenhet ingår i den psykiatriska sektor där enheten är belägen. Den slutenvårdsenhet som ibland måste anlitas finns inom den psykiatriska kliniken.

Personalgruppen består i regel av sjuksköterskor, mentalskötare, psykolog, kurator och läkare. I informationsmaterial från respektive mottagning har mål, metoder och tecken på psykos beskrivits. Detta material vänder sig till patienter, anhöriga och andra som kommer i kontakt med verksamheten.

Enheterna är spridda i riket från Skellefteå i norr till Malmö i söder.

Åtta mottagningar är belägna i Stockholms läns psykiatriska sektorer. Övriga elva mottagningar fördelar sig i landet med en mottagning på respektive ort enligt följande: Skellefteå, Umeå, Sundsvall, Östersund, Västerås, Eskilstuna, Motala, Göteborg, Mark, Västervik och Malmö.

Centralt administreras Fallskärmsprojektet från Enheten för psykosocial forskning och utveckling (CPFU) inom samhällsmedicin i Stockholm, dit också forskningsdelen är förlagd.

Sex behandlingsprinciper tillämpas för klinikerna inom projektet och beskriver vårdinnehållet i stort:

– *Kris- och psykoterapeutisk inriktning*

Patienten och familjen bemöts med inställningen att det finns ett sammanhang mellan livssituationen och psykosreaktionen och patientens egen uppfattning om situationen beaktas. Den personliga sårbarhetens roll, biologiskt och psykologiskt, betonas.

– *Familjeinriktning*

Familjen medverkar så mycket som möjligt och erbjuds stöd. I princip skall kontakt ha etablerats med familjen inom 24 timmar.

– *Kontinuitet och tillgänglighet*

Kontinuitet erbjuds under fem år, organisatoriskt och personellt. Detta innebär att kunskapen om patienten skall finnas i teamet.

– *Lägsta effektiva neuroleptikados*

Vid ångest och oro används i första hand bensodiazepiner. Neuroleptika ges vid besvärande eller långvariga psykotiska symtom i optimalt lägsta dos, helst först efter en till två veckors kontakt.

– *Anpassad dygnet-runt-vård*

En liten enhet som är stimuluslåg, gärna belägen utanför sjukhusområdet, med en hemlik miljö och personlig atmosfär. Sedvanlig slutenvård blir aktuell endast i undantagsfall och kortvarigt.

Fallskärmsprojektets lokala enheter arbetar efter dessa principer men med viss lokal profilering.

Den personliga sårbarhetens roll har även diskuterats i relation till avhoppare från nyreligiös rörelse.

Brottsofferjourerna

Brottsofferjourernas riksförbund, BOJ

I riket finns 105 brottsofferjourer (1998). De är organiserade i Brottsofferjourernas riksförbund. Lokalt och regionalt arbetar brottsofferjourföreningar. En förening kan täcka ett område som exempelvis Nacka, Tyresö och Värmdö kommuner. För den enskilde, liksom för en familj eller ett företag finns stödjande medlemskap med en årsavgift på cirka 100 kronor.

Att bli offer för brott är för många människor en både skrämmande och kränkande upplevelse. Känslan av otrygghet är ofta mycket stark och kan leda till en personlig kris. Det kan gälla inbrott i bostaden likaväl som väskryckning, rån, hot eller misshandel.

BOJ framhåller att det sociala skydds nätet och hjälpsamma människor betyder mycket för brottsoffer. Det är viktigt att brottsoffret får en medmänniska att tala med, någon som har förståelse för den drabbades situation och som kan visa medmänsklig omtanke och hjälpa till med det praktiska.

Kvinno- och mansjourer

155 Kvinnojourer (med egna riksorganisationer) erbjuder stöd, skyddat boende och juridisk rådgivning. Samarbete finns med Rikskvinnocentrum.

En mansjour i Stockholm erbjuder dels män som blivit brottsoffer hjälp, dels hjälp till män, som har misshandlat kvinnor, att bearbeta sina beteenden.

Försäkringsbranschen

Bakgrund och uppbyggnad av krisstöd

Av de större försäkringsbolagen är det Skandia och Trygg Hansa som utvecklat olika former av krisstöd åt försäkringstagare.

I samarbete med Skandia öppnades 1986 landets första Kriscentrum för brottsoffer på Sophiahemmet i Stockholm. Samtidigt hade brottsofferourenna växt fram i landet och ett riksförbund inrättats.

Organisation

Under 1990-talet byggdes en organisation upp inom Skandia för att på försäkringsbasis hantera en stödverksamhet åt brottsoffer och i övrigt åt personer i yrkeslivet som genomgått traumatiska situationer och hamnat i kris.

Ett nätverk med 160 psykologer spridda i riket, från Malmö i söder till Arjeplog i norr, har med Skandia som huvudman byggts upp fram till i dag. Arbetsgivarna tecknar en försäkring hos bolaget (inom ramen för den s.k. Skandia Lifeline), som garanterar korttidsterapi till anställda som råkar i akut psykisk kris, med tio konsultationer hos psykolog vid traumatiska händelser och personliga kriser. Under senare år har dessutom ett tilläggsmoment införts, nämligen rätt till 30 minuters juridisk konsultation. I stället för att betala ut en skadeersättning levereras en tjänst till den försäkrade. Verksamheten leds och samordnas från Kriscentrum på Sophiahemmet.

Försäkringen gäller under den försäkrades arbetstid då någon av följande händelser inträffat:

- rån, hot eller överfall
- brand/explosion/inbrott
- olycksfall
- dödsfall till följd av ovanstående händelser

Den drabbade individen eller arbetsgivaren kan ta den första kontakten med bolaget. I praktiken är det oftast arbetsgivaren som tar den kontakten. Huvudinriktningen är snabba insatser baserade på medmänsklighet och terapeutisk kompetens.

Arbetsgivarens ansvar för anställda i utsatta yrken är reglerat i Arbetskyddsstyrelsens författning AFS 1993:2, "Våld och hot i arbetsmiljön". Den beskrivna försäkringen ger arbetsgivaren möjlighet att leva upp till direktiven.

Utbildning, fortbildning

Nätverket av specialkompetenta psykologer erhåller en utbildningsdag per år, dels för att hålla kunskaper vid liv, dels för att delges ny kunskap och dels för att mötet mellan personerna i nätverket har ett både socialt och professionellt värde. Därutöver anordnas seminarier inom brottsofferrörelsen, som de professionellt verksamma kan delta i.

4.6.4 Analys av krisstödsmodellerna

Likheter-olikheter i problembild

Vårdinnehåll

En del likheter i problembild kan konstateras mellan de undersökta krisstödsmodellernas målgrupper och gruppen avhoppare i kris från nya religiösa rörelser. Som framgått av intervju- och enkätundersökningarna finns återkommande diagnoser och krisbilder bland avhoppare som fått diagnos och behandling, exempelvis störd verklighetsuppfattning, identitetsproblem, posttraumatisk stressreaktion, psykosliknande tillstånd, skuld- och skampålagring.

Psykotiska patienter i Fallskämsprojektet uppvisar vissa likheter i problembild. Enligt en av de behandlande psykiatrerna handlar det om att passera en gräns, "verkligheten". Ibland sker det av yttre (upplevt) tvång, i andra fall som en logisk skyddsreaktion inför en outhärdlig eller starkt hotande situation. Krisstödet består bl.a. av att stödja en återgång till verklighet, vardagsliv och familj och att mobilisera personens egna och familjens resurser i denna process.

Språket hos psykospatienter är ofta annorlunda, symbolbemängt eller förvrängt, samma har noterats för avhoppare från religiös rörelse. I det senare fallet finns i behandlingssituationer behov av "tolk", t.ex. med teologisk kompetens.

De personer som varit utsatta för hot, våld och traumatiska händelser erbjuds att i "debriefing" sätta ord på händelsen och vända tillbaka till sina känslor för att sedan i en rehabiliterande fas gå framåt och in i en normaliserad tillvaro. Vårdinnehållet är i flertalet fall samtalsterapi

med visst tillkommande ytterligare stöd, t.ex. socialt, existentiellt och juridiskt.

Sexualiserat våld mot kvinnor och våldsbrott mot yrkesverksamma (män eller kvinnor) innehåller även fysiska sår, utöver den psykiska och andliga kränkningen, samt en tung juridisk del. Stödet till kvinnor på Rikskvinnocentrum sträcker sig fram under och efter en rättegång.

I dessa krisstödsmodeller finns inget helt bemötande- eller vårdmönster att överföra till gruppen avhoppare i psykisk kris men element i processerna är tillämpbara. Det bör gälla verklighetsuppfattning, identitet, existentiella frågor och sociala frågor, juridik och terapeutiska strategier.

Varaktigheten och kontinuiteten av krisstödet för den drabbade individen är en annan gemensam faktor i modellerna. Det har iakttagits att rehabilitering av avhoppare i kris också fordrar varaktighet och kontinuitet. De refererade modellernas konkreta tillämpning av varaktigt och kontinuerligt stöd är därför intressanta i perspektiv av ett förbättrat krisstöd för avhoppare.

Familjeinriktning är en tillämpning som återfinns i vårdinnehållet i flera av modellerna, t.ex. psykosbehandling, suicidprevention, jourteammens arbete i den psykiatriska öppenvården. Socialtjänsten har sedan länge tillämpat familjeinriktning i sina verksamheter.

Vårdinnehåll och tillämpningar kan i delar vara överförbara men det handlar, som framgår, inte om att lägga ett kalkerblad över modellerna. Olikheterna är också en del i underlaget till förstärkt krisstöd för avopare.

Den största olikheten är, som konstaterats, volymen i fråga om målgrupp och den därav följande dimensioneringen av vård- och stödapparat. En annan olikhet är tydligheten i diagnos eller problembestämmning för de refererade modellernas målgrupper. Misshandel, våld eller suicidförsök är tydligare i sin karaktär och i de diagnoser som ställs; orsak och verkan blir klarare (identifierbar traumatisk händelse) än i fall med avhoppare från nya religiösa rörelser, där kanske inträdet varit frivilligt men konsekvenserna oförutsägbara och processen utdragen. Diagnospanoramata är också brett i de fall som rapporterats, orsak-verkan-bilden otydligare. Problembilden är mer komplex och ställer särskilda krav på tvärvetenskaplig kompetens i behandlingssituation och rehabiliteringsprocess.

Organisation, strategier

De studerade krisstödsmodellerna har alla en större målgrupp än andelen avhoppare i kris i befolkningen. Över 1 000 hotade eller misshand-

lade kvinnor sökte hjälp vid Rikskvinnocentrum år 1997, psykospatienterna i Fallskärmsprojektet är cirka 250 stycken, brottsoffren är flera tusen varav några hundra behövde professionell hjälp, för att nämna några exempel. De Psykiatriska/psykologiska KrisLedningsgrupperna (PKL) för katastrofer är en beredskapsorganisation, som träder i funktion då större olyckor/katastrofer inträffat.

Krisstödsmodellerna karaktäriseras av en central funktion; ledning, samordning, forskning, utbildning och information och ett nätverk i landet. Det kan bestå av psykiatrer, psykologer och kuratorer, som träder in vid behov. Även de landstingsbaserade krisstöden har nätverk och samverkan inom länet. Samverkan har i flera fall upprättats med socialtjänst, polis och kyrkor/samfund (oftast Svenska kyrkan).

Rikskvinnocentrum i Uppsala och Skandias krismottagning på Sophiahemmet i Stockholm är de centrala enheter som inrättat en behandlingsverksamhet, övriga har stöd och behandling vid sina lokala enheter. Skandia har ett nätverk med 160 psykologer spridda i riket, vilka träder i funktion då en person som utsatts för våld, hot och trauma i yrkeslivet behöver hjälp, under förutsättning att dennes arbetsgivare har tecknat en särskild försäkring. TryggHansa har en liknande modell.

Nätverksstrategin finns således bakom de organisatoriska modellerna. Kontaktpersonerna i nätverken är i regel psykiatrer, psykologer eller kuratorer med andra huvudarbetsuppgifter än det specifika krisstödet. PKL-grupperna i landstingen synliggör särskilt tydligt organisationens/nätverkets beredskapskaraktär.

Ett annat gemensamt drag är den konsekventa satsningen på utbildning och fortbildning av nätverkens yrkesgrupper, dels för att utveckla kunskap och behandlingsmetoder, dels för att tillföra ny kunskap. Krisstöds- och traumaforskningen har utvecklats starkt under senare årtionden och området är i dynamisk utveckling.

Centrum i organisationen är oftast en mindre enhet med ett fåtal tjänster, stöd och vård ligger i periferin.

Frivilligorganisationer finns som samarbetspartners exempelvis i fråga om brottsoffer, nämligen Brottsofferjourernas riksförbund, BOJ, med 105 brottsofferjourer över riket. Beträffande hot och sexualiserat våld mot kvinnor finns 155 kvinnojourer i landet med två riksorganisationer. Frivilligorganisationerna, FRI, ROS och SESAM är motsvarigheter, ehuru mindre i volym, för gruppen avhoppare från religiös eller kommersiell rörelse. Frivilligorganisationer kan på basis av kunskapsuppbyggnad och medlemmars/klienters gemensamma erfarenheter vara till stort stöd samt fungera som sluss till mer professionell vård.

4.6.5 Organisation för förbättrat krisstöd

Ett förbättrat krisstöd för avhoppare i psykisk kris skall ge adekvat behandling inom psykiatri och socialt stöd i samarbete med socialtjänst. Kompetens för dialog i existentiella frågor skall kunna anlitas.

Denna delundersökning finner att den föreslagna organisationen, KULT (se kap. 4.2.4) skulle kunna svara mot de behov som finns genom att i sin verksamhet erbjuda ett slags indirekt krisstöd. I kunskapscentrums uppgifter ingår som en väsentlig del att ge utbildning till berörd personal och andra intressegrupper. Successivt kommer därmed en kompetens att byggas upp i landet för stöd och eventuell vård för avhoppare som önskar få professionell hjälp. Stödet kan i princip integreras inom befintliga krisstödsresurser inom psykiatri och socialtjänst.

Praktiskt taget varje intervjuperson i undersökningen om krisstödsmodeller efterlyser ett "kunskapscentrum" i diskussioner om bättre stöd för avhoppare. Även i tidigare enkät- och intervjuundersökning inom hälso- och sjukvård samt socialtjänst var önskemålet om kunskapscentrum högfrekvent.

Samma önskemål har framställts i undersökningen inom kyrkor och organisationer. Intervjupersonerna har pekat på kunskapscentrum med varierande innehåll och förstärkt utbildning på området.

4.7 Hearingar och konferenser

Som ett viktigt led i utredningens kunskapsinhämtande arrangerades endagskonferenser, s.k. hearingar, med ett antal representanter med olika huvudintressen. Dessa hearingar leddes av utredningens ordförande. Kommittéledamöter och kanslipersonal närvarade också vid utfrågningarna, liksom några av de konsulter som anlits av utredningen.

1. Den första hearingen fokuserade på organisationer och personer som anlagt ett kritiskt perspektiv på fenomenet.

Frivilligorganisationerna FRI (Föreningen Rädda Individen) med Harriet Svenhard, Agneta Anderberg och Waldemar Kristiansen som representanter. Marianne Lindblad och Lars Åhlund representerade föreningen ROS (Stödorganisationen Rådgivning om Sekter). Anhörigföreningen SESAM:s synpunkter framfördes av Anne Edelstam och Elisabeth Sahlén. Vidare inbjöds BRIS (Barnens Rätt I Samhället), representerat av Bodil Långberg, S:t Lukasstiftelsen, ett psykoterapiinstitut på kristen grund representerat av Torbjörn Borggård. Från Svenska Psykoanalytiska föreningen kom Gunnel Jacobsson, och från

Svenska Föreningen för Holistisk Psykoterapi och Psykoanalys kom Eva Örner och Anna Kranz. Sveriges Psykologförbund representerades av Örjan Salling. Några privatpersoner, som i olika sammanhang agerat kritiskt i frågor om nyreligiösa rörelser, inbjöds också till denna hearing; Leif Eriksson, jurist med bred erfarenhet av juridisk hjälp till avhoppare och barn, Karl Erik Nylund, präst i Svenska kyrkan, Gudrun och Per Swartling, med anhörigerfarenheter och en undersökning om avhoppare bakom sig. Båda har lång erfarenhet av stödarbete tillsammans med avhoppare. Per Swartling är läkare och anställd vid Socialstyrelsen.

Varje organisation/person fick tillfälle att presentera sig och att föra fram sina viktigaste synpunkter. Vidare ställdes frågan om de närvarandes syn på omfattningen av nya religiösa rörelser och vilka eventuella problem som är förknippade med dem. De närvarande ombads också att ge sin syn på vilka insatser som kan behövas för människor som lämnar nya religiösa rörelser. Frågor om barns situation i olika rörelser ställdes också.

2. Vid en andra hearing inbjöds representanter för forskare inom områdena religionssociologi, religionshistoria, teologi, och religionspsykologi. Ett nätverk av forskare inom området nya religiösa rörelser – FINYAR (Föreningen Forskning och Information om Nya religiösa Rörelser) bildades under 1997. Föreningens ordförande Jonas Alwall deltog vid hearingen, tillsammans med forskarkollegorna Peter Åkerbäck och Christina Barklund från Stockholms och Uppsala Universitet, Liselotte Frisk, vid Umeå universitet, som skrivit en avhandling om New Age. Vidare närvarade forskarna Ann-Sofi Rosén samt Knut From från teologiska institutionen vid Lunds universitet och Saga Lena Höglin, som studerat några nya religiösa rörelser, bl.a. ur ett maktperspektiv. Valerie de Marinis, som forskar och har arbetat psykoterapeutiskt med före detta medlemmar, och Britt-Mari Näsström som har anlagt ett historiskt perspektiv i sin forskning. Margareta Skog vid kyrkans forskningssekretariat kartlägger bl.a. omfattningen av nya religiösa rörelser. Utredningen publicerar delar av hennes genomgång av olika religiösa rörelser. Thor-Leif Pettersson är professor i religionssociologi vid Uppsala universitet och tillika ledamot i utredningens kommitté. Vidare deltog Owe Wickström vid teologiska institutionen vid Uppsala universitet, som även han medverkat i utredningen.

De närvarande ombads att förmedla kunskap som de själva ansåg som viktigt för utredningen att ta del av. Utöver detta ställdes frågor om utbredning och omfattning av nya religiösa rörelser och de eventuella problem som kan vara förknippade med detta. Frågor ställdes också om samhällets förhållningssätt och om vilka insatser för

utträdare, som kan vara aktuella. De närvarande fick också frågor om barns situation i olika nya religiösa rörelser.

3. Till den tredje hearingen inbjöds representanter för några olika religiösa rörelser. För att få ett så brett perspektiv som möjligt inbjöds inte bara rörelser som brukar klassificeras som nya, utan också etablerade samfund som en gång också varit nya.

Vid denna hearing närvarade Hans Karlsson från Enighetskyrkan (den s.k. Moonrörelsen), Swami Prem Muktesh från Osho Madhur, Olle Hjerpe från Bibel och Traktatsällskapet Vaktornet (Jehovas Vittnen). Från Filadelfiaförsamlingen i Stockholm kom Olof Djurfeldt. Svenska Missionsförbundet representerades av Fred Nilsson och Frälsningsarmén av Leif Alm. Vidare närvarade Tore Carlsen från ISKCON (Hare Krishna), Robert Ek från Livets Ord och Mikael Eliasson från Maranataförsamlingen. Scientologikyrkan representerades av Gullewi Almgren och Jesu Kristi kyrka av Sista Dagars Heliga (de s.k. Mormonerna) av Bo Wennerlund.

Vid denna hearing ombads de närvarande presentera huvuddragen i den egna trosuppfattningen. Frågor om de närvarandes inställning till den allmänna debatt som förs om nya religiösa rörelser ställdes och utredningen ville ha synpunkter på hur man kan minska den polarisering som präglar området. Även frågor om barnens situation i rörelserna ställdes.

Ordföranden betonade att utredningen står helt främmande inför tanken att ifrågasätta och värdera någons trosuppfattning.

Vid samtliga hearingar presenterades utredningen och det faktum att den är den första i sitt slag, vilket innebär att utredningen arbetar med ambitionen att samla synpunkter utan förutfattade meningar eller med länkar till särskilda intressen. Vidare betonades vid hearingarna att eftersom det saknas en samlad kunskap inom området är utredningen angelägen om att höra många olika aktörer och intresseinriktningar inom området.

Till utredningen förmedlades från samtliga hearingar:

- Kunskapen om nyandliga rörelser är för liten.
- Det sker en hopblandning av vad som är religionsutövningens effekter, både på individ- och samhällsnivå, och vad som orsakats av annat såsom personliga problem, familjekonflikter, isolering från omvärlden m.m.
- Det finns inga generella sanningar om rörelserna, eftersom de varierar mycket sinsemellan och att de dessutom förändras över tid.

I det följande kommer några sammanfattande rubriker att spegla vad som i övrigt framkom vid hearingarna.

4.7.1 Framväxten av nya religiösa rörelser

De etablerade religiösa rörelserna och kyrkorna har förlorat många aktiva medlemmar under de senaste tio åren. Samtidigt ökar de fundamentalistiska rörelserna. Detta kan ses som ett tecken i tiden; sekulariseringen har givit plats för New Agerörelsen och andra alternativa livsåskådningar därför att samhället befinner sig i en förändringskris där de nyandliga rörelserna erbjuder en meningsfull tillhörighet.

Parallellt med de nya religiösa rörelserna har olika tekniker för kroppslig och själslig hälsa introducerats inom ramen för det som kallas New Age. Människor söker nya vägar att etablera sig och att kanalisera sina andliga behov på. Handlar det om samhällets problem eller om religionernas? Det är frågan som kan ställas i en tid där rörelserna kan ses som ett motkulturellt uttryck mot modernismen. Några betraktar denna motkultur som ett svar på den extrema rationalitet som råder i samhället. Någon plats för andlighet har inte skapats i den ständiga tillväxtens världsbild. En av de medverkande på hearingen med forskare ställde frågan: Vad är livskvalitet? En ny Volvo eller en kurs hos Scientologerna? Svaret på den frågan tar sin utgångspunkt i just ett motkulturellt tryck. I analogi med detta ställdes också frågan varför många hellre söker sig till en healer än till en läkare. Sannolikt därför att healern ger den sökande en känsla att vara tagen på allvar och att healern ägnar mer tid åt den sökande än vad en läkare kan göra.

För en mer genomgripande skildring av rörelserna, dess framväxt och samhället hänvisas till kap. 2.

4.7.2 Politik och religionsfrihet

Alla nu etablerade samfund har en gång varit "nya" och genomgått perioder av att ha väckt upprörda känslor hos en utanförstående omgivning. Många har beskrivits som farliga och samhällsomstörtande, men har genom åren förändrats internt t.ex. mot mindre extrema ritualer och en ökad öppenhet mot omgivningen, liksom omgivningen med tiden har accepterat dem. Exempel på detta är t.ex. Pingstkyrkan, Missionsförbundet och Frälsningsarmén.

Hur rörelserna uppfattas har alltså mycket att göra med i vilket skede de bedöms; alla nya rörelser blir med tiden gamla.

Från frivilligorganisationernas sida framhölls att man inte kritiserar själva trosuppfattningen och innehållet i den, utan de handlingar som religionen ibland leder fram till. Det är med andra ord konsekvenserna av tron, inte tron i sig själv som står i centrum för kritiken.

De företeelser man bl.a. påpekar är att vissa är odemokratiska, att de följer egna regler och åsidosätter svensk lag och att rättslösheten i kombination med stark påverkan på tankevärlden skapar problem för enskilda medlemmar och ibland också för deras anhöriga.

Från forskarhearingen betonades rätten att tillhöra vilket trossystem man vill och att vissa livsåskådningar förutsatte, och var till sitt innersta väsen byggt på, lydnad av en gud, en ledare eller ett regelsystem. Det är därför inte meningsfullt att resa frågor om demokratiska aspekter på en religiös rörelse.

4.7.3 Juridiska aspekter

Utredningens ställningstaganden och en sammanfattning av de juridiska delarna av problematiken återfinns i ett särskilt avsnitt (se kap.7).

Enligt jurister som medverkat vid utredningens hearingar är den nuvarande lagstiftningen tillräcklig för att reglera aspekter på förhållandet mellan lagen och religionen.

Problem uppstår när oklarhet råder om det är trosuppfattningen i sig eller dess möjliga negativa konsekvenser som det riktas kritik emot. Tillämpningen av lagstiftningen är inte alltid enkel i dessa sammanhang. Frågor som berördes gällde t.ex. att vissa rörelser ser sina egna regler överordnade svensk lag. Ett exempel på detta är att Maranata anser att förbudet mot barnaga strider mot deras trosuppfattning som innefattar "kärleksfull aga". På så sätt reducerar staten mänskliga fri- och rättigheter genom lagstiftning, enligt Maranata.

Omvärldens oförmåga eller flathet att ingripa mot olika företeelser beror ibland på att det finns en "religiös ursäkt". Skattelagstiftning, arbetslivslagstiftning och barnens rättsskydd åsidosätts av samhällets företrädare, eftersom det finns en respekt för de religiösa gränserna och en rädsla att överträda dem.

4.7.4 Vem går med?

Vid utredningens hearingar har olika uppfattningar framkommit som svar på frågan om medlemskap i nyandliga rörelser attraherar vissa personlighetstyper eller ej.

Svaren varierar med varifrån man har sin utsiktspunkt: Behandlare ser ofta psykologiska bakgrundsfaktorer, frivilligorganisationerna ser att människor söker social gemenskap, tillhörighet och överensstämmelse i tro som avgörande faktorer. Först i efterhand kan man se de negativa konsekvenserna, eftersom man har varit satt under så stark påverkan. Forskarna menar att rörligheten inom och mellan rörelserna är stor och att var och en söker svar på sina egna andliga behov.

4.7.5 Barns situation

Utredningens ställningstaganden vad gäller barn i nyandliga rörelser framgår av kap.5.

En majoritet bland deltagarna på utredningens hearings menar att kunskapen är mycket liten om barns situation i nya religiösa rörelser.

Från forskarhåll efterlyses både kunskap och aktivitet när det gäller barnen. Det finns rörelser där barnens situation är bekymmersam, enligt forskare.

Den bästa förebyggande åtgärden mot att barn far illa i grupperna är att skapa kanaler mellan rörelserna och samhället, menade forskarna. Uppgiften blir att se till att det inte finns några helt slutna miljöer och att skapa motbilder som barnet får en möjlighet att se

Rörelserna menar att situationen varierar starkt, men att grunden är att alla föräldrar har både rätt och skyldighet att påverka sina barn i värderingsfrågor. I de fall detta medför problem, beror det oftare på konflikter i den egna familjen, än förhållanden i rörelsen.

De flesta menar att barnet själv har rätt att välja sin religiösa tillhörighet. Några uttryckte oro för att samhället lägger sig i enskildas uppfostran och fråntar föräldrarna rätten att fostra sina egna barn.

Frivilligorganisationerna tog upp frågan om att några rörelser sänder sina barn till andra länder för skolutbildning och att barnen är i dålig kondition när de återvänder till Sverige. Från barnorganisationerna ser man det som ett problem att barnen har liten möjlighet att hålla kontakten med personer utanför den egna gruppen, och därmed har de också svårt att få hjälp när de behöver det.

4.7.6 Skolans roll

Skolan i förhållande till de nya religiösa rörelserna tas upp i kap. 6.

Från forskarhåll varnades för synen på att fristående skolor, med nya religiösa rörelser som huvudman, skulle vara segregande. Samma

åsikt finns inte om judiska eller muslimska skolor. Det avgörande är inte religionen, utan hur gruppen i stort förhåller sig till samhället.

Från rörelserna förekommer olika inställningar till fristående skolor. Vissa anser att det är viktigt att barnen finns i den vanliga skolan, eftersom den egna tron skall företrädas i världen utanför eller för att det anses bra att man därigenom minskar avståndet till samhället utanför den egna trosuppfattningen. Andra menar att de rörelsedrivna skolorna ofta både ger bättre kunskaper, vilket visats i test, och en arbetsro som saknas i de stora kommunala skolorna. Dessutom ser man det som avgörande att få förmedla kunskap på ett sätt som står i överensstämmelse med den egna trosuppfattningen.

Frivilligorganisationerna ser det som en risk att barnen isoleras från det omgivande samhället, och att rörelsedrivna skolor är ovilliga att släppa in utanförstående organisationer som BRIS. Man efterlyste vaktsamhet från kommunernas sida när det gäller de fristående skolorna, liksom ökad tillsynsaktivitet från Skolverket. Ett särskilt problem som lyftes fram var att medlemmar i nya religiösa rörelser kan arbeta ideellt inom skolhälsovården. Det finns rörelser har en syn på sjukvård som avviker från den traditionella, vilket kan innebära att barnen saknar tillgång till den hälsovård som andra barn får. Om skolsköterskan är knuten till rörelsen, kan barnet inte fritt och under tystnadsplikt ta upp eventuella problem, på samma villkor som barn i offentliga skolor kan.

4.7.7 Krisbearbetning

Uppgifterna varierar om antalet personer som behöver hjälp. Det finns forskare som hävdar att det kan röra sig om fem till tio personer per år och behandlare eller personer från frivilligrörelsen som menar att det rör sig om flera hundra årligen.

Behandlarna menade att vården inte förmår att känna igen symtomen på post-traumatiska kriser i samband med utträde och därför inte kan ge adekvat hjälp till dem som söker. Från frivilligorganisationerna menade man att många avhåller sig från att söka hjälp gå grund av att samhället, utifrån rörelseperspektivet, beskrivits i fientliga termer, något som det kan ta lång tid att komma över. Den hjälpsökande formulerar inte alltid sina problem som ett resultat av utträdet, utan som ångest, sömnproblem eller annat. De igenkänns därför inte som relaterade till religionsfrågor, och vården saknar kompetens för att tränga bakom och förstå de verkliga svårigheterna.

Frivilligrörelserna framförde bl.a. följande önskemål: En särskild mottagning med kompetens inom området – ett posttraumatiskt kriscentrum – utbildningsinsatser för behandlare, juridisk rådgivning när

det gäller ersättning för erlagda avgifter eller i skadeståndsmål samt en mottagning med tvångsmöjligheter för att förhindra självmord.

Från Scientologikyrkan har i annat sammanhang framförts ett förslag om "medling" där den eller de som lämnat en rörelse tillsammans med en religiöst och andligt kunnig person träffar någon företrädare för den rörelse man lämnat. Avsikten skulle vara att tillsammans reda ut vad som hänt, avlasta skuld och göra det möjligt för avhopparen att fatta beslut om sin framtid utanför eller innanför gruppen. Bakgrunden är att scientologerna menar att den berörda gruppen aldrig tillfrågas eller tas i anspråk, vilket försvårar konflikten för den som lämnar, eftersom det kan finnas ouppklarade frågor som man behöver hjälp av rörelsen att reda ut.

Från forskarhearingen framfördes att oavsett hur krisstödet organiseras, så kan inte samhället fortsätta att agera som om religionen saknar betydelse. Därför måste kunskap utifrån religionsforskarnas perspektiv komma ut i samhället.

4.7.8 Åtgärder

Som framgår ur avsnittet om KULT (se kap. 4.2) har samtliga hörda parter efterlyst ett nationellt kunskapsinsamlade kring fenomenet. Behandlare och läkare, Svenska kyrkans präster, frivilligorganisationer, forskare och rörelserna själva efterlyser kunskap och forskning inom området. Enligt forskare är det i dag svårt att få kunskap som inte är en social konstruktion. Massmedias bild av grupperna bygger på deras behov av polarisering, skandalisering och personfixering. Vid forskarhearingen framkom ett behov av att finna en neutral utgångspunkt för analys, att omformulera den massmediala bilden av fenomenet och att inse att det finns ett generellt behov av kunskap. Denna kunskap kan inte bara springa ur ett psykologiskt, biologiskt, socialt eller teologiskt perspektiv. Kunskapen måste bygga på ett brett kulturellt perspektiv.

Ett viktigt inslag i samhällets förhållningssätt, enligt flera deltagare, inte minst forskare, är att inte, som det uttrycks "föra in rörelserna i ett hörn". Ju längre avstånd mellan samhället och grupperna, desto sannolikare är det att ett destruktivt mönster utvecklas. Medlemmar kan känna sig missförstådda och förföljda av massmedia och av samhällets institutioner. Att bygga broar mellan samhället och rörelserna anses viktigt. Jämförelser görs med behandlingen av invandrargrupper och etniska minoriteter. Ett integrationsperspektiv måste anläggas även på de religiösa minoriteterna, hävdar forskare. Slutenhet inom de egna systemen måste undvikas. Vid hearingen med företrädare för rörelserna

betonades också vikten av att inte bara etablera kontakt mellan samhälle och rörelser, utan också mellan rörelserna.

Om en relativt isolerad grupp kollapsar, är det extra viktigt med samhällskontakt. En sådan kontakt har både gruppen själv och samhället i övrigt nytta av. Som även framgår av avsnittet om internationella erfarenheter (se kap.3) kan en grupp bli farlig eller destruktiv om följande faktorer föreligger: 1. Världens ände närmar sig enligt gruppens läror. 2. Gruppen har begränsad eller ingen kontakt med omvärlden – man lever i en alternativ verklighet. 3. Om ledaren blir allvarligt sjuk eller tror sig vara det, kan en destruktiv dynamik utvecklas.

Forskning om influens, dvs. vad det är som lockar och binder människor samt forskning kring barn och barns situation är de områden som man förefaller vilja prioritera. Även forskningsbaserad kunskap om rörelsernas läror och dynamik efterlyses, eftersom det är riskfyllt att grunda uppfattningar om fenomenet på rykten.

4.8 Forskarkonferens anordnad av FINYAR

Utredningen deltog på en konferens anordnad av FINYAR, om religiösa rörelser i religionsvetenskapliga perspektiv. Konferensen presenterade bl.a. ny forskning på området nya religiösa rörelser samt förde diskussioner om religionens ställning i Sverige i dag.

Under en särskild punkt presenterades Utredningen om särskilt krisstöd. I den efterföljande diskussionen framfördes bl.a. tveksamheter till hela begreppet "krisstöd" i anslutning till utträde ur nyandliga rörelser. Man menade att krisen, dvs. sjukförklaringen av reaktioner i samband med utträdet, till stor del lagts på patienten i kontakt med vården eller frivilligrörelsen. Samtidigt erkändes att det kan finnas behov av särskilda, kvalificerade insatser, men att frågan är dåligt undersökt. Från religionsforskarhåll har mycket lite intresse ägnats dessa frågor, både vad gäller vuxna utträdare och barnens situation i rörelserna.

En angelägen fråga att studera kan vara socialisationsprocessen under vistelsen i rörelsen och efter utträdet.

Man menade att forskarsamhället behöver mer resurser och att religionsvetenskaplig kompetens finns att ta i anspråk om samhället satsar på en central enhet för dialog och forskning.

Utredningen har uppvaktats efter konferensen av företrädare för forskarnätverket FINYAR, som framförde synpunkter i linje med vad som anförts ovan. Bland annat underströks vikten av en satsning på en samlad och systematisk forskning inom området. Man ville också se ett centrum för kunskap och information.

5 Barn som växer upp i nyandliga rörelser

Samhällets skydd innefattar alla barn utan undantag. Det betyder att barn har i lika mån rätt till sin eller sina föräldrars trosövertygelse, som till sin rätt att inte utsättas för någon form av övergrepp i psykologisk eller fysisk mening.

Barn som växer upp i nyandliga rörelser kan ha såväl goda som mindre goda uppväxtbetingelser. Svårigheten för det omgivande samhället att bedöma vilket som är fallet för det enskilda barnet, kan bland annat hänga ihop med att mötet med det annorlunda kan skapa osäkerhet om de gängse referensramarnas giltighet.

Det föreligger en rad svårigheter när det gäller möjligheterna att skaffa sig en realistisk och tolkningsbar bild av uppväxtbetingelserna för de barn som nu växer upp i nyandliga rörelser.

Det visar sig t.ex. svårt att ens göra en ungefärlig skattning av hur många barn det rör sig om totalt. Forskningsläget, såväl nationellt som internationellt, är mycket knapphändigt och ger liten vägledning i hur förhållandena faktiskt är kvalitativt och kvantitativt.

I det följande prövas olika tänkbara ingångar för att försöka förstå förhållandena för barn i nyandliga rörelser och den problematik som kan tänkas uppstå för barnet, familjen och det omgivande samhället.

Kapitlet börjar med en beskrivning av vad det är i barnens situation som främst oroar omvärlden.

Nästa avsnitt är en redogörelse för hur *utvecklingspsykologin* och *lagstiftningen*, främst föräldrabalken (FB), ser på barns behov och på barnets bästa. Att de utvecklingspsykologiska aspekterna och lagstiftningen är så nära sammankopplade i detta avsnitt hänger samman med att en viktig utgångspunkt för den lagstiftning som gäller barns förhållanden är just den vetenskapligt grundade utvecklingspsykologin.

Efter detta följer en beskrivning av innebörden i "*föräldrauppgiften*" och av vad som krävs för att vara en "tillräckligt bra förälder". Inte bara detta avsnitt utan hela kapitlet kan sägas ha en stark betoning på föräldra/barn-relationen. Detta eftersom de yngre barnen främst kommer i kontakt med och påverkas av de nyandliga

rörelserna och deras samlade budskap *via* just föräldrarna och deras personliga tolkning av t.ex. rörelsens syn på barn och barnuppfostran.

Som ett led i ansträngningarna att försöka förstå och dra rimliga slutsatser av det omgivande samhällets entydigt negativa uppfattning om barnens situation, följer några avsnitt där ett *kulturmötes-perspektiv* prövas. Utgångspunkten för dessa resonemang är: om de nyandliga rörelserna i vissa avseenden kan ses som en typ av minoritetskulturer, kan man då känna igen vissa generella drag från möten mellan majoritetskulturer och andra typer av minoritetskulturer och inte minst på barnuppfostrans område?

Därefter följer två centrala avsnitt som båda behandlar barns *uppväxtbetingelser* inom de nyandliga rörelserna. Det ena rör mera övergripande förhållningssätt till barn och syn på barnuppfostran, t.ex. auktoritär fostran. Det andra av dessa avsnitt granskar några mera specifika företeelser som innebär direkt risk för skadliga påfrestningar på barnet och dessutom kommer i konflikt med den lagstiftning som gäller barn.

I anslutning till detta kommer ett avsnitt med rubriken "Att utreda och bedöma om ett barn inom en nyandlig rörelse far illa: en svår uppgift för socialtjänsten".

Det sista avsnittet handlar om "Att i förskola och skola möta, bemöta och stödja barn som växer upp i nyandliga rörelser".

5.1 Sammanfattning och förslag

Bristen på kunskap om barns uppväxtvillkor i nyandliga rörelser är påfallande stor. Trots det pågår en debatt som är kritisk till att barn växer upp inom slutna grupper där normerna skiljer sig från omgivningen.

Barnen kan därmed försättas i konfliktsituationer som äger stora likheter med de kulturkonflikter som andra minoriteter har i förhållande till majoriteten.

Utredningen har funnit att det finns anledning att ha beredskap för att några grupper uppfattar de egna trosföreställningarna som viktigare att följa än svensk lagstiftning. Det är därmed inte sagt att vi med säkerhet vet att barn t ex systematiskt utsätts för kroppsaga. Från samhällets sida finns dock anledning att undersöka hur förhållandena verkligen är, hur de olika grupperna skiljer sig från varandra och om det finns ett skyddsbehov för vissa barn i vissa grupper.

Vid kontakt med företrädare för flera rörelser har framkommit en misstro mot samhället och en oro för att man inte själv skall ha rätten att fostra sina barn i den anda man anser vara riktig. Ofta anser man sig vara feltolkad och hävdar rätten till religionsfrihet.

Dessa rättigheter måste balanseras mot de fallbeskrivningar som kommit från bl a socialtjänst och sjukvård, där exempel finns på att barn far illa.

Det är avgörande att inte underblåsa konflikter mellan företrädare och motståndare, eftersom en sådan polarisering riskerar att öka gruppernas isolering och därmed att minska samhällets möjlighet att se och ingripa om missförhållanden finns. Vägen dit måste gå genom dialog där en ökad kunskap motverkar ömsesidig misstro.

- För att ge bättre underlag och kunskap om barns situation i nyandliga rörelser föreslås såväl mer avgränsade studier som mer ingående och långsiktig empirisk forskning på området.

Föreslagna forskningsinsatser ger på sikt bättre möjligheter att bedöma barns situation i nyandliga rörelser. Redan idag kommer givetvis många personalkategorier i kontakt med barn som tillhör nyandliga rörelser. Brist på erfarenhet samt kunskap gör att man ofta beskriver en handfallenhet inför mötet med dessa barn.

Personal från socialtjänsten, som ställs inför att utreda förhållanden inom familjer som tillhör nyandliga rörelser, behöver exempelvis både stöd från sin arbetsledning och handledning av kompetent person i denna grannliga uppgift.

Behoven finns alltså uttalade från berörda personalgrupper, varför följande bör göras snarast.

- För att öka medvetenheten och kunskapen om barn med denna bakgrund föreslås utarbetande av råd och anvisningar till olika personalkategorier inom skola, barnomsorg, socialtjänst och sjukvård.
- De kommuner som anordnar fortbildningar där man behandlar frågor om kulturmöten bör tillföra frågor om religiösa grupper till utbildningen.
- Kursplanen för lärar-, förskolläro- och socionomutbildningar bör inkludera frågor om religiösa minoriteter.

Även om schablonbilden av nyandliga rörelser inte alltid stämmer och även om alla medlemmar inte följer givna doktriner, finns anledning till extra uppmärksamhet från kommunerna i de fall då rörelsen uttryckligen förespråkar barnaga eller andra typer av övergrepp mot barn.

- Det bör ligga inom socialtjänstens ansvar och intresse att skaffa kunskaper om de rörelser som till exempel förespråkar barnaga eller andra aktiviteter som strider mot de lagar och regler som finns inom socialtjänstens intrsseområde.

5.1.1 Forskningsläget

Det föreligger en rad svårigheter när det gäller möjligheterna att skaffa sig en realistisk och tolkningsbar bild av uppväxtbetingelserna för de barn som nu växer upp i nyandliga rörelser i Sverige.

Det visar sig t.ex. svårt att ens göra en ungefärlig uppskattning av hur många barn det rör sig om totalt. Inte heller vet man hur många barn som bor i rörelsernas kollektiv eller exakt hur många barn som får sin skolgång utanför den allmänna skolan.

När det gäller forskningsläget på området, nationellt såväl som internationellt, är bilden likaledes mager. Någon mera ingående forskning som fyller gängse kvalitetskrav existerar knappast. Det finns någon enstaka svensk akademisk uppsats på 10- eller 20-poängsnivå, som bygger på intervjuer med ett fåtal ungdomar som vuxit upp i någon av de nyandliga rörelserna.

Utänför forskningsfältet finns däremot publicerat ett mycket stort antal pamfletter, artiklar, kongressrapporter, antologier, monografier etc., i regel av anglosaxiskt ursprung. Det mesta gäller dock inte barns uppväxt inom rörelserna utan främst rekryteringsmetoderna riktade till unga människor och olika problem i samband med avhopp. Hela detta omfattande material emanerar dels från i frågan mycket engagerade professionella – läkare, psykiater, psykologer, socialarbetare, jurister – och dels från avhoppare själva. Antikultrörelsen i sin tur använder sig av båda dessa källor.

Det tillgängliga materialet bygger i regel på inbördes ganska likartade skildringar och verkar delvis gå rundgång i de olika publikationerna. Hållningen mot de nyandliga rörelserna är mer eller mindre uttalat fientlig och betoningen ligger praktiskt taget uteslutande på missförhållanden. Någon mera kritisk granskning av eller ett mera neutralt förhållningssätt till det presenterade materialet är svårt att finna.

Problemet är sålunda hur det i många avseenden bristfälliga materialet skall kunna göras användbart för utredningens syfte att få en så realistisk och rättvisande bild som möjligt av den yttre och inre belägenheten för de barn som växer upp i de nyandliga rörelserna. En framkomlig väg kan vara att försöka problematisera den entydigt negativa bild som framträder i dessa skrifter och ställa ett antal "forskningsfrågor" till materialet. T.ex.:

- Skiljer sig synen på barn och förhållningssättet till barn i *grunden* och på alla punkter från det omgivande samhällets eller finns också en gemensam bas i viktiga avseenden?
- Styr de nyandliga rörelserna *alla* aspekter av föräldra/barn-förhållandet? I de auktoritära och hierarkiskt uppbyggda nyandliga rörel-

serna verkar föräldrarna styrda av rörelseledningens synpunkter på hur disciplineringen av barn skall gå till, vilka aktiviteter som skall uppmuntras etc. Men hur mycket påverkar rörelseanslutningen föräldrarnas mera djupgående förmåga att uppfatta barnets behov, deras förmåga till inlevelse i innebörden i barnets reaktioner och förmåga att svara adekvat på detta?

- Hur förklara omgivningens svartvita bild och entydiga fördömande av barns förhållanden inom de nyandliga rörelserna? Kan det i viss mån handla om utmaningen i att konfronteras med det annorlunda och främmande, så att man mer eller mindre förlorar förmågan till nyansering?
- Kan man utifrån det man vet om de problem som kan uppkomma vid unga människors rekrytering in i och liv i nyandliga rörelser utan vidare dra slutsatser om utvecklingsbetingelserna och deras konsekvenser för de barn som växer upp i rörelserna? Skiljer sig möjligen dessa två grupper åt på några väsentliga punkter?

Beträffande denna sista fråga kan man rent allmänt säga att för alla ungdomar handlar den centrala utvecklingsuppgiften om frigörelse från beroende och om strävan efter självständighet. Anslutningen till en nyandlig rörelse kan i detta utvecklingsskede innebära en regression tillbaka till beroende, uppgivande av autonomi och kritiskt tänkande, minskat i stället för ökat eget ansvarstagande etc. Den naturliga utvecklingsprocessen riskerar att brytas, vilket kan få en negativ inverkan i olika avseenden. Anslutningen till en nyandlig rörelse resulterar dessutom inte sällan i en smärtsam brytning med föräldrar och tidigare vänner med lojalitetskonflikter och känslor av förlust och skuld som följd. Till detta kommer ofta skamkänslor inte minst till följd av samhällets och omgivningens starka avståndstagande och fördömande av de nyandliga rörelserna. Riskerna finns sålunda att den unge vid en anslutning drabbas av såväl inre traumatisering som yttre stigmatisering.

För de små barnen födda in i en nyandlig rörelse är förhållandena i viktiga avseenden annorlunda. Påverkan kommer i en utvecklingsfas när beroende, okritiskt anammande av de vuxnas världsbild och livssyn etc. är naturligt för alla barn. Därefter kan barnet i tonårsåldern kanalisera en adekvat frigörelse- och självständighetssträvan genom att kritiskt ompröva det som rörelsen står för.

5.1.2 Vad är det i barnens situation som främst oroar omvärlden?

De olika nyandliga rörelserna är självklart inte identiska när det gäller synen på barn, förhållningssättet till barn eller praktiken när det gäller barnuppfostran. I de ganska talrika, ofta klart avståndstagande beskrivningar som föreligger återkommer dock en del drag som framstår som relativt typiska och gemensamma för rörelserna. Exempel:

- En auktoritärt präglad fostran, där lydnad är viktig och där bl.a. ett självständigt, kritiskt tänkande inte uppmuntras utan snarare motarbetas.
- Inget klart avståndstagande från kroppslig bestraffning. I någon av rörelserna uttrycker man sig positivt om aga.
- Isolering från det omgivande samhället.
- En nedvärderande och ibland rent av demoniserande bild av det omgivande samhället.
- En svart-vit, entydig världsbild.
- Ibland tidiga och långvariga separationer mellan föräldrar och barn, framför allt vid kollektivt boende.
- Bristfällig omvårdnad när det gäller kost och hälso- och sjukvård i några av rörelserna.
- I regel ingen uppmuntran till högre utbildning.
- Äldre barn utnyttjas i vissa fall till barnarbete.
- En syn på barn som i vissa fall handlar om att de har skyldigheter men inga speciella rättigheter.

Hur kan man med denna "oros-bild" som utgångspunkt komma fram till en fördjupad och vidgad förståelse för och bedömning av barnens hela belägenhet inom de nyandliga rörelserna?

Två centrala frågor kommer att löpa som en röd tråd genom hela detta kapitel nämligen:

- På vilka punkter och i hur hög grad är denna oro befogad?
- I vilken utsträckning kan oron ses som en "övertolkning" till följd av en kulturellt betingad "synvilla" vid mötet med det annorlunda och främmande?

Några andra frågor som styr bl.a. struktureringen av kapitlet:

- Var går gränsen för vad som är ett acceptabelt förhållningssätt till barn utifrån det omgivande samhällets värderingar, normer och lagstiftning?
- Vad kan utvecklingspsykologin bidra med när det gäller bedömningen av de konsekvenser på kort respektive lång sikt som dessa förhållningssätt kan få för barnen?
- Är det främst de nyandliga rörelsernas officiellt proklamerade barnideologi som väcker oro och avståndstagande eller är det den faktiskt iakttagna barnuppfostringspraktiken så som den utövas av föräldrarna? Med andra ord: föreligger skillnader av betydelse mellan ideologi och praktik?

Andra underliggande frågor är om de nyandliga rörelsernas syn på och förhållningssätt till barn kan ses som

- I stort sett rationella utifrån rörelsernas perspektiv dvs. utifrån dess uttalade och outtalade syften?
- Uttryck för okunnighet om barns utveckling och behov?
- Uttryck för en viss likgiltighet för barns yttre och inre belägenhet "i denna världen"?
- Uttryck för en "ideologiproducerad" och därmed i viss mån falsk verklighetsbild av "barnets natur"?

Det ena utesluter givetvis inte det andra.

Det tillvägagångssätt som i det följande skall prövas för att kunna ta ställning till dessa frågor är att sätta de nyandliga rörelsernas syn på och förhållningssätt till barn i relation till:

- Svensk lagstiftning som ger uttryck för vad samhället anser vara önskvärda respektive oacceptabla förhållningssätt till barn.
- Utvecklingspsykologiskt förankrade kunskaper om barns behov och barns utveckling och om föräldrauppgiftens "natur".
- Socialpsykologiska kunskaper om socialisationens/barnuppfostrans roll i ett samhällsperspektiv och inte minst dess centrala betydelse för grupper som utgör samhälleliga minoriteter i något avseende.
- Socialpsykologiska kunskaper om vad som händer i mötet mellan majoritets- respektive minoritetsgrupper.

5.2 Barns behov och barnets bästa

5.2.1 Behov

En viktig utgångspunkt när det gäller barns behov är vetenskapligt grundande kunskaper från främst utvecklingspsykologin. En annan central utgångspunkt är hur samhället ser på och definierar barns grundläggande behov och hur man sätter normerna och ambitionsnivån när det gäller att tillgodose dessa. I praktiken vilar den lagstiftning som har till syfte att slå vakt om goda uppväxtvillkor för barn i hög grad på de senaste decenniernas framväxande vetenskapliga kunskaper och beprövade erfarenheter om barns behov och utveckling.

Redogörelsen och resonemangen i detta avsnitt grundar sig i första hand på skrivningarna i föräldrabalken (FB) och framför allt på de förarbeten som presenterades i ett delbetänkande av utredningen om barnets rätt (SOU 1979:63) samt i den efterföljande propositionen (prop. 1981/82:168).

Det som är nytt i lagstiftningssammanhang är att man tydliggör att barn är individer med egna behov. Likaså sätter man in dessa behov i ett sammanhang där barnets relationer till närstående vuxna spelar en avgörande roll. Man slår också fast att i situationer där barns grundläggande behov råkar i konflikt med vuxnas, är det barnets behov som har företräde.

I ett särskilt kapitel kallat "Några grundläggande behov" ges synpunkter på vilka behov som barn har rätt att få tillgodosedda (SOU 1979:63 s. 56).

- *Barn behöver omvårdnad och skydd.*
- *Barn behöver människor som de kan ta emot kärlek av och ge kärlek till.*
- *Barn behöver ett stabilt och varaktigt förhållande till föräldrar.*
- *Barn behöver utvecklas i en miljö som tillgodoser deras behov av stimulans.*
- *Barn behöver föräldrars hjälp med att sätta gränser för sitt handlande.*
- *Barn måste känna att de behövs och att de får ta ansvar.*
- *Barn behöver få påverka sin situation.*
- *Barn behöver efter hand frigöra sig från sitt beroende av föräldrarna.*
- *Barn har behov av samhörighet med båda föräldrarna även om dessa är i konflikt med varandra.*

5.2.2 Barnets bästa

Detta begrepp har länge funnits i ett flertal länders lagstiftning, framför allt inom familjerätten. I svensk lagstiftning föreskrivs t.ex. uttryckligen i föräldrabalken att vårdnads- och umgängesfrågor skall avgöras efter vad som är bäst för barnet. I 1 § socialtjänstlagen (1980:620) infördes den 1 januari 1998 en portalparagraf med innebörden att hänsynen till barnets bästa skall beaktas vid åtgärder som rör barn.

Principen om barnets bästa kan sägas vara själva grundpelaren i FNs konvention om barnets rättigheter. (Jfr Barnets bästa i främsta rummet. Barnkommittén SOU 1997:116). Vid alla åtgärder som rör barn "skall barnets bästa komma i främsta rummet". Denna princip kan härledas ur två grundläggande tankar som båda har satt sina spår i konventionen: Att barn har fullt och lika människovärde och alltså inte är mindre värda än vuxna och att barn är sårbara och behöver särskilt stöd och skydd.

Det unika med Barnkonventionen är att barnets bästa skall komma i främsta rummet vid *alla* åtgärder som rör barn. Barnkonventionen har alltså vidgat begreppet till att omfatta inte bara familjerättsliga frågor utan alla områden. I Barnkonventionen görs barnet för första gången till ett subjekt med rättigheter.

Barnets bästa är inget statiskt begrepp. Det varierar över tid och från ett samhälle med dess kulturella och sociala värderingar till ett annat. Det varierar också från ett barn till ett annat utifrån varje barns individuella situation. Men trots att barnets bästa inte är en gång för alla givet så innehåller Barnkonventionen en rad grundläggande rättigheter för barn och dessa skall vara universella. Dess definition av barnets rättigheter skall gälla i alla samhällen oavsett kultur, religion eller andra särdrag.

5.3 Föräldrauppgiften och barnets psykiska hälsa

Lagstiftningen (FB, SoL, LVU) som rör barn, liksom också FNs barnkonvention, syftar ytterst till att så långt möjligt tillförsäkra barn trygga, värdiga och utvecklingsfrämjande uppväxtvillkor.

I alla dessa sammanhang betonas föräldrarnas centrala roll. Innebörden i detta är att föräldrarna är oerhört viktiga för sina barn och att barns villkor på många sätt är avhängiga föräldrarnas villkor. Samhället bör följaktligen göra stora ansträngningar för att stödja föräldrar i deras föräldrauppgift och särskilt i lägen när föräldraförmågan sviktar.

Inom utvecklingspsykologin och barnpsykiatrin är man likaledes överens om föräldrarnas centrala roll för barns psykiska hälsa och utveckling.

I lagtexterna och deras förarbeten används inte begreppet *psykisk hälsa*, men det är ändå rimligt att anta att det är det som eftersträvas. Däremot är psykisk hälsa respektive ohälsa ofta använda begrepp inom den kliniska barnpsykologin. Att definiera psykisk hälsa/ohälsa är inte enkelt. Psykisk hälsa/ohälsa är inte ett entydigt eller statistiskt begrepp. Det är inte heller liktydigt med frånvaron eller närvaron av vissa symptom eller beteendeavvikelser, även om dessa kan vara viktiga tecken på att det föreligger risk för psykisk ohälsa. Psykisk hälsa handlar inte minst om att barnet under såväl uppväxtår som i sitt framtida vuxenliv kan känna självrespekt, uppleva autonomi, ha förmåga till empati dvs. inlevelseförmåga och hänsynsfullhet och till att utveckla nära och meningsfulla relationer till andra. Det handlar också om att kunna hantera normala påfrestningar och att trots kriser och påfrestningar kunna uppleva livet som i grunden värdefullt. Dessutom om att ha tillgång till sin vitalitet och att kunna använda sina inneboende begåvningsmässiga resurser.

Grunden för detta läggs i barndomen och framför allt under de allra första levnadsåren. Förutsättningarna är att viktiga känslomässiga behov tillfredsställs, inte minst i ett samspel mellan barn och föräldrar som är ömsesidigt givande och meningsfullt och för barnet allmänt utvecklingsfrämjande. Detta ger underlag för att barnet utvecklar en grundtrygghet, dvs. en tillit till sig själv och till sin omgivning så att det med tillförsikt tar sig an de utvecklingsuppgifter och de utmaningar som hela uppväxten successivt ställer barnet inför.

För en rimligt god utveckling krävs inte perfekta föräldrar. Det räcker utmärkt väl med att vara en "*tillräckligt bra förälder*", vilket innefattar alla de tillkortakommanden som de flesta föräldrar är väl förtrogna med i den långt ifrån enkla föräldrauppgiften.

Barnets psykiska hälsa är dessutom inte enbart avhängig föräldrarna. Barns *egna inneboende förutsättningar* att t.ex. klara av mer eller mindre svåra påfrestningar kan variera högst betydligt. En del barn är redan i utgångsläget mycket sårbara och kräver stort hänsynstagande och stor inlevelseförmåga av föräldrarna. Andra barn verkar vara utrustade med betydande motståndskraft, kräver inte så mycket från föräldrarna och klarar sig på sikt bra även om de utsätts för stora påfrestningar.

När barn utvecklas väl "mot alla odds", dvs. trots att föräldrarna sviktat i väsentliga avseenden, handlar det inte sällan om att *andra personer än föräldrarna* (t.ex. en släkting, granne, lärare, förälder till en

kompis) med mer eller mindre uttalade avsikter kunnat fylla en del av barnets viktiga behov.

Kraven på föräldrarna ser givetvis olika ut beroende på i vilket *utvecklingskede* barnet befinner sig. Det centrala i den tidiga föräldra/barnrelationen ligger i föräldrarnas förmåga att "se" och "bekräfta" barnet, att uppfatta och kunna tolka barnets signaler och att kunna svara på barnets behov. För detta krävs av föräldrarna bl.a. en förmåga till lyhördhet och inlevelse och att kunna underordna sina egna behov under barnets. Dessutom krävs att föräldrarna i viss mån har tillgång till och kan "hämta upp" egna tidiga erfarenheter av vad det innebär att vara barn, dvs. utsatthet och beroende.

I föräldrauppgiften ingår också att villkorslöst kunna acceptera barnet (dock inte alla barnets beteenden) och att se barnet som en alldeles egen, unik individ och inte främst som en förlängning av föräldern. Likaså ingår att kunna uppfatta och respektera barnets personlighet, inneboende förutsättningar, temperament etc. och utifrån detta ha krav och förväntningar som utgår från barnet som det "är" och inte från förutfattade meningar om hur barnet "bör vara".

Allt eftersom barnets utveckling fortskrider ställs nya krav på föräldrarna. Bl.a. att:

- För barnet vara uttolkare av och introduktör till en vidare social och samhällelig omvärld.
- Vara ett språkrör för barnet och för dess unika behov och intressen gentemot förskola, skola, hälso- och sjukvård etc.
- Förstå, bejaka och konstruktivt hantera barnets olika återkommande frigörelsemanifestationer.
- Skapa en trygghet för barnet genom att vara tydlig, konsekvent och ansvarstagande.
- Vara en konstruktiv förebild genom att ge barnet en bild av vad vuxenhet är och därvid bl.a. vara tydlig i vad som är skillnaden mellan att vara vuxen respektive att vara barn.
- Överföra viktiga normer och värderingar till barnet, så att det inom barnet skapas ett överjag/samvete som kan fungera alltmera autonomt. Dvs. att barnet inte främst styrs av yttre kontroll och straffrädsla.
- Att kunna bejaka och respektera att tonåringen så småningom kommer att ta förnyad ställning till föräldrarnas normer och värderingar, kommer att se dessa i ett nytt ljus, ompröva och komplettera dem.

5.4 Ett kulturmötesperspektiv

Det underliggande antagandet är att det kan vara rimligt att i vissa avseenden betrakta en nyandlig rörelse som en "kultur" i den mening som definieras i det följande.

I detta avsnitt skall därför prövas om ett kulturmötesperspektiv kan vara användbart i försöken att förstå vissa aspekter av barnuppfostran i de nyandliga rörelserna men också för att förstå det omgivande samhällets negativa syn på denna uppfostran.

5.4.1 Vad är "kultur"?

Det som är relevant i detta sammanhang är det s.k. "stora kulturbegreppet", som framför allt kulturanthropologerna använder. Enligt detta begrepp innefattar kultur en viss befolkningsgrupps hela sätt att organisera sin tillvaro. Det kan gälla majoritets- såväl som minoritetsgrupper, grupper där gemenskapen grundas på etnisk tillhörighet, religiösa eller politiska övertygelser och föreställningar etc. En kultur omfattar grundläggande värderingar och uppfattningar om hur tillvaron, världen, samhället och människorna är beskaffade. Kultur kan också definieras som den kunskap människan använder sig av omedvetet för att kategorisera, förklara och organisera sina handlingar och för att kunna tolka andras.

Denna kulturella kunskap eller snarare detta *tolkningsfilter* får människan främst via socialisationsprocessen dvs. genom uppfostran. Alla människor, oavsett vilken kultur det gäller, blir därmed präglade av den kultur de socialiserats in i. Av detta följer att alla, oavsett kulturtillhörighet, uppfattar att just den egna världsbilden, de egna värderingarna och det egna sättet att leva är det självklara, det naturliga, det riktiga, det rationella och det allmängiltiga. Detta är innebörden i begreppet *etnocentrism*.

5.4.2 Vad händer vid kulturmöten?

Etnocentrismen får i regel störst genomslagskraft i majoritetskulturens förhållande till minoritetskulturer. Detta är en följd av att majoritetskulturen har möjlighet att verka utifrån en styrkeposition och kan förbehålla sig tolkningsföreträdet på olika samhällsområden.

Det finns ett antal utmärkande drag när det gäller hur majoritetskulturer ser på och förhåller sig till minoritetsgrupper av olika slag (etniska, religiösa etc.). Ett sådant drag är att man ofta tar fasta på det

som är *annorlunda*. Det framträdande blir *skillnaderna* mellan "oss" och "dom". Det som är gemensamt, de grundläggande likheterna – som kanske är större än skillnaderna – träder däremot ofta i bakgrunden. Resultatet av ett sådant synsätt blir lätt en känsla av *främlingskap* inför det som genom de etnocentriska glasögonen framstår som obegripligt, onaturligt och irrationellt. Detta inte minst eftersom det annorlunda har en tendens att glida över till att bli "*det främmande*" eller rent av "*det avvikande*".

En annan vanlig företeelse vid kulturmöten är att majoritetskulturer inte sällan oreflekterat likställer det annorlunda med *problem*. Man talar sålunda om t.ex. invandringsproblem, sektproblem etc.

I förlängningen av detta tenderar barnen inom dessa "problem"-grupper att nästan a priori ses som *offer* i olika avseenden. Uppfattningen om deras föräldrar är inte sällan att de inte fyller måttet i utövandet av sin föräldrauppgift, att de misslyckas med att vara ett stöd för sina barns skolgång etc. Det finns också en tendens att dessa barns tillvaro beskrivs främst i *brist*-termer, dvs. man tar fasta på det man tycker fattas men inte på det som faktiskt finns.

Det är inte heller ovanligt vid kulturmöten att man inte riktigt uppfattar att "de andra" faktiskt består av unika individer. Det är som om "det annorlunda" skymmer alla individuella särdrag. ("Alla kineser ser likadana ut, det går inte att se någon skillnad" medan kineserna i sin tur tycker detsamma om t.ex. européer.) Förmår man inte se de individuella skillnaderna leder detta lätt till schablonbilder och ibland till ganska hårresande generaliseringar av typen "Alla muslimer är ...". "Alla muslimer tycker ...". Steget är sedan inte alltför långt till rena fördomar.

Det är relativt lätt att känna igen en del av dessa fenomen vid möten mellan representanter för majoritetssamhället respektive för de nyandliga rörelserna. Även här handlar det inte sällan om att man ömsesidigt definierar varandra i förenklade, generaliserande och svart-vita kategorier.

I skrifter, pamfletter och böcker som beskriver de nyandliga rörelserna och då inte minst från antikultrörelsens perspektiv framträder en i viss mån förbluffande samstämmig bild. Man får nästan en känsla av att det skulle röra sig om några slags "klonade" varelser utan individuella särdrag. Det går inte att bara avfärda dessa uttalat negativa och avståndstagande beskrivningar som orealistiska eller fördomsfulla. Men att helt och hållet godta dem förefaller inte heller rimligt. Kanske kan dessa bilder delvis tolkas som ett kulturmötesfenomen, dvs. som en reaktion på "det främmande" som det beskrivits ovan.

5.4.3 Barnuppfostran/socialisation ur ett samhälleligt/kulturellt perspektiv

I dagens svenska majoritetssamhälle betraktar man i regel barnuppfostran ur ett individperspektiv och ur ett psykologiskt perspektiv. Syftet med barnuppfostran definieras inte sällan i termer av att tillförsäkra det enskilda barnet optimala förutsättningar för en god utveckling.

Men för att förstå vad barnuppfostran i grunden handlar om och varför den t.ex. utformas olika i olika typer av samhällen eller förändrar sig över tid i ett och samma samhälle, är det nödvändigt att anlägga ett samhälls- eller ett kulturperspektiv.

Syftet med barnuppfostran eller socialisationen är att överföra kulturen – som den definierats ovan – från en generation till nästa. Det handlar om att föra in barnet i det samhälle eller den kultur/minoritetsgrupp som barnet tillhör för att där kunna bli en nyttig medlem som inte faller utanför ramarna.

Varje samhälle har behov av vissa egenskaper hos sina medlemmar. Användbara egenskaper i t.ex. ett traditionsstyrjt jordbrukarsamhälle är lydnad och ansvarstagande, i det tidiga industrisamhället är det bl.a. flit, punktlighet och sparsamhet och i det postindustriella samhället kanske flexibilitet och förändringsbenägenhet. I ett auktoritärt samhällsskick behöver man lydiga och lojala undersåtar medan jämlika, självständigt tänkande och beslutsfattande medborgare passar bättre i ett demokratiskt styrt samhälle. Likaledes ser givetvis inte socialisationen ut på samma sätt i ett teokratiskt styrt som i ett sekulariserat samhälle.

Varje samhälle stimulerar därför målmedvetet, men inte nödvändigtvis uttalat, fram just de egenskaper, färdigheter, beteenden och värderingar som ifrågavarande samhälle eller minoritetsgrupp behöver. Detta sker bl.a. genom de förväntningar, belöningar, bestraffningar och förebilder som barnet möter under uppväxten dels i hemmet (den s.k. primära socialisationen) och dels i förskola och skola (den sekundära socialisationen).

Det är sålunda aldrig en slump hur socialisationen utformas. Man skulle kunna säga att inget samhälle/kultur är berett att uppfostra bort sig själv genom att inte med stor beslutsamhet och stor systematik se till att socialisationen är funktionell utifrån samhällets/kulturens/minoritetsgruppens behov. Det är sålunda lika dysfunktionellt och otänkbart med en demokratisk socialisationsmodell i ett auktoritärt samhälle som med en auktoritär fostran i ett demokratiskt samhälle.

Ett socialisationsmönster är inte något statiskt. Alla betydande samhällsförändringar (ekonomiska, politiska etc.) måste med nödvändighet följas av förändringar i socialisationsmönstret om samhället skall

kunna fungera. Samhällets beskaffenhet och därmed samhällsförändringar påverkar bl.a. hur man definierar vad ett barn är, vad barndomen – som i detta sammanhang kan ses som en social konstruktion – är och vad barn har för funktion. Samhällsförändringar påverkar likaså vissa aspekter av föräldra/barn-relationen och de inlärningsmodeller som används.

När det gäller socialisationen, dvs. barnuppfostran ur ett samhälleligt/kulturellt perspektiv, har psykologin som vetenskapligt kunskapsområde inte något tolkningsföreträde, vilket psykologin har när det t.ex. gäller barns behov och barns bästa. Psykologins referensramar är inte självklart giltiga här, eftersom socialisationen inte primärt handlar om vad som är bra för individen utan om vad som är funktionellt för samhället/kulturen/gruppen.

Vad socialisation handlar om är inte minst att överföra värderingar, trosföreställningar, livsmål och samhällsmål liksom också att överföra en världsbild och en människosyn, dvs. sådant som är bärande element i det samhälle, kultur eller grupp det gäller. Det är givetvis detta socialisationen syftar till också i de nyandliga rörelserna.

5.4.4 Mötet mellan majoritetssamhälle och minoritetsgrupper ur minoriteternas perspektiv

För de minoritetsgrupper/kulturer som har som ett centralt livsmål att värna om och bevara sin kulturella identitet och autonomi har socialisationen en helt avgörande betydelse. Det är, som framgår av föregående avsnitt, genom socialisationen som den för gruppen specifika kulturen överförs till nästa generation.

För minoritetsgrupper som är angelägna om att värna om och bevara sin egenart är det därför av yttersta vikt att *behålla kontrollen över barnens socialisation*, dvs. över såväl uppfostran som utbildning. Man brukar säga att om en kulturs utbildningssystem används för att påverka medlemmarna av en annan kultur, då föreligger den klassiska assimilationssituationen. Ett av de medel som står minoritetsgrupper till buds för att motverka detta är att skapa egna etniska och religiösa skolor och förskolor. De judiska skolorna runt om i världen anses t.ex. vara en viktig förklaringsgrund till bevarandet av den judiska identiteten inne i olika majoritetskulturer.

Även om kontrollen över barnens socialisation är den mest centrala av en minoritetsgrupps olika överlevnadsstrategier, så förekommer i regel också ett antal andra ganska typiska s.k. *gränsbevarande meka-*

nismer, som syftar till att utforma relationerna med det omgivande samhället så att de kulturella skillnaderna består.

Till dessa hör *isolering*, dvs. inskränkning av kontakterna med det omgivande samhället, ibland också fysisk isolering i egna enklaver. Isolering syftar ytterst till att undvika eller minimera påverkan utifrån. En annan viktig gränsbevarande mekanism är *stark social kontroll* inom gruppen. Kan man trots det inte hindra att vissa individer börjar framstå som ifrågasättande eller avvikande, så stöts dessa i regel ut för att inte med sitt exempel påverka andra gruppmedlemmar. En annan företeelse som fungerar gränsbevarande är att gruppen ser sig själv som "*överlägsen*", som varande "*förmer*", som "*utvald*" etc. Då finns följaktligen ingen anledning att införliva kulturdrag från grupper som är utanförstående och underlägsna.

Dessa och andra s.k. gränsbevarande mekanismer finns rikligt beskrivna i den vetenskapliga litteraturen om t.ex. de tidigare östjudiska samhällena, Amish-sekten i USA, indiska kaster, den zigeniska kulturen etc.

Det är givetvis inte svårt att känna igen en del sådana drag inom de nyandliga rörelserna.

5.4.5 En kommentar till kulturmötesperspektivet som delförklaringsmodell

En av avsikterna med att anlägga detta perspektiv har varit att på en del punkter "avdemonisera" de nyandliga rörelserna. Det går inte att hävda att de representerar något som radikalt skulle ligga utanför alla andra kända erfarenheter av hur människor utformar sina olika sociala relationer med "*ut-grupper*" och "*in-grupper*".

Avsikten har också varit att visa att vissa av de nyandliga rörelsernas grundläggande förhållningssätt till barnuppfostran inte i sig är helt obegripliga, irrationella etc. Dessa förhållningssätt går faktiskt att förstå och förklara och att i vissa avseenden dessutom uppfatta som funktionella utifrån de nyandliga rörelsernas egna perspektiv och egna mål.

Detta senare är en viktig utgångspunkt om representanter för det omgivande samhället strävar efter att skapa möjligheter för en dialog med föräldrar inom de nyandliga rörelserna. Det är också viktigt för barnen att deras föräldrar av omgivningen betraktas som rationellt handlande individer.

Detta utesluter inte att synen på barn och barnuppfostran inom de nyandliga rörelserna samtidigt i en del avseenden är problematisk, oroväckande och i vissa fall oacceptabel. I ljuset av att de lever och verkar

i det svenska majoritetssamhället är delar av deras barnuppfostringsmodeller klart dysfunktionella.

5.5 Några övergripande uppväxtbetingelser för barn inom de nyandliga rörelserna

Avsikten med detta avsnitt är att göra en mera ingående granskning, tolkning och konsekvensbeskrivning av en del aspekter som gäller synen på barn, barnuppfostringsideologier och barnuppfostringspraxis inom de nyandliga rörelserna och som mycket kortfattat och summariskt beskrivits i avsnittet "Vad är det i barnens situation som främst oroar omvärlden?" Problemet är, som tidigare påpekats, att någon forskning med vetenskaplig halt inte gjorts på området.

Det material som finns att tillgå är av två slag. Det ena är de policydokument, bulletiner etc. som emanerar från ledningen för olika nyandliga rörelser i frågor som rör barnsyn och barnuppfostran. En del av de åsikter, synsätt och rekommendationer som där framförs sägs nu sedan längre eller kortare tid tillbaka vara övergivna. Det andra slaget av material, dessutom det kvantitativt mest omfattande, härrör dels från den grupp professionella som ägnat stor och långvarig kraft åt detta område genom att publicera böcker, artiklar och hålla föredrag på kongresser osv. och dels från antikulturrörelsen i form av olika publikationer, där man ofta citerar och hänvisar till dessa professionella. Det som karakteriserar båda dessa grupper beskrivningar är att de är mycket samstämmiga och praktiskt taget entydigt avståndstagande.

Betoningen i detta avsnitt kommer att ligga på vilka slutsatser det går att dra från det tillgängliga men bristfälliga materialet när det gäller utvecklingsbetingelserna för barn som växer upp i nyandliga rörelser. Det är föräldra/barn-relationen som kommer att vara i fokus och inte utvecklingsmiljön i rörelsernas egna förskolor och skolor.

Utvecklingsbetingelserna med inriktning på föräldra/barn-relationen kommer att belysas ur ett *utvecklingspsykologiskt* perspektiv, som det mera generellt beskrivits i avsnitten om barns behov och om föräldrapupp giften. Ett *kulturmötes-* och *socialisations-*perspektiv kommer att anläggas i de fall där detta kan ge en meningsfull bakgrund och utgöra en rimlig förklaringsmodell till vissa svårförståeliga och till synes irrationella förhållningssätt till barn och barnuppfostran inom de nyandliga rörelserna.

Det finns inget givet och självklart tillvägagångssätt när det gäller att välja ut de mest relevanta aspekterna och att strukturera materialet så att det blir hanterbart och analyserbart. Den struktureringsprincip

som kommer att användas är att i detta avsnitt främst behandla vissa övergripande teman. Exempel: Olika aspekter på *auktoritär fostran*, den ibland uttryckta åsikten att även barn borde åtnjuta *religionsfrihet* under vilken döljer sig den större frågan om det legitima i att *påverka* barn värderingsmässigt och likaså frågan om vad barnen egentligen *betyder* för föräldrarna. En annan övergripande eller snarare en genom hela avsnittet underliggande fråga är om föräldrarnas *uppfostningspraktik* skiljer sig från den av rörelsen proklamerade *uppfostningsideologin*, dvs. om föräldrarna i verkligheten förhåller sig annorlunda än de enligt den officiella ideologin bör göra.

Som tidigare påpekats är det material som skall ligga till grund för analysen av barns uppväxtvillkor inom de nyandliga rörelserna genomgående negativt värderande och svartmålande. Så beskrivs t.ex. föräldrarna i termer av "inte som riktiga föräldrar", "onaturliga föräldrar", "föräldrarna bryr sig inte särskilt mycket om barnen", "först kommer Gud, sedan församlingen och sist familjen inklusive barnen" etc. Dessa utsagor har en klart moraliserande laddning. Föräldrarna tillskrivs en "brist", någon slags känslomässiga "defekter", något som är "onaturligt" i föräldrasammanhang.

Att inte pröva rimligheten i denna entydigt negativa bild genom att problematisera den skulle inte vara intellektuellt hederligt. Det skulle inte heller vara trovärdigt, eftersom verkligheten erfarenhetsmässigt sällan är entydig.

Att inte pröva i vilka avseenden som den mörka bilden är rimlig respektive orimlig skulle dessutom inte vara konstruktivt, eftersom ett massivt avståndstagande motverkar möjligheterna att på sikt åstadkomma en minskad polarisering och en ökad integrering av de nyandliga rörelserna i majoritetssamhället. Sålunda den utveckling som flertalet frikyrkorörelser – en gång betraktade och bedömda med misstro och oförståelse – har genomgått under detta sekel. En sådan utveckling förutsätter en ömsesidig dialog och ett minimum av ömsesidig respekt och inte enbart ömsesidiga avståndstaganden. Ett sådant närmande har knappast ännu inletts.

En genomgående strävan i den följande framställningen är därför att anlägga ett helhetsperspektiv och att sätta in olika företeelser i ett större sammanhang. Avsikten är att därigenom *nyansera* bilden av barns uppväxtbetingelser inom de nyandliga rörelserna på de punkter där detta kan vara befogat. Eftersom hela ämnesområdet i många avseenden är känslomässigt laddat är det viktigt att understryka att nyansering – väl underbyggd med användandet av adekvata teoretiska perspektiv – inte är liktydigt med en bagatellisering av förhållningssätt mot barn som är skadliga och av lagstiftningen definieras som oacceptabla.

I den följande beskrivningen – i detta avsnitt men ännu mera markerat i nästa – kommer det tvärtom att göras tydligt vilka förhållningssätt som det finns anledning för majoritetssamhället att se på med allvar och oro på grund av de konsekvenser som riskerar drabba barnen.

5.5.1 Auktoritär uppfostran

Många är säkerligen benägna att spontant beteckna barnuppfostran inom de nyandliga rörelserna som klart auktoritär. Även om det rör sig om en svepande karakteristik har den mycket fog för sig. Problemet är därför inte att den inte skulle stämma utan att begreppet auktoritär fostran i vårt samhälle i regel har en tydlig moraliserande laddning.

I vår majoritetskultur, som numera kännetecknas av en demokratisk uppfostringssyn, är det inte ovanligt att man som förklaring till en auktoritär uppfostran – t.ex. inom en del etniska och religiösa minoriteter – främst ser föräldrarnas okunnighet, okänslighet eller rent av kallsinnighet inför barns behov. Sålunda en psykologiserande förklaring.

En mera konstruktiv utgångspunkt – framför allt när det gäller en hel grupp – är dock att fråga sig vilken *funktion* ett auktoritärt uppfostringsmönster har för ifrågavarande samhälle eller minoritetsgrupp.

Vad är det då som främst kännetecknar en auktoritär fostran, så som den är utformad i många samhällen och för inte alltför länge sedan också i det svenska?

Den *aukautoritära uppfostran* – liksom det aukautoritära samhället i stort – styrs av klara normer för vad som är rätt/fel, gott/ont, tillåtet/otillåtet etc. Av barn och unga krävs lydnad, lojalitet och respekt gentemot de vuxna; föräldrar, lärare, myndighetspersoner etc. Eftersom samhällen/minoritetsgrupper där aukautoritär fostran utövas i regel är förhållandevis stabila och inte snabbt föränderliga, är mål och medel för socialisationen i stort sett självklara och inte särskilt förhandlingsbara i diskussioner mellan föräldrar och barn. Föräldrarna känner sig i regel säkra i sin fostrande uppgift. Barnen styrs och kontrolleras delvis genom rädsla för upptäckt och straff. Fysiska bestraffningar av barn är inte någon ifrågasatt uppfostringsmetod, även om den kanske inte praktiseras särskilt ofta.

Barnen har inte sällan någon form av ekonomisk funktion och får tidigt delta i praktiska sysslor. Den aukautoritära fostran präglas inte av barncentrering. Barnen är ofta med i alla de vuxnas aktiviteter, vilket bl.a. kan betyda sena kvällsvanor. Men de ägnas i regel ingen speciell uppmärksamhet och det förväntas av dem att de inte är till för mycket besvär för de vuxna. Barnen får insikt i vad vuxenlivet kräver och däri-

genom sina framtida roller genom att iaktta de vuxna och imitera dem. Lång, formell skolutbildning har ofta underordnad betydelse.

Den *demokratiska uppfostringsmodellen* hör som kontrast till detta i regel hemma i ett föränderligt och dynamiskt samhälle. Det finns inte i alla lägen på förhand givna svar på vad som är rätt/fel, bra/dåligt etc. En hel del måste därför göras till föremål för diskussion och förhandling mellan föräldrar och barn eller mellan lärare och elever.

Föräldraauktoriteten är därmed inte lika självklar och föräldrauppgiften inte heller lika omfattande som i det traditionella, auktoritetsstyrda samhället. Barnens utbildning ligger helt och hållet på skolan. En del av barnens omvårdnad har överflyttats till barnomsorgen liksom delar av barnens fostran vilar på förskolan/skolan.

Barnen har inte som tidigare en ekonomisk funktion för föräldrarna utan nästan uteslutande en känslomässig. Föräldrarnas yrkesarbete är i regel förlagt utanför hemmet och den tid barn och föräldrar är tillsammans är begränsad. Däremot utmärks den gemensamma fritiden inte sällan av en tydlig barncentrering. Barnen, deras behov och önskemål är i centrum. De styrs mera av uppmuntran och beröm än av hot om straff.

Dessa exempel på några aspekter av en auktoritär respektive demokratisk fostran är givetvis förenklade och schematiska. Verkligheten är som alltid mera komplex och varierad och dessutom full av individuella avvikelser och undantag.

Hur passar socialisationen inom de nyandliga rörelserna in i detta schema? Det är knappast någon överdrift att påstå att flera av rörelserna är ganska typiska auktoritära system. Trosföreställningarna eller "läran" genomsyrar och styr mycket av tillvaron för medlemmarna. Lärans uttolkare och ledare har genom sitt tolkningsföreträde i de flesta sammanhang en obestridlig auktoritet. Hela systemet är hierarkiskt/vertikalt med "läran", ledaren, ledarens betrodda och medlemmarna i fallande skala.

Självklart sätter ett sådant hierarkiskt system i hög grad sin prägel på socialisationen. Det är följaktligen utifrån rörelsens centrala mål både funktionellt och viktigt att via socialisationen forma barnen till auktoritetstro, underordning och lydnad. Svaren på vad som är gott/ont, rätt/fel etc. finns redan givna i läran eller hos ledaren. Det finns föga anledning att diskutera sig fram till alternativa lösningar.

Att tillämpa och tillåta en mer eller mindre demokratisk uppfostringsmodell inom ett sådant system skulle för de nyandliga rörelserna bokstavligen vara att "uppfostra bort sig själv" (jfr avsnittet om socialisationen). Därför uppmuntras givetvis inte kritiskt tänkande och ifrågasättande, vilket är centralt och funktionellt i det demokratiska och mera horisontella samhällets socialisation.

Utifrån ett samhällsperspektiv eller kulturellt perspektiv finns sålunda ingen anledning att lägga vare sig moraliserande eller psykologiserande synpunkter på föräldrarna. Ett auktoritärt uppfostringssystem beror inte primärt på föräldrarnas okunnighet, okänslighet eller kallsinighet när det gäller barns behov och välbefinnande.

Om man däremot flyttar perspektivet från vad som är funktionellt för samhället eller minoritetsgruppen till vad som bäst gagnar det enskilda barnet, blir det naturligt och befogat att ställa frågan om den auktoritära socialisationen i sig är psykiskt skadlig i något eller några avseenden. Något entydigt svar på detta går dock knappast att ge.

Ur de auktoritära samhällena med deras auktoritära fostran har det under seklernas gång stigit fram många starka, självständiga, självsäkra, revolterande, nytänkande och nyskapande individer. Men givetvis också många som varit kuvade, knäckta, hämmade, självutplånande, osjälvständiga, räddhågade etc.

Ur de demokratiska samhällena med dess demokratiska och kanske uttalat antiauktoritära fostran har det likaledes stigit fram många starka, självständiga, självsäkra, nytänkande och nyskapande individer. Men också många vilsna, osäkra, tvivlande, otrygga etc.

Detta antyder att det inte finns några enkla samband mellan socialisationsmodell och personlighetsutveckling. Det är många olika faktorer som spelar in, varav några skall diskuteras i det följande. Bl.a. är det fruktbart att se ett socialisationsmönster som en helhet och inte endast koncentrera sig på antingen positiva eller negativa delar betraktade och bedömda genom betraktarens egna etnocentriska glasögon. Det mer eller mindre totala avståndstagandet från uppfostran inom de nyandliga rörelserna kan möjligen ses som ett uttryck för att man fastnat för vissa negativa aspekter och inte sett till helheten och hur de olika delarna samverkar.

Exempel på hur bilden av ett socialisationsmönster kan bli mera mångtydigt om man ser det som en helhet:

I ett samhälle/minoritetsgrupp med en *auktoritär* struktur med åtföljande auktoritär prägel på barnuppfostran är föräldra/barn-relationen hierarkisk. Barnen är underordnade föräldrarna, förväntas lyda utan ifrågasättande och förväntas visa respekt. Statuskillnaderna mellan vuxna och barn är såtillvida framträdande. Men samtidigt förväntas många barn i auktoritära samhällen ge sitt bidrag till familjens försörjning genom att efter ålder och förmåga hjälpa till i och utanför hemmet med olika slag av sysslor. Eftersom vuxenhet inte minst karakteriseras av arbete och ansvar är barnen i dessa avseenden statusmässigt inte så olika de vuxna. Relationerna blir med andra ord mera horisontell. Denna *paradox* kan se som en av förklaringarna till att många barn i ett auktoritärt präglat samhälle kan utstråla god självkänsla, säkerhet och

livsglädje snarare än att visa tecken på att vara kuvade, hämmade och osäkra på sitt eget värde.

I *demokratiskt* präglade välfärdssamhällen som den svenska majoritetskulturen har barnen ingen ekonomisk funktion och förväntas inte bidra till familjens försörjning. Ända upp till 20-årsåldern kan de ägna större delen av sin tid åt den egna utvecklingen i form av lek, fritidssysselsättningar och utbildning. Detta är naturligtvis på många sätt positivt. Barn behöver tid för lek, fantasi och sådant som är enbart till lust liksom de behöver slippa tungt fysiskt slit. Barn behöver likaså bemötas med respekt, lyssnas till och få vara med och påverka i angelägenheter som rör dem själva. Detta synsätt utmärker det demokratiska uppfostringsidealet och avspeglas i svensk lagstiftning i föräldrabalken.

Men barn behöver också få göra saker "på riktigt", göra arbetsinsatser med mening, få ta ansvar, behövas för andra och göra insatser för andra. I dessa avseenden framträder en *motsatt paradox* jämfört med den auktoritära socialisationsmodellen. Barnen i det demokratiskt präglade samhället har å ena sidan en relativt horisontell, jämbördig position i förhållande till föräldrarna, bl.a. såtillvida att barnens önsningar och vilja beaktas och att det finns utrymme för förhandling och medbestämmande. När det gäller ansvar och möjligheter att göra meningsfulla arbetsinsatser som kan vara till nytta för andra eller för ideal utanför dem själva föreligger å andra sidan en avgörande statusskillnad mellan vuxna och barn. De flesta barn och ungdomar har gentemot samhället snarare en åskådarroll och väntarroll än en deltagarroll. Väntan på att få axla vuxenansvaret och att därmed få en jämbördig status med de vuxna är lång. Detta kan givetvis påverka den unges självbild och självförtroende.

Dessa paradoxer när det gäller auktoritära respektive demokratiska socialisationsmodeller kan sålunda vara en av förklaringarna till att utfallet av dessa uppfostringstyper när det gäller barns personlighetsutveckling är vare sig helt entydiga eller förutsägbara.

Det är därför föga meningsfullt att betygsätta hela socialisationsmönster som i sig bra eller dåliga eller rangordna dem som bättre respektive sämre. Man måste se dem insatta i sitt sammanhang och då bedöma om de är funktionella eller inte. Det är heller inte särskilt fruktbart att ta ut enskilda delar och göra bedömningar utifrån dessa. Snarare måste man se hur de olika delarna samverka som en helhet.

Andra viktiga förklaringar till de relativt oförutsägbara effekterna av ett visst socialisationsmönster på ett visst barns personlighetsutveckling är barnets egna inneboende förutsättningar. Det som spelar en viktig roll är sådant som barnets inneboende sårbarhet för respektive motståndskraft mot påfrestningar liksom t.ex. temperament och begåvning.

Detsamma gäller föräldrarnas personlighetsmässiga förutsättningar att vara en "tillräckligt bra förälder".

För att konkret återvända till den auktoritärt präglade barnuppfostran inom flera av de nyandliga rörelserna kan man säga att den är funktionell utifrån de för rörelserna centrala målen.

Däremot är det uppenbart att denna uppfostringsmodell är dysfunktionell utifrån majoritetssamhällets övergripande mål och funktionssätt och därmed utifrån de krav som detta ställer på samhällsmedborgarna.

Om man utgår ifrån att flertalet av barnen inte kommer att leva större delen av sina liv i relativt slutna rörelseenklaver – det troliga är att en hel del föräldrar lämnar rörelserna eller att barnen så småningom gör det på egen hand – så riskerar barnen att förr eller senare komma ut i majoritetssamhället med mer eller mindre betydande sociala handikapp åtminstone initialt. Den sociala kompetens de förvärvat i de nyandliga rörelserna är bara delvis tillämplig i majoritetssamhället. De barn som gått i rörelsernas egna förskolor och skolor kan t.ex. förväntas få svårigheter att i majoritetssamhällets skolor tolka de sociala koder som gäller i ett demokratiskt skolsystem. Bl.a. kan risken finnas att de får svårt att uppfatta de regelsystem som givetvis finns även om disciplineringen sker under mildt tryck.

Det skulle givetvis vara av värde med forskning på detta område dvs. hur en kompletterande socialisering går till och vad som utgör de största svårigheterna.

5.5.2 "Föräldrarna är mycket borta från sina barn. De bryr sig inte särskilt mycket om barnen"

Att många föräldrar inom de nyandliga rörelserna är borta en hel del från sina barn är av allt att döma en riktig beskrivning av verkligheten. Men av detta följer inte självklart tolkningen att föräldrarna inte bryr sig särskilt mycket om barnen.

Att majoriteten av dagens svenska småbarns- och skolbarnsföräldrar är förvärvsarbetande och därför mycket borta från sina barn är ett välkänt faktum. Men det är inget man längre moraliserar över. Man vet att det oftast är nödvändigt av ekonomiska skäl men också att föräldrar uttryckligen vill arbeta eftersom det upplevs som stimulerande och utvecklande. Men knappast någon drar slutsatsen att föräldrarna därmed visar att de inte bryr sig särskilt mycket om barnen. Man inser att föräldrarna medvetet väljer både-och.

När det gäller föräldrar inom vissa av de nyandliga rörelserna påpekas att en del av dessa kan vara borta längre tider från sina barn. Det

kan ibland röra sig om veckor i sträck, något som ännu mera anses understryka att barnen kommer "först i tredje hand".

Men inte ens sådana längre separationer mellan föräldrar och barn är unika för just de nyandliga rörelserna. Denna belägenhet är gemensam för en del barnfamiljer såväl i majoritetskulturen som inom de nyandliga rörelserna. Det finns småbarnsföräldrar – kvinnor som män – med t.ex. chefsbefattningar inom privat eller offentlig sektor med långa arbetsdagar och ibland längre tjänsteresor. Det finns högt uppsatta politiker av båda könen – tillika småbarnsföräldrar – med en nästan omänsklig arbetsbörda och många resdagar. Osv.

Är dessa föräldrar "onaturliga", "inte riktiga föräldrar" och kommer deras barn först i "tredje rummet"? Knappast någon skulle väl generellt hävda detta, även om det kan stämma i enstaka fall.

Men när det gäller föräldrar inom de nyandliga rörelserna som är mycket engagerade i rörelsearbetet och därmed mycket borta från sina barn verkar man fullt beredd att dra dessa slutsatser. Hur skall man förstå detta? Är man ur stånd att se *likheterna* med de föräldrar inom majoritetskulturen som likaledes är mycket borta från sina barn av det skälet att de är oerhört engagerade i olika krävande verksamheter?

Det rimliga vore att anta att för båda dessa grupper föräldrar betyder barnen mycket, men att arbetet och det politiska, religiösa, vetenskapliga eller konstnärliga uppdraget också betyder mycket. Det troliga priset för detta val av både-och är att föräldrarna tidvis upplever mer eller mindre svåra lojalitetskonflikter, tvivel och ibland smärtsam saknad efter barnen. Varför skulle inte detta också tänkas gälla för föräldrarna inom de nyandliga rörelserna?

Den centrala frågan är sålunda hur man skall förklara de skilda bedömningarna av föräldrarna. Skulle det bl.a. kunna handla om att man statusmässigt graderar de uppgifter som hindrar föräldrar från att träffa sina barn? Anser man att majoritetssamhällets upptagna föräldrar ägnar sig åt värdefulla uppgifter och att det i sig kan legitimera mycket bortovaro från barnen? Ser omvärlden å andra sidan föräldrars starka engagemang i de nyandliga rörelserna som så utan mening, rationalitet, värde och värdighet att man inte förmår uppbåda annat än fördömanden, avståndstaganden och ifrågasättanden av föräldrarnas "riktiga" känslor för sina barn? Kan det rent av vara så att man ser dem som så vilseförda att de näst intill diskvalificerat sig som föräldrar?

Skulle det förhålla sig så kan det ses som ett mycket tydligt men också bekymmersamt uttryck för etnocentrism.

Här skall inte behandlas hur barn i olika åldrar kan uppleva föräldrars bortovaro, som självklart kan innebära påfrestningar av olika slag. Det viktiga i detta sammanhang är att påpeka att det härvidlag inte är

några skillnader mellan majoritetskulturens barn och barnen inom de nyandliga rörelserna.

5.5.3 Att bo och uppfostras i kollektiv

Denna livsform är långt ifrån den vanligaste inom de nyandliga rörelserna. Dock är det något som omgivningen inte sällan tar uttryckligt avstånd ifrån på grund av dess förmodade skadeverkningar inte minst för barnen.

Även i sammanhang utanför de nyandliga rörelserna verkar boende i kollektiv och kollektiv uppfostran upplevas som utmanande för många som ser traditionella, familjebaserade livsstilar som det normala. En del av utmaningen kan hänga samman med att det i regel handlar om små, mer eller mindre marginaliserade grupper med en mycket uttalad ideologi av något slag: politisk, religiös, ekologisk, reformpedagogisk etc.

På 60- och 70-talet gick t.ex. debattens vågor höga om den kollektiva uppfostran i Israels kibbutzer. En del forskare såg den som självklart skadlig för barnens personlighetsutveckling medan andra intog en mera nyanserad hållning. De senare såg inte några generella skadeverkningar men kunde påvisa att kibbutzfostran präglade barnens identitetsutveckling såtillvida att de identifierade sig mera med gruppen i kontrast till den individuella identitet som präglade det familjefostrade barnet. De mera neutrala forskarna gjorde dessutom reflexionen att det verkade som om de forskare som drog entydigt negativa slutsatser inte förmådde se vad de faktiskt såg utan endast vad de förväntade sig se.

Någon mera ingående forskning om barn inom de nyandliga rörelserna som vuxit upp i kollektiv finns inte att tillgå. En mindre uppsats bygger på intervjuer med fyra unga vuxna som vuxit upp i kollektiv inom en av rörelserna. Den bild intervjupersonerna ger av sina uppväxtbetingelser verkar i stort sett nyanserad och rimlig. Undersökningens begränsning gör den givetvis inte generaliserbar.

Om man använder sig av allmänna psykologiska kunskaper på fenomenet barndom i kollektiv, går det att se både positiva sidor och risker. Till fördelarna kan höra den starka gemenskapen med andra barn i kollektivet liksom också det skydd och den tröst som barnen kan ge varandra om fostran tenderar att allmänt vara i repressivaste laget. Om barnets föräldrar sviktar på grund av egna problem, om de är mycket frånvarande eller tenderar att ha överkrav, då kan barnet söka sig till någon lärare eller till de kamraters föräldrar som har mera ork, är mera inlevelsefulla, förstående och tillåtande. Därmed kan barn som lever i kollektiv vara mindre utlämnade och utsatta än som under ogynnsamma omständigheter kan vara fallet i den lilla, slutna familjen.

Till nackdelarna med uppväxten i ett kollektiv som bygger på en tydlig och avgränsad ideologi kan höra att barnets världsbild kan bli mycket begränsad. Barnet konfronteras inte med den mångfald av livsstilar och tankevärldar som finns ute i samhället. Referensramarna kan bli trånga och barnet riskerar att vid ett senare utträde i det omgivande samhället åtminstone initialt få en del problem med att orientera sig.

5.5.4 "Uppfostran i de nyandliga rörelserna är sträng, kärv och kylig"

Detta är ett påstående som med lite olika ordval och i olika varianter inte sällan dyker upp i beskrivningar av uppfostran inom de nyandliga rörelserna och i regel med en moraliserande underton riktad mot föräldrarna.

Frågan är om det är rimligt att i första hand tolka detta som brister i föräldrarnas engagemang för barnen eller deras förmåga att vara "tillräckligt bra föräldrar". Kanske är det mera fruktbart att återigen pröva om socialisationsforskningen kan ge ett vidgat perspektiv och därmed en fördjupad förståelse. Sålunda utgå från frågan om vad som är ett funktionellt förhållningssätt i relation till barn inom olika slag av samhällstyper och minoritetsgrupper.

Man finner då att i auktoritära samhällen med dess auktoritärt präglade uppfostran kan föräldra/barn-relationen faktiskt förefalla just "kärv", "sträng", "kylig" etc. Detta i kontrast till den demokratiska uppfostringsmodellen, som mera präglas av uppmuntran, uppskattning, beröm och fysiska ömhetsbetygelser.

Som tidigare påpekats har barn i det demokratiska välfärdssamhället ingen ekonomisk eller praktisk funktion för sina föräldrar. Relationen bygger helt på barnets emotionella betydelse för föräldrarna. Den känslomässiga investeringen är stor i vart och ett av de i regel fåtaliga barnen i varje familj. Eftersom barnen uteslutande har en emotionell funktion, blir den uppskattning som föräldrarna visar, det som blir bekräftelsen på barnets värde och existensberättigande. Denna bekräftelse måste ständigt upprepas. Kärleksindragning från föräldrarnas sida kan därmed bli ett effektivt och i vissa fall förödande straff.

I andra samhällstyper är barnets värde, trygghet och identitet främst förankrad i dess givna plats och funktion i familjen/gruppen, där man i regel är ömsesidigt beroende av vars och ens arbetsinsatser och andra bidrag till gemenskapen. Barnets position kan därmed ses som mindre sårbar än i den demokratiska uppfostringsmodellen. Om föräldern uttrycker kritik eller ogillande eller tidvis är fysiskt eller psykiskt frånvarande på grund av sjukdom, personliga problem eller arbete, be-

höver inte barnet känna sitt värde och existensberättigande som skakat i grunden. Barnets trygghet är sålunda mera förankrat i dess kompetens och dess möjligheter att vara till nytta och vilar mindre på att ständigt få känslomässig bekräftelse i form av uppmuntran, beröm och ömhetsbetygelser.

Detta kan vara en av förklaringarna till att barn kan utveckla livsglädje, frimodighet och god självkänsla trots "kärv, kylig och sträng" uppfostran. Detta är återigen en påminnelse om vikten av att sätta in olika uppfostringsmönster i ett större sammanhang för att kunna göra en nyanserad och neutral bedömning. Annars är det lätt att hamna i en etnocentrisk syn på det annorlunda som a priori avvikande, dåligt och kanske rent av skadligt och att se det egna livsmönstret som det enda normala, riktiga och hälsofrämjande.

För att än en gång anknyta till barns funktion i olika socialisationsmodeller, så har barnen i de nyandliga rörelserna av allt att döma en viss ekonomisk funktion så till vida att de kan få göra olika insatser i rörelsens praktiska och gemensamma verksamheter. Detta kan i sig leda till att de känner sig behövda, att de kan vara deltagare "på riktigt" i gemensamma angelägenheter och därmed i viss mån ta ett steg mot det som är centralt i vuxenrollen nämligen arbete och ansvar. Den mera gängse bilden av detta utifrån antikultrörelsens perspektiv är att barnen blir utnyttjade. I och för sig behöver inte det ena utesluta det andra.

Ännu intressantare kan vara att fundera över vilken funktion barnen har eller upplever sig ha som deltagare i den icke-materiella, andliga delen av rörelsen och vilka effekter detta kan tänkas ha på barnens utveckling i olika avseenden. Om detta vet vi inget.

Rent allmänt verkar det inte rimligt att anta att barns uppväxt i en nyandlig rörelse enbart skulle ha en negativ eller rentav destruktiv karaktär. Det som bl.a. föranleder sådana reflexioner är att en del av de författare som beskriver livet för barn inom nyandliga rörelser i mörka färger samtidigt framhåller att barnen/ungdomarna efter utträdet och efter en del initiala övergångssvårigheter faktiskt hämtar upp sig anmärkningsvärt väl. "Men de allra flesta överlever, blir friska och lyckliga, lever produktiva liv och bevisar ännu en gång barns motståndskraft." (Singer, M.T. with Lalich, J. 1995. *Cults in our midst.*)

Barns motståndskraft är sannolikt en viktig faktor i detta. Men är det enda förklaringen? Eller är det tänkbart att livet för barn som växer upp i nyandliga rörelser inte bara är entydigt negativt?

5.5.5 Hur mycket styrs föräldrarna i sina relationer till barnen av de officiella uppfostringsideologierna inom de nyandliga rörelserna?

Antikulturrörelsen tar kraftigt avstånd från de nyandliga rörelsernas officiella uppfostringsideologier. Utifrån ett utvecklingspsykologiskt perspektiv kan man på åtskilliga punkter instämma i detta. Några av rörelsegrundarnas och rörelseledarnas syn på vad barn är, deras syn på barns behov och på hur barn skall socialiseras in i rörelsens tänkande strider på en del centrala punkter mot de vetenskapligt grundade kunskaperna om barn, barns utveckling och behov. Likaså strider en del av dessa ideologier mot eller snarare är på direkt kollisionskurs med den lagstiftning vars syfte är att främja goda utvecklingsbetingelser för barn (FB) och att skydda barn mot risker att fara illa (SoL, LVU). Detta kommer att behandlas längre fram i detta kapitel.

Först kan det dock finnas anledning att något dröja vid en mera övergripande fråga, nämligen vilket genomslag dessa ideologier fått och får i föräldrarnas mera konkreta uppfostringspraktik.

Återigen är läget att det inte finns någon forskning på området. Något empiriskt grundat svar går följaktligen inte att ge. Snarare handlar det om att ställa ett antal frågor och göra ett antal antaganden, som i sin tur är föranledda av generella psykologiska kunskaper när det gäller tidiga föräldra/barn-relationer.

Vad kan det finnas för skäl att över huvud taget betvivla att föräldrarna inte i stort sett skulle praktisera det som läran/ideologin föreskriver på området barnuppfostran? Det viktigaste kanske är att uppfostringsideologin på ett antal punkter riskerar att strida mot föräldrarnas egna konkreta erfarenheter av sitt barn, dvs. mot deras egna sinnens vittnesbörd.

När det gäller det andliga eller föreställningarna om det utomvärldsliga, är det irrelevant om det går att verifiera eller inte, dvs. om "det stämmer". På detta område behöver inte rörelsemedlemmarna uppleva konflikt. Men om de delar av ideologin som handlar om barn t.ex. säger att barn är som vuxna fast i små kroppar, att barn har skyldigheter som vuxna men inte rättigheter, om ideologin förordar orealistiska överkrav på barns fattningsförmåga eller förmåga att kontrollera starka känslor av t.ex. ilska och besvikelse, då måste detta komma i stark konflikt med föräldrarnas egna erfarenheter av sin två- eller treåring. Föräldrarna kan få svårt att bortse ifrån att kartan/ideologin inte stämmer med terrängen/verkligheten och kan tvingas välja.

Det bör kanske påpekas att det generellt finns en mycket liten grupp föräldrar som kan hysa direkta vanföreställningar om sitt barn. Detta är dock något annat än att bekänna sig till mer eller mindre märkliga ideologier om barn. Vanföreställningar innebär att man inte kan skilja på inre och yttre dvs. mellan sina egna inre föreställningar och den yttre verkligheten. Det kan t.ex. gälla föreställningar om att ettåringen är starkare än och har övertaget över föräldern, medvetet och sadistiskt plågar föräldern etc. I sådana fall är det fråga om psykiskt sjuka eller störda föräldrar. När det gäller föräldrar inom de nyandliga rörelserna finns ingen anledning att anta att psykisk sjukdom/störning skulle vara vanligare än inom föräldrakollektivet i stort.

För att återvända till barnideologierna inom de nyandliga rörelserna, så har några av dem en barnsyn som uttrycker förakt för barn och hela begreppet barn, uttrycker en bristande inlevelse i barns utsatthet och underläge liksom för deras behov av skydd och ovillkorlig kärlek. En sådan syn på barn måste komma i konflikt med föräldrarnas spontana och intuitiva känslor för sitt barn.

"Naturen" vars uppgift är att garantera artens överlevnad har givetvis försäkrat sig om ett effektivt omsorgsbeteende gentemot små barn, vilket i sin tur förutsätter en stark känslomässig föräldra/barn-bindning. Senare års spädbarnsforskning har fördjupat kunskaperna om hur en sådan anknytningsprocess startar i och med att barnet är fött och hur spädbarnet är en mycket aktiv part i detta. Föräldrar och barn stimulerar varandra ömsesidigt i en process av kontaktsökande, "avläsning" av varandras signaler, en turtagning av svar och gensvar i en lång kedja. Allt detta stimulerar barnets utveckling, barnets självförståelse, förståelse för andra och för vad mänskliga relationer handlar om. Därmed utvecklas successivt bl.a. barnets empatiska förmåga. Samtidigt lär sig föräldern genom detta ömsesidiga samspel vad föräldraskapet handlar om och lär sig att förstå sitt eget unika barns behov och hur det uttrycker dessa behov. Denna intuitiva förståelse – förstärkt av egna barndomserfarenheter som aktiveras och i viss mån medvetandegörs – leder också till en alltmer förstärkt känslomässig bindning till barnet.

Föräldrars förmåga i dessa avseenden uppvisar givetvis individuella variationer. En del kan av olika tillfälliga eller mera permanenta orsaker – t.ex. trötthet, kriser, depressioner, psykisk störning – ha svårare än andra att vara lyhörda och flexibla. När det gäller föräldrar som är medlemmar i en nyandlig rörelse finns dock ingen grundad anledning att anta att de generellt skulle ha sämre förutsättningar än andra att vara "tillräckligt bra föräldrar".

Frågan som kvarstår obesvarad är hur föräldrar inom nyandliga rörelser hanterar konflikten mellan "naturen" och "kulturen", dvs. mellan

de egna spontana, intuitiva känslorna för och förståelsen av sitt eget unika barn å ena sidan och vissa av ideologins föreställningar om barn och rekommendationer om förhållningssätt till barn å den andra. Eller uttryckt på ett annat sätt: hur djupt går ideologin när det gäller de skikt i föräldrarnas personlighet som är den känslomässiga motorn i föräldra/barn-relationen?

För en utomstående är det uppenbart att vissa av de mera svårbegripliga föreställningarna om barn och vissa delar av den rekommenderade barnuppfostringspraktiken över huvud taget inte handlar om levande barn av kött och blod. I stället handlar ideologin om abstraktioner och konstruktioner, som verkar vara uttryck för en instrumentell barnsyn och delvis ger intryck av en i viss mån perverterad människosyn.

Hur kan föräldrarna tänkas lösa dessa dilemman och konflikter? Det går knappast att tänka sig att de inte skulle uppleva någon konflikt. Detta kan i så fall bara gälla en mycket liten grupp, som förmår stänga av alla motstridiga känslor och erfarenheter och förmår tänka i totalitära banor. En rimlig hypotes är att inte minst småbarnsföräldrarna i viss utsträckning och mer eller mindre medvetet sätter sig över ideologin och i stället följer sina egna spontana impulser och känslor. Det som talar för detta är inte minst de psykologiska kunskaperna om den känslomässiga kraften i de tidiga föräldra/barn-relationerna. Det som också kan anses tala för att föräldrarna faktiskt i större eller mindre utsträckning väljer "naturen" dvs. barnets och sina egna känslomässiga behov före ideologin är de tidigare citerade uttalandena beträffande barn och ungdomar som levt inom rörelserna. "Men de allra flesta överlever, blir friska och lyckliga och lever produktiva liv och bevisar ännu en gång barns motståndskraft." Barns motståndskraft är säkert en av förklaringsgrunderna. Men en kompletterande förklaring till det faktum att de flesta på sikt verkar gå ganska skadeslösa ur en barndom inom de nyandliga rörelserna, kan vara att föräldrarna inte slaviskt låter sig styras av den officiella barnuppfostringsideologin utan ger större eller mindre utrymme för sina egna genuina reaktioner. Det som talar för detta senare är t.ex. också olika vittnesbörd om att familjebildningen gör att föräldrarna delvis drar sig undan från rörelsearbetet.

Utifrån de resonemang som förts i detta avsnitt ligger det nära till hands att fråga sig om inte en del av avhoppet från de nyandliga rörelserna kan tillskrivas och ses som en lösning på föräldrarnas inre konflikter och tvivel när det gäller de mest svårsmälta och "onaturliga" inslagen i de nyandliga rörelsernas barnsyn och barnuppfostringssyn.

I förlängningen kan man också spekulera över om inte de mest irrationella och verklighetsfrämmande inslagen i barnsynen och barnuppfostringsideologin kan utgöra ett reellt hot mot de nyandliga rörelsernas

överlevnad på sikt. Detta är egentligen en paradox, eftersom det är just socialisationen/barnuppfostran som skall garantera ett samhälles eller en minoritetsgrupps överlevnad. Men då måste socialisationen präglas av ett rimligt mått av rationalitet, realism och flexibilitet. En del tecken tyder på att förändringar är på gång när det gäller vissa delar av barnuppfostringspraktiken och ideologin inom de nyandliga rörelserna.

5.5.6 Att påverka barn. "Gäller religionsfrihet även för barn?"

"Skall inte barn också ha rätt till religionsfrihet?" är en fråga som då och då ställs inte minst från antikulturrörelsen. Innebörden är troligen att det egentligen är orätt att utsätta barn för en religiös påverkan. På 70-talet var det inte ovanligt att sekulariserade föräldrar framförde åsikten att man som förälder över huvud taget borde undvika att påverka sina barn med egna personliga värderingar. I stället borde man sträva efter objektivitet och neutralitet så att barn senare opåverkade skulle kunna ta egen självständig ställning. Detta senare kan nog tolkas som en reaktion på det som antogs vara själva innebilden för en auktoritär fostran, nämligen påverkan och då kanske med inslag av tvång framför allt av psykisk art.

Hela denna frågeställning om det rättmätiga i att påverka barn är egendomlig för att inte säga absurd.

Socialisationen som helhet – först i hemmet och därefter i förskolan och skolan – går ut på att just *påverka* barnen så att de passar in i det samhälle de tillhör och då inte minst med hänsyn till detta samhälles grundläggande värderingar. Redan i förskolan påverkar man medvetet och utifrån målformuleringar och läroplaner barnen med de demokratiska grundvärderingarna. Därefter tar skolan vid med en ytterligare repertoar av viktiga värderingar t.ex. om antirasism, respekt för olik-tänkande, miljömedvetande osv. Det är inte så många decennier sedan som statskyrkan fortfarande hade inflytande över skolan och religiös påverkan bedrevs redan på lågstadiet. Till följd av den långt gående sekulariseringen och den ökande kulturella och därmed religiösa mångfalden i samhället har religiös påverkan numera ingen plats i den offentligt drivna skolan. Religiös fostran är idag en sak för föräldrarna med eller utan hjälp av söndagsskolor, koranskolor etc.

Även om ett barn tillbringar ungefär ett och ett halvt decennium i förskola och skola är det via föräldrarna som den tidigaste och mest genomgripande påverkan äger rum. I detta avseende är föräldrarna utan konkurrens. Barnets moral- och normutveckling – vad är gott/ont, rätt/fel, bra/dåligt – har sålunda sin grund i föräldra/barn-relationen.

Själva förutsättningen för en mera djupgående och avgörande normpåverkan handlar nämligen om att kärlek å ena sidan och krav och gränsättning å den andra kommer från *samma* person. Den person som förenar båda dessa sidor är föräldern. Det är viktigt att understryka att normpåverkan inte bara handlar om disciplinering utan minst lika mycket om föräldern som förebild: att föräldern visar respekt för barnet, lyhördhet och förmåga till inlevelse i barnets behov och unika personlighet.

Utgångspunkten för kraften i föräldrapåverkan är det lilla barnets starka känslomässiga bindning till och nästan totala beroende av föräldrarna. Det lilla barnet upplever sina föräldrar som de som kan allt, vet allt och följaktligen är ofelbara. Föräldrarna blir därmed icke ifrågasatta förebilder för det lilla barnet som oavbrutet påverkas av deras sätt att förhålla sig, av deras värderingar, livssyn osv. Detta utgör sedan urmodellen eller basen för all vidare normbildning. Denna påverkan kan sägas vara en central del av själva "människoblivandet", dvs. det som gör individen till något utöver att vara en biologisk varelse.

Efter de första levnadsåren kommer ett skede då föräldrarna antar mera realistiska proportioner. De ses som människor med förtjänster men också med vissa begränsningar och brister och framstår sålunda inte längre som ofelbara och perfekta. Barnet kan också konstatera att barn och vuxna i omgivningen lever på ett delvis annorlunda sätt, värdesätter andra saker och har delvis andra åsikter än i barnets egen familj. Barnet kan sålunda ta in en *kompletterande* "världsbild" och börjar ana att mångfald existerar. Denna vidgning av referensramarna är viktig för barnets fortsatta utveckling. Men det handlar inte om något direkt ifrågasättande av föräldrarnas synsätt utan snarare om ett *tillägg*.

En bit upp i tonåren kommer nästa viktiga utvecklingsuppgift nämligen att *ompröva* de från föräldrarna övertagna värderingarna, deras världsbild, livssyn, livsstil osv. Poängen är inte att den unge nödvändigtvis behöver förkasta det föräldrarna står för utan vad det handlar om är att ta egen, självständig ställning. Ofta hamnar dessa ställningstaganden så småningom inte alltför långt från föräldrarnas.

Hela denna process av först tidig, intensiv påverkan, därefter vidgning och komplettering av den ursprungliga "föräldra-världsbilden" och slutligen en självständig omprövning av denna är viktiga steg på vägen mot att bli en medveten, självständigt tänkande och ansvarstagande vuxen.

Uppfattningen att man som förälder borde undvika att alltför mycket påverka barnet med sina personliga övertygelser, trosföreställningar och värderingar för att därmed underlätta för barnet att senare själv ta ställning bygger sålunda på ett utvecklingspsykologiskt feltänkande

och på en missuppfattning om föräldrauppgiften. Snarare kan det vara så att en *tydlighet* från föräldrarnas sida när det gäller normer, värderingar och livsåskådningar är underlättande som avstamp, när den unge skall pröva sig fram till egna ställningstaganden. Det måste finnas något påtagligt att ta ställning till och ompröva.

Vill man tillämpa detta utvecklingspsykologiska resonemang på föräldrar och barn inom de nyandliga rörelserna, då krävs av föräldrarna att de tillåter och i bästa fall uppmuntrar barnets kontakter med det omgivande samhället och inte minst den offentliga förskolan och förskolan. (I gengäld krävs av förskolan/skolan att man där är lojal med föräldrarna och respekterar deras uppfattningar på olika områden.) För föräldrarna handlar det om att kunna bejaka barnets inneboende nyfikenhet och lust att "utforska omvärlden". Då bör inte föräldrarna eller rörelsen samtidigt framställa omvärlden som farlig, fientlig eller ond. Detta senare riskerar att leda till förvirring, otrygghet och misstro hos barnet, till att det kanske avbryter sitt "utforskande" och därmed kanske befästs i en snäv eller rent av falsk verklighetsbild.

Att man inte ger barnet en generellt negativ bild av omvärlden utanför rörelsen utesluter inte att man tar tydligt avstånd från företeelser som våld, cynism, hänsynslöshet osv., vare sig dessa förekommer utanför eller innanför rörelsen.

Är religionen och gemenskapen i en nyandlig rörelse en central del i föräldrarnas liv, kommer det sannolikt att vara viktigt också för barnet som växer upp i rörelsen. I de fall där tonårens frigörelseprocess leder till att den unge omprövar sitt engagemang och sin tro och lämnar rörelsen, kan detta vara mycket smärtsamt för föräldrarna men också för den unge själv. Det är i detta utvecklingsskede som *religionsfriheten* kommer in, rätten att själv välja tros- och livsåskådning liksom också rätten att inte mot sin vilja tvingas kvar i en religiös rörelse. Om föräldrarna respekterar sin tonåring i dessa avseenden, behöver inte brytningen med rörelsen kanske dessutom leda till en minst lika smärtsam brytning med föräldrarna.

5.6 Förhållningssätt som kan vara till hinder för barns utveckling och innebära risk för att barn far illa

Förra avsnittet behandlade några relativt typiska uppväxtbetingelser för barn inom de nyandliga rörelserna. Det rörde sig om mera övergripande förhållningssätt till barn och syn på barnuppfostran bl.a. auktoritär fostran, föräldrarnas bortovaro från barnen och påverkan på barn. Strävan har varit att sätta in dessa företeelser i ett större sammanhang, att undvika svart/vitt-tänkande och i stället tillämpa ett mera neutralt och objektivt synsätt. De teoretiska utgångspunkterna har varit utvecklingspsykologin och socialpsykologin.

En annan strävan har varit att inte dra alla uppväxtbetingelserna över en kam utan att i stället differentiera mellan å ena sidan det anorlunda men kanske i sig inte särskilt önskvärda eller funktionella ur majoritetssamhällets perspektiv och å andra sidan det direkt oacceptabla och möjligen skadliga. De företeelser som nu skall behandlas är av det senare slaget, dvs. sådana som utvecklingspsykologiskt är mera entydigt betänkliga och innebär risk för skadliga påfrestningar på barnet. Dessutom kommer de i en del fall i konflikt med den lagstiftning som gäller barn.

Exempel:

- Att framställa omvärlden som underlägsen och föraktlig respektive farlig och ond.
- Att disciplinera barn med åga, straffhot och skuldbeläggning.
- Att utsätta barn för förödmjukande tillrättavisningar och kanske dessutom i föräldrarnas passiva åsyn.
- Att låta barn vara åsyna vittne till att deras föräldrar tillrättavisas eller kränks.
- Att vid en förälders utträde ur rörelsen svartmåla denna förälder inför barnet och kanske dessutom hindra barnet från umgänge.
- Att tvinga sig på och försöka utröna barnets tankar och därmed överskrida gränsen till barnets "inre värld".
- Att framställa sjukdom, svaghet och olyckor åtminstone delvis som en följd av bristande tro, orätta tankar eller andra tillkortakommanden.

I vilken omfattning sådana förhållningssätt kan förekomma inom de nyandliga rörelserna går till följd av den bristande forskningen på området inte att uppskatta. Att de förekommer i viss omfattning finns dock knappast anledning att betvivla.

Direkt brottsliga handlingar som barnmisshandel och sexuella övergrepp är inte medtagna bland ovan nämnda exempel. Detta eftersom det inte finns belägg för att sådana handlingar skulle tolereras och än mindre förespråkas inom de nyandliga rörelserna i Sverige idag. Miss-handel och övergrepp, som ju tyvärr förekommer trots kriminalisering, går inte att förlägga till några speciella samhällsgrupper vare sig socio-ekonomiska, kulturella eller andra. De kan snarast ses som uttryck för någon form av psykisk störning hos förövarna. Föräldrar med psykiska störningar finns i alla samhällsgrupper. Därför finns heller ingen grundad anledning att anta att misshandel och sexuella övergrepp mot barn skulle vara vare sig över- eller underrepresenterade inom de nyandliga rörelserna satt i relation till gruppens storlek. Oavsett inom vilka grupper och sammanhang som misstankar om sådana brottsliga handlingar uppstår, skall de givetvis anmälas och utredas.

I det följande skall de uppräknade exemplen närmare kommenteras dels ur ett utvecklingspsykologiskt perspektiv med avseende på riskerna för barnets personlighetsutveckling och dels med avseende på hur svensk lagstiftning ser på dessa företeelser.

5.6.1 Att framställa omvärlden som underlägsen och föraktlig respektive som ond och farlig

Vid möten mellan minoritetsgrupper och majoritetsgrupper, dvs. ur ett kulturmötesperspektiv, är detta långt ifrån ovanliga s.k. gränsbevarande mekanismer. Betraktar man omvärlden som *underlägsen* frestas man inte att använda den som förebild och undviker därmed att utsätta sig för påverkan från majoritetskulturens värderingar, livsstilar, världsbild osv.

Föreställningen om den *egna överlägsenheten* kan dessutom ses som ett motdrag och ett försvar mot den marginalisering, nedlåtenhet och förakt som minoritetsgrupper – de nyandliga rörelserna utgör här inget undantag – inte sällan utsätts för omgivningen. Det finns i den vetenskapliga litteraturen många exempel på det självförakt och rentav självhat som kan drabba de individer som börjar se på den egna minoritetsgruppen inklusive sig själva med omgivningens fördömande och kanske föraktfulla ögon. En sådan negativ självbild är givetvis destruktiv för den psykiska hälsan.

För den händelse barnen inom de nyandliga rörelserna skulle bemötas med nedlåtenhet av representanter för majoritetskulturen och i huvudsak betraktas som "stackars offer som det är synd om", är det därför inte enbart av ondo med en starkt positiv – om än något orealistisk – gruppidentitet som motvikt.

Samtidigt är nackdelarna givna. Är bilden av omgivningen präglad av stereotypa föreställningar – dessutom ofta ömsesidiga – då kan barnen inom de nyandliga rörelserna få svårt att skaffa sig en egen mera förutsättningslös och realistisk uppfattning om omgivningens beskaffenhet. Ett någotsånär konstruktivt samspel med omgivningen försvåras därmed.

Ännu mer problematiskt för barnen inom de nyandliga rörelserna kan det vara om omvärlden uppfattas som *ond* och *farlig*.

Ur ett kulturmötesperspektiv kan man se en sådan uppfattning av omvärlden som ännu en variant på relativt typiska gränsbevarande mekanismer. Framställs majoritetskulturen som ond och farlig leder det logiskt till att man undviker onödiga kontakter. Därmed kan påverkan därifrån minimeras och den egna världsbilden skyddas. Det som specifikt utmärker relationerna mellan majoritetskulturen – mest utpräglat via antikulturrörelsen – och de nyandliga rörelserna är den *ömsesidiga* demoniseringen. Båda parter ser "den andre" som underlägsen, ond och farlig, något som med viss rätt skulle kunna beskrivas som en symbios med negativa förtecken.

För barnen inom de nyandliga rörelserna är det inte svårt att tänka sig att denna demonisering kan leda till ängslan och otrygghet. En viss risk kan föreligga att detta kan fortplanta sig till en allmän främlingsrädsla. En logisk lösning på detta kan bli att barnet inte bara isoleras på initiativ av rörelsen och föräldrarna utan även själv aktivt isolerar sig. Den för ett barn naturliga nyfikenheten på det nya och okända och lusten att utforska omvärlden kan därmed starkt hämmas. Bl.a. kan barnet få svårt att lära sig de olika koder som är nyckeln till eller redskapen för att kunna klara sig i skiftande sociala sammanhang. De allvarligaste konsekvenserna riskerar sålunda att bli en bristande kompetens när det gäller att kunna förstå, tolka och förhålla sig till det omgivande majoritetssamhället. Detta kan i sin tur mer eller mindre inskränka barnets framtida valmöjligheter när det gäller utbildning, yrkesliv och deltagande i medborgerliga angelägenheter i det demokratiska samhället. Även barnets vidare världsbild kan bli snäv, vilket kan innebära svårigheter att förhålla sig till mångfald och mångtydighet.

5.6.2 Att disciplinera barn med aga, straffhot och skuldbeläggning

I Sverige är kroppslig bestraffning av barn, dvs. aga, förbjudet sedan 1979 (6 kap. 1 § FB). Lagen om förbud mot aga har haft en viktig attitydskapande effekt såtillvida att få föräldrar numera anser att aga är en lämplig eller i vissa lägen outhärlig uppfostringsmetod. Självklart händer det att trötta, irriterade och pressade småbarnsföräldrar någon gång kan tappa självkontrollen och daska till sitt barn. Men de flesta föräldrar ser det i så fall som ett misslyckande, ångrar sig och ber kanske barnet om ursäkt.

I åtminstone någon av de nyandliga rörelserna ställer man sig öppet kritisk och avvisande till agaförbudet. Man ser vad man kallar "kärleksfull aga" som i vissa fall nödvändig i föräldrarnas fostrande uppgift. Alla former av aga omfattas givetvis av förbudet. Men frågan är om inte den "kärleksfulla agan", sett ur barnets perspektiv, är den mest obegripliga och därmed mest förvirrande varianten.

Barn kan i viss mån förstå att föräldrar någon gång under stark press och i upprört tillstånd kan göra saker som de i normala fall tar avstånd ifrån. Att en förälder under full känslokontroll tillfogar barnet smärta kan däremot framstå som mycket svårbegripligt och därmed som särskilt kränkande. Risken finns att barnet upplever att det är fråga om ren maktutövning.

Även ur inlärningssynpunkt är aga en dålig metod. Bästa sättet att klargöra för barnet var gränsen går för det tillåtna respektive det oacceptabla är att på ett respektfullt sätt vara tydlig och konsekvent och vara beredd att ta konflikter. En av riskerna med aga däremot är att den bestående lärdomen främst blir att det är den starkares privilegium att använda tvång och våld. De långsiktiga riskerna för personlighetsutvecklingen kan bli att barnet inte styrs av en egen inre kompass, en egen moraluppfattning om rätt/orätt, gott/ont utan i stället av rädsla för upptäckt och straff.

En annan diskutabel men inte desto mindre effektiv metod att disciplinera barn är att framkalla *skuldkänslor*. Detta kan bl.a. leda till att barnet avstår från olika uttryck för sund självhävdelse, avstår från ett barns fundamentala rättigheter att i vissa lägen "vara besvärligt" för att i stället bli överdrivet hänsyns- och ansvarstagande till men för sin egen utveckling. Risk kan finnas att barnet utvecklar ett så kallat "falskt själv", dvs. barnet vet inte vad som egentligen är dess egna behov och önsknings, dess egen vilja eller personlighet. Barnets alltför stora lyhördhet utåt gentemot omgivningens förväntningar och krav gör således att det inte förmår vara lyhörd inåt mot sig själv.

Paradoxalt nog kan en sådan manipulativ skuldbeläggning av ett barn motverka en äkta moralutveckling. En väsentlig del i utvecklingen mot att bli "en riktig människa" är att kunna känna *skuld* i de situationer när man faktiskt bör göra det. T.ex. om man svikit någon som litat på en, om man visat hänsynslöshet eller hjärtlöshet etc. En viktig förutsättning för att kunna känna äkta, befogad skuld är att man som barn blivit "sedd", lyssnad till, respekterad och accepterat som just den unika individ man är. Likaså är grundförutsättningen för att man skall kunna visa aktning och respekt för andra att man själv som barn blivit bemött på samma sätt.

5.6.3 Att utsätta barn för förödmjukande tillrättavisningar och kanske dessutom i föräldrarnas passiva åsyn

I 6 kap. 1 § FB sägs att "Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling". Förödmjukande tillrättavisningar av barn, som ibland beskrivs som förekommande inom de nyandliga rörelserna, är sålunda inte tillåtna enligt lagen.

Att kränka och förödmjuka ett barn riskerar att få destruktiva följder för barnets personlighetsutveckling. Om ett barn upplever att en vuxen begagnar sitt otvetydiga överläge inte till att beskydda, ge ledning och uppmuntran utan till att kränka, trycka ner och förminska, då kan detta hos barnet skapa en stark känsla av otrygghet, utsatthet och maktlöshet. Att bli utsatt för kränkning kan också leda till att barnet tvivlar på sitt eget inneboende värde och i stället känner skam och i värsta fall självförakt.

Om kränkande tillrättavisningar av barnet utdelas av t.ex. någon inom rörelsens ledning och föräldrarna är närvarande utan att ingripa till barnets skydd, då kan de hela bli ännu mera destruktivt. I situationer som ett barn upplever som svåra och hotfulla, måste det få uppleva att föräldrarna villkorslöst står på dess sida och är redo att ingripa till dess beskydd och försvar. Hur skall barnet annars kunna tro på sitt oavvisliga värde för föräldrarna?

Barn har givetvis också rätt att av föräldrarna få mera långsiktig hjälp att reda ut knepiga situationer och konflikter och där barnets del i och ansvar för det inträffade måste diskuteras under ordnade och respektfulla former. Barn behöver hjälp med gränssättning av föräldrar och andra vuxna. Men det tillhör ett barns grundläggande rättigheter att få testa gränser och att få göra misstag. Därefter behöver det hjälp att på ett värdigt och konstruktivt sätt få dra lärdom av detta.

5.6.4 Att låta barn vara åsyna vittne till att deras föräldrar kränks

Att utsätta ett barn för detta innebär ett dråpslag mot barnets trygghet, som i hög grad är kopplad till att barnets kan betrakta sina föräldrar som starka, kloka, kompetenta och därmed värda respekt och aktning. En viktig föräldrauppgift är att vara en förebild och att genom sitt exempel visa vad vuxenhet innebär inte minst när det gäller sådant som integritet och autonomi.

Om föräldrarna kränks av t.ex. rörelsens ledning utan att kunna försvara sig, riskerar barnets bild av föräldrarna som beskyddare och förebild att raseras. Om föräldrarna behandlas respektlöst, hur hanterar då barnet sitt behov av att kunna vara stolt över sina föräldrar? Risker finns att detta påverkar även barnets självbild negativt.

5.6.5 Att vid en förälders utträde ur rörelsen svartmåla denna förälder inför barnet och kanske dessutom hindra barnet från umgänge

I förarbetena till ändringarna i FB (prop. 1981/82 – 168) framhävs när det gäller barns grundläggande behov att "Barn har behov av samhörighet med båda sina föräldrar. Föräldrar bör respektera att barnet känner lojalitet och samhörighet med båda sina föräldrar även om dessa är i konflikt med varandra. Särskild uppmärksamhet bör ägnas de situationer där föräldrarna står i motsatsförhållande till varandra och håller på att skiljas från varandra. Barnet skall inte behöva välja sida och ta ansvar i dessa konflikter."

Båda föräldrarna har en lika stor och grundläggande betydelse för sitt barn och barn behöver därför ett varaktigt och stabilt förhållande till båda. Ett barns lojalitet gentemot sina föräldrar är praktiskt taget gränslös. Detta oavsett och i stort sett oberoende av föräldrarnas tjänster respektive tillkortakommanden i föräldrauppgiften eller i övriga sammanhang.

Om barnets föräldrar kommer i svår konflikt med varandra, kanske plågar, skadar och slutligen lämnar varandra – eller den ena av föräldrarna lämnar den nyandliga rörelse som familjen tillhör – då har ingen av föräldrarna rätt att använda barnet för egna syften i en kanske fortsatt kamp mot den andre. Barnet måste ha en ovillkorlig rätt att i fortsättningen få tycka om, respektera och träffa båda föräldrarna.

Genom ändringarna i 6 kap. FB, som trädde i kraft år 1993, kom den tidigare ganska ensidiga föräldrarätten till umgänge att ersättas av

bestämmelser som i stället betonar att det är barnet som har rätt till umgänge med sina föräldrar.

Den förälder som använder sitt eventuella överläge till att hindra barnet från att träffa den andra föräldern, gör sig därmed skyldig till ett brott mot barnets rättigheter enligt lagen. Men föräldern bidrar också till att tillfoga barnet sorg och smärta som följd av saknaden efter den frånvarande föräldern.

Att inte besinna sitt vuxenansvar utan tillåta sig att inför barnet nedvärdera och svartmåla den andra föräldern är – oavsett dennes kvaliteter eller brist på kvaliteter – att göra sig skyldig till ett allvarligt psykiskt övergrepp på barnet och dess fundamentala behov av att kunna identifiera sig med, respektera och hysa tillgivenhet för båda sina föräldrar. Skulle föräldern gå ytterligare ett steg och pressa barnet att själv i ord och kanske i handling ta avstånd från den andra föräldern, då är de fråga om ett oförlåligt våldförande på barnet. Barnet riskerar att hamna i plågsamma inre lojalitetskonflikter och i ohanterbara känslor av eget svek och skuld, vilket kan få svåra skadeverkningar.

5.6.6 Att tvinga sig på och försöka utröna barnets tankar och därmed överträda gränsen till barnets "inre värld"

Sådana förhållningssätt verkar i viss utsträckning förekomma inom de nyandliga rörelserna. Strävan efter någon slags kontroll över barnets tankar kan ta sig mer eller mindre handfasta respektive subtila uttryck. En handfast variant är om man, som det finns exempel på, systematiskt använder något tekniskt hjälpmedel med ungefär samma syfte som en så kallad lögn-detektor.

Såväl i förarbetena till FB som i FNs barnkonvention finns barns och ungdomars behov av respekt för den egna *integriteten* med som viktiga underliggande värden. Till respekten för integriteten hör barnets behov av att bli behandlat med aktning för sin person och egenart. I 1966 års internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter betonas *tankefriheten* liksom också friheterna vad gäller samvete, religion, åsikt och yttrande.

När det gäller barn och utifrån ett utvecklingspsykologiskt perspektiv kan detta med integritet liksom också tankefrihet sägas ha sina alldeles särskilda och komplicerade betydelser.

Det lilla barnet kan ännu inte göra klar åtskillnad mellan den inre och yttre verkligheten, där den inre handlar om barnets tankar, fantasier, drömmar etc. Barnet upplever sig i någon bemärkelse som "genomskinligt" och hyser diffusa föreställningar om och kanske för-

väntningar på att de omnipotenta vuxna, främst föräldrarna, har förmågan att vara "tankeläsare". En avgörande vändpunkt i barnets utveckling – och därmed i barnets självförståelse och förståelse av andra – inträffar när barnet en bit upp i förskoleåldern börjar inse att utomstående inte kan se igenom en och därmed inte läsa ens tankar. Att inse att man – om man så vill – kan *ha hemligheter*, ger barnet en befriande och utvecklingsfrämjande känsla av autonomi. Det är sålunda upp till en själv *om* man vill dela med sig och *vad* man vill dela med sig av till andra när det gäller ens tankar, fantasier, förhoppningar, känslor etc. Denna insikt är en milstolpe på vägen mot vuxenheten, valfriheten och därmed ansvarstagandet.

Det är därför djupt olyckligt och otillbörligt om föräldrar och andra vuxna – i ett behov av att kontrollera barnet – försöker vidmakthålla barnets omogna vanföreställningar om att de vuxna kan läsa barnets tankar. Därmed kan barnet inte undkomma att bli avslöjat om det hyser "orena", otillåtna eller enligt omgivningen på annat sätt förgripliga tankar. Minst lika otillbörligt och olyckligt är det om föräldrar eller andra vuxna i kraft av sitt överläge och med användande av skuldbeläggning, straffhot eller "tekniska hjälpmedel" envetet pressar det något äldre barnet att "avslöja" vad det tänker och känner.

Sådana förhållningssätt är uttryck för djup respektlöshet gentemot barnets behov av och rätt till integritet. Föräldrar har både rätt och skyldighet att hålla uppsikt över barnet och att sätta gränser för barnets handlande. Men de har ingen rätt att försöka forcera och överskrida barnets gränser till sin "inre värld". Alla – barn såväl som vuxna – behöver en frizon, ett fredat rum för sina egna, innersta tankar och känslor. I annat fall riskerar livet bli en mardröm. Att inte respektera barns behov av "tankefrihet" i denna bemärkelse är att våldföra sig på barnet och att utsätta barnet för svåra psykiska påfrestningar och därmed risk för att fara illa.

5.6.7 Att framställa sjukdom, svaghet och olyckor som åtminstone delvis en följd av bristande tro, orätta tankar eller andra personliga tillkortakommanden

Ur ett utvecklingspsykologiskt perspektiv och med hänsyn till sina möjliga verkningar på barnet är detta djupt problematiska föreställningar.

Det som kännetecknar framför allt den tidiga barndomens alldeles egna och specifika existentiella villkor är barnets litenhet, utsatthet och beroende med åtföljande oro och ångest för att bli övergiven och därmed risk att bli förintad. Det som nästan från början erbjuder barnet "existentiella problem" är att starka och motstridiga känslor av t.ex. kärlek och hat, generositet och avund samtidigt kan rymmas inom barnet. Det blir inte lättare av att den person barnet älskar intensivt och är mest beroende av, nämligen föräldern, i en del situationer också kan framkalla besvikelse, raseri, hämndbegär.

Att träna sig i att härbärgera, hantera och integrera sådana både/och-känslor, dvs. ambivalens, är en svår men för barnet viktig utvecklingsuppgift. Det som bl.a. är plågsamt för barnet under de första levnadsåren, som kännetecknas av ett utpräglat *magiskt tänkande*, är barnets föreställningar om och ångest för att det med sitt raseri, sina hämndfantasier och ibland "onda" önskningsar kan skada och rentav förgöra föräldern eller andra för barnet betydelsefulla personer.

Om sålunda en mamma blir sjuk, ett syskon omkommer i en olyckshändelse eller en pappa lämnar familjen, ligger det nära till hands att det lilla barnet kopplar detta till sina egna nyligen genomlevda känslor av ilska, avund, svartsjuka etc. mot dessa. Barnet upplever sig alltså som vållande till dessa katastrofer men kan inte själv förmedla dessa känslor till omgivningen. Om ett barn drabbas på detta sätt är de därför oerhört viktigt att uttryckligen försäkra barnet att det inte på något sätt har skuld i det inträffade. Att sålunda förklara för barnet att alla – barn såväl som vuxna – ibland känner raseri, avund, hämndbegär osv., att sådana känslor är en oundgänglig del av livet men är ofarliga och inte kan orsaka vare sig små eller stora katastrofer.

Lyckligtvis slipper de flesta barn att under sina första levnadsår med dess magiska tänkande behöva uppleva att närstående råkar ut för svåra olyckor eller sjukdomar. Under barnets fortskridande utveckling ersätts så småningom detta magiska tänkande av ett alltmera rationellt tänkande och en mera realistisk uppfattning om orsak och verkan. Barnets utsatthet minskar därmed.

Det problematiska med de föreställningar som finns inom en del av de nyandliga rörelserna i de här avseendena – nämligen att sjukdom, svaghet och olyckor åtminstone i viss mån kan ses som en följd av bristande tro, orätta tankar etc. – är att de riskerar att vidmakthålla och förstärka småbarnens magiska tänkande långt upp i åldrarna.

Genom att hålla kvar barnet i ett magiskt tänkande stärks de vuxnas kontroll- och styrmöjligheter framför allt via skuldbeläggning. Man låter barnet känna skuld när det faktiskt inte har någon skuld utan tvärtom borde aktivt avlastas från detta. Som tidigare påpekats kan ett sådant manipulativt användande av skuldbeläggning försvåra en äkta moralutveckling.

Att på detta sätt fjättra barnet i en form av magiskt tänkande kan försvåra och försena barnets naturliga utveckling mot ett mera realistiskt och rationellt tänkande och därmed också försvåra utvecklingen mot självkontroll och självbestämmande. Utan en känsla av autonomi främjas inte heller känslan av ansvar och vikten av ansvarstagande.

I de fall då det är barnet självt som råkar ut för sjukdom och olyckor kan de nu behandlade föreställningarna inom de nyandliga rörelserna likaledes leda till känslor av skuld hos barnet. Barnet har egentligen sig själv att skylla. Att bli drabbad får därmed också karaktären av ett avslöjande av ens fel och brister. Barnet får betala ett dubbelt pris och är utan möjligheter att själv kunna ta kontroll över situationen. Att detta är både grymt och skadligt kan det knappast råda något tvivel om.

5.7 Att utreda och bedöma om ett barn inom de nyandliga rörelserna far illa: en svår uppgift för socialtjänsten

Får socialtjänsten fler eller färre anmälningar på barn och familjer inom de nyandliga rörelserna än som kan förväntas med utgångspunkt från antalet barn inom rörelserna? Hur ofta leder utredningarna till åtgärder och i så fall vilka? Hur vanligt är det med vårdnads- och umgängestvister när en av föräldrarna utträtt ur eller inte varit med i rörelsen? Hur blir utfallet av sådana utredningar?

Inte heller när det gäller dessa frågor finns några kartläggningar och sammanställningar och långt mindre någon forskning att utgå ifrån.

I tidningen Socionomen 1994:4 karakteriseras situationen för de socialsekreterare som skall göra utredning på ett barn i någon nyandlig rörelse med orden "knapphändig information, ingen handledning och ett famlande i mörker". Intervjuade socialsekreterare påpekar att det inte finns några riktlinjer för hur man skall agera i de här fallen och att

det är svårt att hitta något i lagstiftningen eller bland allmänna råd som berör nyandliga rörelser.

Att över huvud taget utreda om ett barn far illa – således vilket barn det än gäller – tillhör en socialsekreterares svåraste och mest grannliga uppgifter. Fall som gäller fysisk misshandel respektive vanvård (t.ex. bristande tillsyn och omvårdnad, bristfällig kost och medicinsk vård) kan möjligen vara relativt entydiga. Att utreda och komma fram till ett ställningstagande om ett barn i psykiskt hänseende far illa är däremot i regel av mycket hög svårighetsgrad.

Det gäller då att göra en helhetsbedömning av barnets situation och inte bara konstatera att barnet varit utsatt för mer eller mindre svåra påfrestningar. Kärnfrågan är hur barnet påverkats av dessa, eftersom det inte finns något givet, lineärt samband mellan yttre påfrestningar och de psykiska effekter dessa får. Detta till följd av att varje barn är unikt och uppvisar olika grad av sårbarhet för respektiva motståndskraft mot påfrestningar. För att kunna avgöra om ett barn är utsatt för risk när det gäller dess fortsatta personlighetsutveckling kan man behöva skaffa sig en bild också av barnets "inre värld" och "inre belägenhet". (Hur ser barnets egen tolkning av situationen ut? Barnets tillit respektive bristande tillit till omgivningen? Upplevs de vuxna som rimligt förutsägbara, pålitliga, ansvarstagande? Hur ser barnets självbild ut? Och så vidare.) På detta område har barnpsykiatrien en unik kompetens, som kan vara ett värdefullt komplement till socialtjänstens sociala utredning om barnets yttre situation.

Den här typen av utredningar är som påpekats alltid krävande och komplicerade. Komplikationsgraden ökar givetvis om det gäller barn i familjer vars kulturella referensramar i ett antal avseenden skiljer sig från majoritetskulturens. Ett exempel på detta kan vara barn i nyandliga rörelser men också barn från andra minoritetsgrupper. Oavsett svårighetsgrad och oavsett kunskapsläge har socialtjänsten alltid en ovillkorlig skyldighet att göra omsorgsfulla utredningar så snart misstanke föreligger om att ett barn far illa.

När det specifikt gäller utredningar om barn inom de nyandliga rörelserna går det att urskilja ett antal möjliga *fallgropar*.

- Att utgå från förutfattade meningar om att det a priori måste vara skadligt för ett barn att växa upp i en nyandlig rörelse. En viktig motvikt till detta är att koppla på sin professionalism och koncentrera sig på att försöka se vad man verkligen ser och inte på vad man förväntar sig att se.
- Att utgå från en schablonbild eller generaliserad bild av vad som karakteriserar en viss nyandlig rörelse och framför allt dess syn på barn och barnuppfostran. En rimligare utgångspunkt är antagandet

att olika familjer inom en och samma rörelse kan tolka och praktisera rörelsens bärande idéer på ett antal delvis olika sätt. Det kan därför vara mera fruktbart att koncentrera sig på den familj som är föremål för utredning, på dess fungerande, dess starka och svaga sidor än att lägga för stor tyngdpunkt på den rörelse som familjen tillhör.

- Att se och tolka alla problem och påfrestningar för barnet som relaterade till det faktum att familjen tillhör en nyandlig rörelse. Risken finns att man då bortser från att en familj som tillhör en nyandlig rörelse självklart kan uppvisa en provkarta på olika slag av sociala och psykiska problem på samma sätt som andra familjer som är föremål för socialtjänstens uppmärksamhet. Så kan t.ex. någon av föräldrarna vara psykiskt sjuk eller ha psykiska problem, ha ett begåvningshandikapp eller ett psykiskt funktionshinder som försvårar utövandet av föräldrauppgiften. Det kan även röra sig om missbruksproblem eller allvarliga sociala problem. Givetvis kan föräldrarna också ha mer eller mindre svåra relationsproblem i sitt förhållande. Allt detta kan utgöra betydande påfrestningar för barnet och ha en allvarligare inverkan på barnets yttre och inre belägenhet än det faktum att familjen tillhör en nyandlig rörelse.

Om man vid en utredning kommer fram till att barnet i något eller några avseenden far illa, blir den fortsatta handläggningen med all sannolikhet inte mindre komplicerad för socialsekreteraren. Uppgiften blir då att försöka göra föräldrarna mera insiktsfulla om barnets belägenhet, att erbjuda föräldrarna hjälp och stöd i att bättre tillmötesgå barnets behov samt att göra klart hur allvarligt samhället ser på barnets belägenhet. Socialtjänsten måste också ta ställning till om och i så fall vilken form barnet kan behöva professionellt stöd och behandling. Därefter gäller det att motivera föräldrarna att ta emot sådan hjälp för barnets räkning. Först om barnets förhållanden trots olika åtgärder eller erbjudande om åtgärder inte kan göras rimligt tillfredsställande, dvs. först om alla alternativa lösningar är uttömda, kan slutsatsen bli att ett omhändertagande – som alltid är ett oerhört ingrepp för såväl barn som föräldrar – trots allt är den minst dåliga lösningen.

Det är sannolikt att en familj inom de nyandliga rörelserna med sina i vissa avseenden speciella syn på föräldrauppgiften och på föräldra/barn-relationen kan ha ytterst svårt att förstå majoritetssamhällets bevekelsegrunder när sådana här konsekvenstyngda former av myndighetsutövande måste tillgripas. I alla stadier av en sådan komplicerad och svårhanterlig process måste socialsekreteraren ha tillgång till kvalificerat stöd av sin arbetsledning och professionell handledning.

De av en del socialsekreterare efterfrågade "Råd och anvisningar" eller "Riktlinjer" från Socialstyrelsen för hur sådana utredningar lämpligen bör utföras skulle sannolikt också kunna vara ett viktigt stöd i arbetet.

Det som hittills behandlats i detta avsnitt har varit de svårigheter socialtjänsten kan ställas inför vid barnavårdsutredningar med frågeställningar om ett visst barn far illa. Utgångspunkten är då ofta en anmälan utifrån. Självklart bör det också ligga inom socialtjänstens ansvar att skaffa kunskaper om de rörelser som finns i kommunen. Även om schablonbilden av rörelsen inte alltid stämmer och även om alla medlemmar inte följer givna doktriner, finns anledning till extra uppmärksamhet i de fall då rörelsen uttryckligen förespråkar barnaga eller andra typer av övergrepp mot barn.

När det slutligen allmänt gäller vilket slag av *kunskaper* som är relevanta för att bättre förstå vad som händer i mötet mellan socialsekreteraren och en familj med delvis andra kulturella referensramar hänvisas till nästa avsnitt. En del av de resonemang som där förs om mötet mellan lärare inom förskola/skola å ena sidan och barn och deras föräldrar som tillhör någon nyandlig rörelse å den andra, kan i flera avseenden vara tillämpliga också för t.ex. socialsekreteraren.

5.8 Att i förskola och skola möta, bemöta och stödja barn som växer upp i nyandliga rörelser

Avsikten med detta avsnitt är att fördjupa perspektivet på vad som kan hända i mötet mellan personalen inom förskolan och skolan och barnen inom de nyandliga rörelserna. Dessutom att bidra med några praktiskt användbara reflexioner om den möjliga innebörden och de möjliga konsekvenserna för barnen av olika alternativa förhållningssätt från personalens sida.

Hur betraktas och bemöts dessa barn i den allmänna förskolan/skolan? Betraktas de i huvudsak som vilka barn som helst eller som barn från en främmande och obegriplig värld? Utgår man från att de i väsentliga avseenden har det som barn i allmänhet eller ses de som "riskbarn" när det gäller psykisk hälsa eller rent av som "offer" för en barnfientlig hemmiljö? Uppvisar lärarnas bemötande av barnen och deras föräldrar en god professionell nivå eller blir mötet med "det främmande" delvis svårhanterligt både känslomässigt och yrkesmässigt?

Några empiriskt grundade svar på dessa frågor går inte att ge eftersom kartläggning och forskning på detta område saknas. Det som står till buds är att i relevanta delar tillämpa de forskningsbaserade kunskaper som finns om barns utveckling och behov och inte minst om vad som händer vid kulturmöten mellan majoritetssamhälle och minoritetsgrupper framför allt i majoritetssamhällets förskolor/skolor.

Även om det inte föreligger något regelrätt forskningsmaterial att utgå ifrån, så finns det en hel del mera osystematiska vittnesbörd och iakttagelser beträffande personalens synsätt och förhållningssätt, som av allt att döma är relativt typiska. Några exempel:

- Man tycker inte sällan *synd om barnen* som utan egen förskyllan och egna val tvingas leva så annorlunda liv jämfört med andra barn och som är utsatta för så många inskränkningar och påfrestningar.
- Man känner *upprördhet över föräldrarna* som utsätter barnen för detta och över att religionen för föräldrarna tycks gå före barnens behov.
- Man känner *frustration och maktlöshet som lärare*, eftersom man inte kan påverka barnens situation.

De mera *problematiserande* frågor som kan ställas med utgångspunkt från detta är:

- Oroar sig lärarna egentligen för rätt saker? Har de möjligen fixerat sig alltför mycket vid att det mest plågsamma för barnet är dess "annorlundaskap"? Är det kanske andra saker som är mera problematiska för barnet?
- Är lärarna i realiteten så maktlösa som de av allt att döma känner sig? Beror maktlöshetskänslorna på att man vill förändra fel saker? Förbiser man möjligheterna att via sitt eget förhållningssätt vara till konstruktivt utvecklingsstöd för barnet i förskolan/skolan?
- Vilka av lärarnas förhållningssätt är till verklig hjälp för barnet och vilka kan trots goda avsikter mera stjälpa än hjälpa?

Detta kommer att vara de underliggande frågorna i den följande framställningen.

Tyngdpunkten i det tidigare avsnittet om "Barns behov" ligger på hur dessa behov är formulerade i FB och sålunda är relaterade till föräldra/barn-förhållandet. I detta avsnitt kommer fokus i stället att ligga på behoven hos barn i de nyandliga rörelserna i relation till förskole/skolmiljö i stort och framför allt till personalen.

5.8.1 Förskolans/skolans uppgift

Ett framträdande drag i mötet verkar vara lärarnas upptagenhet av och nästan fixering vid det *annorlunda* och för dem obegripliga i barnens hemmiljö och av det som upplevs som *föräldrarnas tillkortakommanden*. Detta verkar i sin tur utlösa känslor av *maktlöshet* och frustration, eftersom lärarna upplever att de inte kan påverka situationen. Det primära för förskolan/skolan är dock aldrig att försöka förändra barns hemförhållanden. Det varken kan eller skall man göra. Det är knappast heller produktivt att ägna psykisk kraft åt avståndstagande från det man finner obegripligt och främmande. En god regel är att i stället koncentrera sig på att försöka förändra det man har kontroll över och ansvar för, dvs. i det här fallet förskole/skolmiljön och i synnerhet sitt eget förhållningssätt till barn som tillhör nyandliga rörelser. Här finns också en hel del möjligheter som kan vara till god hjälp för barnen. En bra utgångspunkt för att få syn på dessa möjligheter är *kunskaper* om mekanismerna vid *kulturmöten*.

5.8.2 Några för barnen viktiga behov i förhållande till förskolan/skolan

Det som avses är behov vars centrala betydelse man kanske inte alltid är riktigt medveten om inom förskolan/skolan, trots att det är behov som faktiskt delas av alla barn och inte bara gäller specifika behov för barnen inom de nyandliga rörelserna. Skillnaderna är att de flesta andra barn får dem automatiskt tillgodosedda.

Två sådana mycket viktiga behov för barn kan formuleras på följande sätt:

- Att barnens föräldrar av lärarna betraktas och bemöts med respekt som visserligen i en del avseenden *annorlunda* men dock "tillräckligt bra föräldrar".
- Att barnen själva bemöts på ett sådant sätt av lärarna att de inte försätts i onödiga, plågsamma och ohanterliga lojalitetskonflikter gentemot föräldrarna.

Beträffande det första av dessa behov kan tilläggas att alla barn behöver få vara stolta över sina föräldrar och betrakta dem som *giltiga förebilder*. Eftersom föräldrarna är de primära normgivarna är en sådan syn på föräldrarna av central betydelse för barnets hela personlighetsutveckling. Om barnet uppfattar att omgivningen, t.ex. lärarna, betraktar föräldrarna med nedlåtenhet, ifrågasättande, kanske indignation eller

rent av med ett visst förakt, då försätts barnet i en svår situation. Detta även om omgivningens misstro inte uttrycks i ord utan subtielt och indirekt. Barnet konfronteras då med motsägelsefulla verklighetsbilder; å ena sidan sin egen stolthet och å andra sidan omgivningens mer eller mindre väl dolda ifrågasättande. I värsta fall tvingas barnet att välja mellan att antingen ta avstånd från omgivningens hela verklighetsbild eller börja se på sina föräldrar med omvärldens negativa och fördömande ögon. Båda alternativen kan vara förödande för barnet.

Det andra viktiga behovet för barn inom de nyandliga rörelserna, liksom för t.ex. vissa andra minoritetsgruppsbarn, är att inte av lärarna bemötas på ett sådant sätt att de hamnar i onödiga och plågsamma *lojalitetskonflikter* gentemot föräldrarna.

Ett svårhanterbart dilemma för förskola/skolan kan sannolikt vara att delar av föräldrarnas "världsbild" och verklighetssyn starkt kontrasterar mot eller är i direkt motsatsställning till förskolans/skolans verklighetsuppfattning, dess grundläggande förklaringsmodeller till hur världen är beskaffad etc. Behovet av att inför barnet klargöra vilken som är den rätta verklighetsuppfattningen, att lära barnet hur saker och ting *egentligen* förhåller sig kan i en del situationer säkerligen kännas trängande. Det underliggande men ändå klara budskapet till barnet blir i så fall att föräldrarna har *fel*. Därmed riskerar barnet hamna i en svår och påfrestande lojalitetskonflikt. Väljer barnet skolans verklighetsbild, så sviker det föräldrarna. Väljer barnet föräldrarnas verklighetsbild, måste det avstå från sin nyfikenhet och sina egna utvecklingsfrämjande drivkrafter att utforska omvärlden och vidga gränserna för sitt vetande.

Det mest sannolika utfallet av en sådan konfliktsituation är att ett barn, som utvecklingsmässigt ännu inte befinner sig i puberteten, väljer föräldrarnas världsbild. Lojaliteten med föräldrarna är hos *alla* barn – inte bara hos barn inom de nyandliga rörelserna – närmast gränslös. Om ett barn i denna utvecklingsfas skulle välja bort föräldrarna som trovärdiga och giltiga förebilder riskerar det dessutom att hamna i ett farligt vakuum. Priset kan bli högre än vad barnet orkar med eller vad som är hälsosamt för barnets vidare personlighetsutveckling.

5.8.3 Att "addera" och inte "dra ifrån"

Dessbättre finns ingen anledning att för "barnets bästa" försätta barnet i sådana valsituationer, som riskerar att leda till plågsamma lojalitetskonflikter eller till att barnet i värsta fall helt avvisar och utestänger majoritetssamhällets världsbild. Vad det handlar om från förskolans/skolans sida är att inte inför barnet ifrågasätta eller utmana

föräldrarnas ståndpunkter och verklighetssyn, dvs. att inte förföra barnet att ta ställning *för* det ena eller *mot* det andra. Vad det i stället handlar om är att *addera* majoritetssamhällets världsbild till föräldrarnas, att *lägga till* andra tolkningar och synsätt men utan att *dra ifrån* och utan att polemisera och konkurrera med föräldrarnas bild. Att sålunda bejaka både-och och inte kräva antingen-eller.

Man skulle också kunna säga att det gäller för lärarna att i mötet med de nyandliga rörelserna inte bli provocerade av deras anspråk på entydighet eller av vissa "fundamentalistiska" inslag i deras föreställningsvärld. Blir man provocerad kan detta leda till att man själv å sin sida omedvetet kräver entydighet och hävdar ett eget, absolut tolkningsföreträde. Det gäller alltså att undvika att fundamentalism föder fundamentalism. Sådana ömsesidiga förstärkningsprocesser är inte helt ovanliga vid kulturmöten. I mötet mellan de nyandliga rörelserna och majoritetssamhället verkar det snarast finnas ganska gott om exempel. Kanske är det rent av en av kärnpunkterna i det nuvarande dilemmat?

Som företrädare för den allmänna skolan och som representanter för ett demokratiskt och mångkulturellt samhälle ligger det i lärarnas professionella uppdrag att kunna tolerera, hantera och bejaka mångfald och mångtydighet, så länge detta inte får några destruktiva effekter eller strider mot landets lagar.

Vad säger då utvecklingspsykologin om barns förmåga att leva i "två världar" eller "två kulturer" och att klara av "både-och"? Som tidigare beskrivits (jfr avsnittet "Att påverka barn") börjar barnets ursprungliga "föräldra-världsbild" att vidgas och kompletteras när barnet kommit en bit upp i förskoleåldern och barnet alltmera får kontakt med och kännedom om världen utanför familjen. Detta är helt i linje med barnets utvecklingsuppgift och ger en nödvändig stimulans och skjuts åt barnets utveckling, så länge detta successiva adderande till föräldravärldsbilden inte leder till onödiga och förlamande lojalitetskonflikter. Att från majoritetssamhällets sida i ovist nit pressa barnet att ta ställning och att ompröva föräldrarnas ståndpunkter kan snarast få motsatta effekter. Den rätta utvecklingsfasen för omprövning är en bit upp i tonåren och sådana ställningstaganden måste komma utifrån den unges egna behov.

5.8.4 Att vara annorlunda

Det som av allt att döma bekymrar lärare och övrig omgivning en hel del och i sin tur leder till att man "tycker synd om" barnen inom den nyandliga rörelserna är att de tvingas vara annorlunda. Det kan därför vara befogat att lite närmare skärskåda innebörden i detta. Hur kan bar-

nen själva tänkas uppleva denna belägenhet? Vilka påfrestningar eller kanske rentav skadeverkningar kan det eventuellt leda till?

Självklart innebär det långt ifrån en okomplicerad tillvaro att vara olik och att skilja ut sig. Men en del minoritetsgruppsforskning och även t.ex. biografiska och självbiografiska vittnesbörd ger vid handen att det inte behöver vara entydigt negativt. Det finns också fog att ifrågasätta om detta att "vara annorlunda" i sig är den primära faktorn i den i flera avseenden ofta påfrestande tillvaron för en minoritetsgruppsmedlem.

Ett tänkvärt faktum är att anmärkningsvärt många av de individer i europeisk historia som under seklernas lopp varit nyskapande och nytänkande inom konst, litteratur, vetenskap, politiskt tänkande etc. levt i skärningspunkten mellan två kulturer, dvs. både tillhört en minoritetskultur och samtidigt levt och verkat inne i en majoritetskultur. Det är inte orimligt att anta att de därmed delvis kunna höja sig över tid och rum, kunnat tillägna sig ett dubbelt perspektiv på olika företeelser, vilket i sin tur stimulerat analysförmågan och kreativiteten och ibland också känslan av solidaritet över de kulturella gränserna.

Det ligger kanske ännu närmare tillhands att fundera över hur det kan komma sig att så pass många framstående och intressanta svenska författare har vuxit upp på 20- och 30-talet inom den svenska frikyrkorörelsen. På den tiden framstod de idag så respekterade frikyrkosamfundet som ungefär lika egendomliga, obegripliga och kanske skrämmande som nu de nyandliga rörelserna. Omgivningens bekymmer för och ibland indignation över barnens situation förefaller knappast ha varit mindre då än nu. Hur som helst kan man fundera över om en sådan barndom i "två världar" och en barndom som av omgivningen kanske definierats i termer som inte stämmer överens med barnets egen självbild, möjligen kan bidra till en förhöjd medvetenhet om variationsrikedomen när det gäller uttrycksformer för mänskliga relationer. Kanske kan sådana barndomserfarenheter också skapa ett ökat behov liksom en ökad förmåga att reflektera över både den egna och andras belägenhet i såväl yttre som inre avseende och att kanske kanalisera detta i t.ex. litterärt skapande.

För att återvända till innebörden för ett barn av att vara annorlunda och den oro som "annorlundaskapet" väcker hos förskole/skol-personalen, så ställdes i början av avsnittet frågan om man möjligen oroar sig för fel saker. Kanske är det så att problemet egentligen inte ligger i att man är annorlunda och olik. Detta skulle i princip lika väl kunna ge upphov till en känsla av stolthet och en berättigad känsla av att man faktiskt har något intressant, ovanligt och spännande att bidra med. I forskningen om möten mellan majoritets- och minoritetskulturer framhävs att det i många fall upplevs som berikande att tillhöra två kulturer.

Men förutsättningen för en sådan positiv upplevelse är att man känner sig accepterad i båda och inte behöver förneka någon av tillhörigheterna.

När det gäller barn generellt kan man säga att barndomens helt övergripande projekt är att *få vara med*. Däremot strävar barnet inte primärt efter att *vara lik*. Problemet är att priset för att få vara med inte sällan är just att vara lik eller *göra sig lik*. Men detta pris är inte något naturgivet utan hänger ihop med klimatet och attityderna i det sociala sammanhang där barnet vistas, dvs. huruvida det finns tolerans och acceptans för mångfald och olikheter eller tvärtom krav på konformitet och likhet. I dessa avseenden har förskola/skola givetvis handlingsutrymme och förändringsmöjligheter, nämligen att skapa en miljö där olikheter inte är en nackdel utan i bästa fall en tillgång. Lärarnas viktiga uppgift är sålunda *inte* att *göra* barn *lika* men att skapa förutsättningar för barn att *få vara med* på den arena som lärarna råder över och har ansvar för nämligen förskolan/skolan.

Ändå är det av allt att döma ett faktum att lärarna känner just maktlöshet och uppgivenhet när det gäller situationen för barn som tillhör de nyandliga rörelserna och att de i stor utsträckning förlägger problemet till föräldrarna och de rörelser som dessa tillhör.

5.8.5 Att "tycka synd om" barnen

Sammantaget verkar dessa känslor av maktlöshet kanaliseras i att man tycker synd om barnen. I det här kapitlet har frågan om *barns behov* återkommande behandlats ur olika aspekter. När det gäller att bli "tyckt synd om", kan man för en gångs skull kategoriskt slå fast att det är precis vad barn *inte behöver*. Det är definitivt kränkande för ett barns självbild och självkänsla. Det "sänker" i stället för hjälper och riskerar att skapa skamkänslor hos barnet. När lärarna tycker synd om ett barn tillhörigt en nyandlig rörelse, kan det möjligen ses som ett uttryck för någon slags undertryckt aggressivitet mot föräldrarna. Men det drabbar inte föräldrarna utan barnet och barnets grundläggande behov av att kunna respektera sina föräldrar.

I en av de fåtaliga intervjuundersökningarna (en 10 poängsuppsats vid Uppsala universitet) som gjorts med unga vuxna som vuxit upp i en nyandlig rörelse, berättar en av intervjupersonerna att den värsta tiden i hennes liv var då hon i 10-årsåldern flyttade från rörelsens egen skola till en vanlig skola. Bland det plågsamma hon då utsattes för nämner hon explicit att man i skolan tyckte synd om henne.

Om lärarna stannar vid och låter sig nöja med att tycka synd om barnet, kan det också ses som ett uttryck för brist på vuxet ansvars-

tagande och på konstruktiv handlingsförmåga. Ytterst bottnar kanske detta i brist kunskaper om vad som händer vid möten med det annorlunda och delvis obegripliga och med åtföljande tafatthet i sådana situationer.

För att återigen och slutligen understryka vilka förhållningssätt från lärarnas sida som kan vara utvecklingsfrämjande och konstruktiva för ett barn; lärarna behöver framför allt visa barnet en *osentimental respekt* och dessutom på ett aktivt och insiktsfullt sätt *ta ansvar* för barnets situation i förskolan/skolan. Dessa är – jämsides med hemmet – oerhört viktiga utvecklingsmiljöer för barnet. Dessutom är dessa miljöer ofrånkomligen lärarnas ansvarsområde.

5.8.6 Att underlätta för barn att "få vara med"

En konkret situation kan t.ex. vara att det i förskolan framkommer att man inte firar jul i barnets familj. En relativt vanlig reaktion verkar vara att det utbryter en beklagande och pinsam tystnad inför detta faktum och att personalen indignerat upplever att barnet av sina föräldrar utsätts för en oförrätt eller rent av för ett trauma. Det hela verkar frysas i ett tillstånd av oförlöst frustration hos personalen.

Betydligt mera konstruktivt för barnet skulle det vara om personalen frågade *vad* man firar i barnets familj liksom *hur* och *när*. Innebörden för barnet av detta positiva intresse är att barnet inte främst blir definierat i *brist*-termer, dvs. utifrån det som saknas i barnets och dess föräldrars kulturella repertoar av det som anses självklart utifrån majoritetskulturens referensramar. I stället ses barnet som någon som representerar ett intressant alternativ som det vore spännande att få ta del av. Barnet blir därmed inte ställt utanför utan blir med lärarnas aktiva och konstruktiva hjälp inbegripen i gemenskapen av barn –majoritetskulturens barn, judiska och muslimska barn etc. – som *alla* firar högtider. Däremot firar man kanske inte precis samma högtider och inte på exakt samma sätt eller vid riktigt samma tidpunkter. Det viktiga är att tydliggöra de övergripande *likheterna* så att skillnaderna framstår som intressanta variationer och inte som brist och frånvaro. Ett sådant förhållningssätt från personalens sida främjar det viktiga behovet hos ett barn att *bli synligt* och att *få vara med*.

5.8.7 Att skilja på det annorlunda och det oacceptabla

En sak är att vid mötet med barn från de nyandliga rörelserna försöka undvika att övertolka och överreagera på kulturella olikheter. Att i stället i viss mån försöka frigöra sig från sin etnocentrism och ta ställning till det annorlunda utan alltför många förutfattade meningar.

En helt annan sak är att förskole/skol-personal i mötet med barn – majoritetskulturens barn, invandrabarn såväl som barn inom de nyandliga rörelserna – givetvis alltid har ansvar för och skyldighet att "se" varje enskilt barn och att uppmärksamma om de visar tecken på att vara bekymrade, ha det svårt eller rent av fara illa. I en del fall räcker det kanske med att visa att man ser och förstår och tror på barnets förmåga att klara av svårigheterna. I de flesta fall måste man givetvis fråga barnet hur det är fatt och vad barnet kan behöva hjälp med. Även om barnet avböjer hjälp måste man i vissa fall ta sitt vuxenansvar och påkalla hjälp för barnet. Självklart måste man också ta kontakt och rådgöra med barnets föräldrar. Misstänker man att barnet far illa gäller givetvis personalens anmälningsskyldighet (enligt 71 § SoL) till socialtjänsten. Samhällets skydd innefattar *alla* barn utan undantag.

5.8.8 Vilka kunskaper kan vara till hjälp för personalen?

Utan att ha systematiska empiriska belägg men utifrån den föregående analysen är det rimligt att göra antagandet att förskole/skolsituationen för barnen inom de nyandliga rörelserna inte är helt optimal. Denna situation beror inte på bristande god vilja hos personalen utan snarare på bristande kunskaper. Frågan är då vilken sorts kunskaper som de skulle ha hjälp av i kontakten med barn från de nyandliga rörelserna.

Det näraliggande svaret är troligen att man skulle behöva mera kunskaper om de nyandliga rörelserna; om synsätt när det gäller olika livsområden som t.ex. barnuppfostran, om levnadssätt och värderingar men också om centrala trosföreställningar inom ifrågavarande rörelse. Sådana kunskaper kan säkert vara till viss hjälp. Men risken finns att dessa detaljkunskaper förvandlas till en katalog över egendomligheter, som i sin tur kan få läraren att känna förvirring och uppgivenhet. Det riskerar leda till misströstan inför att någonsin kunna överbrygga dessa olika världar och att mera konkret hitta pedagogiska tillvägagångssätt för att lösa denna uppgift.

Det finns dock en annan sorts kunskap som sannolikt kan vara till större hjälp när det gäller att göra förskole/skolsituationen lättare och

mera konstruktiv för barnet och dessutom mera begriplig, hanterbar och därmed mindre frustrerande för läraren. Det handlar då om den s.k. *kulturmöteskunskapen*, dvs. den kunskap som i hela detta kapitel prövats som en av förståelsemodellerna när det gäller mötet mellan majoritetskulturen/samhället å ena sidan och de nyandliga rörelserna sedda som en form av minoritetskulturer å den andra. Detta är en kunskap som handlar om *båda* parter, dvs. lika mycket om "oss" som om "dom" och dessutom om *ömsesidigheten* i de processer som sätts igång vid mötet.

Med hjälp av denna kunskap kan det bli lättare för lärarna (men också för t.ex. socialarbetare vid bl.a. barnavårdsutredningar) att få syn på i hur hög grad man som majoritetsgruppsmedlem själv är präglad och formad av den egna kulturen, så att alla yttringar av denna ses som det enda självklara, giltiga, naturliga, normala etc. Kulturmöteskunskapen kan ge lite större distans till detta och därmed förutsättningar att kunna se den egna kulturen som ett av många möjliga alternativ i hela den brokiga mångfalden av mänskliga livsformer.

Ett sådant synsätt kan också ge incitament och även redskap till att på ett lite djupare sätt reflektera över sitt eget förhållningssätt till "det annorlunda". Det kan därmed bidra till att man inte mer eller mindre reflexmässigt problematiserar "de andra" och "det annorlunda" utan i viss mån kan förhålla sig till detta på ett mera förutsättningslöst och neutralt sätt. Detta kan i sin tur förebygga att man känner sig provocerad av kanske fel saker och därmed behöver inte den ganska vanliga processen av ömsesidiga fördömanden och avståndstaganden komma igång.

När det konkret gäller läraruppgiften kan kulturmöteskunskap och det vidgade perspektiv som detta kan ge upphov till bidra till en ökande förståelse för vad den egna frustrationen och maktlöshetskänslan bottnar i och vad som egentligen är de reella hindren i det pedagogiska arbetet med barnen inom de nyandliga rörelserna. Att man t.ex. inte identifierar föräldrarna och den rörelse de tillhör som det enda problemet eller det enda hindret vare sig för det pedagogiska arbetet eller för barnets välbefinnande och utvecklingsmöjligheter.

Med en viss kulturmötesförståelse kan man som lärare lättare få syn på vilka hinder man kanske själv oavsiktligt skapar t.ex. genom att försätta barnen i onödiga lojalitetskonflikter. I stället kan läraren få en ökad insikt som kan leda till att förskolan/skolan kan använda sig av möjligheten att addera majoritetssamhällets världsbild till den bild som barnet fått och får genom den rörelse barnets familj tillhör. Hur man sålunda kan bidra till att barnet kan leva i "två världar" eller "två kulturer". Att man inte tvärtemot och oavsiktligt stänger dörren för den ena genom att försätta barnet i svårhanterliga valsituationer, vilket

sannolikt leder till att barnet kommer att välja bort just majoritetskulturen. Det gäller därför att hålla dörrarna öppna tills den unge en bit upp i tonåren själv är framme vid att ta egen ställning för den ena eller den andra kulturen eller medvetet välja både-och. För att kunna stödja barnet i denna utvecklingsprocess, vilket är en viktig men långt ifrån lätt läraruppgift, kan man ha värdefull hjälp av såväl *kulturmöteskunskap* som *utvecklingspsykologi*.

Sådana kunskaper kan också bidra till att man på ett mera medvetet och rationellt sätt kan skilja mellan vad som är blott och bart annorlunda å ena sidan och det som är annorlunda men dessutom skadligt å den andra. Barnen är inte hjälpta av att representanter för samhället, varav lärarna är de kanske viktigaste, ganska slumpmässigt ömsom överreagerar och ömsom underreagerar på uppväxtbetingelser och olika företeelser i barnens miljö som man inte förstår eller känner sig allmänt provocerad av. Det gäller i stället att mera träffsäkert kunna identifiera det som är utvecklingshinder och direkt skadligt, så att man på ett ändamålsenligt sätt kan reagera på detta.

Hur får då lärarna tillgång till relevanta och användbara kunskaper på detta område? Eftersom kulturmöten – etniska, religiösa etc. – långt ifrån är en marginell företeelse i det mångkulturella Sverige, bör givetvis en del generella kunskaper om vad som händer vid sådana möten förmedlas i lärarutbildningarna och i återkommande lärarfortbildning. När det specifikt gäller förskolans/skolans möten med barn och föräldrar från de nyandliga rörelserna, är detta kvantitativt en mycket begränsad företeelse, som dock av allt att döma ibland kan upplevas som svår att hantera av de berörda lärarna. Det skulle därför sannolikt vara till stor hjälp för lärare och även för skolhälsovårdspersonal, om de vid behov kunde konsultera professionella av olika slag med mera djupgående kunskaper och erfarenheter på detta speciella område. Eftersom denna typ av kunskaper långt ifrån finns i varje kommun och kanske inte ens i alla landsting, måste man tänka sig speciella kunskapscentra, som kan förmedla olika slag av relevant hjälp. Hur sådana kunskapscentra kan se ut och vara organiserade diskuteras närmare i kapitel 4.

Sist men inte minst är det angeläget att slå fast att lärarna i förskolan och skolan har bättre möjligheter än de själva verkar inse, när det gäller att påverka barnens situation i positiv riktning på såväl kort som lång sikt. Lärarna är långt ifrån maktlösa när det gäller att utforma förskole/skolmiljön på ett sätt som är utvecklingsfrämjande för barnen. Inte minst skulle förskola och skola kunna utgöra en ganska naturlig och självskriven arena för den dialog mellan majoritetssamhället och de

nyandliga rörelserna som ännu knappast existerar men som bör komma igång ju förr dess bättre. Bland annat skulle det kunna minska de mera onödiga delarna av den nuvarande polariseringen. En sådan dialog skulle inte minst kunna gagna barnen.

Litteraturhänvisningar; se kap. 8.4.

6 Fristående skolor på religionens grund

De fristående skolorna har under den senaste femårsperioden ökat markant i antal. Från att ha varit en marginell företeelse har de på många håll i landet befast sin ställning som ett alternativ till det offentliga skolväsendet. I samband med denna expansion har en mängd farhågor uppkommit. I den allmänna debatten har många hävdade att de fristående skolorna ger upphov till segregeringseffekter. Kritikerna hävdar att segregeringen av skolan kommer att leda till etniska konflikter och skolgetton. Det påstås att det främst är den välbeställda medelklassen som låter sina barn fullgöra sin skolplikt i fristående skolor. Konsekvensen av detta kan bli att de kommunala skolorna utarmas. Man befärdar att de mest kompetenta lärarna söker sig från de kommunala skolorna till de fristående skolorna. Resultatet blir "problemskolor", med sämre lärare och mindre studiemotiverade elever. Andra hävdar att det är inom de fristående skolorna som problemen uppstår. De gäller speciellt de skolor som grundar sig på trosuppfattningar – de konfessionella skolorna. En farhåga är att eleverna blir föremål för ensidig undervisning och stor personlig kontroll. Stränga ordningsregler och isolering från det svenska samhällslivet är ytterligare farhågor som förts på tal. Dessa barn skulle inte bara få en sämre utbildning än barnen i de kommunala skolorna. De skulle dessutom inte kunna agera som fullvärdiga samhällsmedborgare. Avsaknaden av kritiskt tänkande och ifrågasättande av auktoriteter antas bli stor. Detta skulle kunna leda till att den enskilde individens möte med samhället resulterade i stort psykiskt lidande. En sådan utveckling antas ske när individen bestämmer sig för att bryta med den religiösa gruppen för att skapa sig en egen identitet.

6.1 Sammanfattning och förslag

Totalt 27 000 elever finns i de 298 fristående grundskolor som har startat. 390 fristående grundskolor är godkända av Skolverket för att bedri-

va skolverksamhet. Av 78 godkända gymnasieskolor har 54 startat sin verksamhet.

Konfessionella skolor, dvs. skolor som grundar sig på en religiös uppfattning, utgör en relativt stor andel av alla skolor, nämligen 60 st. I stort sett alla verksamma konfessionella skolor är grundskolor, man återfinner enbart tre gymnasier i denna grupp. De flesta konfessionella skolorna har en kristen protestantisk inriktning. Den näst största gruppen har islamsk profil.

Reglerna för godkännande och rätt till bidrag är formulerade i skollagen och förordningen om fristående skolor (SFS 1996:1206) och det är Skolverket som bedömer ansökningar och ger tillstånd till upprättande av fristående skolor. I samband med prövningen av godkännande fattar Skolverket beslut även om en skolas rätt till bidrag. För att Skolverket skall kunna ta ställning till detta måste kommunens bedömning i frågan inhämtas.

Det åligger varje fristående skola att tillhandahålla skolhälsovård.

Enligt skollagens 9 kap. 2 § skall också en fristående skola uppfylla ett antal andra kriterier. Den skall bl.a., utöver att ge kunskaper och färdigheter som väsentligen svarar mot dem som det offentliga skolväsendet skall förmedla också svara mot de allmänna mål och den värdegrund som gäller för utbildning inom det offentliga skolväsendet. Vidare skall den vara öppen för alla barn som har rätt till utbildning, ha minst 20 elever samt uppfylla de vidare krav som regeringen föreskriver i fråga om utbildningen vid fristående skolor och om antagning till och ledningen av sådana skolor.

Huvudman för de fristående skolorna kan vara enskild person, aktieföretag, stiftelse eller annan juridisk person. För godkännande krävs bl.a. att huvudmannens verksamhet skall kunna betraktas som stabil. Möjligheten till insyn i verksamheten kan vara begränsad när fristående skolor drivs i stiftelseform eller aktieföretagsform.

I princip vem som helst kan starta en fristående skola i dag. Skolverket har inte haft tillräckliga möjligheter att kontrollera personers lämplighet eller kompetens som huvudmän för fristående skolor. Om en enskild, fysisk person ansöker och beviljas startandet av friskola, är kommunen skyldig att överföra ekonomiska bidrag till denna persons konto. Möjligheter till lämplighetsbedömning av personen föreligger inte

Enligt regeringens proposition 95/96:200 ser man det som angeläget att kommunen där skolan är belägen har insyn i verksamheten. Denna insyn, sägs det vidare i propositionen, är en förutsättning för att kommunen skall kunna göra en rättvis bedömning av skolans bidragsbehov, vilket grundas på skolans åtagande och elevernas behov. Om kommunen finner anledning att ifrågasätta om den fristående skolan lever upp

till kraven för sitt godkännande, får kommunen hänskjuta frågan till Skolverket som prövar om tillsyn skall genomföras. Enligt samma proposition vilar hela tillsynsansvaret på Skolverket, för att bedömningsgrunden skall vara enhetlig, vilket är angeläget ur rättsäkerhetssynpunkt. Tillsyn kan ske föränmält eller oanmält.

I den här föreliggande rapporten om de konfessionella fristående grundskolorna, har tillsynsrapporter från 40 skolor studerats. I 11 fall gjordes anmärkningar för bristande lärarkompetens (ej utbildade lärare) och för att man inte kontrollerat och redovisat att eleverna uppnått resultat som motsvarar den kommunala grundskolans. En del skolor har även fått kritik på andra punkter. Det har förekommit att godkännande har återkallats. I 24 fall har detta skett bland de konfessionella grundskolorna sedan 1991. I de allra flesta fall har det här handlat om att den tilltänkta skolan, för vilken man fått godkännande, inte har kommit igång. För få elever har också varit en grund för återkallande. För de konfessionella skolornas del har ansökningar avslagits bl.a. med hänvisning till en alltför skev fördelning av undervisningstid, dålig planering eller otillräckligt elevunderlag.

Skolverket konstaterar efter tillsyn och fallstudier att de farhågor som uttryckts inför de konfessionella friskolorna, är överdrivna. Undervisningen anses saklig och allsidig. De demokratiska värderingarna upprätthålls. Skolverket kan dock konstatera att efter det att föreliggande undersökning genomförts har problem i olika avseenden i fristående skolor framkommit. Dessa problem har sin motsvarighet i förslagen här nedan.

Varje översiktlig redovisning av uppgifter bär av naturliga skäl på en eftersläpning i tid. När uppgifterna är bearbetade har verkligheten förändrats på ett sätt som inte går att redovisa i statistik. När det gäller situationen för de fristående skolorna visar kontinuerliga kontakter med Skolverket att situationen inte är problemfri. Det finns exempel på ansökningar om att bedriva fristående skolor, där syftet uppenbart är rent kommersiellt. Vidare förekommer sökande som inte ens har grundläggande kunskaper om skolverksamhet och de krav som ställs på sådan. Det har förekommit att privatpersoner som helt regelmässigt fått bidrag till friskoleverksamhet insatt på sitt privatkonto, försvunnit utomlands med pengarna. Reglerna är sådana att Skolverket måste handlägga och slussa ansökningar om fristående skolor vidare, även om det redan vid ansökningstillfället synes uppenbart att den sökande är olämplig av olika skäl. Möjligheter att bedöma lämplighet och regler som stipulerar en miniminivå för kompetens att bedriva skolor skulle bidra till en mera välgrundad tillståndsgivning. Antalet skolor som fått tillstånd men inte kommit igång, bekräftar detta.

När det gäller barn som fullgör skolplikten på annat sätt, i s.k. hemundervisning (gäller för totalt cirka 100 barn i landet), konstateras att den tillsyn som kommunerna skall utöva över denna, är högst varierande. Skolverket som utövar tillsyn över kommunernas handläggning av hemundervisningsfrågor finner brister i kontroll och beslutsfattande med nuvarande underlag till bedömning.

Visserligen finns det i dag ett regelsystem som till stora delar täcker in nedanstående förslag, men problemet består i brister i kunskap och i tillämpning av detta regelssystem.

Utredningen föreslår:

- att en översyn av reglerna avseende insyn i fristående skolors förvaltning och beslutsprocess initieras
- att det tillskapas ett lagstöd för Skolverket att undersöka, exempelvis genom referenser, enskilda fysiska eller juridiska personers lämplighet att driva fristående skola
- att kraven på den som anställs som rektor för en fristående skola skall tydliggöras och regleras i förordning
- utredningen efterfrågar också en uppföljning från Skolverket om hur kommunerna utövar sin insyn i enlighet med skollagens 9 kap. 13 §, 2:a stycket och förslag i proposition 1995/96:200, (sid. 58).

Vissa oklarheter och en bristfällig kunskap råder inom området skolhälsovård i fristående skolor. Socialstyrelsen utövar tillsyn av skolhälsovården. Elever skall kunna vända sig till en skolsköterska t.ex., i fullt förtroende, utan att riskera att hamna i konflikt med huvudmannen för skolan. Utredningen har uppmärksammat att skolhälsovårdspersonal ibland arbetar ideellt inom skolhälsovården. Frågan inställer sig om ideellt arbetande personer lyder under samma etiska regler och övriga regelsystem som anställda. Personer som arbetar inom skolhälsovården kan hamna i konflikt mellan den egna tron och de problem en elev söker skolhälsovården för. Dessa personer kan ha en yrkeslegitimation eller facklig tillhörighet som för med sig åttlydnad av etiska regler. Detta gäller dock inte alla som arbetar i elevvården.

Utredningen föreslår:

- att befattningshavare och andra som medverkar i elevvården i fristående skolor skall via informationsinsatser göras medvetna om att de är underkastade samma etiska regler som gäller för personal i de offentliga skolorna
- att Socialstyrelsens tillsyn av skolhälsovården i de fristående skolorna fördjupas i överensstämmelse med Socialstyrelsens rapport 98:10, "Skolhälsovården".

Utredningen konstaterar att det finns brister i handläggning, beslutsfattande och tillsyn av skolpliktens fullgörande på annat sätt, enligt skolagens 10 kap. 4 §, s.k. hemundervisning. Tillämpning av skollagen för medgivande varierar starkt mellan olika kommuner. Skolnämnden beslutar i ärenden om s.k. hemundervisning. Kunskapen om och det ansvar för barn och unga som finns hos socialnämnden bör dock användas i ärenden som rör s.k. hemundervisning. Utredningen menar att det är bra om socialnämnden har kännedom om de barn som ges hemundervisning och därmed inte deltar i den allmänna utbildningen inom grundskolans ram. Barn som undervisas på annat sätt än i skola bör också ha ett liv som innehåller sociala kontakter och hälsovård. Kontakterna mellan familjer med barn i s.k. hemundervisning och kommunen kan ibland framstå som formella och svårforcerade. En enkel och fungerande kontakt mellan kommun och familjer med barn som fullgör skolplikten på annat sätt än i skola är önskvärd. För att avdramatisera och förenkla kontakterna mellan familjer med barn i sådan s.k. hemundervisning och kommunens nämnder, föreslår utredningen att en kontaktperson förordnas av kommunen i de fall som s.k. hemundervisning godkänts av skolnämnd, med hörande av socialnämnd. En person inom skolhälsovården eller elevvården kan t.ex. med fördel fungera som en kontaktlänk mellan familj och kommun.

Utredningen föreslår:

- att kommunerna på lämpligt sätt ges tillräcklig kunskap om regler och villkor för skolpliktens fullgörande på annat sätt, s.k. hemundervisning
- att socialnämnd skall avge yttrande i ärenden rörande skolpliktens fullgörande på annat sätt, vilket kan regleras i författning
- att kommunen förordnar kontaktperson till den skolpliktige och den eller dem som bedriver undervisningen.

6.2 Översyn av situationen – inledning

Syftet med denna översyn av de konfessionella fristående skolorna och skolpliktens fullgörande på annat sätt (en del av denna undervisning kallas populärt för hemundervisning), är att utröna om de ovanstående påståendena är sanna. Är det så att undervisningen i de konfessionella skolorna är ensidig och vinklad till förmån för den egna tron? Växer barnen upp i en isolerad skolmiljö utan kontakt med närsamhället? Leder uppkomsten av fristående skolor till segregrande effekter? Vilken kontroll har Skolverket över utbildningen och undervisningen i dessa skolor? Hur många barn rör det sig om? Dessa frågor är några av dem

som vi ämnar besvara med detta arbete. I det avslutande kapitlet kommer vi även att ta upp frågor som rör skolpliktens fullgörande på annat sätt i vårt land. Omfattningen och tillsynen av denna undervisningsform samt de problem som eventuellt kan föreligga kommer där att behandlas.

De siffror som ligger till grund för det statistiska materialet är, om inget annat anges, från den 31 mars 1998.

6.3 Fristående skolor

Det finns i dagsläget cirka 390 godkända fristående grundskolor i Sverige varav 298 har startat.¹ Det totala elevantalet i dessa verksamma skolor uppgår till cirka 27 000, vilket innebär att cirka 2,7 procent av landets grundskoleelever får sin undervisning i en fristående grundskola.² Motsvarande siffror för de fristående gymnasieskolorna är 78 godkända skolor varav 54 har startat.

I de fristående gymnasieskolorna går cirka 8 000 elever. Det motsvarar cirka 2,5 procent av landets gymnasieelever.

6.3.1 Vad är en fristående skola?

En fristående skola är, som det beskrivs i skollagens 1 kap. 3 §, en skola "som anordnas av enskilda fysiska eller juridiska personer", dvs. ej av det allmänna. Begreppet "Fristående skola" innefattar såväl skolor som motsvarar grund- och gymnasieskolan som den obligatoriska särskolan och gymnasiesärskolan. Till denna kategori räknas även inter

¹ De internationella skolorna samt riksinternatskolorna är här inkluderade.

² Baserat på siffror från Skolverkets rapport nr 146, Skolan- Jämförelsetal för skolhuvudmän, delrapport, mars 1998.

nationella skolor³, riksinternatskolor⁴, specialskolor⁵ och kompletterande skolor.⁶ Totalt finns det över 600 godkända fristående skolor varav cirka 460 är verksamma.

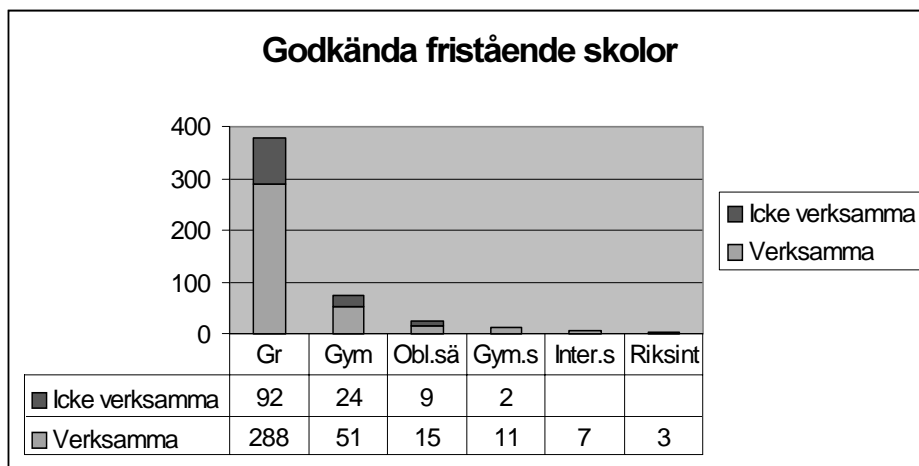
I det statistiska material som varje år redovisas av Skolverket brukar de internationella skolorna och riksinternatskolorna räknas till gruppen fristående grundskolor. I denna presentation kommer dock dessa att behandlas separat för att överblicken över skolorna skall bli så nyanserad som möjligt.

³ En *Internationell grundskola* avser en fristående skola som har en annan inriktning än den som får finnas i grundskolan eller i en fristående skola som motsvarar grundskolan. Skolan är till för de elever som endast för en kortare tid är bosatta i landet eller den som har andra skäl att få sin utbildning där. För godkännande krävs att skolans utbildning som helhet betraktad är likvärdig med grundskolans. Skolan skall förmedla kunskaper och färdigheter som underlättar fortsatt skolgång i elevens hemland. Regeringen får medge att en internationell skola tar emot andra barn än de som ovan nämnts för att de skall få fullgöra sin skolplikt vid skolan. En *internationell gymnasieskola* avser en fristående skola med gymnasial utbildning som har en annan internationell inriktning än den som får finnas i gymnasieskolan eller vid en fristående gymnasieskola. Tre av de internationella skolorna har även gymnasieskola.

⁴ Med *Riksinternatskola* avses en skola som motsvarar grund- och/eller gymnasieskolan och som i första hand är till för utlandssvenska elever. Det är bara i bidragshänseende som skolan kan hänföras till de fristående skolorna. För en riksinternatskola gäller ej bestämmelserna i 9 kap. skollagen om inte skolan har elever som ej är att anse som utlandssvenska. För att kunna ta in elever som ej kan benämnas utlandssvenska måste dock skolan ha ett godkännande som fristående skola. Riksinternatskolor har elever i årskurs 7, 8 och 9 samt gymnasiet.

⁵ Med *Specialskola* menas en skola vars syfte är att ge barn och ungdomar med synskada, dövhet, hörselskada eller talskada en till varje elevs förutsättningar anpassad utbildning som så långt som möjligt motsvarar den utbildning som ges i grundskolan. Därutöver kan specialskolan tillhandahålla utbildning för ungdomar som är utvecklingsstörda och som av detta skäl inte kan gå i gymnasieskola efter skolpliktens upphörande. För närvarande finns ingen fristående specialskola.

⁶ En *Kompletterande skola* är en fristående skola vars utbildning inte uppfyller kraven för att enligt 9 kap. 8 § skollagen (1985:1100) förklaras berättigad till bidrag men vars utbildning utgör ett från nationell synpunkt värdefullt komplement till gymnasieskolan. Tillståndsgivningen för de kompletterande skolorna görs av regeringen efter yttrande av Skolverket. I SOU 1998:11 föreslår dock utredaren att erkännandet av dessa utbildningar fr.o.m. 1 juli 1999 skall fattas av Skolverket.

Källor: Skolverkets rapport nr 146, Skolan- Jämförelsetal för skolhuvudmän, delrapport, mars 1998. Preliminära siffror från underlaget till Skolan i siffror 1998. Skolverkets interna databas.

Majoriteten av de fristående skolorna är de som motsvarar grundskolan. De står för mer än 60 procent av alla verksamma fristående skolor. De är också inom denna grupp som i stort sett alla konfessionella skolor återfinns. Av de fristående gymnasieskolorna finns det enbart tre som kan betecknas som konfessionella. I dessa skolor går cirka 160 elever. Med anledning av de konfessionella gymnasieskolornas ringa omfattning kommer följande kapitel att fokuseras på de fristående skolor som motsvarar grundskolan.

6.4 Godkännande av fristående skolor som motsvarar grundskolan

Godkännandet av en fristående skola som motsvarar grundskolan eller den obligatoriska särskolan regleras i skollagens 9 kap. och ges av Skolverket. Skolverket beslutar även om rätten till bidrag samt rätten att stå under statlig tillsyn för fristående skolor, vars utbildning ger kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper och färdigheter som gymnasieskolan skall förmedla på nationella eller specialutformade program. I skollagens 9 kap. står att läsa att:

En fristående skola, vars utbildning ger kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper och färdigheter som grundskolan, särskolan respektive specialskolan skall förmedla, skall godkännas, om

- 1. skolan även i övrigt svarar mot de allmänna mål och den värdegrund som gäller för utbildning inom det offentliga skolväsendet,*
- 2. skolan står öppen för alla barn som enligt denna lag har rätt till utbildning inom motsvarande skolform i det offentliga skolväsendet, med undantag för sådana barn vilkas mottagande skulle medföra att betydande organisatoriska eller ekonomiska svårigheter uppstår för skolan,*
- 3. skolan har minst 20 elever, om det inte finns särskilda skäl för ett lägre elevantal,*
- 4. skolan, om den motsvarar särskolan eller specialskolan, bereder eleverna de omsorger som behövs, och*
- 5. skolan uppfyller de ytterligare villkor som regeringen föreskriver i fråga om utbildningen vid fristående skolor och om antagningen till och ledningen av sådana skolor.*

En godkänd fristående grundskolan skall av Skolverket förklaras berättigad till bidrag om inte skolans verksamhet innebär påtagligt negativa följder för skolväsendet i den kommun där skolan är belägen eller att skolan tar ut avgifter i strid med skollagens 9 kap. 7 §.

Förutom vad som står att läsa i skollagen regleras de fristående grundskolorna även av bestämmelserna i förordningen om fristående skolor (SFS 1996:1206). Där fastslås att Skolverket vid handläggningen av ett ärende om godkännande av och bidrag till en skola skall bereda den kommun där skolan skall vara belägen tillfälle att yttra sig. Kommunen har rätt att yttra sig om de eventuella effekter som en nyetablering av en fristående skola skulle kunna innebära för det allmänna skolväsendet i kommunen. Om en kommun hävdar att nyetableringen medför påtagliga negativa följder för skolväsendet i kommunen, skall Skolverket särskilt pröva frågan om rätt till bidrag.

För de fristående grundskolorna gäller även att de skall erbjuda eleverna skolhälsovård (skollagen 14 kap. 7 a §) och modersmålsundervisning (SFS 1996:1206) som motsvarar den som ges inom motsvarande skolform inom det offentliga skolväsendet. Vad som sägs i skollagens 14 kap. 7 § a gäller dock inte de internationella skolorna.

De fristående grundskolorna är dessutom skyldiga att delta i de nationella ämnesprov i svenska, engelska och matematik som används i det offentliga skolväsendet i slutet av årskurs 9.

Skolverket får medge att en fristående skola anordnar prövning och utfärdar betyg enligt de bestämmelser som gäller för motsvarande skolform inom det offentliga skolväsendet.

6.4.1 Övriga krav för ett godkännande

Förutom de ovan nämnda kraven måste den sökande kunna visa upp att skolan anordnas av en huvudman som är en enskild fysisk eller juridisk person och att verksamheten är att beteckna som stabil. Vidare skall den sökande visa att undervisningen i den tilltänkta skolan kommer att motsvara grundskolans. Dessa krav kommer att klargöras och behandlas mera utförligt under rubriken "Tillsyn". Vid handläggningen av ett ärende utgår Skolverket enbart från skrivna handlingar. Det åligger sedan Skolverkets tillsynsenhet att kontrollera att skolverksamheten uppfyller kraven för godkännande.

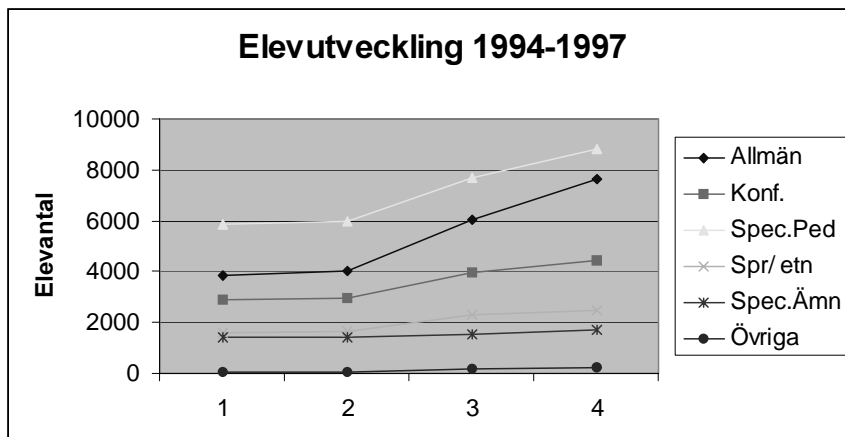
6.5 Läroplanen (Lpo 94)

I 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet (Lpo 94) fastslås att skolan skall förmedla de värden som vårt samhällsliv vilar på, dvs. att undervisningen skall bedrivas i överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism. Vidare sägs att undervisningen i skolan skall vara icke konfessionell. I skollagens 9 kap. står dock att en fristående skola får ha en konfessionell inriktning. Detta sammanhänger med att Sverige undertecknat FN:s konvention om de mänskliga rättigheterna.

De berörda konfessionella fristående skolorna har en konfessionell särart vilket gör att all undervisning inte är att betrakta som objektiv. För att kunna möta de i läroplanen fastställda kraven på saklighet och allsidighet krävs således att de konfessionella skolorna även undervisar sina elever om andra religioner samt andra inriktningar inom den religion man själv tillhör. Villkoren för att undervisningen skall bedömas som saklig och allsidig behandlas i förarbeten till skollagen (prop. 1982/83:1, 1991/92:95 samt 1992/93:20). Intolerans och främlingsfientlighet skall aktivt motarbetas och skolan skall i samarbete med hemmen främja elevernas utveckling till ansvars-kännande människor och samhällsmedlemmar.

6.6 Fristående skolor som motsvarar grundskolan

De fristående skolorna som motsvarar grundskolan har av Skolverket sedan år 1995 indelats i sex inriktningar: Allmän, Speciell pedagogik, Konfessionell, Språklig/etnisk, Speciell ämnesprofil och Övriga.

Källa: Skolan- Jämförelsetal för skolhuvudmän, årsrapporter, 1994-1997

Trots att de konfessionella skolorna har blivit allt fler under de senaste åren dominerar fortfarande de fristående grundskolorna med allmän och speciell pedagogisk inriktning. Till den senare gruppen hör bl.a. Waldorf- och Montessoriskolorna. Denna grupp har under hela 90-talet varit den med det största elevunderlaget och för närvarande går över 8 800 elever i dessa skolor.

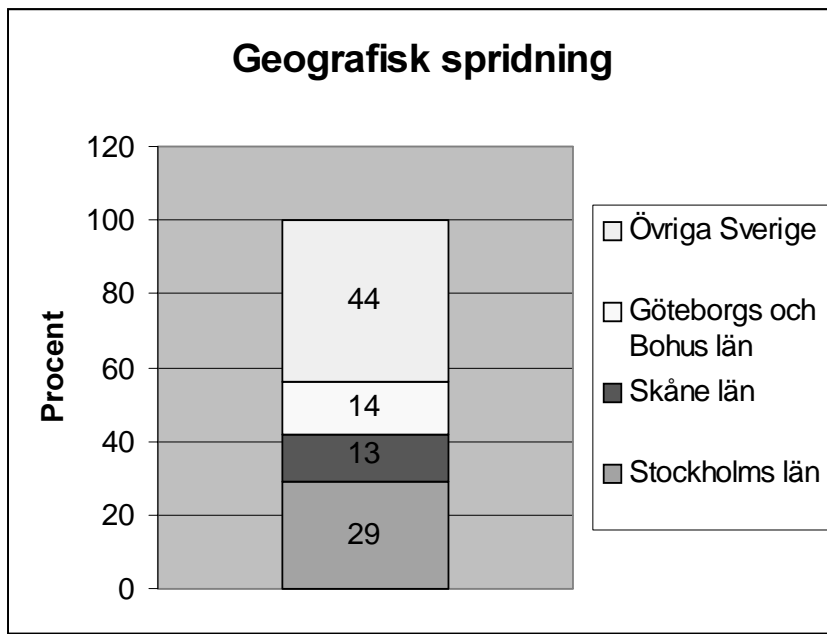
Före år 1994 indelades de olika fristående grundskolorna i fem kategorier till skillnad mot dagens sex. Skolornas olika inriktningar benämndes då Allmän, Montessori- och Waldorf, Kristna, Språkligt/etniska samt Övriga. På grund av detta är det inte möjligt att redovisa en sammanhängande utveckling av elevantalet i de berörda skolkategorierna. Den totala elevutvecklingen har dock, sedan införandet av det nya bidragssystem med kommunala bidrag 1992, ökat markant, från att ha legat på runt 8 000 elever till dagens cirka 27 000 elever. Den största elevökningen, under den senaste fyraårsperioden, står procentuellt sett skolor med allmän inriktning för. Även de med speciell pedagogisk- och konfessionell inriktning har under de senaste åren tenderat att öka i snabb takt.

Det mest anmärkningsvärda vid den nya indelningen var att gruppen Övriga skolor minskade från 1 374 till 56 elever, en indikator på att den

nya gruppindelningen väl stämmer överens med den faktiska skolverksamheten.

6.7 Geografisk spridning

En majoritet av de fristående skolorna är belägna i Sveriges tre storstadsområden.

Källa: Skolverkets interna databas

Sammanlagt ligger över 200 fristående grund- och gymnasieskolor i Stockholms, Skåne och Göteborgs och Bohus län. Procentuellt sett ligger cirka 29 procent av det totala antalet i Stockholms län, cirka 13 procent i Skåne län och cirka 14 procent i Göteborgs och Bohus län. Totalt ligger alltså cirka 56 procent av samtliga fristående grund- och gymnasieskolor i dessa tre län. De fristående skolornas spridning över landet kan således sägas vara ojämnt fördelade.

6.8 Konfessionella skolor

Av intresse blir att studera de konfessionella skolorna för att utröna om undervisningen i dessa skolor skiljer sig mot den i de övriga fristående skolorna och den kommunala grundskolan. Att enbart inrikta sig på de skolor som i Skolverkets rapporter klassificeras som konfessionella är dock vanskligt då många skolor kan föras till både två och tre inriktningar. Speciellt svårt blir det att särskilja de muslimska skolorna som trots stora likheter i såväl kursplaner som läroplaner ibland beskrivs som Konfessionella och ibland som Språkligt/etniska eller Allmänna. Problemet med denna typ av klassificering försvåras även av det faktum att det är huvudmannen, och alltså inte Skolverket, som själv väljer till vilken inriktning den egna skolan skall föras. Huvudmannen kan följaktligen vilja undvika att kalla sin skola för konfessionell för att inte avskräcka blivande skolföräldrar. Ett annat skäl kan vara att huvudmannen anser sig lägga större tonvikt på språkundervisningen än undervisningen av t.ex. islam och av detta skäl väljer att rubricera sig som Språklig/etnisk i stället för Konfessionell.

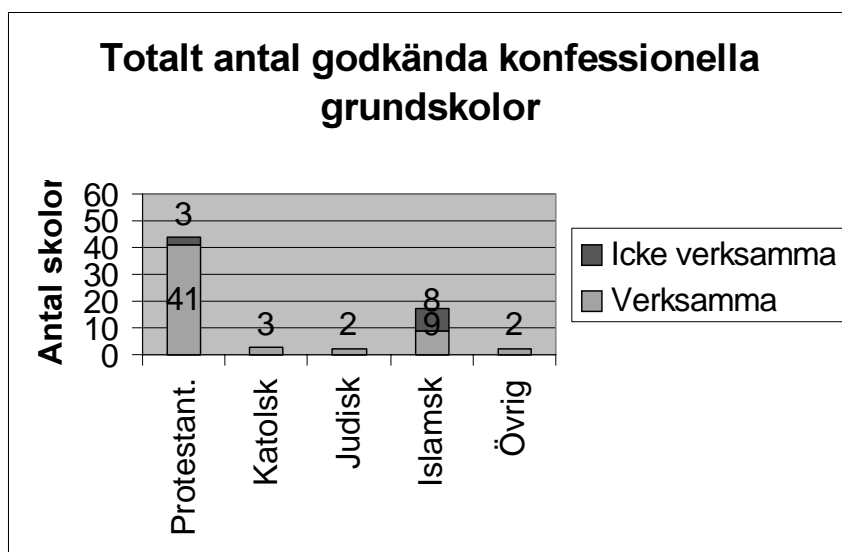
I det statistiska material som här presenteras kommer även skolor som inte själva har valt att kalla sig konfessionella, men som enligt Skolverkets bedömning mycket väl skulle kunna falla inom denna grupp, att inkluderas.

6.8.1 Vad kännetecknar en skola med konfessionell inriktning?

Kännetecknande för konfessionella skolor är att de har en religionsundervisning som till skillnad från grundskolans inte är objektiv utan utgår från en viss bestämd trosuppfattning, dels att de också söker skapa arbetsformer och en arbetsmiljö, som är genomtyrad av en bestämd livshållning som hänger samman med den egna religiösa övertygelsen. Skolorna inför ofta ämnen som kristendomskunskap eller islam som antingen läggs under skolans- och/eller elevens val i den ordinarie timplanen eller som ämnen utanför denna. I det naturvetenskapliga ämnet biologi behandlas i allmänhet den moderna vetenskapliga evolutionsläran parallellt med Bibelns skapelseberättelse. Skolorna inleder inte sällan skoldagarna med gemensam morgonsamling och bön. I flera fall kan även konstateras att skolorna har ordningsregler och att skolans ledning tar allvarligt på om dessa bryts. I vissa skolor förekommer också att pojkar och flickor undervisas separat i idrott och sex- och samlevnadsundervisning.

När detta skrivs finns det för närvarande 58 godkända fristående skolor som motsvarar grundskolan som registrerat sig som konfessionella. Om man därutöver inkluderar de andra fristående skolor som enligt Skolverket skulle kunna falla inom ramen för denna kategorisering uppgår antalet till 68 skolor varav 84 procent, dvs. 57, är verksamma. Elevantalet i de konfessionella grundskolorna uppgår till cirka 4 800 elever. Skälet till att denna siffra inte avviker mer från det tidigare redovisade elevantalet, där kategoriseringen gjordes av huvudmannen själv, beror på att av de tio skolor som lagts till denna kategori har enbart fem startat sin verksamhet.

Även inom ramen för de konfessionella skolorna kan en ytterligare profilindelning göras. För att indelningen inte skall bli alltför fragmenterad och svåröverskådlig är det lämpligt att utgå från de nedan redovisade klassificeringarna.

Källa: Skolverkets interna databas

Som framgår av diagrammet dominerar de konfessionella skolorna med kristen, protestantisk inriktning. Den gjorda klassificeringen är dock relativt grov och i denna undergrupp, liksom i de andra ovan redovisade undergrupperna, återfinns ett flertal olika kyrkor och samfund. Gruppen "övriga skolor" som för närvarande består av två skolor är i ovanstående tabell förd till gruppen "konfessionella grundskolor". Denna består för närvarande av två skolor. Den ena är en skola vars undervisningsmetoder är utvecklade av L. Ron Hubbard, grundaren av Scientologrörelsen. Den andra skolans undervisning bedrivs enligt det

pedagogiska programmet Sathya Sais undervisning i mänskliga värden. Kulturmöten, meditation, filosofi och religion har en framträdande plats och skall tillsammans med skapande verksamhet och miljö- och friskvård levandegöra undervisningen i alla ämnen.

De konfessionella skolor som haft svårast att komma igång är de islamska. Orsakerna tycks främst vara svårigheter att hitta lämpliga lokaler och lärare.

För att få en fördjupad bild av de konfessionella skolornas särdrag har Skolverket i denna rapport valt att tillsammans med våra officiella rapporter och vårt interna arbetsmaterial även studera de tillsynsrapporter som finns tillgängliga. Anledningen till att inte alla skolor blivit föremål för tillsyn är att tillsynen skall genomföras under loppet av år två fr.o.m. det datum då skolan startade. De skolor som följaktligen startat under den senaste tvåårsperioden kommer således, till största del, inte att innefattas i det analyserade tillsynsmaterialet. Av de verk samma fristående konfessionella skolorna har Skolverket genomfört tillsyn på 40. Till dessa skall även läggas de tillsynsrapporter som legat till grund för återkallanden.

6.9 Tillsyn

6.9.1 Tillsyn av de fristående skolor som motsvarar grundskolan

Skolverket har i uppdrag att utöva tillsyn över utbildningen vid fristående skolor. Verksamheten skall bedömas gentemot 9 kap. 2 § skollagen. Tillsynen är en laglighetsprövning som skall utmynna i ett beslut om fortsatt godkännande. Om en fristående skola inte längre uppfyller kraven för godkännande och bristerna inte avhjälps efter påpekande från Skolverket, skall godkännandet återkallas. Genom tillsynen skall Skolverket också kontrollera att de förhållanden, som skolan uppgivit vid ansökan och på vilka godkännandet grundades, alltjämt är rådande.

Tillsynen är ett kontrollinstrument som ger en avgränsad bild av verksamheten vid tillfället för tillsynen och fokuserar på huruvida skolhuvudmännen uppfyller de krav författningarna ställer på dem. Tillsynen av de fristående skolorna skall ske på regelbunden basis med ett tidsintervall av ett till fem år efter den första tillsynen. Tidsintervallet varierar beroende på den bedömning som görs av behovet av en förnyad tillsyn. Förutom den regelbundna tillsynen kan tillsyn ske med anledning av anmälan eller till följd av andra signaler, som kan föranleda särskilt beslut om tillsyn. En sådan tillsyn kan vara begränsad till vissa speciella frågor eller omfatta hela skolans verksamhet.

Följande två områden utgör utgångspunkten för tillsynen:

1. Allmänna förutsättningar för verksamheten som skall uppfyllas.
2. Kraven på att utbildningen väsentligen skall motsvara grundskolans.

Vid en normal tillsyn granskas de dokument som legat till grund för godkännandet samt andra relevanta dokument som begärts in med anledning av tillsynen. De oklarheter som då framträder skall i det fortsatta utredningsarbetet fokuseras och skolbesöket skall främst ses som en kompletterande uppgiftsinhämtning som sker via intervjuer och lektionsbesök. Om utredningsunderlaget anses bristfälligt och detta i sin tur leder till att en bedömning av skolverksamheten inte är möjlig, kan Skolverket ta beslut om en fördjupad utredning. En sådan kan vara inriktad på ett speciellt problemområde som t.ex. allsidighet och saklighet i skolans undervisning.

6.9.2 Allmänna förutsättningar för verksamheten som skall uppfyllas

För att en fristående skola skall bedömas uppfylla kriterierna för ett godkännande av de allmänna förutsättningarna krävs att verksamheten är att betrakta som en skola, att verksamheten är stabil och att utbildningen anordnas av en huvudman, enskild fysisk eller juridisk person, som är rättskapabel.

För att verksamheten skall betraktas som en skola krävs det fr.o.m. den 1 juli 1998 att samtliga fristående skolor som motsvarar grundskolan har minst 20 elever, om det inte finns särskilda skäl för ett lägre elevantal. Skälet kan vara att skolan nyligen startat och är i en uppbyggnadsfas. Skolverket kan av detta skäl, under en övergångsperiod, medge undantag från regeln om 20 elever. Undantag kan också medges för t.ex. skoldaghem och skola i glesbygd.

Med stabilitet menas att skolan skall kunna ge elever och föräldrar en trygghet i vetskapen om att skolans verksamhet kommer att bestå. Huvudmannen för skolan skall således kunna visa upp såväl en budget för begynnelseåret som följande år, samt en elevprognos som sträcker sig över minst en tvåårsperiod.

För att ansvar skall kunna utkrävas av skolan måste huvudmannen vara rättskapabel. Av de godkända fristående konfessionella skolorna som motsvarar grundskolan har 36 en stiftelse, 26 en ideell förening, tre ett handelsbolag, två ett aktiebolag och en har en enskild fysisk person som huvudman. Vid en jämförelse med övriga fristående grundskolor kan konstateras att de konfessionella har en större tendens

att ha en stiftelse som huvudman. Bland framför allt de allmänna friskolorna och de med speciell pedagogik har en betydligt större andel valt att ha ett aktiebolag eller en ekonomisk förening som huvudman.

6.9.3 Kraven på att utbildningen väsentligen skall motsvara grundskolans

För att kunna avgöra om utbildningen vid den fristående skolan väsentligen svarar mot den utbildning som ges i det offentliga skolväsendet inriktar sig tillsynen på två delområden. Det första delområdet behandlar de kunskaper och färdigheter som skolan förmedlar till sina elever och det andra om skolan i övrigt svarar mot grundskolans allmänna mål och värdegrund.

Kunskaper och färdigheter

I proposition 1991/92:95 anför dåvarande statsrådet Ask att "*skolans utbildning skall ge kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen svarar mot de kunskaper och färdigheter som grundskolan förmedlar och att skolan i övrigt väsentligen svarar mot grundskolans allmänna mål.*"... "*En förutsättning är emellertid att utbildningen håller fullgod kvalitet vad gäller kunskaper och färdigheter. Det innebär bl.a. att en fristående skola måste ha en godtagbar läroplan och kompetenta lärare. Skolan skall dessutom bidra till barnens sociala fostran.*"

I denna del av tillsynen studeras följaktligen skolans organisation och ledning, lärarkompetensen, lokaler och annan utrustning, undervisningens innehåll och organisation, arbetssätt och arbetsformer samt skolans resultat.

I studierna av skolans resultat utgår man från elevernas resultat i de kommunala och nationella ämnesproven, betygskataloger, elevarbeten, utvärderingar och uppföljningar samt omdömen från lärare och skolledare vid de offentliga skolor som mottagit elever från den berörda friskolan.

De fristående skolorna som motsvarar grundskolan är enligt förordningen om fristående skolor 1 kap. 6 § skyldiga att delta i de nationella ämnesproven som används i slutet av årskurs 9.

I de studerade tillsynsrapporterna framgår att tio anmärkningar har gällt bristande lärarkompetens och en för att skolan inte kontrollerat och redovisat att eleverna uppnår resultat som motsvarar grundskolans. I sju av de tio fallen fick skolorna en anmodan av Skolverket att redo-

visa de åtgärder som de vidtagit för att höja den samlade lärarkompetensen. I de övriga tre fallen hade åtgärder redan vidtagits av skolorna, varvid ingen anmodan gjordes. Andelen heltidsanställda lärare med pedagogisk utbildning är också mycket lägre i de fristående grundskolorna än i de kommunala. I de kommunala grundskolorna har 92 procent av de heltidsanställda lärarna en pedagogisk utbildning. I de fristående grundskolorna som helhet har 64 procent en pedagogisk utbildning. De lärare som genomgått Waldorf-läraryt utbildning är ej medräknade i denna siffra.

När det gäller elevernas kunskaper och färdigheter visar tillsynsrapporterna att de konfessionella skolorna där verksamheten varit igång under ett antal år har eleverna kunskaper och färdigheter som motsvarar dem som ges i det offentliga skolväsendet. Beträffande de protestantiska, katolska och judiska skolor som varit verksamma en längre tid visar innevarande översyn dessutom att elevernas kunskaper ofta kan anses ligga över dem som ges i de kommunala skolorna.

Kunskaperna hos de elever som går i de muslimska skolorna är det ännu lite för tidigt att uttala sig om då den absoluta majoriteten av dessa skolor är relativt nystartade. Skolverkets rapport "Barn mellan arv och framtid" visar dock på ett antal problem med utbildningens kvalitet i de i undersökningen utvalda muslimska skolorna. Detta gällde främst undervisningen i svenska och engelska. De genomgångna tillsynsrapporterna kan, på grund av sin ringa omfattning, varken dementera eller bekräfta dessa slutsatser. Det föreligger således inte ett tillräckligt omfattande material för att dra några långtgående slutsatser om hur väl de muslimska skolorna ger sina elever kunskaper och färdigheter som svarar mot de som eleverna skulle ha fått om de gått i en kommunal skola.

Medelbetyget i årskurs 9 för de grundskolor som registrerat sig som konfessionella ligger på 3,48. I de kommunala skolorna är motsvarande siffra 3,25.

Att enbart studera de resultat som eleverna presterar på de olika ämnesproven ger dock inte en heltäckande bild av hur deras kritiska tänkande utvecklas. Ifrågasättande och kritiskt tänkande är variabler vars existens och omfattning kan vara ytterst svåråtgångade. Att utveckla adekvata metoder som kan användas i syfte att kartlägga detta är därför av vital betydelse.

Grundskolans allmänna mål och värdegrund

Utbildningen i en fristående skola som motsvarar grundskolan skall svara mot de allmänna mål och den värdegrund som gäller för utbild-

ning inom det offentliga skolväsendet. Detta innebär att utbildningen bl.a. skall uppfylla de krav som anges i skollagens 1 kap. 2 §. I andra och tredje stycket står att läsa att:

"Utbildningen skall ge eleverna kunskaper och färdigheter samt, i samarbete med hemmet, främja deras harmoniska utveckling till ansvarskännande människor och samhällsmedlemmar. I utbildningen skall hänsyn tas till elever med särskilda behov.

Verksamheten i skolan skall utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar."

Det sistnämnda innebär inte bara att skolan skall förmedla kunskaper om demokratins historia och tillämpning utanför skolan utan eleverna måste även få praktisk övning i de demokratiska arbetsformerna. I Lpo 94 står vidare att "De demokratiska principerna att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig, skall omfatta alla elever." Klass- och elevråd är ett sätt att öva demokratiska arbetsformer. I de studerade tillsynsrapporterna framgår att mellan 80 till 90 procent av de godkända konfessionella grundskolorna har klassråd medan motsvarande siffra för elevråd ligger runt 50 procent. Detta kan förklaras med det faktum att många av skolorna är väldigt små och enbart består av en eller ett fåtal klasser. Ett elevråd får därmed inte samma funktion och betydelse som på en större skola. Det kan även vara så att skolan fortfarande är under uppbyggnad varpå de demokratiska institutionerna inom skolan fortfarande håller på att växa fram. Att börja med den egna klassen innan man går över på mera avancerade former av elevdemokrati kan i en sådan situation vara både logisk och riktig. Enbart i två tillsynsrapporter har konfessionella skolor fått kritik för bristande elevinflytande.

6.9.4 Intagningsregler och urvalsgrunder

Förutom elevernas ansvar och inflytande kontrolleras vid tillsynen även skolans intagnings- och urvalskriterier, skolans mål, arbetssätt och arbetsformer, beredskap för elever med särskilt stöd, skolans kontakt med hem och samhällsliv samt sakligheten och allsidigheten i undervisningen.

Generellt gäller att skolan skall vara öppen för alla. Skolan har ej rätt att kräva obligatoriskt medlemskap i en förening eller motsvarande. Om elevens vårdnadshavare är medlem och väljer att gå ur föreningen, har skolan däremot inte rätt att utesluta eleven. Ekonomiska förpliktelser i form av aktieköp, stiftelsemedlemskap eller liknande tillåts ej. De

av Skolverket accepterade urvalsgrunderna framför andra är ansökningsdatum, syskonförtur samt närområdesprincipen. Social förtur, egen förskola eller förskola med egen profil kan också utgöra godtagbara urvalsgrunder. Kön- och åldersfördelning samt test och prov godkänns inte. Undantaget är de fristående grundskolor med estetisk inriktning som musik och dans.

Vid dessa skolor får färdighetsprov förekomma vid antagningen.

6.10 Skolans mål

Skolans mål behandlas i Lpo 94 under rubriken "Mål och riktlinjer". Här nämns såväl mål att sträva mot som mål att uppnå.

"Mål att sträva mot anger inriktningen på skolans arbete. De anger därmed en önskad kvalitetsutveckling i skolan. Mål att uppnå uttrycker vad eleverna minst skall ha uppnått när de lämnar skolan. Det är skolans och skolhuvudmannens ansvar att eleverna ges möjlighet att uppnå dessa mål."

När det gäller de konfessionella skolorna kan de förutom de mål som står omnämnda i Lpo 94 ibland ställa upp kompletterande mål för den egna skolverksamheten. Här har tillsynen en viktig uppgift att se till att den enskilda skolans mål inte står i strid med de nationella målen. Speciellt viktigt kan detta vara i kontrollen av de konfessionella skolorna där normbildningen och undervisning i flera fall, teoretiskt sett, skulle kunna vara avvikande. För närvarande finns dock inget fog för att så skulle vara fallet. De konfessionella fristående skolorna utgår generellt sett från den nationella läroplanen och deras kompletterande mål har i de senaste tillsynsrapporterna inte bedömts stå i strid med de nationella målen.

6.11 Beredskap för elever med särskilt stöd

Skolan har, enligt Lpo 94, ett särskilt ansvar för de elever som av olika anledningar har svårigheter att nå de uppsatta målen för utbildningen. Detta regleras i skollagen där det står att hänsyn skall tas till elever med särskilda behov och specificeras i grundskoleförordningens kap. 5. En fristående skola motsvarande grundskolan behöver dock inte ta emot elever med särskilda behov om det skulle medföra att betydande organisatoriska eller ekonomiska svårigheter uppstår för skolan.

Om väl skolan beslutat att ta emot en elev med dessa behov är de skyldiga att tillhandahålla eleven den undervisning som krävs för att denna skall uppnå de uppsatta målen. Skolverket har vid två av de konfessionella skolorna konstaterat att de inte hade den beredskap som krävs för de specialpedagogiska insatser som en stor grupp elever skulle ha behövt. Då den ena skolan i övrigt även visade upp ett antal brister, som trots anmärkning från Skolverket inte åtgärdades, återkallades godkännandet.

6.12 Modersmålsundervisning

Eleverna i de fristående skolorna har sedan den 1 augusti 1997 även rätt till modersmålsundervisning. De fristående skolorna hade tidigare inte skyldighet att tillhandahålla undervisning i modersmålet men efter en ändring i förordningen om fristående skolor (SFS 1997:603) är de nu skyldiga att vid behov anordna detta. Undervisningen behöver dock inte anordnas vid skolan utan kan erbjudas genom att skolorna träffar avtal med någon annan om undervisningen, t.ex. kommunen. Av det totala antal elever som går på en fristående skola är 19,1 procent berättigade till hemspråksundervisning. Av dessa deltar 11,9 procent i sådan utbildning. Motsvarande siffra för landets kommunala skolor är 11,5 procent respektive 6,1 procent. I de grundskolor som registrerat sig som konfessionella, är 31,8 procent berättigade till modersmålsundervisning. 20,4 procent deltar i denna undervisning.

6.13 Skolhälsovård

De fristående skolorna är skyldiga att erbjuda skolhälsovård. I likhet med modersmålsundervisningen behöver dock inte skolan själv anordna detta utan det kan ske i samarbete med kommunen. Hur skolorna i praktiken valt att gå till väga varierar. En del har valt att ha en timanställd skolsköterska som besöker skolan en till två dagar i veckan. Andra har valt att samarbeta med kommunen. På en del skolor arbetar vårdutbildade föräldrar ideellt medan andra har anlitat såväl skolsköterska som skolpsykolog och kurator.

Det var tidigare frivilligt att anordna skolhälsovård. Förslaget att göra detta till ett obligatoriskt inslag i verksamheten lades i proposition 1995/96:200.

I propositionen fastslås att "*Hälsovården för barn har en avgörande betydelse för barns hälsa och utveckling*" och att "... *fristående skolor skall vara skyldiga att erbjuda skolhälsovård.*" Då detta obligatorium

nyligen infördes finns mycket litet skrivet om skolhälsovården i de konfessionella skolorna. Ingen av skolorna har dock fått kritik på denna punkt.

6.14 Skolans samarbete med hemmen och kontakt med samhället

Skolan och elevernas vårdnadshavare har ett gemensamt ansvar för elevernas skolgång. Det åligger båda parterna att skapa de bästa möjliga förutsättningarna för elevernas utveckling och lärande. Lärarna är enligt Lpo 94 skyldiga att samverka med och fortlöpande informera föräldrarna om elevens skolsituation och kunskapsutveckling. Skolan skall även samverka med arbetslivet och närsamhället. Detta för att eleven skall kunna utöka sin kännedom om alternativa utbildningsvägar efter grundskolan samt få en verklig inblick i samhället med allt vad det medför av arbets-, förenings- och kulturliv. Betydelsen av kontakter med skolans närsamhälle har även en funktion att bryta den eventuella isolering som eleverna skulle kunna uppleva i en sluten skola. Genom att aktivt besöka andra institutioner och evenemang får eleverna en större inblick i världen utanför det egna hemmet och sin skolan. Dessa besök berikar inte den enskilde eleven enbart för stunden utan ger även denne möjligheten att se på sin egen situation ur ett annorlunda perspektiv.

Kontakten med hemmet har i många av de muslimska skolorna fått ytterligare en betydelse, nämligen att agera brobyggare mellan familjen och samhället. Skolorna har där som ambition att integrera eleverna i det svenska samhället och man vill i denna process även dra med föräldrarna. Ur ett integrationsperspektiv kan en sådan process enbart betraktas som positiv. Även de kristna och judiska skolorna är överlag måna om att deras elever skall uppfostras till ansvarstagande samhällsmedborgare. Det har i olika utredningar framkommit att eleverna vid en del kristna konfessionella skolor kan känna sig ganska avskärmade men anledningen har då främst varit att de känt att deras kristna tro, och alltså inte skolan, skapar en klyfta mellan dem själva och andra, icke troende. Skolan i sig skapar alltså inte denna attityd bland eleverna, men den kan däremot ge dem en miljö där de kan vidmakthålla den. Av tillsynsrapporterna framgår dock inte att de konfessionella skolorna skulle vilja isolera sina elever från omvärlden utan både kontakterna med hemmet såväl som kontakterna med närsamhället bedöms fungera bra.

6.15 Allsidighet och saklighet

Undervisningen i grundskolan skall vara saklig och allsidig. Alla föräldrar skall med samma förtroende kunna skicka sina barn till skolan med förvisning om att barnet inte blir ensidigt påverkade till förmån för den ena eller den andra riktningen. Kraven på saklighet och allsidighet i undervisningen tar främst sikte på utbildningens och undervisningens innehåll. De är därmed knutna till skollagens krav på att utbildningens art väsentligen skall motsvara grundskolans respektive gymnasieskolans. Kraven är även knutna till skolans allmänna mål som att skolan alltid skall hävda de demokratiska värdena. Undervisningen skall dock inte bara vara saklig och allsidig utan skolan har även till uppgift att aktivt motarbeta åsikter som strider mot samhällets grundläggande värderingar.

I korthet kan man säga att saklighet innebär att läraren undviker en tendentiös framställning eller drar förhastade slutsatser. En framställning där vissa saker utelämnas och andra framhävs ger eleverna en skev eller direkt felaktig bild. I läran om jordens uppkomst får läraren, trots en egen religiös övertygelse, inte framhäva den bibliska skapelseberättelsen framför den vetenskapligt förankrade evolutionsläran.

Med allsidighet menas att centrala problem lyfts fram, att skiljaktiga värderingar redovisas och att gemensamma grundläggande värderingar diskuteras.

Kraven på saklighet och allsidighet i undervisningen är inte knutna till några specifika ämnen utan skall innefatta alla ämnen i undervisningen. I vissa ämnen bedömer dock Skolverket att det torde vara lättare att identifiera brister i undervisningens saklighet och allsidighet. Det rör sig i dessa fall främst om religionskunskap, samhällskunskap, biologi. Ett mycket litet antal skolor har i tidigare tillsynsbeslut fått kritik för brister i undervisningens saklighet och allsidighet. Det har då bl.a. varit frågan om censurerat undervisningsmaterial i form av utrivna sidor och överstrukna stycken i läroböcker.

I de nu genomgångna tillsynsrapporterna finns det dock inte en enda skola som fått kritik på denna punkt. Skolan informeras alltid i god tid av Skolverket om planerat tillsynsbesök. Det finns alltså en liten möjlighet att lärarna vid Skolverkets tillsynsbesök frångår den ordinarie undervisningen till förmån för en undervisning som de vet kommer att godtas av Skolverket. En metod som används mot denna typ av problem är att göra överraskande och ej aviserade tillsynsbesök. Lärarna får då inte tid att ändra den för dagen planerade undervisningen och Skolverket möter kanske därmed en mera korrekt bild av skolans undervisning och undervisningsmetoder.

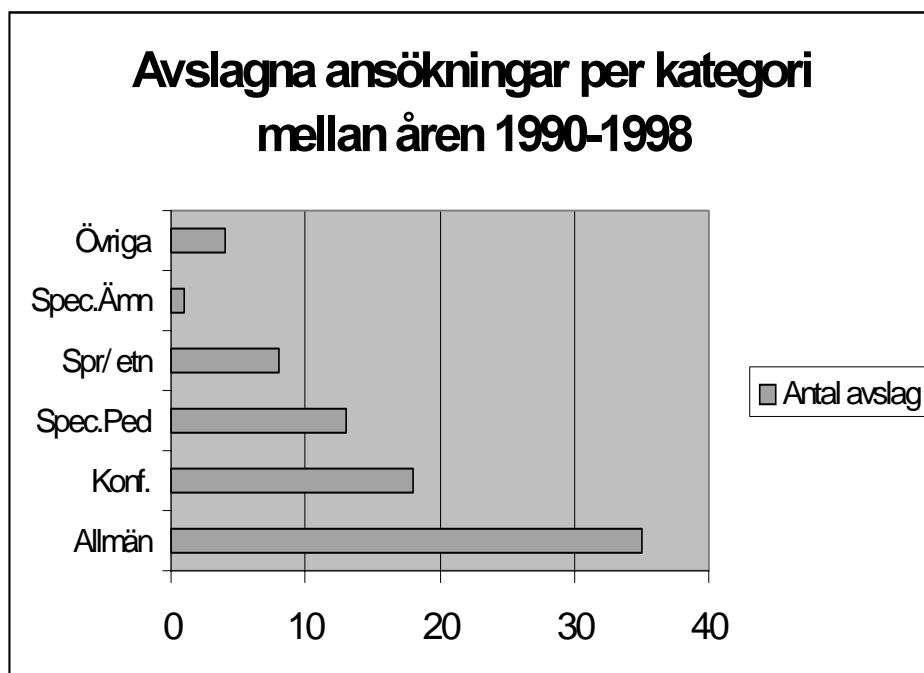
6.16 Återkallande

Sedan år 1991 har sammanlagt 24 godkännanden av konfessionella skolor motsvarande grundskolan återkallats. Av dessa är i dag två skolor åter godkända och verksamma.

Det vanligaste skälet till ett återkallande är att skolan inte kommit igång inom utsatt tid. Av de studerade 24 fallen har 16 blivit återkallade av detta skäl. Fyra skolor har återkallats på grund av för lågt elevunderlag och en skola har självmant bestämt sig för att lägga ned skolverksamheten efter åläggande av Skolverket. De resterande tre skolorna kan inte hänföras till någon bestämd kategori utan uppvisar varierande brister. Bl.a. nämns bristande lärarkompetens, otillåten avstängning av elev, dåligt elevunderlag, instabil ekonomi, ej kontrollerad kunskapsutveckling m.m. Slutsatsen av detta måste bli att Skolverkets tillsyn i de allra flesta fall föranlett skolornas huvudmän att åtgärda de av Skolverket utpekade bristerna i skolverksamheten.

6.17 Avslag

Det totala antalet avslag på ansökan mellan åren 1990 och 1998 uppgick i början av april månad 1998 till ett sammanlagt antal av 102. Av dessa avslag var det 79 stycken som avsåg skolor motsvarande grundskolan. Fyra stycken har avslagits av Länsskolnämnden under 90-talets början, innan beslutanderätten gick över till Skolverket. Fem avslag gick efter överklagande upp i Kammarrätten. Vid en statistisk överblick är det i detta fall nödvändigt att dela in skolorna efter huvudmännens egna kategoriseringar då många beslut om avslag har fattats på grundval av otillräckliga uppgifter. En egenhändig uppdelning låter sig här inte göras då informationen om skolornas tilltänkta verksamhet i många fall är mycket knapphändig varpå det kan vara svårt att fastställa skolans egentliga inriktning.

Källa: Skolverkets interna databas

6.17.1 Skäl till avslag

Skälen till avslag har, inom gruppen för de konfessionella skolorna, i stort varit följande:

De arbetsplaner och den fördelning av undervisningstid i skolans profilämnen som redovisats i ansökan har haft sådan omfattning och tyngd att Skolverket inte fann det säkerställt att eleverna skulle kunna uppnå de nationella kunskapsmålen för grundskolan.

- Planeringsunderlaget, vad avser elevantal och budget, var otillräckligt.
- Förutsättningarna för att bedriva undervisning saknades på grund av otillräckligt elevunderlag.
- Skolverket kunde inte godkänna kursplan till kristendomskunskap och hade svårt att bedöma om undervisningen i profilämnena uppfyllde kraven på saklighet och allsidighet.
- Skolans utbildning svarade ej mot de allmänna målen och skolans värdegrund. Undervisningen motsvarade inte heller kravet på saklighet och allsidighet.

- Kritik mot stiftelsens stadgar som i ett fall hade till ändamål att sprida evangelium och inte att bedriva skola.
- Ansökningshandlingarna gav inte tillräckligt underlag för att ta ställning till ansökan.

De konfessionella skolor som visat upp en bild av avståndstagande från de normer och värderingar som enligt skollagen och läroplanen skall vara rådande i de svenska skolorna samt de som lagt alldeles för stor vikt på profilämnena i undervisningen har således ej godkänts av Skolverket.

6.18 Slutsatser

Den genomförda studien av de konfessionella skolorna visar att de farhågor som nämndes i inledningen inte är befogade. Av det studerade materialet framgår att undervisningen är både saklig och allsidig. Någon risk för att eleverna skall bli ensidigt påverkade till förmån för den ena eller andra trosinriktningen torde därför inte föreligga. Inte heller finns det några belägg för att eleverna växer upp isolerade från omvärlden. Skolorna är måna om att eleverna skall växa upp till ansvarstagande samhällsmedborgare med god inblick i närsamhället. Demokratisk fostran sker i likhet med de kommunala skolorna i form av bl.a. klass- och elevråd. Undervisningens kvalitet bedöms vara bra. Där utvärderingar gjorts visar resultaten att de konfessionella skolornas elever generellt sett klarar sig väldigt bra när de går vidare till gymnasieskolan. De brukar även göra bra resultat på de nationella proven. De befarade segregeringseffekterna kan inte heller bekräftas. Expansionen av de fristående skolorna har dock skett under den senaste femårsperioden varpå det är svårt att säga något definitivt i denna fråga. De eventuella segregeringseffekterna på lång sikt är naturligtvis omöjliga att förutspå. I nuläget har dock Skolverket inte kunnat identifiera en så tydlig problembild att det skulle krävas någon omedelbar förändring av det regelverk som i dag styr skolorna och tillståndsgivningen.

De fristående konfessionella skolorna bör således inte ses som isolerade, segregeringseffektcenter där eleverna utsätts för ensidig religiös påverkan. Istället bör de, i likhet med de andra fristående skolorna, betraktas som ett fullgott alternativ till den kommunala skolan. De fristående skolorna utgör inte bara ett alternativ till det offentliga skolväsendet. De kan även bidra till den pedagogiska utvecklingen.

Slutsatsen blir att de elever som fullgör sin skolplikt i en fristående konfessionell skola får en fullvärdig utbildning.

6.19 Skolplikten fullgörande på annat sätt

Hemundervisningen enligt skollagens 10 kap. 4 § är ännu så länge en relativt marginell företeelse i Sverige. Vid en jämförelse med t.ex. U.S.A., där cirka en miljon barn utbildas i hemmet, kan man konstatera att hemundervisning i vårt land fortfarande inte ses som ett utbildningsalternativ i samma grad som de fristående skolorna. Exakt hur många barn som i dag undervisas i hemmet är svårt att veta. Detta beror på att siffrorna ständigt förändras samt att många av de uppgifter som lämnats i samband med kartläggande undersökningar har varit bristfälliga.

I de kommuner där hemundervisningen granskats har kommunernas kontroll över dessa barn visat sig vara högst varierande. Detta har ytterligare bidragit till att insamlandet av korrekta uppgifter försvårats. Uppskattningsvis kan man anta att siffran i år ligger på cirka 100 barn. Flera av dessa barns vårdnadshavare tillhör religiösa grupper som t.ex. Hare Krishna och Maranata. Hur många är dock mycket svårt att fastställa då de vid ansökan om hemundervisning sällan redovisar sin religiösa hemvist.

6.19.1 Medgivande

Föräldrar som vill att ett barns skolplikt skall fullgöras på annat sätt än någon av de former som skollagen direkt anvisar har möjlighet att ansöka om detta hos sin hemkommun. Förutsättningarna för ett medgivande från kommunen regleras i 10 kap. 4 § skollagen. Där fastslås att ett medgivande skall medges om den utbildning som erbjuds barnet framstår som ett fullgott alternativ till den utbildning som annars står barnet till buds enligt lagens föreskrifter. Medgivande kan lämnas för ett år i sänder. Under dess giltighetstid skall prövas hur verksamheten utfaller. Om nödvändig insyn i verksamheten inte ges eller om det av annat skäl inte kan antas att förutsättningar för godkännande fortfarande föreligger, skall medgivandet återkallas med omedelbar verkan.

6.19.2 När kan denna lagparagraf tillämpas?

Vad som menas med att skolplikten kan fullgöras på annat sätt anges inte i författningen. I förarbetena till skollagen ges däremot exempel på när denna lagparagraf kan tänkas bli tillämplig. Dessa exempel kan delas in i två typer av områden. I det första finns det speciella omständigheter som kan motivera att skolplikten fullgörs på annat sätt. I det

andra handlar det om en personlig inställning hos barnets vårdnadshavare. Exempel på speciella omständigheter är när barnet behöver speciell vård, är bosatt i en avlägsen glesbygd eller bor vid någon av landets gränser. Under benämningen speciella omständigheter har också barn med skolfobi eller de som fallit offer för grov mobbing, och därav inte klarar av att gå till skolan, inkluderats.

De föräldrar som vill att barnets utbildning skall ordnas på annat sätt än någon av de former som lagen anvisar, men där speciella omständigheter inte anses föreligga, kan i stället åberopa den personliga inställningen. De som av religiösa skäl vill att deras barn skall få fullgöra sin skolplikt på annat sätt faller under denna kategori.

I praxis kan konstateras att det vanligaste sättet att fullgöra sin skolplikt på annat sätt är i hemmet där den skolpliktige får undervisning av sina föräldrar. I vissa fall förekommer även att barnen undervisas i skolliknande grupper som inte är godkända av Skolverket. I förarbetena poängteras att godkännandet som medges av kommunen inte är ett allmängiltigt godkännande av anordningen som sådan utan enbart gäller för det enskilda barnets del.

6.19.3 Vad innebär kravet på ett fullgott alternativ?

Kraven på att utbildningen som barnet får skall vara ett fullgott alternativ till den utbildning som annars står barnet till buds är lite olika beroende på om det rör sig om speciella omständigheter eller personlig inställning. I det förra fallet kan man tänka sig ett medgivande även om den alternativa anordningen som erbjuds barnet visar vissa brister som ej skulle godtas i ett ärende om en fristående skola. Detta motiveras i förarbetena med att ett barn som lider av t.ex. skolfobi, i skolan, inte får det utbyte som skolgången normalt ger. När det gäller det senare fallet bör man i princip ställa samma krav som gäller för att en fristående skola skall godkännas. Detta innebär att utbildningen skall ge kunskaper och färdigheter som till art och nivå väsentligen motsvarar grundskolans och att den i övrigt väsentligen skall motsvara grundskolans allmänna mål. I förarbetena bedöms det som mycket svårt för barnen vårdnadshavare att uppfylla de ovan nämnda kraven, inte minst för att skolgången i sig själv ger barnen social träning. Detta torde vara en nödvändighet för barnens fortsatta utveckling. Lättast att ge kunskaper och färdigheter som motsvarar grundskolans anses det vara i årskurserna 1 till 3. Därefter blir det svårare ju äldre barnet blir.

6.19.4 Kontroll av skolpliktens fullgörande på annat sätt

Kommunen där barnet är skrivet har ansvar för handläggningen av ärenden som rör hemundervisning. Skolverket skall utöva tillsyn över kommunens handläggning. I händelse av brister i kommunens tillståndsgivning och uppföljning kan kritik riktas från Skolverket. Det åligger således kommunerna att ansvara för att de berörda barnen får en fullgod utbildning.

Hur väl kommunerna lever upp till denna skyldighet verkar variera i relativt stor utsträckning. Det har vid Skolverkets tillsyn över enskilda kommuner framkommit att handläggningen på flera håll i landet sköts mycket dåligt. Bristfällig individuell prövning, dålig eller ibland obefintlig kontroll av verksamheten, brister i beslutsfattandet m.m. kan förekomma.

Kommunernas kriterier för hemundervisningen verkar även de variera från kommun till kommun. Vissa kommuner har gett tillstånd för fullgörandet av skolplikten i hemmet för elever i årskurserna 7 till 9. Andra har avslagit ansökningar som rört undervisning i årskurserna 1 till 3. Detta trots att inga större skillnader verkar ha förekommit i de olika fallen.

Skillnaden beror troligtvis på kommunernas tolkning av gällande lagtext och dess förarbeten. Hur kommunen utvärderar barnens kunskaper och färdigheter samt deras sociala träning blir av vital betydelse.

6.19.5 Domstolsbeslut mellan åren 1993 och 1997 i Kammarrätt och Regeringsrätt

Mellan åren 1993 och 1997 har 15 mål rörande hemundervisningen överklagats till Kammarrätten. Av dessa har tre nekats prövningstillstånd.

Av de återstående 12 målen hade tre samma klagande.

I fyra av fallen framgår det i domsluten att barnens vårdnadshavare tillhör någon religiös trosinriktning och att de är engagerade i församlingen. I några av de övriga domsluten kan det även finnas skäl att misstänka att familjen är aktiv i någon religiös församling. Detta framgår dock inte explicit av domsluten.

I nio fall av 12 har Kammarrätten valt att inte bifalla den klagande. Två har ej föranlett något yttrande. I det ena fallet har den klagande flyttat till en annan kommun och där fått tillstånd för att bedriva hemundervisning. I det andra fallet hade terminen gått ut, vilket gjorde överklagandet inaktuellt.

På grund av flera oklarheter undanröjde Kammarrätten i Stockholm ett överklagat beslut och återvisade målet tillbaka till Skolstyrelsen.

Gemensamt för ovanstående domslut är att Kammarrätten ansett det som mycket svårt för föräldrarna att ge barnen en fullgod utbildning. I de fall där Kammarrätten ansett att föräldrarna är kompetenta nog att bedriva undervisning har kravet på social träning inte ansetts uppfyllt.

Tre mål har under denna tidsperiod överklagats till Regeringsrätten. Två av dessa fick ej prövningstillstånd. Det tredje fick gå tillbaka till Kammarrätten. Upphävandet av Kammarrättens dom var på grund av processuella skäl.

6.19.6 I vilka fall har Regeringsrätten givit sitt bifall till den klagande och medgivit rätt att bedriva hemundervisning?

Nedan följer två exempel där Regeringsrätten gett sitt bifall till den klagande och medgivit rätt att bedriva hemundervisning.

1. Regeringsrätten har i dom med målnummer 3920-1988 medgivit att fullgöra skolplikt i hemmet. Regeringsrätten har ansett att hemundervisning i visst fall utgör ett fullgott alternativ till årskurs 3. De klagande hade inte närmare angett hur de främjade sin dotters sociala träning för ett samhällsliv utanför familjekretsen. Någon anmärkning mot hur de hade bedrivit hemundervisningen under den senaste tvåårsperioden hade emellertid inte förekommit. Länskolnämnden hade vid vite förlagt de klagande att tillse att dottern deltog i grundskolans undervisning. Efter insyn i hemundervisningen återkallades dock föreläggandet. Med anledning av ovanstående fanns det, enligt Regeringsrätten, skäl att anta att hemundervisningen även under det gällande läsåret var ett fullgott alternativ till undervisningen i grundskolan. Detta samt att kort tid återstod av läsåret gjorde att Regeringsrätten fann att hemundervisningen borde få fortsätta läsåret ut.
2. Regeringsrätten har även ansett att hemundervisning i visst fall utgör ett fullgott alternativ till årskurs 1. Skolmyndigheten hade funnit att den plan för undervisningen som föräldrarna avsåg att följa var godtagbar. Undervisningen skulle handhas av moderna som var utbildad förskolelärare. Föräldrarna var även mycket måna om att ge dottern en social träning. Regeringsrätten ansåg att dottern var engagerad i föreningsliv och andra aktiviteter i en utsträckning som torde motsvara högt ställda krav på socialt och samhälleligt engagemang för barn i den aktuella åldern. Bl.a. var dottern engagerad i

den kommunala simskolan, kurser och aktiviteter i KFUM, Uppsala-flickorna (idrott och gymnastik) m.m.

Av ovanstående dom kan man utläsa att Regeringsrätten ställer höga krav på "social träning".

6.19.7 Slutsatser rörande skolpliktens fullgörande på annat sätt

Det finns för närvarande cirka 100 barn som har beviljats hemundervisning enligt skollagens 10 kap. 4 § i Sverige. Bland dessa återfinns barn i såväl Hare Krishnas som Maranatas skolgrupper. Även andra religiösa skolgrupper kan förekomma men det har varit svårt att verifiera. Detta beror i stor utsträckning på att många vårdnadshavare väljer att inte uppge sin religiösa trosuppfattning vid ansökan om att få bedriva hemundervisning.

Hur kommunerna sköter handläggningen av dessa ärenden varierar i stor utsträckning mellan kommunerna. Deras bedömning av barnens kunskaper och färdigheter samt deras sociala träning är långt ifrån enhetlig. Att ett barn beviljas hemundervisning i en kommun behöver inte betyda att barnet skulle fått ett beviljande i den grannliggande kommunen. Man kan även anta att många kommuner ställer mycket mindre krav på innehållet i begreppet "social träning" än vad Regeringsrätten och Kammarrätten gör.

Skolverket har konstaterat att handläggningen av hemundervisningen på flera håll i landet sköts mycket dåligt. Vid en eventuell ökning av antalet barn som beviljas hemundervisning blir det av än större vikt att handläggningen sköts på ett korrekt sätt.

Beträffande de religiösa skolgrupperna kanske utvecklingen går mot ett annat håll. Skolverket har i år fått in en ansökan från Hare Krishna i Järna om att få starta en fristående skola. I och med att hemundervisningen endast beviljas med ett år i sänder samt enbart gäller för det enskilda barnets del kan man anta att denna rörelse vill kunna garantera barnen en större kontinuitet i undervisningen. Denna kontinuitet garanteras i en godkänd fristående skola. Ett godkännande från Skolverkets sida leder även till att kontrollen av verksamheten övergår från kommunen till Skolverket.

Detta skulle öka samhällets insyn i rörelsens skolverksamhet.

De internationella skolorna samt riksinternatskolorna är här inkluderade.

Baserat på siffror från Skolverkets rapport nr 146, Skolan- Jämförelsetal för skolhuvudmän, delrapport, mars 1998.

Denna uppskattning görs på grundval av statistik från Statistiska Centralbyrån samt Skolverkets egna rundringningar till ett antal kommuner.

Litteraturförteckning; se kap 8.6.

7 Religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv

I detta kapitel beskrivs och analyseras rättsliga frågor rörande stöd och skydd för den enskilde, särskilt i samband med nyandliga rörelser. För området relevanta lagar, internationella konventioner och rättsfall går igenom och kommenteras i ljuset av religionsfriheten och dess gränser.

7.1 Sammanfattning och förslag

Religionsfriheten är grundlagsskyddad och fast förankrad i folkrätten. Rätten att tro och utöva religion är fastlagd i FN:s universella deklaration om mänskliga rättigheter från 1948. Denna deklaration är inte folkrättsligt bindande, men det är 1966 års internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter. Enligt denna får religions- och trosfriheten endast inskränkas av sådant som är angivet i lag och som är nödvändigt för att skydda den allmänna ordningen och andra personers grundläggande fri- och rättigheter.

I den svenska regeringsformen skyddas religions- och trosfriheten, men begreppet religion får inte innebära att den stör samhällets lugn eller åstadkommer allmän förargelse. Enligt kommentarer till grundlagen kan inte varje åskådning utan vidare göra anspråk på att av samhället betraktas som en religion. Man måste visa att åskådningen verkligen bärs upp av en tro och att denna är inriktad på sådant som går utöver det alldagligt jordiska såsom politiska mål, ekonomisk vinning eller personlig framgång.

Religionsfriheten begränsas av lagen och hänsynen till andras personliga fri- och rättigheter. En olaglig handling är generellt olaglig, dvs. den kan inte tillåtas med hänvisning till en religiös uppfattning. Brottsliga handlingar eller handlingar som stör lugnet i samhället eller väcker allmän förargelse skyddas inte av religionsfriheten. Den som gör sig skyldig till månggifte, fullbordat äktenskap med minderårig eller kvinnlig omskärelse kan alltså inte undgå straff med hänvisning till att religionen tillåter eller påbjuder sådana handlingar.

På samma sätt går en gräns för religionsfriheten vid andra människors rättigheter och friheter. Dessa får inte kränkas i en religions namn. De metoder som kan användas för påverkan av andra kan ibland kränka andras rättigheter eller friheter, om metoderna är manipulativa eller otillbörligt påverkande (mer om detta begrepp nedan).

Det som skyddas i kraft av religionsfriheten är trosuppfattningen som sådan, såvida den inte står i strid mot lagar eller allmänt uppburna värderingar som jämställdheten mellan kvinnor och män och kvinnors eller barns rätt. Utövandet av religionen får inte kränka andra människors fri- eller rättigheter.

I samband med kyrkans skiljande från staten föreslås en ny lag om trossamfund. Enligt denna lag kan man registrera ett trossamfund mot uppvisande av stadgar, styrelse och namn. Även om registreringen i sig inte innebär någon kvalitetsstämpel på verksamheten är det möjligt att en registrering utan prövning av samfundens verkliga inriktning, kan innebära att ideologier som egentligen inte är religioner kan komma att uppbära olika bidrag, få tillstånd och anslag. Oklarheter kan utnyttjas av mindre nogräknade ledare för rörelser som är världsligt inriktade eller kvasireligiösa till sin karaktär. Samhällets möjlighet att via domstolarna underkänna en viss rörelses anspråk på att utgöra en religion kan också minska om lagförslaget om trossamfund genomförs i denna del.

Frågan om vilka metoder som får användas för att värva anhängare och att utöva inflytande och kontroll över dem utan att deras fri- och rättigheter kränks, är mycket svår. Här är det ointressant om tekniker för manipulation kommer från rörelser som är att likna vid trossamfund eller ej. Det är själva tekniken för en eventuell manipulation, dess syften och skadliga följder som främst är av intresse. Det rättsliga skyddet för dem som är föremål för tvivelaktiga eller otillbörliga metoder är centralt.

Skyddet för den personliga integriteten inbegriper att inte bli hotad, förtalad, förolämpad, diskriminerad eller trakasserad. Man får heller inte genom tvång, hot eller utpressning förmå andra att göra vad de inte vill. Ej heller får man vilseleda andra beträffande förutsättningarna för deras beslut och handlingar.

Begreppet "otillbörlig" används i flera olika juridiska sammanhang. Utredningen konstaterar att det kan finnas behov av att ytterligare utreda begreppet "otillbörlig påverkan". Begreppet används i flera andra länder och används vid olika former av uppenbar påverkan med icke önskvärda följder. Det handlar om situationer när någon förmås att göra något som denne normalt inte skulle vilja. Påverkan av den fria viljan kallas av antikulturrörelsen i USA för "mind control", i Sverige talar man om manipulation, i England och Frankrike om "coercion".

Otillbörlig påverkan sker till exempel om någon medlem i ett samfund mot sin vilja bortförs för att utsättas för s.k. "avprogrammering" eller om en medlem i ett samfund utsätts för påverkan som kan betecknas som otillbörlig. Enligt utredningens mening främjas såväl religionsfriheten som den personliga integriteten av juridiska begrepp som tydliggör vad som bör anses vara tillåtet och inte vid påverkan av människor. I detta avsnitt refereras ett antal rättsfall med anknytning till religion och påverkan.

Såväl religionsfriheten som den personliga integriteten måste skyddas. Båda skulle gagnas av ett samförstånd kring vad som får och inte får göras i religionens namn. Problem uppstår när människor i religionsfrihetens namn i sin iver att värva eller behålla medlemmar hotar individen genom metoder som kan anses vara otillbörliga.

Enligt utredningens mening är skyddsbehoven av barn under 18 år och makars inbördes rättigheter *väl tillgodosedda* i befintlig lagstiftning. Däremot kan det brista när det gäller dess tillämpning i praktiken. Även skyddet för den som upprättar testamente är väl tillgodosett. Samma sak gäller för konsumentskyddet, även om det inte utnyttjas i tillräcklig utsträckning när det gäller kvacksalveri och otillbörlig marknadsföring. När det gäller barns skydd uppmärksammar utredningen att all kroppslig bestraffning eller kränkande behandling av barn är absolut och utan undantag förbjuden. Detta belyses därför att det finns samfund som inte klart tar avstånd ifrån, eller t.o.m. öppet förespråkar, aga av barn.

Bland de skyddsbehov som utredningen betraktar som *möjligen tillgodosedda* finns lagar och regler kring avtals giltighet. Skyddet för personer som genom otillbörlig påverkan förmås till stora förmögenhetsöverföringar till organisationer och ledare är i lagen relativt väl tillgodosett. Rättsfall är dock sällsynta i Sverige. Straffbestämmelserna om vållande till kroppsskada eller sjukdom liksom framkallande av fara för annan kan användas i situationer som ger upphov till psykiatriska kristillstånd. Straffbestämmelserna om olaga frihetsberövande kan användas vid ofrivilliga bortföranden och kvarhållanden till eller från organisationer och samfund.

De skydd som enligt utredningen anses vara *bristfälliga* har sin grund mera i okunskap än i bristande rättigheter. Otillbörlig påverkan och manipulation existerar och drabbar individer som är dåligt rustade att möta denna typ av påtryckningar. En bättre kunskap om hur otillbörlig påverkan och manipulation går till kan främjas genom att detta begrepp – otillbörlig påverkan – blir allmänt juridiskt accepterat. Inom de s.k. nyandliga rörelserna finns det – såväl som på alla andra områden – människor som handlar efter höga etiska ideal och andra som styrs av hänsynslöshet och själviskhet. Ett införande av begreppet

otillbörlig påverkan skulle gagna såväl seriösa religionsutövare som skyddet för den personliga integriteten. Att straffbelägga otillbörlig påverkan skulle medföra att seriös religiositet skulle skyddas mot manipulation i syften som ligger utanför trosutövningens område, t.ex. försäljningsorganisationer som tillämpar manipulativa metoder.

Utredningens slutsats är att skyddet för den personliga integriteten kräver en ny straffbestämmelse i BrB, som straffbelägger otillbörlig påverkan. Denna fråga bör utredas i särskild ordning.

7.2 Frihet, tvång och skydd

I alla tider har människor, som anslutit sig till en tro, en ideologi, en rörelse funnit saken vara värd offer. Man har varit beredd att offra tid, krafter, förmögenhet, ja livet för något man trott på och sett som viktigt. Detta har i regel setts som något gott, ofta beundransvärt särskilt vid jämförelse med en självisk vägran att offra för något annat än egen förkovran och bekvämlighet.

Men det har även hänt att kritiska röster höjts mot andliga eller världsliga ledare, som gått för långt i utnyttjandet av anhängarnas hängivenhet och offervilja. Särskilt kan man tänka på situationer där löften om belöningar i ett kommande liv eller hot om straff då, eller redan på jorden, framstått som falska förespeglningar och använts för att framtinga omfattande gåvor, oavlönat arbete, meningslöst lidande eller död. Människorna har då inte gjort sina offer – menar man – med öppna ögon och klar insikt utan förmåtts därtill. Men vad som skall anses som tillåten påverkan i ett vällovligt eller i vart fall tillåtet syfte och vad som skall anses klandervärdt beror på bedömarens utgångspunkt, men växlar också från tid till tid.

Människorna i dagens samhälle är utsatta för massiv påverkan från många håll. Marknadsförare och reklamfirmor vill styra vår konsumtion, politiker våra preferenser och från kultur och nöjesliv utgår suggestiva signaler. Allt detta är inte utan bekymmer och man försöker åtminstone delvis skydda individerna från oetisk påverkan. Ett särskilt regelverk inriktar sig på oetisk reklam. De värsta våldsskildringarna på film censureras. Debatterna om barnpornografi liksom rasistisk propaganda har tidvis varit livliga. Politikerna är uppmärksamma på varandras påståenden och vallöften. Lagarna om yttrandefrihet anger dess gränser. Det är hela tiden fråga om en avvägning mellan friheten och dess begränsning. De avgörande värderingarna ändras hela tiden och förskjuter gränserna för vad man vill anse tillåtet.

De nyreligiösa rörelser, som växte fram främst under 1960- och 70-talen, har väckt uppmärksamhet, även om några av de samfund som brukar hänföras till denna grupp är äldre. Det är främst den hierarkiska och centralistiska uppbyggnaden och anspråken på lydnad och sanningsmonopol, som kommit dem att framstå som annorlunda och ådragit dem kritik från en omgivning inriktad på medbestämmande och ifrågasättande. Samtidigt ligger det i trons väsen att underkasta sig en högre makt. Det är därför inte en art- utan en gradskillnad i vad och vem man lyder när man ansluter sig till en religiös rörelse. Kritiken har även gällt mer speciella företeelser, som att barns hela uppväxttid kan domineras av samfundets normer och seder, att barn i vissa fall av religiösa skäl vägrats hälsovård, att framför allt unga människor, som önskat lämna grupperingen utsatts för påfrestningar. Exploatering av människors arbetskraft och förmögenhetstillgångar har även påtalats. Kritiken mot dessa s.k. nyreligiösa rörelser har i den mån den beaktats från rörelsernas sida i regel tillbakavisats som missförstånd, förtal eller angrepp på religionsfriheten. Det finns också de, som utan att själva vara engagerade i någon av dessa rörelser ansett kritiken vara överdriven, framför allt talet om hjärntvätt och manipulation och bottnande i dålig insikt i vad religiositet innebär.

Det finns således en tydlig spänning mellan dessa rörelserns anspråk på att ostört få utöva sin tro eller sin ideologi å den ena sidan och önskemålet att skydda enskilda – särskilt barn och unga – från en påverkan, som kan anses otillbörlig å den andra. Den som söker juridiska lösningar på förekommande konflikter i dessa sammanhang står inför stora svårigheter, vare sig man söker sig fram inom gällande rätt, de lege lata, eller spekulerar över nya möjligheter till lagstiftning, de lege ferenda.

Det beror bl.a. på svårigheten att övertygande och objektivt avgöra, vad som skall anses som olämpligt eller otillbörligt.

Denna lilla översyn vill visa på svårigheterna, framhålla de rättsprinciper som ändå finns samt peka på behovet av fördjupade undersökningar av mycket som är oklart.

De utländska rättsfall som nämns, är inte utan vidare representativa för sina respektive rättssystem, utan skall se som exempel på frågor, som uppkommer på detta område och hur domstolarna löst dem. Avgöranden av Högsta domstolen (HD) i Sverige och den Europeiska domstolen och kommissionen för mänskliga rättigheter, som det hänvisas till, är däremot prejudicerande.

7.3 Religionsfrihet

7.3.1 Religionsfrihet i internationell rätt

Religionsfriheten är fast förankrad i folkrätten.

Art. 18 i FN:s universella deklaration om de mänskliga rättigheterna av 1948 säger: Envar har rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och att ensam eller i gemenskap med andra offentligt eller enskilt utöva sin religion eller tro genom undervisning, andaktsövningar, gudstjänst och iakttagande av religiösa sedvänjor.

Den följande, än mer kända art. 19, garanterar envar åsiktsfrihet och yttrandefrihet. Det innebär friheten att utan ingripanden och utan hänsyn till gränser söka, mottaga och sprida upplysningar och tankar. Art. 20 föreskriver mötes- och organisationsfrihet, men den säger också under p. 2: Ingen må tvingas att tillhöra en sammanslutning. Deklarationen förbjuder också diskriminering t.ex. grundad på religion.

Nu är ju deklarationen just en deklaration och inte folkrättsligt bindande på samma sätt som en konvention för de stater, som ratificerat d.v.s. tillträtt konventionen eller traktaten i fråga. Ändå har 1948 års människorättsdeklaration genom sin centrala, unika och universella ställning förvärvat rang av sedvanerätt och på det sättet faktiskt utövat ett stort inflytande. Den har för att citera FN:s generalsekreterare, Kofi Annan, kommit att ingå i det globala medvetandet.

Senare antog FN:s generalförsamling en deklaration om avskaffandet av alla former av intolerans och diskriminering grundad på religion eller tro (A/RES/36/55, 25 november 1981). Enligt dess art. 1 skall envar åtnjuta frihet vad avser tanke, samvete och religion. Ingen får utsättas för påtryckning eller tvång, som kan inkräkta på hans fria val av religion eller tro. (Det som här översatts med "påtryckning eller tvång" heter i den engelska texten "coercion", ett ord för vilket en bra svensk motsvarighet saknas.) Friheten att utöva sin religion eller sin tro får endast bli föremål för sådana begränsningar, som är föreskrivna i lag och nödvändiga för att skydda allmän ordning, säkerhet, hälsa, sedlighet eller andras grundläggande fri- och rättigheter. art. 4.2. föreskriver, att staterna skall göra alla ansträngningar för att förbjuda diskriminering på grund av tro eller religion och vidta alla nödvändiga åtgärder för att bekämpa intolerans på grundval av religion eller andra trosuppfattningar. Någon bindande konvention har emellertid inte antagits av FN i detta ämne och FN-konventionen för avskaffande av alla former av rasdiskriminering (GA/RES 2106 A(XX) 21 december 1965) tar inte upp religion bland sina kriterier.

Folkrättsligt bindande är däremot, för Sverige liksom för flertalet övriga stater, 1966 års internationella konvention om medborgerliga och politiska rättigheter (GA/RES/2200 A(XXI) 16 december 1966). Här bekräftas utförligt friheterna vad gäller tanke, samvete, religion, åsikt och yttrande. Ingen får utsättas för tvång, som kan inskränka hans frihet att bekänna sig till eller anta en religion eller en tro efter eget val. Denna religions- eller trosfrihet får endast underkastas sådana inskränkningar, som är angivna i lag och som är nödvändiga för att skydda väsentliga intressen som allmän säkerhet och ordning, hälsovården eller andra personers grundläggande fri- och rättigheter. Det viktiga diskrimineringsförbudet återfinns även i denna traktat.

Dessa principer återfinns även i den för Sverige viktiga Europeiska konventionen 1950 angående skydd för de mänskliga rättigheterna och grundläggande friheterna. Den är viktig framför allt därför att den är det regionala instrumentet för Europas del för att förverkliga de universellt antagna mänskliga rättigheterna. Principerna är också viktiga därför att Sverige genom förklaring i anslutning till ett tilläggsprotokoll underkastat sig den Europeiska domstolens för mänskliga rättigheter jurisdiktion.

7.3.2 Religionsfriheten i svensk rätt

Regeringsformen, RF, 2:1 fastslår kortfattat i p. 6, att "religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion."; är något som varje medborgare gentemot det allmänna är tillförsäkrad. I 2:2 återfinns denna frihet med omvänt förtecken i det varje medborgare är skyddad mot att tvingas tillkännage sin åskådning i politiskt, religiöst, kulturellt eller annat hänseende. Han är också skyddad mot att tvingas delta i sammankomst eller sammanslutning eller att tillhöra trossamfund. Enligt RF 2:22 är utlänning jämställd med svensk medborgare i dessa hänseenden. Därmed tillfredsställs folkrättens krav på att dessa friheter skall gälla för envar och utan diskriminering.

Enligt RF kan religionsfriheten inte inskränkas. Samtidigt står det klart, att ingen kan kräva att få göra vad som helst i religionens namn. Detta aktualiserar två frågor. Den första är hur vi definierar en religion. Den andra gäller vilka beteenden och handlingar utförda i religionens namn, som av samhället ej kan godtas som religions- eller trosutövning.

Om vi först går till definitionsfrågan, så ser man av RF:s förarbeten (SOU 1972:15 s. 158), att i begreppet religion ligger, att den ej bör störa samhällets lugn eller åstadkomma allmän förargelse. Dessa ordalag återgår på vår första RF av 1809. De återfinns i den lilla religionsfrihetslagen från 1951, (SFS 1981:680), som i viss mån preciserar den

grundlagstadgade religionsfriheten. Innebörden är bl.a. att inte bara brottsliga eller annars otillåtna beteenden faller utanför utan även förargelseväckande sådana. En religion kan i och för sig vara skyddad liksom dess utövare, men inte allt vad dessa eller någon av dem företar sig i dess namn. Vi återkommer till detta. Inte heller kan varje åskådning utan vidare göra anspråk på att av det allmänna, dvs. samhället, betraktas som en religion. Enligt vissa grundlagskommentarer bör man kräva att den verkligen bärs upp av en tro och att denna är inriktad på sådant som går utöver det alldagligt jordiska såsom politiska mål, ekonomisk vinning eller personlig framgång (Jfr Petré-Ragnemalm s. 47). En ung man som åtalats för hets mot folkgrupp åberopade t.ex. religionsfrihet och invände att han arbetade för ett samfund kallat Kreativistens kyrka och att rasen var dess religion. Tingsrätten fäste inte avseende vid denna invändning utan dömde honom för brottet. Det kan här anmärkas, att några av de rörelser, som betecknats som nyandliga efter en närmare granskning kanske inte skulle kunna anses som religioner. Som vi strax skall se handlar det om avgöranden, som vållat svårigheter på många håll. Från några håll har det hävdats, att en åskådning med anspråk på att vara en religion, som vill frälsa människor, bör präglas av öppenhet och inte hemlighetsmakeri eller krav på ekonomiska prestationer för att komma i åtnjutande av dess budskap. Man må sympatisera med öppenhet och möjligheter till insyn, men det finns invändningar mot att det skulle vara en juridisk förutsättning för att få åtnjuta religionsfrihet. Den kan inte villkoras på så sätt. Däremot bör en uttalad kommersialism kunna ses som tecken på att religionen kanske bara är täckmantel för en sekulariserad vinstgivande verksamhet.

Det är trosåskådningen som sådan, som för dess bekännare medför religionsfrihet och skydd t.ex. mot diskriminering. Däremot omfattar inte friheten alltid varje inslag i religionsutövningen. Brottsliga handlingar eller sådana, som stör lugnet i samhället eller väcker allmän förargelse, dvs. upprör många människor ingår inte, som redan nämnts. Den som skulle göra sig skyldig till månggifte, sexuellt fullbordat äktenskap med minderårig, barnaga eller kvinnlig omskärelse, kan inte undgå straff för dessa gärningar enligt svensk lag under hänvisning till att de skulle vara påbjudna av hans religion eller tillåtna däri. Men det gäller inte bara straffbara handlingar. Tvärtom måste det bli en avvägning av intresset mellan en fri religionsutövning å ena sidan och andra intressen, som väger tungt i det svenska samhället å den andra. I diskrimineringsombudsmannens, DO:s, praxis finns ett ärende, där två kvinnoprästmotståndare avstängts från att undervisa vid en teologisk fakultet, därför att de till följd av sin övertygelse, att Gud inte tillåter kvinnliga präster vägrade att undervisa de kvinnliga studenterna. DO

ansåg inte att det förelegat någon inskränkning i religionsfriheten eller någon diskriminering. "Sådan uppstår om det sker orättvisa eller kränkning till följd av trostillhörigheten som sådan ..." (DO s. 98). Även den Europeiska kommissionen för mänskliga rättigheter har uttalat, att inte varje handling, som motiveras av en trosuppfattning, kan godtas som en form av trosutövning, särskilt fallet *Arrowsmith v. Storbritannien* (Danelius s. 209), där det rörde sig om propaganda mot de brittiska truppernas närvaro i Nordirland, vilket klaganden förgäves påstod vara utslag av en religiös pacifism, under det att kommissionen såg det som en politisk handling.

Brottsbalkens, BrB, bestämmelser om straff för hets mot folkgrupp och olaga diskriminering i kap. 16:8 respektive 9 upptar som orsak till diskrimineringen den drabbades trosbekännelse i en uppräkningslista, som börjar med "ras, hudfärg, nationella eller etniska ursprung". Lagen mot etnisk diskriminering (SFS 1994:134), har samma utgångspunkt. I förarbetena till dessa lagrum spåras en viss tvekan vad avser kriteriet religion eftersom detta skiljer sig från de andra orsakerna till diskriminering genom att en religion av individen kan väljas eller väljas bort under det att de fyra andra, ras, hudfärg etc. i princip är bestämda från födelsen. Avgörande blev dock att just religion ofta ger upphov till diskriminering och även ofta ses som etniskt särskiljande av dem som vill kränka andra grupper och deras rättigheter. Naturligtvis beaktades också den såväl folkrättsliga som grundlagsfästa skyldigheten att skydda trosfriheten.

I samband med kyrkans skiljande från staten föreslås att den nyss nämnda religionsfrihetslagen avskaffas och ersätts med en lag om trossamfund (RegSkr 1997:2). En huvudtanke i lagförslaget är, att trossamfund på egen begäran skall kunna registreras. Någon obligatorisk registrering av trossamfund är det alltså inte fråga om. För att registrering skall beviljas föreslås uppfyllandet av främst formella krav såsom på stadgar, styrelse och särskiljande namn. I en av de inledande bestämmelserna finner man förslag till en definition: "Med trossamfund avses...i denna lag en gemenskap för religiös verksamhet, där det ingår att anordna gudstjänst." Tanken att man vid registreringen skulle pröva samfundets lära avvisas i kommentarerna med hänvisning till religionsfriheten. Prövningen blir rent formell och synes inte ge utrymme för ställningstagande av det slag, som berörts ovan, om det över huvud taget rör sig om en religion eller något med annan inriktning. I övrigt framhålls, att t.ex. brottsliga gärningar kan beivras på vanligt sätt samt att registreringen i sig inte skall innebära någon kvalitetsstämpel på verksamheten. Flera remissinstanser är rädda för att den nya associationsformen kan komma att missbrukas och Juridiska fakulteten i Lund menar, att kraven på ett registrerat trossamfund borde framgå tydligare.

I Tyskland har man, som redovisas på annan plats i denna utredning, kommit fram till att t.ex. scientologirörelsen varken ur teologisk eller juridisk synpunkt är att anse som en religion utan som en ideologi av annat slag. Men den Europeiska kommissionen för mänskliga rättigheter har i ett par fall ansett Scientologikyrkan i Sverige vara behörig att klaga över kränkningar av religionsfriheten (Danelius s. 208), fastän frågan knappast ställdes på sin spets då talan i båda fallen avvisades eftersom det man klagade över befanns sakna anknytning till religion. I det amerikanska fallet *Van Schaick v. Church of Scientology* (American Bar s. 25), som gällde vilseledande uppgifter åberopade scientologerna, att de påtalade framställningarna utgjorde utövning av deras religion och således var skyddade av religionsfriheten (the First Amendment). Domstolen kringgick frågan om religionsstatus och konstaterade, att även religiösa institutioner var ansvariga för skador uppkomna genom icke kyrkliga aktiviteter. I fallet *Christoffersson v. Church of Scientology* (American Bar s. 28 ff) godtog domstolen scientologin som en religion och att de i målet påtalade framställningarna och föreställningarna hängde samman med rörelsens trosuppfattning. Ändå såg sig domstolen oförhindrad att pröva om inte dessa framställningar använts i ett helt och hållet världsligt och kommersiellt syfte. Domstolen fastställde att religionsfriheten inte kan användas som en sköld för en religiös organisations bedrägliga världsliga aktiviteter. Enligt en underhandsuppgift i mars 1998, har Italiens Högsta domstol (HD) just fastställt, att scientologin är en religion och därmed ändrat en dom av appellationsdomstolen i Milano, som ansett att så icke var fallet.

Oklarhet med avseende på skillnaden mellan religion eller trosåskådning å ena sidan och andra ideologier å den andra kan vålla svårigheter i praktiken såväl när det gäller religionsfriheten och dess utsträckning och innebörd som vid beviljandet av olika tillstånd, bidrag och anslag. Oklarheten kan utnyttjas av mindre nogräknade ledare för kvasireligiösa eller helt världsligt inriktade rörelser.

I övrigt innehåller ovan nämnda lagförslag om trossamfund grundsatsen, att ingen är skyldig att tillhöra något samfund samt föreskriften, att barn, som fyllt 12 år måste samtycka till inträde eller utträde ur ett samfund.

7.3.3 Innebörd

Religions- eller trosfriheten är något som samhället skall skydda. Det som skyddas är själva trosuppfattningen som sådan samt religionsutövning, som inte står i strid med samhällets lagar eller allmänt uppburna viktigare värderingar, som t.ex. jämställdheten mellan män och kvinnor eller barns rätt.

Skyddet skall avvärja inblandning, hinder och diskriminering.

Samhället kan, t.ex. genom domstolarna, underkänna en viss rörelses anspråk på att utgöra en religion. Denna möjlighet kan dock minska om förslaget om registrerat trosamfund genomförs oförändrat.

Skyddet för religioner och trosuppfattningar gör halt inför andra människors grundläggande fri- och rättigheter och får inte inkräkta på dem. Yttrande- och tryckfriheterna innebär t.ex. att envar har rätt att offentligen diskutera och kritisera en religion, en rörelse, dess företrädare, handlingar och utövning, allt givetvis under förutsättning att kritiken utförs utan smädelser, beljugande, förtal, hot eller annat, som i sin tur kan bedömas som straffbart. Anhängare av en andlig rörelse är skyddade från sådana brottsliga angrepp och får i sin tur ej heller tillgripa dem mot sina motståndare och belackare. Lagstiftaren har velat uppmuntra en fri debatt och gränserna för tillåtna yttranden är vida.

Hur en balansgång kan se ut mellan respekt för yttrandefriheten å ena sidan och respekt för ett trossamfund, i dessa fall Jehovas Vittnen, illustreras av ett par domar i norra Frankrike. I det första fallet hade ordföranden i "Sammanslutningen för försvar av familjen och individen i Norr" uttalat sig mycket kritiskt om ett antal amerikanska anhängare till vittnenas samfund, som varit på besök hos sina trosfränder i Frankrike. Hon hade bl.a. i lokal radio sagt, att gruppen från Brooklyn, som styrde Jehovas Vittnen var krämare, förvrängare och förslavare. Under rätten hade helt friat henne. Den högre instansen dömde henne att betala 1 franc i skadestånd till var och en av de sju amerikanska samsamfundsanhängarna. Domstolen erkände hennes rätt att driva en kritisk kampanj mot vittnena, men ansåg att hon för att visa sitt goda uppsåt borde ha varit försiktigare med hur hon uttryckte sig (Cour d'appel de Douai, 4ème Ch. Arrêt 15.1.1997). I det andra fallet hade vice ordföranden i samma sammanslutning i en televisionssändning i "France 3" sagt, att Jehovas Vittnen i Frankrike hyrt en stadion, där tusentals anhängare samlats och att vittnena hade betalat hyran med smutsiga pengar: "För mig handlar det om smutsiga pengar, knarkpengar. Det är som narkotika, för en sekt det är en drog. En drog attackerar fysiskt, en sekt gör det psykiskt." Här ogillades förtalspåståendet under hänvisning till en regel om tre månaders preskription i en pressfrihetslag från 1881 (Cour d'appel de Douai, 1ère Ch. Arrêt 3.3.1997).

7.3.4 Begränsningar

Religionsfrihet innebär således inte någon obegränsad rätt att i religionens namn eller under hänvisning till dess påbud, dogmer, läror eller sedvänjor begå brottsliga gärningar, handla i strid med andra bestämmelser eller viktiga svenska samhällsintressen eller störa samhällets och dess invånares frid.

Religionsfrihet innebär inte heller utan vidare någon rätt att i varje sammanhang oemotsagt hävda etiketten religion eller trossamfund på företeelser, som vid objektiv granskning har annan inriktning än religiös.

Religionsfrihet innebär inte att ett trossamfund eller dess ledare, medlemmar eller anhängare, läror, riter, utövning, symboler etc. skulle vara fredade för granskning, kritik, analys eller ifrågasättande, så länge detta sker under iakttagande av respekten för gällande regler för hur samtalet i samhället får bedrivas. Vid sidan av lagstiftningen finns yrkesetiska regelsystem av betydelse i detta sammanhang för t.ex. vad som får sägas i press, radio och TV eller av advokater i processer eller annan verksamhet.

Religionsfrihet innebär slutligen inte någon rätt för en religiös sammanslutning, dess företrädare, ledare eller medlemmar att kränka andra människors rättigheter och friheter, såsom med avseende på tanke-, åsikts-, yttrande-, religions- och associationsfriheterna.

Religionsfriheten skiljer sig vad avser dess begränsningar alltså inte från dem som allmänt gäller vid utövandet av grundläggande fri- och rättigheter. Gränsen går alltid vid skyddet för andras fri- och rättigheter. Problemet, som återkommer, hänger samman med metoderna för påverkan och hur de används i relation till vad som skall anses lämpligt, tillåtet och tillbörligt eller ej.

7.3.5 Slutsats och diskussion

Religionsfriheten som begrepp, dess juridiska innehåll och dess praktiska innebörd är i väsentliga delar helt klara.

Tvekan kan emellertid råda i vissa fall, när det gäller vad som skall hänföras till religion och vad som är att anse som icke religiösa rörelser, samfund och ideologier. Här avses inte det förhållandet, att även samfund av odisputabelt religiös karaktär har att sköta en mängd världsliga angelägenheter, såsom fastighets- och förmögenhetsförvaltning, arbetsgivaransvar, vård av inventarier etc. Men det finns organisationer med rent politiska mål och andra som förefaller inriktade på personlighetsutveckling, för rent världsliga syften och strävanden, vilka

ändå uppträder som trossamfund eller kyrkor med anspråk på att få åtnjuta religionsfrihet. Osäkerhet med avseende på sådant kan, som redan framhållits, vålla svårigheter, om och när man inför en laglig möjlighet att officiellt registrera trossamfund. Å andra sidan är det naturligtvis svårt att i samband med deklarativ myndighetsutövning såsom officiell registrering komma åt bristande religiös inriktning hos ett sökande samfund. Stadgarna kan tala ett språk, men verksamheten en annan, organisationer kan förändras. Några har ställt sig frågan vad man egentligen vill uppnå med en icke obligatorisk registrering under så ovisa förutsättningar.

Den andra och förmodligen ännu svårare frågan gäller hur långt ett trossamfund får gå och vilka metoder som får användas när det gäller att värva anhängare, utöva inflytande och kontroll över dem, utverka uppföringar från deras sida och hindra dem att kritisera eller lämna rörelsen. Här menas inte endast brottsliga eller eljest olagliga metoder utan även andra former av påverkan, som kan inkräkta på andra människors fria vilja, deras religions-, åsikts- och samvetsfrihet. Vi återkommer till detta i nästa avsnitt. Redan här skall dock sägas, att det ur den synpunkten inte är särskilt betydelsefullt, om den rörelse, som använder metoderna är att anse som ett trossamfund eller inte. Det är metoderna för påverkan, som står i centrum för intresset. Inte heller är det meningsfullt, att i detta sammanhang försöka dela in det man kallar sekter i destruktiva och icke destruktiva sådana. Redan ordet sekter är i sammanhanget föga meningsfullt. Historien ger oss många exempel på trossamfund, som under en viss tid eller på en viss plats framstått som sekter och tillämpat metoder, som många kritiserat, men som senare accepterats och som i övrigt utövat religionen på ett sätt som ingalunda kan kritiseras ur civiliserad synpunkt. Givetvis måste man i debatten kunna tala om manipulativa rörelser, organisationer, samfund eller sekter eller tvångsutövande grupper (jfr franskans "groupes coercitives"), men ur rent rättslig synpunkt är det själva tekniken för den eventuella manipulationen, dess syften och skadliga följder, som främst är av intresse.

Det är därför tvivelaktiga eller klart otillbörliga metoder för påverkan och det rättsliga skyddet mot dem, som står i fokus i det följande.

7.4 Integritet och påverkan

7.4.1 Personlig integritet

Vi talar först och främst om människors rätt till fysisk integritet, om skydd för liv och lem, om skydd för sin egendom och om skydd mot att berövas sin frihet utan att det finns laglig grund för det och utan att frihetsberövandet beslutats i laglig ordning. Men i den personliga integriteten ingår även att inte bli hotad, förtalad, förolämpad, diskriminerad eller trakasserad.

Myndiga personers lagliga handlingar förutsätts vara en följd av deras fria vilja. De följer på självständigt fattade beslut. Man får inte genom tvång, hot eller utpressning förmå andra att göra vad de inte vill. Sådan påverkan är i princip straffbar. Inte heller får man vilseleda andra beträffande förutsättningarna för deras beslut och handlingar. Grova former av vilseledande straffas som bedrägeribrott. I mindre grova fall inträder skadestånd, ogiltigförklaring av rättshandlingar, hävande av köp eller andra civilrättsliga sanktioner. Det har redan nämnts, att vilseledande reklam kan beivras liksom andra oetiska och vilseledande beteenden från olika yrkesgruppers sida, osv. Vi kan i dessa sammanhang tala om skydd för handlingsfriheten, om handlingsintegritet.

Så här långt kan man även säga att det rättsliga skyddet för den personliga integriteten sträcker sig, även innefattande handlingsintegritet.

7.4.2 Otillbörlig påverkan

Begreppet "otillbörlig" är inte okänt i juridiken. Vi har "otillbörlig marknadsföring" och "otillbörlig konkurrens". Som ett rekvisit vid brottet utpressning finns begreppet "otillbörligt tvång". I samband med lagstiftningen mot bestickning och tagande av muta, korrption, finns termen "otillbörlig belöning". För att skydda ordningen vid allmänna val har man straffbelagt "otillbörligt verkande vid röstning". Med adjektivet "otillbörlig" har lagstiftaren betecknat vissa beteenden och handlingar, som man inte vill tillåta. Domstolarna, myndigheterna och juristerna har alltså en viss vana att handskas med begreppet otillbörlighet. Som i de flesta sammanhang får praxis utveckla den närmare innebörden av begreppet. Det garanterar också den nödvändiga flexibiliteten i relation till förändringar i människors beteenden, i samhället och dess värderingar.

"Lagen gillar icke allt det hon icke straffar", skrev redan Olaus Petri i sina domarregler eller för att tala modernt språk, så är det dålig moral

att anse allt tillåtet, som inte är direkt straffbart. Man står därför på god grund vid användandet av ordet otillbörlig för former av påverkan, som ehuru ännu inte är straffbelagda eller på annat sätt lätt åtkomliga med rättsliga medel ändå framstår som olämpliga och icke önskvärda angrepp på människors integritet. Det är sådana företeelser, som skall diskuteras i detta avsnitt och det är så begreppet otillbörlig påverkan här skall förstås.

Ämnet är av hög svårighetsgrad. En metod för påverkan, som i ett sammanhang kan vara god och nyttig kan i ett annat vara ondskefull och destruktiv, såsom t.ex. hypnos. En oförnuftig eller skadlig handling kan följa en påverkan, som inte kan klandras och omvänt. Någon, som befinner sig ett totalt beroendeförhållande av ett slag, som ger anledning till oro och kritik, kan som ett resultat därav utöva både positiv och negativ verksamhet på samma gång. Ett exempel kan vara en idrottsflicka, som dels utvecklas i sin sportgren, men samtidigt utnyttjas sexuellt av sin tränare, på ett sätt som skadar hennes känslomässiga utveckling eller en ungdom, som under inflytande av en dominerande ledare helt försummar sin utbildning och hälsa för att arbeta med insamlingar till nödlidande. En handling, som t.ex. en större förmögenhetsöverföring, kommer vad avser dess lämplighet att bedömas högst olika beroende på omständigheterna. Att en äldre förmögen kvinna berikar en privat institution, där hon fått god omvårdnad, är väl i regel ingenting att säga något om. Om pengarna i stället går till ett tillfälligt anställt manligt vårdbiträde, kan åtminstone de arvsberättigade släktingarna förväntas mer än höja på ögonbrynen. Skulle pengarna gå till inköp av en lyxbil till en karismatisk men omstridd ledare för en ny rörelse, som utlovar frälsning enligt någon tidigare okänd metod, blir saken nog i de flestas ögon klandervärd.

Kort sagt är begreppet "otillbörlig påverkan" högst subjektivt och hur det kan användas beror på en mängd omständigheter i det enskilda fallet.

Trots dessa svårigheter bör det vara möjligt att nå något slags samförstånd kring vissa former av uppenbart otillbörlig påverkan med icke önskvärda följder och att diskutera rättsmedel till skydd för dem som drabbas. Från en sådan utgångspunkt kan man sedan tänka sig en vidare utveckling av skydd och begreppsapparat.

För den brittiska rättstraditionen, "Common Law", är otillbörlig påverkan, "undue influence", inte något nytt. Redan 1764 underkände en engelsk domstol en rättshandling, varigenom en kvinna ville överföra egendom till en man, som utövat andlig dominans över henne (Norton v. Relly). 1868 konstaterade en annan engelsk domstol, att ett spiritistiskt medium intalat en rik änka, att hennes avlidne man önskade, att hon skulle adoptera mediet och skänka det gåvor, varför gjorda gåvor

ogiltigförklarades (Lyon v. Home). Till sist citeras en amerikansk dom från 1821: "Det saknas inte fall, där domstolar (of equity) har ingripit mot överenskommelser, ingångna av myndiga personer vid fullt förstånd utan att man kan kunnat visa bedrägeri eller vilseledande, på den grunden ..., att man samvetslöst dragit fördel av en persons särskilda omständigheter och nödvändigheter" (Harding v. Wheaton, dessa fall i *American Bar*, s. 5).

Några nutida amerikanska rättsfall kan föra resonemanget vidare. Ett gift par, som ledde ett lokalt religiöst samfund på Rode Island, förmodade medlemmarna att överföra sina tillgångar till samfundet och flytta in i dess byggnad och gemenskap. Efter åtta år blev en medlem med sin familj utstött och lämnad utblottad. Frågan för domstolen var om detta att förmå någon att överföra sin egendom under förevändning, att hans och hans familjs själar annars skulle gå förlorade, uppgick till otillbörlig påverkan. Med hänsyn till att livet i samfundsgemenskapen varit isolerat, att relationerna följaktligen varit nära och påtryckningarna intensiva, fann man att påverkan varit otillbörlig (Nelson v. Dodge). I ett ej olik fall (Robert-Douglas v. Meares) sade domstolen bl.a., att även om allmänna hänvisningar till Guds vrede från predikstolen sällan om ens någonsin, kunde läggas till grund för en talan om otillbörlig påverkan, så behövde inte upprepade personliga hotelser mot känsliga åhörare vara skyddade av religionsfriheten (First Amendment Protection), utan kunde grunda en talan om otillbörlig påverkan. (Båda fallen i *American Bar* s. 12). Till undvikande av missförstånd skall framhållas, att det krävs en påverkan som är otillbörlig. Att någon av religiös fanatism eller hängivenhet gett stora gåvor är inte någon grund för att de skall återgå eller vara ogiltiga. Så var situationen i ett fall från Florida (Held v. Florida Conference Assn. of Seventh Day Adventists), där domstolen fann, att givaren var vad några skulle kalla en religiös fanatiker, men att det inte fanns något som pekade på att han inte skulle vara vid fullt förstånd eller under otillbörlig påverkan (*American Bar*, s. 14).

I Sverige har de som vill påverka, manipulera och utnyttja sina medmänniskor förmodligen ett försprång framför lagstiftningen och rättskipningen. Påverkarna har utvecklat metoder, som lagstiftningen inte hunnit ta ställning till. Situationen liknar den som gäller på IT-området, där det globala kommunikationsnätet utvecklats på ett sätt, som ger en aldrig skådad frihet i tillgången till information, men som lämnat möjligheten till rättslig kontroll av hur denna frihet begagnas bakom sig. Följaktligen kan varenda skolpojke, som kan sitta vid en dator kopplad till internet förse sig med våldspornografi, rasistiska budskap eller sprängämnesrecept. Givetvis använder även många olika organisationer denna teknik för påverkan och det på gott och på ont.

Här skall inte ur psykiatrisk eller psykologisk synpunkt beskrivas de metoder, som används för direkt påverkan av människor och deras effekter. I USA användes termen "mind control", närmast kontroll av psyket eller viljan för att beteckna påverkan på den fria viljan. I Sverige talar man stundom om manipulation, på engelska och franska om "coersion". Ordet saknar en bra svensk motsvarighet, men det handlar om att påverka, förmå någon till något, som denne normalt inte skulle vilja. Syftet är, att den bearbetade individen okritiskt skall underkasta sig en lära, ett normsystem och en ledning. Det är intressant och viktigt, att de metoder eller snarare den kombination av metoder, som används för sådan påverkan förefaller att ofta vara likartade oberoende av rörelsens namn eller innehållet i dess budskap. Oavsett innehållet i organisationens andliga eller på världslig personutveckling eller förändring inriktade budskap, så är tekniken för uppfångande och rekrytering, kvarhållande och exploatering i stort sett densamma om och när dessa tekniker används. Detta intryck ger såväl viss forskning som avhoppares berättelser. Dessa metoder kan återfinnas även inom andra områden, såsom avarter av idrottsträning, i vissa strängt hierarkiska försäljningsorganisationer och andra kommersiella strukturer ibland mer eller mindre synligt knutna till s.k. nyandliga rörelser samt inom av s.k. kadaverdisciplin präglade militärutbildningar. Detta borde vara värt en närmare undersökning. Bättre kunskap om dessa metoder och deras verkningar kan förebygga att människor aningslöst faller för dem.

Det är inte bara de s.k. nya andliga rörelsernas företrädare, som är kritiska mot den bild av påverkan som tecknats här. Det finns oberoende forskare och iakttagare, som menar att bilden av otillbörlig påverkan är överdriven. Man menar att avhopparna egentligen beskriver det trauma, som alltid uppstår vid varje brytning med en tidigare intensiv gemenskap. Man påstår också att de avhoppare som omhändertagits av olika avprogrammerare eller organisationer, som är fientligt inställda till nyandlighet, blivit påverkade av dem och att hela problembilden är överdriven och att alla stora och erkända religioner en gång varit sedda som sekter. Inte minst bland religionspsykologer spåras en uppfattning, att nyandlighetens motståndare brister i förståelse för religiositetens väsen. Motsättningarna är av den arten, att man i USA talar om kriget om sekterna, "the cult wars". Särskilt föreställningen, att hjärntvätt och liknande metoder för påverkan utan psykiskt tvång skulle användas är vetenskapligt tvistig. De amerikanska domstolarna är därför också delade i frågan huruvida man skall tillåta vittnes- eller sakkunnigbevisning av vetenskapsmän för att styrka sådan otillbörlig påverkan. Oron för att religionsfriheten skall hotas av de många processerna mot olika samfund är påtaglig (Richardsson).

Behovet av mer forskning och bättre kunskaper över huvud taget på dessa områden är stort. Behovet av skydd mot otillbörlig påverkan är emellertid också tydligt genom lång erfarenhet från många länders rättspraxis. Såväl religionsfriheten som den personliga integriteten kommer att må bra av klarare begrepp om vad som bör anses tillåtet och inte, när man skall påverka människor.

7.4.3 Praktiska fall och straffrättens normer

Låt oss först se på fall, där befintlig lagstiftning borde kunna tillämpas, även om det inte i förstone alltid ser ut så i nuvarande praxis och rättstillämpning.

I Sverige har vi inte drabbats av moderna själv- eller massmordssektorer, såsom det inträffat t.ex. i USA, Latinamerika, Japan, Frankrike och Schweiz. Enstaka självmordsfall även här har dock satts i samband med anknytning till nyandliga rörelser. Att inge en annan människa självmordstankar eller vilja att skada sig själv eller andra borde ses som ett allvarligt angrepp på den människans psykiska hälsa. Även situationer där man förmår annan att avstå från läkar- eller sjukvård, som kan vara nödvändig för att rädda livet eller förebygga allvarliga ohälsa, är allvarliga angrepp på dennes möjligheter till hälsa.

Enligt BrB 3:8 straffas den som av oaktsamhet åsamkar annan kroppsskada eller sjukdom, som inte är ringa. Brottet benämns vållande till kroppsskada eller sjukdom. Vid grovt brott är den övre straffgränsen fängelse i fyra år. För framkallande av fara för annan döms den som av grov oaktsamhet utsätter annan för livsfara, fara för svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom, BrB 3:9. Frågan är om inte dessa lagrum borde kunna användas i sådana fall av otillbörlig påverkan, som nämnts i föregående stycke. Att förmå någon att döda eller skada tredje man är naturligtvis straffbart som anstiftan eller förberedelse till brott.

BrB:s kap. 4 handlar om brott mot frihet och frid såsom människorov, BrB 4:1 och olaga frihetsberövande, BrB 4:2. Det sistnämnda sägs ske genom bortförande, inspärning eller på annat sätt. Detta borde kunna anses vara fallet, då t.ex. någon, som vill lämna ett samfund hindras genom disciplinära åtgärder, bevakning, isolering från kontakt med yttervärlden eller otillbörlig psykisk påverkan. På samma sätt är det då någon mot sin vilja tvingas lämna en plats, en krets eller en sammanslutning.

BrB 4:3 talar om andra fall än de, som nämns i §§ 1-2, men där någon genom olaga tvång eller "vilseledande" föranletts att komma i krigs- eller arbetstjänst "eller annat sådant tvångstillstånd". Brottet nämns försättande i nödläge.

Brotten olaga tvång och olaga hot i BrB 4:4 och 5 förutsätter våld eller hot om brottslig gärning, vilket begränsar deras tillämpningsområde till just sådana situationer.

Ofredande, BrB 4:7, är ett fridsbrott, som när det sker genom direkt fysisk påverkan som att lugga eller slita i kläder, spotta på eller störa någon med oljud betraktas som den lindrigaste graden av våldsbrott. Det bör kunna tillämpas också vid andra besvärande och närgångna angrepp på personlig frid och integritet såsom tjatande, oavbrutna utläggningar, förböner, klander etc. som ett led i en otillbörlig påverkan.

1988 infördes, närmast med tanke på ett helt annat skyddsbehov, än det som här upptar oss, en Lag om besöksförbud (SFS 1988:688). Dess 1 §, st 1 och 2 lyder:

"Enligt denna lag får förbud meddelas en person att besöka eller på annat sätt ta kontakt med en annan person eller att följa efter denna person (besöksförbud). Besöksförbud får meddelas om det på grund av särskilda omständigheter finns risk för att den mot vilken förbudet avses att gälla kommer att begå brott mot, förfölja eller på annat sätt allvarligt trakassera den som förbudet avses skydda. Vid bedömningen av om sådan risk föreligger skall särskilt beaktas om den mot vilken förbudet avses gälla har begått brott mot den andra personens liv, hälsa, frihet eller frid."

Detta är några exempel på hur man kan tänka sig en aktivering av vissa straffstadganden.

BrB:s kap. 3 till 6 avhandlar våldsbrott, fridsbrott och förtalsbrott samt sexuella brott i nu nämnd ordning, allt till skydd för den personliga integriteten. Säkerligen skulle flera av dessa stadganden i vissa fall också kunna användas mer effektivt till skydd mot otillbörlig påverkan.

Här skall redan nu anmärkas, att kroppslig bestraffning av barn, barnaga, kan straffas som misshandel enligt BrB 3:5.

I fall där rättskränkningarna ägt rum inom slutna samfund kan utredning och bevisning vålla stora svårigheter. Effektiviteten av det straffrättsliga integritetsskyddet blir då en produkt av dels polisens kunskaper om sådana samfund och otillbörliga metoder för påverkan och dels i vilken utsträckning sådana besvärliga ärenden prioriteras av åklagare och polis.

Frågan är om nuvarande straffrättslig lagstiftning skulle räcka till även om den fick utsträckt användning på sätt som här har skisserats. Svaret är förmodligen nekande. Saken behöver i vart fall noggrannare övervägas och utredas innan något välgrundat svar kan ges.

Det bör finnas möjligheter att utvidga BrB 4.4. om olaga tvång med ett tillägg, som talar om den som genom otillbörligt nyttjande av metoder ägnade att påverka annans fria vilja tvingar annan att tåla, göra eller underlåta något. Det är inte troligt att domstolarna skulle ha några större problem med att även i detta sammanhang arbeta med begreppet otillbörlig, varför detta kan vara en framkomlig väg värd att noggrannare övervägas.

7.4.4 Om bedrägeri och kvacksalveri

Det händer att anhängare till vissa rörelser gör stora ekonomiska upptriffringar. Man skänker stora penningssummor eller värdeföremål och det förekommer även att man realiserat tillgångar eller tagit upp banklån för att kunna skänka desto mer. Detta kan innebära att en anhängare försätter sig i ekonomiskt trångmål för lång tid framåt och att även familjen hamnar på bar backe. Upptagna kollekter i samband med gudstjänst på 1 000 kronor eller mer, eller krav på kursavgifter från 15 000 och upp till verkligt höga belopp, kan nämnas som exempel. I den mån sådana för den enskilde kännbara ekonomiska prestationer föranletts av allvarligt vilseledande eller otillåtna påtryckningar, kan det finnas skäl att se närmare på några bestämmelser i BrB 9 kap. Om bedrägeri och annan oredlighet.

För bedrägeri döms enligt BrB 9:1 den som genom vilseledande förmår någon till handling eller underlåtenhet, som medför vinning för gärningsmannen och skada för den vilseledde eller någon som han representerar. Vid lindrigare fall av bondfångeri och liknande döms för bedrägligt beteende, BrB 9:2. Det väsentliga för tillämpningen av dessa bestämmelser är att den som gör en ekonomisk disposition till förmån för någon annan svävar i villfarelse på ett sätt som är avgörande för handlingen samt att den till vilkens förmån dispositionen görs är medveten om villfarelsen. Om någon t.ex. säljer ett preparat eller ett stycke metall falskeligen påstående att preparatet eller metallstycket har vissa läkande eller nyttiga egenskaper, som det saknar, så är det bedrägeri (jfr NJA 1953 C 738). Det skulle vara av värde att på motsvarande sätt få en rättslig prövning av om utbudna kurser, material för självutveckling och liknande verkligen har påstådda egenskaper eller huruvida påståendena är vilseledande på ett sätt som gör dem straffbara som bedrägeri. Man skall heller inte glömma att vilseledande reklam, som inte kan straffas som bedrägeri, kanske ändå kan angripas enligt marknadsföringslagen eller enligt reglerna om avtals giltighet (se kap. 7.9).

Den som genom olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe han är döms för utpressning, såvitt det inte skall dömas för rån, BrB 9:4.

Det finns ett lagrum i straffrätten, som veterligen hittills inte tillämpats på de ekonomiska relationerna mellan dominerande ledare för andliga eller liknande rörelser och anhängare benägna för underkastelse. Ändå förefaller det som om just detta lagrum, paragrafen om ocker, BrB 9:5 nästan ligger och väntar på sådana rättsfall.

"Den som vid avtal eller någon annan rättshandling begagnar sig av någons trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att bereda sig förmån, som står i uppenbart missförhållande till vederlaget eller för vilket vederlag inte skall utgå, döms för ocker till böter eller fängelse i högst två år.

För ocker döms också den som vid kreditgivning i näringsverksamhet eller i annan verksamhet, som bedrivs vanemässigt eller annars i större omfattning, bereder sig ränta eller annan ekonomisk förmån, som står i uppenbart missförhållande till motprestationen. Är brottet grovt, döms till fängelse lägst sex månader och högst fyra år."

Lagtexten talar för sig själv. Man utnyttjar offrets brist på omdöme i allmänhet eller beträffande just det slags transaktion, som det är fråga om. Straffansvar kräver dock, att gärningsmannen kände till offrets omdömeslöshet eller beroendeställning.

Kvacksalveri intar en särställning och är heller inte upptaget bland bedrägeribrotten i BrB utan i en särskild Lag om förbud i vissa fall mot verksamhet på hälso- och sjukvårdens område, kallad kvacksalverilagen (SFS 1960:409). Orden "kvacksalvare" och "kvackare" är gamla folkliga benämningar på någon som utan medicinsk utbildning eller behörighet ägnar sig åt sjukvård genom att läsa, kväka eller "kvacka" över sina salvor. Orden kan också användas i folkmun i nedsättande syfte för att beteckna en dålig läkare. Lagstiftningen har naturligtvis tillkommit i första hand för att skydda människor från en oduglig, ibland hälsovådlig behandling och från att av en sådan hindras uppsöka kompetent och adekvat vård. Till skillnad från straffbestämmelserna om bedrägeri och liknande gäller därför lagförbudet mot kvacksalveri oavsett om utövaren själv uppriktigt tror på nyttan av sina konster eller inte.

Kvacksalverilagen vänder sig mot den som utan läkarlegitimation eller motsvarande, men mot ersättning, undersöker annans hälsotillstånd eller behandlar annan för sjukdom eller liknande genom

att vidta eller ordinera förebyggande, botande eller lindrande åtgärder, 1 §.

Förbjudet är enligt 2 § att behandla sjukdomar som enligt smittskyddslagen (SFS 1988:1472) är samhällsfarliga, cancer och andra maligna tumörer, diabetes, epilepsi, sjukdomar eller komplikationer i samband med graviditet och förlossning samt att prova ut eller leverera kontaktlinser. Det skall särskilt anmärkas, att det är generellt förbjudet att undersöka eller behandla barn, som inte fyllt åtta år. Det är inte heller tillåtet att lämna skriftliga råd eller behandlingsanvisningar rörande någon, som man inte personligen undersökt. Beträffande undersökning eller behandling därtöver, så får det enligt 3 § inte ske under allmän bedövning eller lokalbedövning genom injektion, hypnos eller radiologiska metoder.

I Lagen om behörighet att utöva yrke inom hälso- och sjukvården m.m. (SFS 1984:542) finns bestämmelser om ansvar för den som obehörigen använder yrkestitel eller framställer sig som legitimerad inom vården. Den som bryter mot bestämmelserna i kvacksalverilagen eller som uppsåtligen eller av ovarsamhet vållar skada eller framkallar fara för skada döms för hälsofarligt kvacksalveri till böter eller fängelse i högst ett år. Socialstyrelsen, som har tillsyn i hithörande ting kan också utfärda förbud för kvacksalveriverksamhet.

Kvacksalverilagen har kritiskt ifrågasatts med hänsyn till utvecklingen inom den s.k. alternativa medicinen. Med hänsyn till dess syfte att skydda framstår det dock som önskvärt, att denna lagstiftning upprätthålls på ett effektivt sätt. Den flora av kommersiella institut och kliniker som växt fram och det rikt varierade utbudet av terapier och kurer som erbjuds där, inger farhågor, att det bland nyttiga eller i vart fall oskadliga behandlingar också döljs åtskilligt, som är ren vidskepelse och i många fall kan vara farligt direkt eller indirekt genom att sjuka hindras att komma i åtnjutande av yrkesmässig hjälp.

7.4.5 Om testamentes ogiltighet

Personer, som vid sin bortgång väntas efterlämna stora tillgångar kan bli utsatta för olika former av påverkan, med avseende på deras testamenteriska förordnanden, särskilt om de är ålderstigna eller sjukliga.

För att ett testamente skall vara giltigt måste det ha upprättats på visst i lagen föreskrivet sätt. Det krävs bl.a. två testamentsvittnen, ÄB 10:1 och 2. Den vittnesmening, som dessa skriver på testamentet brukar innehålla en försäkran, att testator upprättat testamentet vid fullt förstånd och av fri vilja. Ett testamente är nämligen också ogiltigt, om det upprättats under påverkan av psykisk störning, under tvång, eller om

någon förmått testator till ett viss förordnande genom att utnyttja hans oförstånd, viljesvagheter eller beroende ställning liksom om testator blivit vilseledd eller annars svävat i villfarelse på ett sätt som påverkat förordnande i testamentet, ÄB 13:2 och 3. I detta sammanhang finns ett äldre, men alltså viktigt svenskt rättsfall om obehörigt inflytande, NJA 1948:277. En 81-årig viljesvag kvinna hade tre veckor före sin död ändrat sitt testamente till förmån för en ung, viljekraftig och hänsynslös hushållerska. Man påträffade utkast till det nya testamentet med hushållerskans handstil. Även annan bevisning lades fram. HD fann att denna hade missbrukat den gamlas viljesvagheter och beroende och på så sätt förmått henne att upprätta det nya testamentet. Det förklarades därför ogiltigt.

Denna regel om otillbörlig påverkan förutsätter dels en påverkan på testator och en särskild mottaglighet hos honom eller henne. Här avses inte vanlig rådgivning och liknande, utan en sådan som inkräktar på viljefriheten och möjligheten till en fri och självständig bedömning.

7.5 Familjerätt

7.5.1 Familjerättens kulturbundenhet

Om man jämför rättssystemen i olika delar av världen, så finner man att vissa delar av dem företer stora likheter under det att andra skiljer sig kraftigt från varandra. Så t.ex. är reglerna för handel och köpskap, för avtal och deras rättsverkningar häpnadsväckande likartade vare sig man ser på Asien eller Amerika, Afrika eller Europa. Det sammanhänger med handelns sedan århundraden internationella karaktär. Tvärtom förhåller det sig med straffrätten och framför allt med familjerätten. Dessa är ju inte till sin karaktär universella utan vilar tvärtom på ett fundament av trosuppfattning och normer, som uppehålls av tradition, religion och kultur, skiftande från land till land, från folk till folk. I några länder försöker man inte ens utveckla en för den staten gemensam familjerätt. I Kenya t.ex. tillämpas hinduisk familjerätt bland många av indierna, muslimsk bland muslimerna, europeisk bland européerna och traditionell sedvanerätt på familjelivets område av afrikana. Olikheter kan vålla svårigheter och konflikter vid familjebildningar – och framför allt deras upplösning – mellan kontrahenter från olika familjerättsliga system. Om t.ex. en svensk kvinna har barn med en utländsk man och denne egenmäktigt fört barnet till sitt hemland, så bistår den svenska staten kvinnan i hennes ansträngningar att återfå barnet, medan mannen i Sverige kan dömas till fängelse för egenmäktighet med barn om han i sin tur söker återta detta barn. Mycket återstår

att göra för harmonisering inom den internationella familjerättens område.

Svensk familjerätt präglas av en långt gående hänsyn till barnets rätt och intressen, så som vi enligt svenska gängse värderingar uppfattar dem. Den präglas också av strävan efter jämställdhet mellan män och kvinnor. I båda dessa hänseenden skiljer sig svensk familjerätt från vad som gäller i de flesta andra länder.

Familjerättens avhängighet av kultur och religiös tro har nämnts här därför att den får betydelse vid konflikter mellan olika normer på familjelivets område även inom det svenska rättssystemet. En socialsekreterare eller en skolsköterska har kanske inte samma uppfattning om vad som är ett barns bästa som föräldrar omfattande en annan trosuppfattning eller andra normer än de i landet förhärskande. Tveklöst gäller i Sverige svensk lag och när det gäller barns väl och ve, så tillämpas svenska regler och principer även om barnets föräldrar eller en av dem vill åberopa och tillämpa andra regler vare sig dessa är av främmande ursprung eller följer av diktaten från någon inhemsk rörelse. Men lagen talar inte alltid om hur man skall uppnå barnets bästa, stödja hela familjen och inte splittra den i onödan, vem som är den bäst lämpade vårdnadshavaren osv.

7.5.2 Makar, föräldrar och barn

En grundtanke bakom svensk familjerätt är att äktenskapet skall ses som en frivillig samlevnad mellan självständiga och jämställda personer. Detsamma gäller samboförhållanden och registrerade partnerskap mellan två personer av samma kön. Alltsedan 1920 års Giftermålsbalk råder jämställdhet mellan kvinna och man i äktenskapet. I den nuvarande äktenskapsbalken, ÄktB 1:2 heter det:

"Makar skall visa varandra trohet och hänsyn. De skall gemensamt vårda hem och barn och i samråd verka för familjens bästa."

Detta innebär bl.a. att ingen har rätt att påtvinga sin man eller sin hustru normer eller livsstil. Trohet har här en vidsträckt betydelse och innebär verklig lojalitet på alla områden. Ingen av makarna har ensam bestämmanderätt vad gäller vården av barnen och hemmet. De har också lika skyldigheter att hjälpa till med allt som krävs för att sköta barn och hem, även innefattande att bidra ekonomiskt.

Det finns dock inte några rättsmedel att använda mot en make, som inte rättar sig efter dessa regler för samliv och samverkan i äktenskapet. Man kan inte gå till domstol för att hindra en make/maka som vägrar

att hjälpa till i hemmet och i stället förslösar sina löneinkomster på spel eller en make/maka som mer och mer lämnar hemmet vind för våg för att delta i någon rörelses möten och aktiviteter. Samhället kan inte tvinga makarna att efterleva den grundläggande regeln för deras äktenskap. Mot en oförbätterlig make och ett misslyckat äktenskap finns inte något annat medel än dess upplösning genom äktenskapsskillnad. Om det finns omyndiga barn i äktenskap, som skall upplösas, så uppkommer frågan om hur vårdnaden ska ordnas.

Om endast en av makarna ansluter sig till en s.k. nyandlig rörelse kan detta komma att sätta dem båda på hårda prov vad avser hänsyn, lojalitet och jämställdhet. Ju mer lydnad och underkastelse den rörelsen kräver av sina anhängare och ju mer den vill styra deras liv, desto svårare blir det att rädda ett sådant äktenskap från upplösning eller konstlad fortsättning utan det innehåll av gemenskap, som är dess syfte. I sistnämnda fall kommer de barn, som kan finnas där, att utsättas för påfrestningar, som kan påverka deras utveckling och psykiska hälsa.

Barn, som så att säga är födda in i ett visst samfund genom att en ensam eller båda föräldrarna tillhör det eller barn i späda ålder vid föräldrarnas anslutning, hamnar i en speciell situation och kan drabbas av motsättningar mellan samfundets normer, livsstil och världsbild å ena sidan och de i det övriga samhället rådande å den andra.

Barn står under vårdnad av båda föräldrarna eller en av dem, om inte en eller två särskilda vårdnadshavare har förordnats av domstol. Vårdnadsplikten består till dess barnet fyllt 18 år om inte barnet gift sig dessförinnan, föräldrabalken, FB 6:2. Vårdnadshavare har ett långtgående och omfattande ansvar för barnet. Den viktigaste bestämmelsen är FB 6:1:

"Barn har rätt till omvårdnad, trygghet och en god uppfostran. Barn skall behandlas med aktning för sin person och egenart och får inte utsättas för kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling."

I detta lagrum finner vi alltså förbudet mot aga, som infördes i FB år 1979. Då det finns samfund som inte klart tar avstånd från eller öppet förespråkar aga av barn, skall denna punkt särskilt belysas.

Med aga menar man kroppslig bestraffning av barn eller underlydande. I Sverige är all aga absolut och utan undantag förbjuden. Bestraffning, handgripliga tillrättavisningar eller annat våld, som medför kroppsskada eller smärta straffas som misshandel enligt de ovan nämnda reglerna i BrB 3:5 och 6. Att gärningen förövats mot barn är en försvårande omständighet. Förbud mot kroppslig bestraffning eller annan kränkande behandling finns också i skollagen (SFS 1962:319). När förbudet mot aga och annan kränkande behandling infördes i FB, så var

det främst ett förtydligande av en redan gällande straffrättslig bestämmelse. Det gick dock längre och väckte uppmärksamhet även utomlands. Lagändringen var betydelsefull på minst två sätt. För det första har det därigenom klart sagts ifrån, att handgripliga tillrättavisningar, som är straffbara enligt BrB, inte blir tillåtna därför att de utförs av vårdnadshavare mot barn. För det andra går förbudet längre eftersom det avser inte bara direkt våld utan även annan kränkande behandling. Föräldrar och andra måste förstå, att inga former av våld eller förnedring får vara medel i uppfostran av barn. Naturligtvis innebär inte detta, att man aldrig får ingripa fysiskt. Sådana ingripanden är ofta nödvändiga, särskilt när det gäller små barn. Det kan t.ex. vara att lyfta bort eller på annat sätt hindra ett barn från att skada sig eller annan. Meningen med lagen är att få bort allt användande av våld som bestraffning. Förbudet mot annan kränkande behandling riktar sig mot psykisk misshandel. Det kan vara inlåsning eller tal och uppträdande som berövar barnet dess självkänsla. Den som inte kan respektera dessa principer kan bli fråntagen vårdnaden om barnet förutom risken att i tillämpliga fall bli dömd och straffad. Behandlingen av denna fråga har blivit förhållandevis utförlig, eftersom, vilket redan antytts, många har svårt att rätt förstå saken. Det kan noteras att i många länder, där man först ställde sig oförstående till det svenska förbudet mot aga, införandet av ett sådant numera övervägs.

Vid skilsmässa och i fall då fortsatt gemensam vårdnad inte är möjlig blir frågan om vem som skall ha vårdnaden om barnen ibland tvistig. Sådan tvist skall avgöras med hänsyn till vad som är bäst för barnet. Faderns och moderns rätt och önskemål får i svensk rätt träda tillbaka för barnets bästa. Om ingen av dem anses lämplig utses särskild vårdnadshavare. I sådana sammanhang liksom i andra, där barns ve och väl ligger i vågskålen, kan socialtjänstens vårdnadsutredare, barn- och ungdomspsykiatriens experter liksom domstolarna tvingas ta ställning till betydelsen av en förälders engagemang i en viss rörelse.

I ett prejudikat från 1951, som alltjämt äger giltighet, meddelade HD följande dom:

"Genom utredningen i målet är ådagalagt, att bägge makarna ... äga goda förutsättningar för handhavande av vårdnaden om dottern.

Under dessa förhållanden och i beaktande av att barnet ännu är i späda ålder har kunnat ligga närmast, att vårdnaden anförtroddes åt modern. Vid bedömandet av denna fråga kan emellertid icke bortses från Majas anslutning till sekten Jehovas vittnen och hennes starkt betonade nitälskan för dess religionsövning. Avgörande blir härvid icke denna rörelses ställning till kristna trosböcker. Hur oklar och osammanhängande sektens förkunnelse än är, står dock fast, att dess

anhängare i ett viktigt avseende omfatta och även i handling tillämpa en åskådning som kommer i strid med gällande lag. Genom ett egenartat, ofta stötande framställningssätt har denna trosriktning visat sig ägnad att väcka undran och ovilja i kretsar vilka med den komma i beröring. Uppenbart är, att det omedelbara inflytandet från en fostrare som av sin övertygelse drives att taga verksam del i en sådan gemenskap och propaganda kan innebära allvarlig fara för ett barns karaktärsutveckling och sinneslugn, liksom ock att en oundviklig motsättning till omgivningen kan lända barnet till skada och lidande. Ej heller kan lämnas obeaktat att – såsom omständigheterna i målet nogsamst bestyrka – Eva Marias upptagande i sekten kommer att leda till söndring i förhållandet till hennes fader och fädernefränder.

Jag (Just.R. Afzelius, som dikterade HD enhälliga dom) finner fördenskull, att av hänsyn till barnets bästa vårdnaden bör uppdragas åt Rune, och fastställer alltså det slut vartill Hov.R:n kommit. (Ur NJA 1951:96)."

Detta snart ett halvt århundrade gamla rättsfall står alltjämt upptaget i lageditionen, som hjälp vid tolkningen av FB 6:5 om vårdnadstvister. Det innebär inte att det skall läsas som i alla avseenden återspeglade dagens rättsläge. Så t.ex. har samhället för länge sedan godtagit att fasta anhängare till Jehovas Vittnen slipper göra vapentjänst som värnpliktiga. Däremot bör det ses som gällande rätt, att barn skall skyddas från rörelser med skrämmande budskap och propagandametoder, liksom gemenskaper som avskärmar och fjärmar från familj och andra som naturligt ingår i omgivningen och det normala samhällslivet.

7.5.3 Myndighetsåldrar, förvaltarskap och förordnande av god man

Myndighetsåldern är i Sverige 18 år. Fr.o.m. 18-årsdagen har den unga människan full rättslig handlingsförmåga och står ej längre under föräldrars eller annans vårdnad, se FB 9:1. Men redan före uppnådd myndighetsålder finns det många åldersgränser, som markerar det växande barnets undan för undan växande ansvar och handlingsfrihet. Men även den vuxne kan av olika skäl vara hindrad att ta fullt ansvar och behöva skydd mot att bli utnyttjad framför allt ekonomiskt. En sådan vuxen kan då få skydd och stöd genom förvaltarskap eller få en god man förordnad för sig. I samband med skyddet av minderåriga eller begränsat ansvariga vuxna gentemot t.ex. manipulation och exploa-

tering borde dessa åldersgränser och myndighetsregler vara av betydelse. De skall helt kort gås igenom här.

Barn under åtta år får som ovan sagts enligt kvacksalverilagen över huvud taget inte behandlas av annan än legitimerad medicinsk personal.

Åldern 12 år återkommer i flera sammanhang. I det tidigare nämnda förslaget till ny lag om trossamfund krävs samtycke av barn som fyllt 12 år för att träda in i eller ut ur samfund. Föräldrar och vårdnadshavare får då ej rätt att ensidigt besluta eller på något sätt framtvinga sådant. 12-årsåldern innebär också viss bestämmanderätt i fråga om medborgarskap, se Lag om svenskt medborgarskap (1950:382) §§ 1 a och 10 a. Den som fyllt 12 år får inte heller adopteras utan att ha samtyckt till det, FB 4:5. Man tar stor hänsyn till barnets vilja i vårdnadstvister, när barnet har nått viss utveckling och mognad. Har barnet fyllt 12 år får nämligen verkställighet av dom eller beslut i fråga om vårdnad eller umgängesrätt inte ske mot barnets vilja, om inte länsrätt finner det nödvändigt med hänsyn till barnets bästa, FB 21:5. Detta skall även gälla om barnet visserligen inte fyllt 12 år men ändå nått sådan mognad att dess vilja bör beaktas. Om ett barn som nått denna ålder och mognad skulle finnas hos en förälder eller fosterförälder, som inte enligt dom har rätt till vårdnad eller umgänge, så kommer varken polis, socialarbetare eller annan myndighet att ge någon handräckning för att tvinga det barnet därifrån och hem till den laglige vårdnadshavaren, om inte länsrätt fattat beslut därom. I och för sig så kan den eller de två, som har vårdnaden om ett barn enligt FB:s regler, göra den rätten gällande mot utomstående, om barnet finns hos sådana. Skulle någon utan stöd av lag undanhålla barnet, kan alltså vårdnadshavare påkalla hjälp av tingsrätt eller länsrätt för att återfå det. Det är dock inte tillåtet att själv ta sin rätt och även polisens eller socialtjänstens handräckning förutsätter laga dom eller beslut. Om ett barn eller en ungdom mellan 12 och 18 år finns hos någon sammanslutning och inte vill lämna den, kommer en avvägning att ske av den unges vilja mot den förmodade skadan av fortsatt vistelse där.

Den s.k. straffmyndigheten eller straffbarhetsåldern inträder den dag då den unge fyller 15 år. Det innebär, att den skyldige inte får dömas till påföljd för brott, som begåtts före den dagen, BrB 1:6. Det betyder ju inte, att samhället inte alls reagerar. Åklagaren väcker visserligen inte något åtal, men polisen utreder i regel ändå brottet och det kan leda till att ärendet överlämnas till de sociala myndigheterna. Har brottet begåtts av någon som fyllt 15 år men inte 21 år, kan åklagare eller – efter väckt åtal – domstol i vissa fall i stället för straff välja att överlämna den unge till socialtjänsten för vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen, SoL (1980:620) eller lagen med särskilda bestämmelser

om vård av unga, LVU (1990:52). Barn bör höras under sådan utredning, om det inte kan antas skada barnet. För inträde eller utträde ur Svenska kyrkan krävs samtycke av den som fyllt 15 år enligt nu gällande religionsfrihetslag (1951:680).

För att barn skall kunna träffa avtal om anställning eller annat arbete krävs samtycke av vårdnadshavaren. Barnet får själv säga upp avtalet och om det fyllt 16 år och träffa nytt avtal om liknade arbete. Både barn och vårdnadshavare får säga upp avtal med omedelbar verkan, om det behövs med hänsyn till utveckling, hälsa eller skolgång. Är det vårdnadshavaren, som sagt upp avtalet på sådan grund, får barnet inte träffa nytt liknande avtal, även om det fyllt 16 år, FB 6:12, 1 och 2 st. Egendom, som den underårige genom eget arbete förvärvat efter fyllda 16 år får han själv råda över, FB9:3, 1 st.

Sammanfattningsvis bör en vårdnadshavare ha betydande möjligheter att till barns skydd ingripa mot anslutning till en rörelse, som inte är bra för barnet. Detta gäller särskilt om barnet bundits genom anställningsavtal eller liknade.

En person kan, trots att han eller hon inte är omyndig ändå behöva hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person. Det kan bero på sjukdom, försvagat hälsotillstånd, psykisk störning eller liknade förhållande. Här kan man tänka sig fall, där någon, som är i förvirrat sinnestillstånd, har bristande eller felaktig verklighetsuppfattning eller helt saknar motståndskraft mot pockande påverkan, blir utnyttjad som arbetskraft eller barskrapad på sina tillgångar. I sådana situationer kan rätten förordna en god man att utföra eller bevaka det som huvudmannen inte klarar av. Ett sådant beslut enligt FB 11:4 kräver samtycke av den det gäller, såvitt inte tillståndet är så allvarligt, att vederbörandes mening alls inte kan inhämtas. Det sistnämnda måste då i praktiken vara styrkt genom läkares intyg. Det räcker således inte, att t.ex. de anhöriga reagerar mot att någon enligt deras uppfattning skänker alldeles för mycket pengar till en organisation vilkens lära de uppfattar som vidskeplig eller grumlig. Myndiga personer har rätt att stödja alla möjliga verksamheter och ändamål oavsett vad andra må tycka därom åtminstone så länge de fullgör sin försörjningsplikt. För att man mot någons vilja skall förordna god man krävs verkligen övertygande utredning om att den personen inte klarar av att sköta sina angelägenheter och att detta – i vårt exempel – äger direkt samband med eventuellt utnyttjande.

Om någon mera varaktigt befinner sig i sådant tillstånd av otillräcklighet, som angivits härövan, kan rätten förordna om förvaltarskap, FB 11:7. Förvaltaruppdraget skall anpassas till det speciella behovet i varje enskilt fall. Det är alltså ett smidigare institut än den gamla omyndigförklaringen och ersatte denna år 1989.

7.5.4 Egendomsförhållanden

Om den ena makens anslutning till en speciell rörelse medför stora uppostringar och utgifter leder detta som man lätt inser ofta till svåra spänningar.

En klar uppfattning om och ett rätt bruk av de regler, som gäller egendomsförhållandena i äktenskapet kan vara till hjälp och minska spänningen åtminstone i vissa lägen.

En gift persons egendom är antingen giftorättsgods, i vilket den andre maken har giftorätt, eller enskild egendom, som den andre maken inte har någon rätt i. All egendom, som en make för med sig in i boet eller därefter förvärvar blir giftorättsgods, om den inte genom särskild rättshandling blivit enskild. Sådan rättshandling kan vara äktenskapsförord, som bara kan ingås av de blivande makarna före giftermålet eller föreskrift av givare eller testator i gåvobrev eller testamente varigenom egendomen tillfallit den maken. Praktiskt innebär detta, att det alltid kan vara klokt att överväga ett äktenskapsförord innan man gifter sig samt att en förälder eller vem det nu är som vill skänka eller testamentera värdefull egendom också skall tänka över om det finns skäl att skydda den egendomen från mottagarens makes dispositioner, opålitlighet eller bristande omdöme. Det finns också en möjlighet för gifta att genomföra en bodelning precis som vid dödsfall eller skilsmässa, men med den skillnaden att det äktenskapliga samlivet fortsätter. Det är bara den gemensamma egendomen som separerats.

Även om det rör sig om giftorättsgods får make inte utan den andras tillstånd hyra ut, inteckna eller sälja makarnas gemensamma bostad och över huvud taget inte någon fastighet, ÄktB 7:5.

Att egendom är giftorättsgods har betydelse vid bodelning. Det innebär att ägaren på vanligt sätt förfogar över sin egendom.

7.6 Barns rätt

Detta avsnitt skall ge en överblick över andra viktiga källor till barns rätt än den som finns inom familjerätten, som behandlats i förra avsnittet.

7.6.1 Barnkonventionen

FN:s konvention om barnets rättigheter antogs av dess Generalförsamling den 20 november 1989 (GA/RES/44/25). Den konventionen är ännu inte helt införlivad med svensk rätt, även om starka krafter verkar

för att den skall bli det. Den har ändå en stark ställning och skall tillämpas och framför allt åberopas i alla tveksamma situationer. Några av de viktigaste artiklarna med bäring på ämnet för denna framställning skall här kort summeras.

Barn skall skyddas mot alla former av diskriminering och bestraffning på grund av föräldrars, vårdnadshavares, eller familjemedlemmars ställning, verksamhet, uttryckta åsikter eller tro, enligt art. 2.2.

Vid alla beslut och åtgärder, som rör barn, skall barnets bästa komma i första rummet, enligt art. 3.

Staterna skall göra sitt yttersta för att säkra barns överlevnad och utveckling, enligt art. 6.2.

Barn har rätt att behålla sin identitet, medborgarskap, namn och släktförhållanden, enligt art. 8.

Barn skall ha rätt att bli hörda och lyssnade till i allt som rör dem och få sina åsikter respekterade i förhållande till mognad. Barn skall också ha åsikts- och yttrandefrihet, tanke-, samvets- och religionsfrihet, föreningsfrihet och rätt till fredliga sammankomster samt frihet att ta emot och sprida åsikter och upplysningar och allt detta utan andra inskränkningar, än de som gäller för alla människor, dvs. med hänsyn till andras rättigheter och anseende osv., enligt art. 12-15.

Barn har rätt till lagens skydd mot olagliga angrepp på sitt privat- och sitt familjeliv, sitt hem, sin korrespondens, sin heder och sitt anseende, enligt art. 16.

Barn skall skyddas mot alla former av fysiskt eller psykiskt våld, övergrepp eller utnyttjande innefattande sexuella övergrepp, enligt art. 19.1.

Skoldisciplin skall upprätthållas på ett sätt som är förenligt med barnets mänskliga värdighet och konventionen, enligt art. 28.2.

Utbildningens syfte skall vara att utveckla barnets fulla möjligheter, samt bl.a. respekt för mänskliga rättigheter samt att förbereda barnet för ett ansvarsfullt liv i ett fritt samhälle i en anda av förståelse, fred, tolerans, jämlikhet mellan könen och vänskap mellan alla folk, etniska, nationella och religiösa grupper, enligt art. 29.

Barn har rätt till fritid och vila och att ta del av konst och kultur, se art. 31.

Art. 32-34 handlar om skydd mot ekonomiskt och sexuellt utnyttjande samt mot narkotika.

Art. 36 är en reservbestämmelse. Den lyder:

"Konventionsstaterna skall skydda barnet mot alla andra former av utnyttjande, som kan skada barnet i något avseende."

Aga, sexuellt och annat utnyttjande är klart förbjudna i barnkonventionen liksom förnedrande disciplinära åtgärder, förkunnandet av skrämmande dogmer eller vägran till avkoppling och fritid.

Om barn föds in i, växer upp eller hamnar i sådana situationer och föräldrarna inte råder bot på det därför att de inte vill eller inte kan, bör det vara samhällets skyldighet att ingripa. Om det handlar nästa avsnitt.

7.6.2 Sociallagstiftning och skydd för barn och unga

Socialtjänstlagen, SoL, lägger på varje kommun det yttersta ansvaret för att alla, som vistas där får den hjälp och det stöd, som de behöver. Socialnämnden skall verka för att barn och ungdom växer upp under trygga och goda förhållanden samt särskilt följa utvecklingen hos barn och ungdom, som har visat tecken till en ogynnsam utveckling. Nämnden skall vidare i nära samarbete med hemmen sörja för att sådana ungdomar får det skydd och det stöd, som de behöver samt ordna vård och fostran utanför det egna hemmet, om det motiveras med hänsyn till det barnets eller ungdomens bästa.

Detta stadgande ställer knappast krav på något aktivt och förebyggande handlingsätt hos socialtjänsten. Först när ungdomar utåt visar tydliga tecken på att vara i farozonen, skall utvecklingen särskilt följas. Det är vidare klart, att symtom som asocialitet, skolk, missbruk och brott har större förutsättningar att dra uppmärksamhet till sig än svårångade ting som andliga kriser, relationsproblem eller social isolering.

Ett exempel kan vara att det är ett nyandligt engagemang av skadligt slag som hotar barnet. Om föräldrarna eller vårdnadshavaren å ena sidan och socialtjänsten å den andra båda bedömer att det finns risk för skada, så bör man kunna samarbeta väl med stöd av den anförda lagbestämmelsen. Men om det är föräldrarna eller en av dem, som fört barnet in i engagemanget, blir saken mycket svårare. Svårigheter att över huvud taget se problemen, bristande engagemang och kunskap om manipulativa rörelser och de metoder, som vi här kallar otillbörlig påverkan och en förklarlig obenägenhet att arbeta mot föräldrar, som inte företer den vanliga sociala problematiken, erbjuder tillsammans eller var för sig tänkbara förklaringar till den tvekan och passivitet som finns från socialtjänstens sida. Eftersom det rör sig om nya företeelser som socialtjänsten är ovan vid, drar man sig för att gripa in.

Däremot finns det i anslutning till SoL 71 §, om uppmaning till allmänheten och skyldighet för myndigheter att anmäla om en underårig behöver skydd, ett resonemang kring vad som kan innebära fara för barnet (SOU s. 469-470). Här nämns förutom misshandel annan mer

svårbedömd olämplig behandling, exempelvis fara på grund av psykisk sjukdom hos vårdnadshavaren, undernäring hos barnet, uppfostran genom s.k. andlig terror, utnyttjande av barnet sexuellt eller på annat sätt, vanvård eller underlåtenhet att ge barnet känslomässig trygghet och stimulans. Frågan huruvida ett barn eller en ungdom är i fara skall prövas mot dessa och liknande kriterier. Finns det fara, så finns skyldighet att ingripa.

Åtgärderna kan bestå av stöd, skydd och samtal med hemmet, samarbetsamtal med sakkunnig eller familjerådgivning, SoL 12 och 12 a §. Det krävs tillstånd av socialnämnd för att underårig skall få tas emot för vård och fostran i annat hem än förälders eller vårdnadshavares, 25 §. Det kan ske i samband med ett nämndbeslut att bereda den unge vård i familjehem jämlikt 22 §. Socialnämnd och länsstyrelse har tillsyn över såväl enskilda som privata institutioner, som tar emot barn och unga och kan om regler och anvisningar inte följs helt förbjuda verksamheten. Slutligen finns möjligheten att bereda barn och ungdomar vård och vid behov omedelbart omhänderta dem, om det på grund av förhållandena i hemmet finns en påtaglig risk, att den unges hälsa eller utveckling skadas. Om detta handlar Lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga, (LVU, 1990:52).

7.6.3 Skola och fristående skola

Skolan har många uppdrag. Förutom undervisning finns ansvaret att förmedla försvaret för alla människors lika värde och därmed allas lika rätt att bli bemötta med respekt för detta värde och bli lyssnade till. Detta framgår med all önskvärd tydlighet i Skollagen (1985:1100), läroplanerna och i alla offentliga deklARATIONER. Händelser under senare år har visat en avsevärd handfallenhet och brist på ideologisk beredskap inom skolan, i förhållande till rasism i dess olika former och grader.

En fortsatt diskussion om hur skolans värdeinnehåll skall kunna föras upp i paritet med kunskapsutbudet är mycket viktig, se En värdegrundad skola (Ds 1997:57).

Alla vill emellertid inte låta sina barn gå i de kommunala skolorna. Frågor rörande s.k. friskolor har ofta varit politiskt tvistiga och juridiskt svårlösta. I ett tilläggsprotokoll 1952 till den tidigare nämnda Europeiska konventionen om de mänskliga rättigheterna etc. står i art. 2.

"Ingen må förvägras rätten till undervisning."

Vid utövandet av den verksamhet staten kan påtaga sig i fråga om uppfostran och undervisning skall staten respektera föräldrarnas rätt att tillförsäkra sina barn en uppfostran och en undervisning som står i överensstämmelse med föräldrarnas religiösa och filosofiska övertygelse.

Tolkningen av denna artikel har varit föremål för flera avgöranden av den Europeiska kommissionen och den Europeiska domstolen för mänskliga rättigheter (Danelius s. 258-262; Lorentzen, Rehof, Trier s. 464-470). Det finns en principiell rätt att inrätta privata skolor liksom att ordna annan privatundervisning. Samhället kan dock ställa krav på undervisningens innehåll och standard för att den skall ges meritvärde eller behörighet. Klart är vidare att staterna inte, enligt den Europeiska konventionen, är skyldiga att finansiera eller på annat sätt stödja privata skolor. Hänsynen till föräldrarnas religiösa eller filosofiska åskådning har inte ansetts hindra, att undervisningen förmedlar objektiv, kritisk och pluralistisk kunskap i religion och filosofi och därtill hörande ämnen. Vad staten inte får, är att tillåta indoktrinering mot föräldrarnas religiösa övertygelse.

Dessa principer formulerades strax efter mitten av 1900-talet. Barnkonventionen, som kom till i dess slut, synes flytta tyngdpunkten från föräldrarnas övertygelse till barnets egna åsikter och rättigheter.

För Sveriges del finner vi svaret på dessa frågor i Skollagens 10:4, som lyder:

"Ett skolpliktigt barn skall medges att fullgöra skolplikten på annat sätt än som anges i denna lag, om det framstår som ett fullgott alternativ till den utbildning som annars står barnet till buds enligt lagens föreskrifter. Behov av insyn i verksamheten skall kunna tillgodoses.

Medgivande kan lämnas för upp till ett år i sänder. Under dess giltighetstid skall prövas hur verksamheten utfaller. Medgivande skall återkallas med omedelbar verkan, om nödvändig insyn i verksamheten inte ges eller om det av annat skäl inte kan antas att förutsättningar för godkännande fortfarande föreligger."

Lagrummet uppställer höga krav på insyn och aktiv tillsyn. Det är inte tillsynsmyndigheten i kommunen som har bevisbördan för att verksamheten fungerar väl. Det ligger på den som bedriver den alternativa skolverksamheten att visa, att det inte finns några missförhållanden och att det inte: "... av annat skäl inte kan antas att förutsättningar för godkännande föreligger".

Skolverket har i rapporten "Barn mellan arv och framtid" presenterat en undersökning om fristående skolor ger sina elever sämre förutsättningar än andra skolor att studera vidare och i övrigt bli väl integrerade.

rade medborgare. Det följande bygger på Skolverkets pressmeddelande i saken den 1 oktober 1997. Där sägs bl.a. att de föräldrar, som valt de kristna skolorna, önskade att skolan skulle bevara och förstärka en personlig religiositet hos barnen. Sammanfattningsvis fann Skolverket det inte styrkt, att fristående skolor, som vänder sig till religiösa, etniska eller kulturella grupper i det svenska samhället generellt har negativa segregeringseffekter.

Såväl internationell som svensk rätt bekräftar friheten att välja alternativa skolformer, att indoktrinering till förmån för en religion inte får förekomma liksom inte heller fostran till intolerans eller förakt för andra trosformer, uppfattningar eller människor. Samtidigt är det klart att skolan är ett av de absolut viktigaste medlen för att påverka människor och deras åskådningar och att frestelsen till missbruk är stor. Lättast att påverka är generellt sett barn. Om vi strävar efter en framtid med minskande och inte ökande tolerans, så krävs en vaksamhet från alla deras sida, som har ansvar för skolan.

Vad avser tillsyn och andra frågor rörande de fristående skolorna, hänvisas till kap. 6.

7.7 Marknadsföring och konkurrens

7.7.1 Konsumentskydd

Den företeelse, som kallas New Age har blivit synlig inte minst genom en omfattande och växande marknad. Vi har sett en kraftig ökning av kliniker, terapier och behandlingar utanför den konventionella medicinen, ett betydande utbud av kurser, utbildningar och material för självutveckling och liknande från flera av de nya rörelserna liksom av kost, ämnen, preparat och föremål med olika påstådda nyttiga eller goda egenskaper. Kritiker har bl.a. talat om en kvasipsykologisk marknad. Trots svårigheten att överskåda det hela kan dock sägas att somt är gammalt som den mänskliga civilisationen själv och annat är splitter nytt; en del är säkerligen nyttigt, en del skadligt och en del – kanske den största – bara harmlöst. En del av det som erbjuds på denna marknad kostar inte så mycket under det att annat är mycket dyrt. Osäkert är i många fall vad som rätteligen skall hänföras till New Age eller ny andlighet och vad som faller utanför. Det rättsliga skyddet för konsumenten och hans intressen är viktigt även på denna marknad. Ur den synpunkten skall några viktiga inslag i det skyddet beröras.

Först skall det dock påminnas om allmänna rättsliga principer för köp och avtal m.m. En aspekt på avtalsrätten tas upp under avsnitt 7.9

Det särskilda rättsliga konsumentskydd, som har byggts upp i Sverige består dels av särskilt stiftade lagar och dels av särskilda myndigheter eller institutioner, som skall övervaka att dessa lagar följs och dit allmänheten i vissa fall kan vända sig.

Viktiga lagar är Konsumentköplagen, KonsKL (1990:932), Konsumenttjänstlagen, KonsTjL (1985:716), Marknadsföringslagen, MarknFL (1995:450) samt Lagen om avtalsvillkor i konsumentförhållanden, KonsAvtL (1994:1512). Konsumenträttsliga institutioner är Konsumentverket, vars chef och generaldirektör också är Konsumentombudsmannen, KO; vidare Marknadsdomstolen, MD, och Allmänna Reklamationsnämnden, ARN.

KonsKL gäller när en person för enskilt ändamål köper lösa saker, alltså inte fastigheter, från en näringsidkare, 1 §. Avtalsvillkor, som är sämre för köparen än bestämmelserna i lagen, gäller inte mot köparen, 3 §. Lagen innehåller detaljerade bestämmelser om parternas ömsesidiga skyldigheter. 22-29 §§ ger föreskrifter om avhjälpan av fel, om leverans, prisnedsättning, skadestånd eller hävning av köp vid olika fall av fel på den köpta varan. Vad som avses med fel klargörs i 16-21 §§. Det är bl.a. om varan avviker från vad som avtalats, eller från vad köparen med fog kunnat förutsätta och om varan inte överensstämmer med sådana uppgifter om varans egenskaper, som säljaren har lämnat vid marknadsföringen eller annars före köpet och som kan antas ha inverkat på köpet. Köparen måste dock göra reklamation inom skälig tid.

Konsumenttjänstlagen är ett komplement till KonsKL. Däri regleras arbeten som utförs på lös eller fast egendom samt förvaringsuppdrag. Den lagen är alltså inte av något direkt intresse för denna framställning. Däremot tillämpar Konsumentverket och ARN dess bestämmelser analogt på avtalsförhållande mellan konsument och anordnare av kurser, som vi strax skall se.

KonsAvtL gäller däremot över ett brett fält. Den gäller avtalsvillkor, som näringsidkare använder när de erbjuder varor, tjänster eller andra nyttigheter till konsument, 1 §. I 2 § definieras konsument och näringsidkare. Den sistnämnde är en fysisk eller juridisk person, som handlar för ändamål som har samband med hans näringsverksamhet, offentlig eller privat. Med detta menas verksamhet av ekonomisk natur och av sådan karaktär, att den är att anse som yrkesmässig. Den centrala bestämmelsen i 3 § är en s.k. generalklausul. Enligt den kan Marknadsdomstolen, MD, förbjuda en näringsidkare att i framtiden använda ett avtalsvillkor, som med hänsyn till pris och övriga omständigheter är oskäligt för konsumenterna. En förutsättning är att förbudet skall vara påkallat från allmän synpunkt.

Den som vill åberopa generalklausulen skall göra anmälan till KO, som har rätt att begära upplysningar av näringsidkaren. De flesta av

dessa fall avslutas genom uppgörelse efter förhandlingar mellan Konsumentverket och näringsidkaren eller dennes branschorganisation. Många fall hänskjuts dock till MD, som genom åren tagit ställning till många olika slags avtalsvillkor. Däribland återfinns fall av ensidigt förverkande av förskott, som konsumenten har betalat eller oproportionerlig ersättning för att konsumenten inte uppfyllt sitt åtagande.

MD har såldes i ett beslut (MD 1992:25) ansett, att en konsument har rätt att mot skäligen ersättning avbeställa en korrespondenskurs och att en på förhand bestämd ersättning måste ställas i relation till i vilken utsträckning deltagaren fullföljt kursen. Allmänna reklamationsnämnden, ARN, har därefter sedan 1992 tillämpat en ersättningsprincip vid avbeställning av kurser, som ger arrangören rätt till betalning för den kurs-tid och det kursmaterial, som kursdeltagaren utnyttjat samt 10 procent av kursavgiften, om inte kursarrangören/näringsidkaren visar, att han haft faktiska kostnader därutöver. Konsumentverket, som deltar som konsumentrepresentant i ARN, har tagit emot ett flertal anmälningar angående kurser, varav några avsett distans- eller brevkurser för mindre summor, andra kurser för höga avgifter. Verket menar, att anmälan till en kurs närmast är att se som avtal om ett slags tjänst och att KonsTjLs bestämmelser därför kan ge ledning. Näringsidkaren har då rätt till ersättning för den del av tjänsten, som redan har utförts och för det arbete, som måste utföras trots avbeställningen, dvs. det pris som skulle ha gällt om avtalet bara avsett det som utförts, 42 §. Konsumentverket har emellertid inte lyckats nå någon generell uppgörelse med kursarrangörerna eller deras organisationer om vilka procentsatser som skall gälla (upplysningar i Konsumentverket/Kos beslut 1996-11-18 samt brev 1998-04-20).

I ett fall har en tingsrätt frångått ARN:s rekommendationer. Det gällde en person som anmält sig för hela läsåret till en danskurs och även erlagt hela avgiften. Efter höstterminen avbröt han kursen och ville ha tillbaka avgiften för vårterminen. ARN ansåg i enlighet med sin ovan angivna generella rekommendation, att kursdeltagaren bara skulle behöva betala 10 procent av avgiften, men tingsrätten fann ingen anledning att frångå avtalet i dess helhet (Solna Tingsrätt i Dom 1996-04-15 Nr DFT 213). Det finns alltså en viss osäkerhet med avseende på rättsläget, när det gäller avbrutna kurser.

Några ord skall sägas om de konsumentskyddande institutionerna. ARN tar emot anmälningar och reklamationer från konsumenterna och prövar tvister om konsumentköp och konsumenttjänster. Förfarandet är skriftligt, informellt och kostnadsfritt. Nämndens beslut är inte bindande utan har karaktären av rekommendationer. Ansvarskännande näringsidkare brukar dock rätta sig efter dem. Även för domstolarna spelar dessa rekommendationer stor roll, även om som vi nyss sett i

exemplet ovan, de inte heller där är bindande. Konsumentverket är den centrala myndighet som ansvarar för att den statliga konsumentpolitiken genomförs under ledning av sin chef KO. Hit kan konsumenter göra anmälningar, men verket kan också initiera utredningar och prövningar av hur lagarna på konsumentskyddsområdet efterlevs. KO kan ses som ett slags åklagare inom detta rättsområde med rätt att väcka talan hos MD och i vissa fall annan domstol. Även på flera andra sätt verkar KO och verket.

7.7.2 Vilseledande reklam och annan otillbörlig marknadsföring

MarknFL har till syfte att motverka otillbörlig marknadsföring. Den omfattar marknadsföring i samband med näringsverksamhet och således inte t.ex. politisk eller religiös opinionsbildning, 2 §, 1 st. Vid marknadsföringen skall näringsidkaren lämna sådan information, som är av betydelse ur konsumentsynpunkt, 4 §, 2 st. Den skall utformas och presenteras så, att det tydligt framgår, att det är fråga om marknadsföring och vem som svarar för den, 5 §.

Vilseledande reklam beskrivs i 6 §. Det är vilseledande påståenden om egen eller annans näringsverksamhet; om produktens kvalitet och andra egenskaper; dess ursprung, användning och inverkan på hälsa eller miljö; pris, grunder för prissättning och betalningsvillkor; eller näringsidkarens egna eller andra näringsidkares kvalifikationer, marknadsposition, kännetecken, rättigheter, eller tilldelade belöningar eller utmärkelser. Sådan reklam är förbjuden. Kraven på att marknadsföring skall vara vederhäftig och sanningsenlig gäller inte minst hälsopreparat. Om marknadsföringen innehåller påståenden om medicinska verkningar, så klassas produkten som läkemedel och får inte säljas fritt. MD har därför förbjudit marknadsföring av vissa s.k. naturmedel med kosttillskott, ett hårpreparat vid namn Bioscal samt "biomagnetiska hals- och armband" (MD 1995:12, 1978:10 och 1984:12).

En näringsidkare, som marknadsför produkter för privat bruk, som är uppenbart otjänliga för sitt ändamål, får förbjudas att fortsätta med det, 17 §, 1 st.

KO, Stockholms Tingsrätt och MD är ansvariga myndigheter. Konsumenter och i vissa fall andra näringsidkare har anmälnings- och talerätt.

7.7.3 Konkurrenslagstiftning

Det är svårt att bedöma om konkurrenslagen, KonkL, kan ha någon betydelse i de sammanhang, som det här skrivs om. För fullständighetens skull skall dock några viktiga aspekter framhållas.

Lagen skall befordra en fri och sund konkurrens mellan företag. Med företag avses i KonkL en fysisk eller juridisk person, som bedriver verksamhet av ekonomisk eller kommersiell natur, 3 §. Den viktigaste bestämmelsen är förbudet mot konkurrenshindrande avtal i 6 §. Förbudet är generellt, men åtföljs av en exempelkatalog. Det gäller särskilt fixerade priser eller andra villkor, karteller; uppdelning av marknader, olika villkor för likvärdiga transaktioner, som ger någon en konkurrensnackdel eller kopplade avtal, som binder en kontrahent till ytterligare åtaganden utan samband med avtalet.

I 19 § förbjuds missbruk av dominerande ställning på den svenska marknaden. Även här finns exempel såsom att påtvinga någon oskäligt inköpspris eller att ställa som avtalsvillkor, att den andra parten fullgör ytterligare förpliktelser, som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med avtalet. Bestämmelsen riktar sig mot ensidig konkurrensbegränsning från endast ett företags sida utan att nödvändigtvis förutsätta något samordnat uppträdande från flera. Stockholms Tingsrätt får enligt 47 § på ansökan av Konkurrensverket besluta om undersökning hos ett företag för att utreda om det har överträtt förbuden i 6 eller 19 §§.

7.8 Arbete, näring och skatt

7.8.1 Anställdas rätt och skydd

Ett syfte med och en följd av otillbörlig påverkan kan vara att utnyttja någon som arbetskraft. Den del av den omfattande moderna, svenska arbetsrätten, som då närmast kommer i blickpunkten är reglerna om den anställdes rätt. Viktig här är lagen om anställningsskydd, LAS, som gäller arbetstagare i allmän och enskild tjänst.

Men vem som är arbetstagare definieras inte i lagen. Inte heller krävs något formellt anställningsavtal för att den ena parten skall betraktas som arbetstagare. Anställningsförhållandet kan uppkomma genom s.k. konkludent handlande, man handlar och uppträder som en arbetstagare (AD 1995:84). I allmänhet är det inte svårt att se vem som är arbetstagare och anställd. En svårighet som kan uppkomma är att skilja en arbetstagare från en uppdragstagare. Det problem som här skall presenteras är hur man skiljer en person, som av fri vilja hjälper en annan

eller en organisation från någon som otillbörligt utnyttjas som arbetstagarer utan att åtnjuta en sådans skydd och rättigheter. Saken har inte prövats av Arbetsdomstolen, AD, eller annan domstol. Ändå är det viktigt eftersom de flesta reglerna till arbetstagarers förmån är tvingande och domstolarna därför ser mer till det reella innehållet i parternas ömsesidiga åtaganden än till den etikett, som man satt på förhållandet. I en helhetsbedömning ser man då till de faktiska förhållanden, som arbetet utförs under, däribland parternas sociala och ekonomiska förhållanden och inbördes styrkerelation.

Omständigheter, som i praxis har ansetts tala starkt för att det är fråga om ett anställningsförhållande kan vara, att den arbetande parten har att utföra de arbeten, som huvudmannen efter hand anvisar och under hans tillsyn; att arbetet utförs av den arbetande själv, att det är den arbetandes enda eller väsentliga sysselsättning, att arbetet är av viss varaktighet och att den arbetande har en svag position i förhållande till den eller dem, som han arbetar för.

Konstateras någon vara arbetstagarer i rättslig mening, så har han eller hon många rättigheter. En av de viktigare, tillkommen efter ett EU-direktiv, är att arbetsgivaren enligt LAS 6 a § är skyldig att ge arbetstagareren omfattande skriftlig information om alla de villkor som gäller för anställningen.

Den som inte själv vill medverka till att få sin ställning och sin rätt som arbetstagarer erkända, skyddas inte av dessa regler. Den som varit otillbörligt utnyttjad torde dock i efterhand kunna yrka på ersättning, eventuellt som skadestånd i kvasikontraktsligt förhållande och baserat på de löne- och andra förmåner, som skulle ha utgått. Dessa frågor kräver ytterligare utredning.

Begreppet arbetstagarer är viktigt också därför att det kan användas för att begränsa tillämpningen av vissa regler inom socialförsäkringsrätten. Det avgörs i praktiken av de lokala skattemyndigheterna, som utfärdar A-skattsedel för arbetstagarer och F-skattsedel för skattskyldiga som bedriver näringsverksamhet. För arbetstagarer skall ju de sociala avgifterna betalas av arbetsgivaren. Vi återkommer till detta nedan under kap. 7.8.4.

Lagen om arbetsskadeförsäkring (76:380, omtryckt 93:357) garanterar den som förvärvsarbetar i Sverige försäkring för olycksfall eller annan skadlig inverkan i arbetet liksom för olycksfall vid färd till och från arbetsplatsen. Den som inte haft skattsedel och alltså räknas som arbetstagarer lär få svårt att styrka, att det varit fråga om förvärvsarbete och att komma i åtnjutande av försäkringsskyddet.

Arbetsmiljölagen (77:1160, omtryckt 91:677) gäller verksamhet i vilken arbetstagarer utför verksamhet för arbetsgivarers räkning. Dess 7 kap. avhandlar den tillsyn över lagens efterlevnad, som skall utövas

av Arbetarskyddsstyrelsen och Yrkesinspektionen. Frågan är i vilken utsträckning dessa kan utsträcka sin verksamhet till platser, där arbete utförs av sådana som egentligen borde ses som arbetstagare och deras avnämare som näringsidkare, fast så inte är fallet.

Det finns många andra hithörande bestämmelser av vikt. Det anförda räcker för att visa betydelsen av att den, som utför arbete åt någon annan verkligen får ställning som arbetstagare. Den, som drar fördelen av sådant arbete har ett såväl rättsligt som moraliskt ansvar för att inte en arbetstagares uppgifter maskeras som frivillighet. Att dra den gränsen fel blir ungefär lika klandervärdt som att anställa s.k. svart arbetskraft.

7.8.2 Troende anhängare i offentlig tjänst

Vi har religionsfrihet i landet och vi har – bortsett från de med hänsyn till rikets säkerhet klassade tjänsterna – inte något yrkesförbud. De flesta här omtalade rörelsernas anhängare återfinns helt naturligt i arbetslivet, förmodligen i ungefär samma utsträckning som alla andra. Dessa anhängare innehar alltså offentliga tjänster som domare, läkare, förvaltningstjänstemän, lärare och skolsköterskor. I den mån som de normer och värderingar som de har såsom trosanhängare kommer i konflikt med dem som råder i samhället i övrigt, kan detta ge upphov till svårigheter. Problemet är knappast av någon större omfattning men kan vara besvärligt i det enskilda fallet.

Några exempel skall ges. Antag att en rådmän i en länsrätt, som är anhängare av ett visst trossamfund, skall döma i ett kommunalt besvärsmål, där klaganden är en person, som offentligen kritiserat detta samfund och grunden för klagomålet är att det överklagade beslutet fattats under inverkan av jäv. Eller låt oss tänka den situationen, att en sjukhuskurator skall ta emot en patient som vårdas för en akut depression, men också behöver diskutera sina stora ekonomiska bekymmer, varvid det visar sig att omfattande penningöverföringar till ett samfund, där kuratorn är aktiv, är huvudorsak till såväl insolvens som depression. Vi kan också tänka, att en tonåring, som är hårt sliten mellan en förälders krav på uppgående i en nyandlig rörelse och sina egna tvivel på riktigheten i dess förkunnelse, behöver tala med någon i socialtjänsten, men denne någon är själv en hängiven medlem av rörelsen. Ett sista exempel: En skolsköterska har upplevt en genomgripande omvändelse och kommit att omfatta en tro, som strängt förbjuder sexuellt umgänge utanför äktenskapet liksom abort och preventivmedel. Ändå innefattar hennes arbetsuppgifter att ta emot flickor som söker rådgivning bl.a. just om sådant.

Man kan jämföra med de präster i Svenska kyrkan, som till följd av sin tro och sin bibeltolkning är motståndare till kvinnliga präster. Några av dem låter säkert sina tjänsteåligganden komma i första hand, men man får inte veta så mycket om dem och deras inre kamp. Andra klarar det inte utan kommer i konflikt med samhälle och uppdragsgivare, vilket brukar väcka uppseende inte minst i massmedia. Ett sådant fall har nämnts i kap. 7.3.2.

Det måste ju ligga i den religiösa övertygelsens natur, att den har en oerhörd styrka och kräver att dess handlingsnormer skall sättas främst. Det är ej alltid lätt att följa Jesu rekommendation, när fariséerna frågade om det var rätt att betala skatt till kejsaren: "Ge då kejsaren det som tillhör kejsaren och Gud det som tillhör Gud" (Matt. 22). Det framstår inte som realistiskt, att konflikter av här antytt slag skall kunna lösas av den berörda tjänstemannen ensam, enbart med hänvisning till jävsregler och tjänsteplikt. Det krävs mer av medvetenhet om just sådana regler och förpliktelser och mer kunskap och diskussion om deras innebörd, där alla t.ex. på en offentlig arbetsplats deltar.

Reglerna om domarjäv finns i RB 4:13-15. En domare är skyldig att själv pröva om han är jävig och att i så fall lämna ifrån sig målet. Där finns en lång och detaljerad lista på sakförhållanden, som gör domaren jävig, såsom släktskap eller annat förhållande till part, engagemang i styrelse eller på annat sätt i juridisk person som är part eller har intresse av utgången, eget intresse därav, att domaren tidigare dömt i eller på annat sätt beslutat i saken osv. Men trots listans utförlighet, kan den inte förutse alla de situationer i verkliga livet, då domarens objektivitet kan ifrågasättas. Därför slutar listan med följande synnerligen viktiga, opreciserade behörighetshinder: "...om eljest särskild omständighet föreligger, som är ägnad att rubba förtroendet för hans opartiskhet i målet".

Jäv som uppkommer under denna generellt hållna klausul, kallas delikatessjäv. Man skall lägga märke till, att det här inte är fråga om sådant, som skulle kunna påverka domaren själv, hans förhållningssätt och domslut, utan om sådant som kan i någon mån få någon eller några andra att betvivla hans förmåga till opartiskhet i det målet. Domarens oväld måste stå höjd över tvivel. Bestämmelser om jäv, modellerade efter vad som gäller för domare, finns i ett stort antal författningar och etiska regler för olika yrkesgrupper. Jävsprinciperna och inte minst de om delikatessjäv gäller för praktiskt taget varje befattningshavare i offentlig tjänst. Den som vet med sig, att delikatess- eller annat mer direkt jäv kan vara för handen är skyldig att ge detta till känna och träda tillbaka från befattning med det ärende eller den åtgärd, det är fråga om. Däremot är man ej skyldig att tala om vad jävet består i,

varför man är jävig. Det kan ju vara omständigheter som omfattas av tystnadsplikt eller som man av andra mer personliga skäl inte vill röja. Ofta kan man väl ge en allmänt hållen antydning: "Jag känner familjen"; "Jag var med när ärendet var uppe i socialnämnden"; "Jag är medlem i föreningen, som söker bidrag" eller "Jag har problem med det här på grund av min tro". Vad som inte är tillåtet, är att behålla jävet för sig som en hemlighet och sedan låta det påverka – eller kanske inte ens själv kunna veta om det påverkat – domen, beslutet, handläggningen eller beskedet. Så långt om jäv.

Den andra riktlinjen i normkonflikter av detta slag är tjänsteplikten. Lagar och andra författningar liksom tjänsteföreskrifter, befattningsbeskrivningar och anställningsavtal anger tjänstepliktens innehåll. Den som vid myndighetsutövning uppsåtligt eller av oaktsamhet genom handling eller underlåtenhet åsidosätter vad som krävs i en tjänsteuppgift kan, om det inte är fråga om ringa brott, dömas till fängelse eller böter för tjänstefel, BrB 20:1. Detta gäller dock inte förtroendevalda politiker i statliga eller kommunala församlingar. Däremot kan de skiljas från uppdraget, BrB 20:4. Brott mot tystnadsplikt kan också straffas, BrB 20:3.

Viktigare än straffrätten är de arbetsrättsliga reglerna om omplacering och uppsägning. Uppsägning skall vara sakligt grundad inte minst om den hänför sig till arbetstagarens personliga förhållande, LAS 7 §. Det kan vara att arbetstagaren allvarligt brutit mot avtal eller bestämmelser eller att han misslyckats med att uppfylla förpliktelser, som han var eller borde ha varit väl medveten om. Försumligheten eller misslyckandet måste vara av den arten, att man inte kan tro, att arbetstagaren kan komma att fungera bättre i framtiden. Enstaka fall av misskötsel eller fel, måste man komma tillrätta med genom arbetsledning, utvecklingsamtal eller liknande. Även möjligheter till omplacering bör i regel övervägas eller prövas innan man går till uppsägning. Detta kan gälla t.ex. om svårigheter att samarbeta är problemet.

Sammanfattningsvis bör man alltså hänvisa till jävsregler och tjänsteplikt vid fall av konflikt mellan samfunds- eller trosnormer å ena sidan och tjänsteåligganden å den andra. Att i diskussion på arbetsplatserna levandegöra dessa frågor och principer kan antagligen vara verkammare än att bara nöja sig med rättsliga sanktioner i de mer extrema fall, där de skulle kunna tillämpas. Avvägningarna måste dock göras rätt. Så t.ex. måste barns väl gå före en offentligt anställds anspråk på att få tillämpa sitt eller sitt samfunds egna normsystem i tjänsten.

Om vi avslutningsvis återgår till exemplet med skolsköterskan, som tar absolut avstånd från föräktenskaplig sexualitet liksom preventivmedel och abort, så är kanske inte huvudproblemet vad som skulle hända om en flicka som sökte råd och hjälp i sådana ting kom dit. Det be-

kymmersamma är, att den flickan antagligen inte skulle gå dit över huvud taget. Än mer bekymmersamt är om en ung människa inte kan gå någonstans med sina problem i samband med en nyandlig rörelse, därför att de som skall hjälpa henne är medlemmar själva eller att man inte vet om de är medlemmar eller inte.

7.8.3 Näringsverksamhet och företagande

Många samfund bedriver ekonomiska aktiviteter, som ett led i eller vid sidan av den verksamhet, som är eller anges vara den huvudsakliga. Man kanske inte alltid är medveten om, att man därigenom är vad som i juridiskt språkbruk anges som näringsidkare, som driver näringsverksamhet. I enstaka fall kanske detta sker medvetet, för att undgå den reglering och de skyldigheter, som på många sätt ingriper i näringsverksamhet och företagande. Näringsidkare är ett vidsträckt begrepp, som innefattar var och en som yrkesmässigt bedriver ekonomisk verksamhet vare sig den är inriktad på vinst eller inte. Även ekonomisk verksamhet i ideellt syfte är näringsverksamhet.

Med näringsidkandet följer förpliktelser av många slag: Köp- och konsumenträttsliga, arbetsrättsliga, sociala, miljörättsliga, skatterättsliga och sådana med anknytning till samhällets strävanden att motverka diskriminering på olika områden på grund av kön, etnicitet, funktionshinder etc.

Det allra viktigaste är, att näringsidkare är bokföringsskyldiga enligt bokföringslagen (1976:125), som också lämnar föreskrifter om hur bokföringen skall skötas. Den som åsidosätter dessa bokföringsskyldigheter, även om det "bara" är av oaktsamhet döms för bokföringsbrott till fängelse, i ringare fall böter enligt BrB 11:5. Med bokföringsskyldighet följer också skyldighet att registrera näringsverksamheten enligt Handelsregisterlagen (1974:157) som också innehåller straffbestämmelser för underlåtenhet eller oriktiga uppgifter.

Det är närmast polis och åklagare, särskilt de som speciellt skall ägna sig åt att beivra ekonomisk brottslighet, som har att övervaka att bokföringsskyldiga fullgör den plikten.

7.8.4 Skatter och avgifter

Registrerad näringsverksamhet skall registreras hos skattemyndigheten för mervärdesskatt samt inge deklARATIONER för dels sådan skatt och dels näringsdeklaration. För anställda skall skatt innehållas och inlevereras jämte uppgifter därom. Samtidigt skall sociala avgifter betalas enligt

lagen därom (1981:691, omtryckt 1989:633). Det är förutsättningen för att de skall anses som arbetstagare, som tidigare beskrivits och för att de skall kunna tillgodoräkna sig poäng för pension.

7.9 Avtals ogiltighet, gåvor och skadestånd

Detta avsnitt inleds med en illustrativ berättelse om en rättsprocess och dess bakgrund i Japan. (Den som vill gå direkt till för Sverige relevanta förhållanden hänvisas till kap. 7.9.1.)

I Japan har det bildats ett nätverk av jurister mot andliga försäljningar, "Network of Lawyers Against Spiritual Sales", som redovisar ett antal rättegångar mot den s.k. Enighetskyrkan, tidigare kallad Moon-rörelsen i Japan, Unification Church, UC. En ägde rum inför distriktsdomstolen i Fukuoka, som den 27 maj 1994 dömde i målet mellan en hemmafru A m.fl. mot UC, varvid den kyrkan förpliktades att betala till A en summa av 35 miljoner yen motsvarande drygt 6 miljoner svenska kronor, med fem procents dröjsmålsränta från den 26 juni 1988 till dess full betalning skett.

I augusti 1987 blev A, ännu ej 40 år gammal, änka sedan hennes man plötsligt avlidit. Hon sörjde djupt hans förtidiga död samtidigt som hon arbetade med att avveckla hans affärsrörelse. I februari dök det upp en granne som sade sig vilja trösta och stödja henne. Han dolde att han var medlem i UC. Han började umgås regelbundet i hennes hem och tog henne till olika evenemang, bl.a. till något som kallades för sällskapet Oasen, Oasis Society, där man kunde se på video. Oasen var en frivillig organisation som arbetade för att på indirekt väg värva medlemmar till UC. Här mötte hon i april en person, som sade till henne, att en mycket berömd lärare vid namn Nagayoshi, som man sällan hade möjlighet att få träffa, skulle komma och han var villig att träffa henne. Personen sade vidare, att han visste att A:s man led i helvetet och att Nagayoshi kunde hjälpa honom, om A medverkade till ett möte. A accepterade då denna inbjudan och fördes så till en helig byggnad inredd i traditionell japansk stil. På golvet satt Nagayoshi och bad till en kvinnlig buddhistisk guddom. Efter en stund började han skaka och gråta och vände sig om och sade till A, att han kunde se hennes makes kropp plågas i helvetet och att maken bad henne skänka fem miljoner yen. Det gjorde hon efter ytterligare övertalning i samma stil. Detta var upptakten till en lång utsugning från UC:s sida gentemot A. I sin utförliga sammanfattning skrev tingsrätten i Fukuoka bl.a.:

"Vid dessa tillfällen skapades en helhetssituation i vilken A förmåddes tro, att berättelserna om karma och hennes avlidne makes

lidanden i den andliga världen faktiskt var sanna. Manipulerande denna situation skapade UC-medlemmarna Endo m.fl. ett utbildningsprogram för A med syfte att försäkra sig om penninggåvor från henne. Det hålles för visst, att UC-medlemmar och andra hade tillgång till information om A:s ekonomiska situation redan från början av bekantskapen."

Så följer en beskrivning av hur det gick till vid kursen, då A fick tillbringa upp till sex timmar i sträck i ett litet rum omgiven av UC-medlemmar, som höll hennes händer och armar samtidigt som man talade om hennes och anfädernas karma och vilka summor som avkrävdes henne. Till sist kapitaliserade hon hela makens efterlämnade livförsäkring, som skulle ha varit hennes försörjning och förmåddes skänka pengarna till UC. Slutklämmen i detta avsnitt lyder:

"Följaktligen måste det antas att de handlingar som utförts av UC-medlemmarna Endo och andra för att utverka A:s donation till UC på 35 miljoner yen, även om de utförts i samband med missionerande arbete som Endo m.fl. hävdar, så kan dessa handlingar inte ses som samhälleligt godtagbara med hänsyn till deras syfte, metoder och resultat. Vidare eftersom dessa handlingar för att försäkra sig om penninggåvor var resultatet av en sammansvärjning av Endo m.fl. är dessa handlingar olagliga enligt art. 709 i den japanska civillagen." (Redogörelsen från *Cultic Studies* s. 72 ff.)

7.9.1 När är avtal ogiltiga?

Ett avtal, som någon ingått under otillbörlig påverkan, bör inte vara bindande för honom. Det kan också uttryckas så, att det inte bör kunna åberopas mot honom. Det bör vara ogiltigt. Reglerna om när avtal är ogiltiga är av stor betydelse. De skall gås igenom här. I brist på svensk rättspraxis refereras även några norska rättsfall, som onekligen har likheter med det från Japan, som nyss redovisats.

Avtalslagen, AvtL, den klassiska hörnstenen i svensk civilrätt innehåller också ett kapitel, det tredje, om rättshandlingars ogiltighet. Här finns ogiltighetsgrunderna tvång och svek i 28-30 §§. Den 31 § handlar om ocker som ogiltighetsgrund. Här avses, att någon har begagnat sig av annans trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroendeställning för att sko sig. Viljeförklaringar av misstag och skenhandlingar kan också vara ogiltiga, 32 och 34 §§. En särskild lag (1924:323) avhandlar verkan av avtal, som slutits under inverkan av psykisk störning.

36 § AvtL innehåller en allmän klausul, som ger domstolarna rätt att jämka eller bortse från avtalsvillkor, som är oskäligen med hänsyn till avtalets innehåll, omständigheterna vid dess tillkomst, senare inträffade förhållanden eller omständigheterna i övrigt. Slutet av lagrummet hänvisar också till KonsAvtL, som berörs här ovan.

33 §, AvtL är kanske den som det skrivits och grubblats mest över samtidigt, som domstolarna varit mycket försiktiga att använda den. Den är av stort intresse och lyder:

"Rättshandling, som eljest vore att såsom giltig anse, må ej göras gällande, där omständigheterna vid dess tillkomst voro sådana, att det skulle strida mot tro och heder att med vetskap om dem åberopa rättshandlingen, och den, gentemot vilken rättshandlingen företogs, måste antagas ha ägt sådan vetskap."

Regeln utgår från omständigheterna vid avtalets tillkomst och motpartens vetskap om dem. Det som inträffat efter beaktas inte. Innebörden av uttrycket "tro och heder" får besvaras av det s.k. allmänna rättsmedvetandet. Regeln har kommit till användning i situationer där den som gjort rättshandlingen varit i ett inte fullt normalt sinnestillstånd, utan att dock situationen varit så allvarlig, som avses i den nyss ovan nämnda lagen om psykisk störning.

Men 33 § AvtL har gett upphov till en ännu intressantare diskussion, den om den s.k. förutsättningsläran. Den som ingår ett avtal eller annan rättshandling utgår ju från en eller flera förutsättningar, som motiverar hans handlande. Då kan i viss begränsad utsträckning oriktiga eller bristande förutsättningar leda till avtalets ogiltighet. Domstolarna har varit försiktiga och bland juridiska praktiker har det alltid ansetts att förutsättningsläran är en smal spång att beträda. Ogiltighet kan dock inträda, om en förutsättning varit eller visat sig vara felaktig samtidigt som den varit väsentlig för avtalsparten, motparten klart insett eller bort inse detta samt domstolen finner, att ansvaret för den oriktiga eller bristande förutsättningen bör ligga hos denna motpart.

Domstolarna har som nämnts varit mycket återhållsamma med tillämpning av 33 § AvtL och särskilt då förutsättningsläran åberopats. Något prejudicerande rättsfall där någon andlig rörelse eller liknande varit motpart i avtalsförhållandet är ej känt i Sverige.

Däremot har sådana avgöranden fällts i Norge, vilket är intressant, då Norge har samma avtalsrätt och identiskt samma 33 §, som i den svenska AvtL och dessutom en mycket likartad konsumentlagstiftning. Här skall kort redovisas det väsentliga i omständigheter och domstolar-

nas resonemang i tre fall. Scientologikyrkan i Oslo var svarande i alla tre.

I den första domen som avkunnades av Oslo Byrett den 25 oktober 1991 i mål mellan dödsboet efter Marion Lem och Scientologikyrkan i mål nr.: 90-102 A/47, förpliktigades Scientologikyrkan att till dödsboet betala 134 018 kronor jämte 18 procents dröjsmålsränta samt rättegångskostnader. I domskälen upplyses, att Marion Lem genomgått s.k. auditering i 137 timmar till en kostnad av 1 000 kronor per timma. Vittnesbevisning om innehållet i och verkningarna av auditering förebragtes och ansågs visa, att dessa kunde göra den som utsattes därför till ett viljelöst redskap. I domen sägs:

"Rätten anser, att Scientologikyrkan hade sådan vetskap, som avtalslagens 33 § kräver. Scientologikyrkan hade själv skapat situationen. Marion Lem pressades till att skaffa pengar genom lån trots att Scientologikyrkan visste att hon värjde sig för detta ... och förledde henne därmed till att ta upp lån och betala in pengar till Scientologikyrkan. Marion Lem var... en "hård nöt" att knäcka, men Scientologikyrkan klarade av att övervinna hennes motstånd."

Den 14 januari 1994 dömde samma domstol mellan Per Christian Myhr och scientologerna i mål nr.:93-2481 A/48. I rättegången berättade Myhr med stöd av vittnen om de nedbrytande effekterna av scientologiska behandlingsmetoder såsom "Purification Rundown" och auditering. Under auditeringen användes även s.k. E-meter, som skall beskrivas närmare under nästa rättsfall. Scientologikyrkan inledde sitt svaromål med hänvisning till religionsfriheten och hävdade, att varje angrepp på Scientologikyrkan i Oslo också var ett angrepp på religionsfriheten. Vidare angreps svaranden och vittnena för bristande balans och trovärdighet. Kyrkan menade, att dess metoder var nya och därför inte rönt förståelse. Domstolen fann, att Myhrs upptagande av lån och inbetalningar till Scientologikyrkan i Oslo skett under otillbörlig press, som närmade sig tvång från Scientologikyrkans sida och att avtalen i vart fall var ogiltiga jämlikt avtalslagens 33 §.

I det tredje fallet är det en överrätt, som tar ställning till en dom av Oslo Byrett, där kravet mot Scientologikyrkan ogillats på den grund, att det skulle vara preskriberat. Överrätten, Borgarting Lagmansrett, dömde den 14 oktober 1996 i detta mål nr 95-00524 A mellan en lärare Magne Berge och Scientologikyrkan i Oslo. Lagmannsretten ansåg inte att det var fråga om preskription av fordran och gick in i en detaljerad granskning av vad som inträffat. Under förhandlingen gjordes även hänvisningar till de två nyss refererade rättegångarna. Lagmannsretten konstaterade i sin noggranna genomgång, att det rört sig om pen-

ningöverföringar på 300 000 kronor under en period av 2 ½ år, att detta kunde vara ett stort ingrepp i en privatpersons ekonomi under det att Scientologikyrkans ekonomi å sin sida förefaller vara baserad på stora överföringar från enskilda medlemmar som vederlag för konkreta prestationer även om man regelmässigt använder ordet donation för dessa överföringar. Omsättningen av kurser och kursmaterial ses av Lagmannsretten väsentligen som näringsverksamhet. Denna domstol granskade även närmare scientologernas elektropsykometer, den s.k. E-metern, som enligt uppgift i de andra norska rättegångarna kan framställas för ungefär 1 000 kronor. Försäljningspriset till medlemmar sades ligga mellan 20 000 och 40 000 kronor. Berge köpte två stycken. Lagmannsretten erinrade, att den norska motsvarigheten till KO redan 1980 hade förbjudit Scientologikyrkan i Oslo att marknadsföra E-metern genom påståenden om att den kunde mäta människans mentala tillstånd, avslöja djupare konflikter i människans psyke eller att den eller auditering skulle kunna vara till hjälp vid rehabiliteringen av narkomaner, alkoholister eller personer med psykiska sjukdomar eller liknande påståenden. Likväl framkom det under denna rättegång, att E-metern alltjämt marknadsfördes ehuru ordet "mentala" bytts ut mot "andliga". Berge befanns berättigad att av Scientologikyrkan återfå vad han erlagt. Lagmannsretten skrev bl.a.: "Att Magne Berge tagit upp lån och betalat frivilligt kan inte hindra, att ersättningsansvar uppstår. Det är ett led i scientologernas verksamhet att förleda medlemmarna till att tro, att det de erbjuds är värdefullt och att medlemmen själv har en stark önskan att köpa. Det är själva köpeavtalet, som i detta fall utgör skadan. Att Scientologikyrkan är ett trossamfund kan inte heller utesluta ansvar. Ersättningsansvaret innebär inte, att scientologerna hindras i sin tro, det är ersättningen för kurser och kursmaterial, som äventyras."

Intrycket av dessa rättsavgöranden är, att de norska domstolarna med öppet sinne prövat välkända rättsprinciper på nya företeelser, men också att de haft tillgång till goda utredningar och övertygande bevisning från kändenas sida.

AvtLs bestämmelser om ocker, tro och heder samt bristande förutsättningar bör kunna fylla en funktion för att hejda nya metoder att utnyttja människor.

7.9.2 Om ogiltiga gåvor

De viktiga ogiltighetsgrunder, som gäller för avtal och andra rättshandlingar och som berörts i föregående avsnitt gäller även gåvor. Därut-

över finns några särskilda bestämmelser för den särskilda form av rättshandling, som en gåva utgör.

När det gäller gåvor av lös egendom, som t.ex. kontanter, värdepapper, som utan vidare kan lösas in eller värdefulla föremål, så kan de frågorna uppkomma, när gåvorna blir giltiga dels gentemot givarens fordringsägare och dels gentemot den tilltänkte gåvomottagaren. Som exempel på det första fallet kan nämnas, att någon som har stora skulder, men inga egentliga tillgångar utöver en värdefull konstsamling, lovat att under alla omständigheter skänka konstsamlingen till hemstadens museum. Först, när konstföremålen överlämnats till muséet, så att de kommit i dess besittning, blir gåvan giltig gentemot dessa fordringsägare. Så länge de finns kvar i givarens besittning kan de ingå i hans konkursbo eller mätas ut för hans skulder. En gåva blir alltså inte giltig gentemot givarens fordringsägare förrän den har fullbordats.

Hur det är med giltighet gentemot gåvotagaren bestäms av Lag (1936:83) angående vissa utfästelser om gåva, dess 1 §, 1 st.:

"Utfästelse om gåva av lös egendom varom i denna lag sägs vare, så länge gåvan ej fullbordats, utan verkan, med mindre utfästelsen gjorts i skuldebrev eller annan urkund, som blivit till gåvotagaren överlämnad, eller omständigheterna vid dess tillkomst utmärka att den var avsedd att komma till allmänhetens kännedom."

Huvudregeln är alltså, att ingen gåva av lös egendom blir giltig förrän den har fullbordats, d.v.s. att gåvan kommit i mottagarens besittning. Intill dess kan givaren ångra sig. Undantag är om givaren utfärdat skuldebrev på gåvan eller offentligt tillkännagivit sin gåvoutfästelse. Samma lag innehåller också bestämmelser för de fall att givarens ekonomi innan gåvan fullbordats drastiskt skulle försämrats eller mottagaren på ett allvarligt sätt handlar orätt mot givaren.

Vid gåva av fast egendom är det annorlunda. Då gäller i stort sett samma formkrav som vid försäljning eller annan överlåtelse av fastigheter, främst skriftlig handling. Gåvan måste också lagfaras. Som tidigare beskrivits får inte heller make utan den andre makens tillstånd avhända sig fast egendom eller deras gemensamma bostad.

7.9.3 Om skadestånd och andra icke straffrättsliga sanktioner

Här skall endast i största korthet erinras om det viktiga sanktionssystem vid sidan av det rent straffrättsliga, som skadeståndsrätten erbjuder. Ett skadestånd kan ha dels en reparativ funktion och dels en preventiv.

D.v.s. skadeståndet skall såvitt möjligt kompensera den som lidit skadan, men det kan också ha en avskräckande effekt. Risken att bli förpliktad ersätta en skada kan mana till extra försiktighet eller åtminstone till att vidmakthålla ett gott försäkringsskydd till förmån för den som kan drabbas.

Allmänt kan om svensk skadeståndsrätt sägas, att den är ganska saklig, när det gäller att värdesätta materiella skador som ersättning för förlorad arbetsförtjänst efter en personskada eller skada på egendom, men ytterst återhållsam inför s.k. ideell skada, som t.ex. sveda och värk, psykiskt lidande m.m. Vi är långt ifrån de fantastiska ersättningsbelopp för psykiskt lidande, som t.ex. kan vara föremål för skadeståndsprcesser i USA.

Skadestånd kan bli aktuellt i skilda rättsliga sammanhang. Vi talar om skadestånd på grund av brott, skadestånd utanför kontraktsförhållanden och inomkontraktsliga skadestånd.

Den som fälls i ett brottmål kan också dömas att betala skadestånd på grund av brottet. Om gärningsmannen inte kan betala något skadestånd, vilket dessvärre oftast är fallet, finns vissa möjligheter att få ersättning enligt brottsskadelagen (1978:413). Vid alla integritetskränkande brott kan målsäganden, d.v.s. brottsoffret av den misstänkte kräva skadestånd. Vid lindrigare sådana brott kan skadeståndet bli mer kännbart än den straffrättsliga påföljden. Detsamma gäller vållande till kroppsskada eller sjukdom, som ej är ringa samt materiella skador till följd av brottsliga angrepp på person eller egendom. Det gäller dock att bevaka sin rätt.

Skada, som vållats av vårdslöshet eller försummelse, som inte är så allvarlig, att den är straffbar, och utan att det finns något avtal eller liknande mellan den skadevållande och den drabbade, grundar oftast rätt till ersättning för den drabbade. Typiska fall är trafikskador, där den vållande inte gjort sig skyldig till straffbar vårdslöshet eller t.ex. halkningsolyckor därför att kommun eller fastighetsägare försummat att sanda en isbelagd trottoar.

Avtalsbrott och andra tillkortakommanden i avtalsrättsliga och liknande förhållanden erbjuder nästan alltid möjligheten att begära skadestånd av den felande om man inte nöjer sig med att en brist botas, ett köp går åter eller någon annan sådan kompensation. Ibland kan det vara oklart, om det finns ett avtalsförhållande eller inte. Då talar man om skadestånd i kvasikontraktuella förhållanden.

Blir man illa åtgången av en medmänniska, bör man alltid ställa frågan, om skadestånd kan erhållas, dels för dess avskräckande effekt och dels för att åtminstone delvis kompensera vad man fått utstå. Skadeståndsrätten är dock, som kanske framgår av denna lilla överblick ett rättsområde, som spänner över mycket.

7.10 Sammanfattande slutsatser

De självklara utgångspunkterna för denna begränsade inventering av ibland gällande, ibland slumrande rättsregler är två: Dels måste religionsfriheten skyddas, dels måste den personliga integriteten skyddas. Normalt sett går de hand i hand. Problem uppkommer när den ene, åberopande religionsfriheten i sin iver att värva eller behålla sitt grepp över den andre, hotar dennes integritet genom metoder, som kan anses vara otillbörliga. Båda måste räddas, både religionsfriheten och den personliga integriteten. Lösningen på detta dilemma måste vara, att man gör helt klart vad som skall anses tillåtet och inte tillåtet i fråga om påverkan på andra människor i dessa sammanhang. Man skall med andra ord veta, vad som är otillbörlig påverkan å ena sidan och vad som kan tillåtas å den andra. Samhällets och lagstiftarens uppfattningar i dessa frågor kan skifta. Sådana skiftningar påverkar för varje tid och situation innebörden av otillbörlighet. Begreppet har därigenom önskad flexibilitet och kan överlämnas till de rättsskipande instanserna. Kärnan i detta resonemang är att såväl religionsfriheten, som den personliga integriteten mår bäst av ett samförstånd, en consensus, kring vad man får göra och inte göra.

7.10.1 Tillgodosedda skyddsbehov

Barn under 18 år har ett gott skydd enligt lagen. Det förutsätter dock goda kunskaper om barns emotionella behov och vad deras integritet kräver även i för de flesta befattningshavare ovana konflikt- och kränkningssituationer, som de här behandlade. Här avses främst fall, där nyandlighet splittrar familjen. Det bör i övrigt inte komma i fråga, att barn utan vårdnadshavares tillstånd rekryteras till eller godtas som medlemmar i samfund, som ställer krav på andligt engagemang.

Makars inbördes plikter och rättigheter synes rätt klara. Frågan är i vilken utsträckning familjerådgivare och andra är hemmastadda med dels religionsfrihetens och dels den personliga integritetens krav.

Handlingsfriheten för den som upprättar sitt testamente bör vara garanterad med de formkrav och förutsättningar för testamentes giltighet, som finns.

Det rättsliga konsumentskyddet är väl uppbyggt i Sverige. Det förefaller dock inte till fullo utnyttjat, när det gäller kvacksalveri, otillbörlig marknadsföring och annat i samband med det snabbt växande utbudet av varor och tjänster inom den s.k. New Agevägen. Några rörelsers utbildningar, behandlingar, skrifter eller apparater och

de priser de betingar har granskats vid rättegångar på många andra håll världen.

Det straffrättsliga skyddet för frihet och frid är väl beprövat och kan i dessa sammanhang uppmärksammas.

7.10.2 Möjligen tillgodosedda skyddsbehov

Här avses rättsregler, som med en något vidgad och verklighetsanpassad tillämpning, men utan lagändring, skulle kunna fungera bättre än vad fallet synes vara i dag.

Uppmärksamheten riktas främst mot hur man skall kunna skydda personer från att genom otillbörlig påverkan förmås till stora förmögenhetsöverföringar till förmån för organisationer eller ledare, som skor sig på detta sätt. Ett ganska stort avsnitt under kap. 7.9 har därför ägnats frågan om när avtal blir ogiltiga. Med exempel främst från vårt norska grannland, som har samma avtalsrättsliga regler, visas hur en något djärvare rättstillämpning skulle kunna ge gott stöd åt personer i utsatt läge. En sådan utveckling kan inte ankomma enbart på domstolarna. Det krävs också käre parter, som tillhandahåller genomtänkta och väl grundade yrkanden och utförlig utredning och bevisning.

I såväl nyss nämnda norska som andra rättsfall ser man hur den svarande parten medvetet försatt den käre i ett tillstånd av beroende, svaghet eller psykisk obalans och därpå medvetet manipulerat den så uppkomna situationen för att på den svagares bekostnad berika sig. Likartade psykiatriska kristillstånd är kända även i Sverige i något fall med självmordstankar som inslag. I flera andra länder har s.k. självmordssekter utlöst stora tragedier. Straffbestämmelserna om vållande till kroppsskada eller sjukdom liksom framkallande av fara för annan, BrB 3:8-9 bör kunna användas i sådana fall.

I straffbestämmelsen om olaga frihetsberövande i BrB 4:2 är listan över otillåtna tillvägagångssätt inte uttömmande. Den slutar med orden: "eller på annat sätt". Lagrummet bör användas vid ofrivilliga bortföranden och kvarhållanden till och från nyandliga trossamfund eller andra sådana organisationer.

7.10.3 Bristande skydd

Där skyddet verkar bristfälligt, förefaller det främst och oftast bero inte på bristande rättigheter utan på otillräckliga kunskaper. För att barns, konsumenters, arbetstagares och de lurades och sviknas intressen skall

skyddas bättre, krävs att befattningshavare på många ställen får bättre kunskap om hur otillbörlig påverkan och manipulation går till och vad den kan ställa till med. För att nå dit måste begreppet "otillbörlig påverkan", som ofta återkommit i detta kapitel, också bli ett allmänt accepterat juridiskt begrepp, såsom "undue influence" är det i brittiskt och amerikanskt rättsväsende.

För att öka kunskaperna och undanröja fördomar och missuppfattningar behövs mer av öppenhet och dialog mellan det traditionella samhället å ena sidan och de nyandliga rörelserna å den andra.

Inom de flesta mänskliga aktiviteter påträffas en vid skala mellan dem som handlar efter höga etiska ideal och dem som i hänsynslös själviskhet synes vara i total avsaknad av dem. Det är svårt att tro, att det skulle vara så mycket annorlunda inom de skilda företeelser, som vi klumpar ihop med termer, som nyandlighet, sekter eller New Age.

Ökade kunskaper och insikter skulle befördra en samsyn om vad som skall anses vara otillbörligt, när det gäller att påverka medmänniskor på dessa områden och vad som således skall vara tillåtet och inte. Det kan till bättre funktion hjälpa de myndigheter, som har ansvar och tillsyn över olika områden, som t.ex. när tillstånd och anslag skall beviljas för privata skolor och andra institutioner. Här behöver insikterna om bevisbördan vid ansökningar och ansvaret vid tillsyn också förbättras.

7.10.4 Förslag

Respekten och skyddet för religionsfriheten kräver en klar definition av begreppet religion, så att man kan skilja religiös tro och andliga strävanden från världsliga åskådningar. Detta bör beaktas i samband med den lagstiftning, som följer kyrkans skiljande från staten.

Skyddet för den personliga integriteten kräver att en ny bestämmelse i BrB straffbelägger otillbörlig påverkan. Andra rättsliga verkningar av sådan påverkan och skydd däremot bör undersökas mer noga och utförligt än vad som varit möjligt inom denna undersökning. Detta gäller särskilt skyddet för barn i familj och skola, vissa skadeståndsrättsliga aspekter, rättshandlingars giltighet och utnyttjad arbetskraft utan känd ställning som arbetstagare.

Förkortningar och källhänvisningar, se kap. 8.7.

8 Litteraturlistor

Under detta avsnitt förtecknas litteraturhänvisningar kapitel för kapitel. 8.1 innehåller litteratur som utredningen i stort använt sig av. Därefter presenteras litteraturlistor och hänvisningar kapitelvis.

8.1 Allmän litteratur om nya religiösa rörelser

- Abgrall, Jean-Marie; "La mécanique des sectes", Documents Payot, 1996.
- Ahlstrand, Helena, m.fl. "Manipulering pågår", antologi, Stockholm 1995.
- Aho, James; "The construction of enemy".
- Arlebrand, Håkan; "Det okända", Libris, 1992. Om Church Universal and Triumphant (Summit Lighthouse).
- Arlebrand, H., Hermansson, M., Wallin, K.; "Ny tid, ny tro?" Nyandliga rörelser och riktningar i dagens samhälle. Gleerups, Malmö, 1998.
- Barker, Eileen; "New Religious Movements: A Practical Introduction". HMSO, London 1989, 1995.
- Björlin, Ola; "Livets Kurs", Bonnier Utbildning, 1991.
- Burks, Ron & Vicky; "Damaged Disciples", Zondervan. Grand Rapids, Michigan 1992.
- Cialdini, Robert B.; "The psychology of influence". Quill, William Morrow, New York, 1984.
- Conway, Flo & Siegelman, Jim; "Snapping", om snabba terapier. Stillpoint Press. New York 1979, 1995.
- Danielsson, Lotta; "Väg utan skäl", Uppsala 1989. Självupplevd berättelse. Fyra år i Hare Krishna.
- Dawson, Lorne L., ed.; "Cults in context". Readings in the study of New Religious Movements. Canadian Scholar's Press. Toronto, 1996.
- Ebaugh, Helen Rose Fuchs; "Becoming an EX", the Process of Role Exit. The University of Chicago Press, Chicago, 1988.

- Eimuth, Kurt-Helmuth; "Die Sekten-Kinder", Verlag Herder Freiburg im Breisgau, 1996.
- Frisk, Liselotte; "Nya religiösa rörelser i Sverige". Åbo Akademis förlag, Åbo, 1993.
- Ford, Wendy; "Recovery from Abusive Groups". Healing from the trauma of authoritarian leaders, American Family Foundation, 1993.
- Gardell, Mattias; "Rasrisk". Om rasen som religion. Extrema vita grupper i USA. Federativs förlag, 1998.
- Gest, Alain och Guyard, Jaques; "Les Sectes en France". Assemblée Nationale, 1996. Utredning av Franska Nationalförsamlingen. 1996, nr 24 68.
- Gustafsson, Arne, m.fl.; "Gud, makt och pengar". Religion och tro i kritisk belysning, Uppsala 1988. Antologi med 4 fd sektmedlemmar.
- Hammer, Olav; "New Age – en ny folktro?". W&W, 1997.
- Hassan, Steven; "Combatting Cult Mind Control". Rescue and recovery from destructive cults, Park Street Press, Rochester, Vermont, 1990.
- Hydén, Anders; "Passage to India" (1991). Om Osho-rörelsen.
- Introvigne, Massimo och Melton, J. Gordon; "Pour en finir avec les sectes". Kritik bl.a. av den franska utredningen "Les sectes en France". Antologi. CESNUR – Di Giovanni.
- Kaplan, David & Marshall, Andrew; "Sekten vid världens ände", Bonniers. Om Aum-sekten i Japan som spred giftgas i tunnelbanan.
- Langone, Michael, red.; "Recovery from Cults", USA 1993.
- Lavik, Nils Johan; "Frelst eller førfort?" Om "hjernevask" og psykologisk påvirkning i ny-religiøse sekter, Gyldendal Norsk Forlag, 1985.
- LeBar, Rev James; "Cults, Sects and the New Age". OSV (Our Sunday Visitor), Huntington, Indiana, 1989.
- Martin, Paul; "Cult proofing your kids". Grand Rapids, Michigan, 1993.
- Mountacir, Hayat El, "Les enfants des sectes", Bernard Flageul, 1994.
- Murakami, Haruki; "Underground", Kodansha. Bygger på ett sextiotal intervjuer med medlemmar i terroristgruppen Aum i Japan.
- Nordhausen, Frank o v. Billerbeck, Liane; "Psycho-Sekten", die Praktiken Der Seelenfänger. Ch Links, Berlin, 1997.
- Nylund, Karl-Erik; "Att leka med elden." Om livet på sektens villkor. SELL.N 1998.
- Ottosson, Jan-Otto; "Indoktrinering – en kränkning av den personliga integriteten". Artikel i Läkartidningen nr 16/93.
- Refslund Christensen, Dorthe; "Scientology – en ny religion", Munksgaard, København, 1997.
- Refslund Christensen, Dorthe; "Scientology – Fra terapi til religion". Gyldendal, Köpenhamn, 1997.

- Rothstein, Mikael; "Er Messias en vandman", GAD (1993). En "nyanserad skildring av sektbildningar och New Agerörelsen".
- Rothstein, Mikael; "Gud är blå", Nya Doxa (1997). De nya religiösa rörelserna.
- Rudin, Marcia R.; ed; "Cults in Campus" – continuing Challenge, American Family Foundation.
- Saliba, John; "Perspectives on New Religious Movements", Geoffrey Chapman.
- Séguy, Olivier-Louis; "Les rapports français, Belge et Genevois concernant les sectes", CESNUR, 1997. Rapport.
- Singer, Margaret and Lalich, Janja; "Crazy Therapies", Jossey-Bass, San Fransisco, 1996.
- Säfve, Torbjörn; "Rebellerna i Sverige", 1971.
- Towler, Robert; ed; "New Religions and the New Europe", Aarhus University Press, 1995.
- Warburg, Margit ed; "Studying New Religions", University of Copenhagen, Institute of History and Religions 1995.
- West, Louis Jolyon; "Persuasive Techniques in contemporary cults: A public health approach". Kapitel ur denna bok.
- West, Louis Jolyon; "Cults, Quacks and Nonprofessional Psychotherapies". Ur Comprehensive textbook of Psychiatry/III, Williams and Wilkins Baltimore, London 1980.
- West, Louis Jolyon; "A Psychiatric Overview of Cult-related Phenomena", Journal of The American Academy of psychoanalysis, 21 (1) 1-19, 1993.
- Wikström, Owe (red); "Att se det dolda". Om New Age och ockultism inför millennieskiftet. Natur och Kultur, 1998.

VARIA:

- Ds 1997:57; En värdegrundad skola – idéer om samverkan och möjligheter. Utbildningsdepartementet.
- SOU 1997:16 "Barnets Bästa" – en antologi. Bilaga till barnkommitténs huvudbetänkande.
- Välfärdsprojektet; Andens kraft?, red: Richard Lagercrantz. Skriftserien: Kunskap/idé/enskilda röster. Norstedt, Stockholm 1996.
- Manipulering pågår; Antologi, utgiven av FRI och Verbum 1995.
- "Sekten: Ausbeuter der Gesellschaft". Specielutgåva av Der Missionar. Klett Verlag, Aktion Bildungsinformation m.fl. tyska förlag och organisationer.
- "Cults and New Religious Movements". A report from the American Psychiatric Association. 1989.

Tidskrifter:

Sökaren

Energivågen

Bulles; Les "sectes" et la démocratie aujourd'hui. No 53, 1997.

Bulletin de liaison pour l'étude des sectes.

Cultic Studies Journal. AFF (American Family Foundation)

CHAOS, dansk-norsk tidskrift for religionshistoriske studier, nr 26, 1996.

Rapporter:

"Les Sectes en France", utredning av Franska Nationalförsamlingen, 1996.

"Audit sur les dérives sectaires". Utredning från Justitiedepartementet i Canton de Genève. Februari 1997.

Belgisk statlig utredning om olagligt handlande bland sekter och den fara sekter utgör för samhället. Chambre des Représentants de Belgique. Rapport 313/8 -95/96.

"Zwischenbericht der Enquete-Kommission "Sogennante Sekten und Psycho-gruppen", halvtidsrapport från tyska statliga utredningen. Drucksache 13/81 70.(07.07.97).

Endbericht der Enquete-Kommission "Sogennante Sekten und Psycho-gruppen", Drucksache 13/10950 (09.06.98). Deutscher Bundestag, 13 Wahlperiode. Slutrapport från Tyska statliga utredningen.

Resolution av Europarådet, 1992, om sekter och nyandliga rörelser: "Cults in Europe", People's Europe Series, W 10.

8.2 Litteraturlista till kapitel 2.2 "Nya religiösa rörelser – en bakgrundsteckning"

Aktuell forskningslitteratur om Nya Religiösa Rörelser.

Anthony, D. & Robbins, T. (1995). Religious totalism, violence and exemplary dualism. *Terrorism and Political Violence*, 7, 10-50.

Arweck, E. & Clarke, P.B. (1997). *New religious movements in Western Europe: An annotated bibliography*. Westport, CT: Greenwood Press.

- Barker, E. (1983). The ones who got away: People who attend Unification Church workshops and do not become members. In E. Barker (Ed.), *Of gods and men. New religious movements in the West* (S. 309-338). Macon, GA: Mercer University Press.
- Barker, E. (1984). *The making of a Moonie: Choice or brainwashing?* Oxford: Basil Blackwell.
- Barker, E. (1988). Defection from the Unification Church: Some statistics and distinctions. In D.G. Bromley (Ed.), *Falling from the faith. Causes and consequences of religious apostasy* (S. 166-184). London: Sage Publications.
- Barker, E. (1989). *New religious movements: A practical introduction*. London: HMSO.
- Barker, E. (1997a). Der Käfig der Freiheit und die Freiheit des Käfigs. In U. Beck (Hrsg.) *Kinder der Freiheit* (S.131-148). Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Barker, E. (1997b). New religions and mental health. In D. Bhugra (Ed.), *Psychiatry and religion. Context, consensus and controversies* (S.125-137). London: Routledge.
- Barkun, M. (1995). Understanding millennialism. *Terrorism and Political Violence*, 7, 1-9.
- Bartholomäus, W. (1994). Formungen und Verformungen der sexuellen Entwicklung durch religiöse Erziehung. In G. Klosinski (Hrsg.), *Religion als Chance oder Risiko: entwicklungsfördernde und entwicklungshemmende Aspekte religiöser Erziehung* (S. 137-150). Bern: Huber.
- Batson, C.D.; Schoenrade, P. & Ventis, W.L. (1993). *Religion and the individual: A social-psychological perspective*. New York: Oxford University Press.
- Beckford, J. & Richardson, J. (1983). A bibliography of social scientific studies of new religious movements in the US and Europe. *Social Compass*, 30, 111-135.
- Benson, P.L. (1992). Religion and substance use, In J.F. Schumaker (Hrsg.), *Religion and mental health* (S. 211-220). Oxford University Press.
- Bergin, A.E. (1983). Religiosity and mental health: A critical reevaluation and meta-analysis. *Professional Psychology: Research and Practice*, 14, 170-184.
- Bergin, A.E. (1994). Religious life-styles and mental health, In L.B. Brown (Hrsg.), *Religion, personality and mental health* (S. 69-93). New York: Springer.
- Bromley D., (Ed.) (1988). *Falling from the faith: Causes and consequences of religious apostasy*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Bromley, D. & Richardson, J. (Eds.) (1983). *The brainwashing/deprogramming controversy*. Toronto: Edwin Mellen.
- Brown, L. (Ed.) (1994). *Religion, personality and mental health*. New York: Springer.
- Conway F. & Siegelman, J. (1978). *Snapping: America's epidemic of sudden personality change*. New York: Lippincott.
- Dawson, L.L. (1990). Self-affirmation, freedom, and rationality: Theoretically elaborating "active" conversions. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 141-163.
- Dawson, L.L. (1996). Who joins new religious movements and why: Twenty years of research and what have we learned? *Studies in Religion/Sciences Religieuses*, 25, 141-161.
- Deutsch, A. (1975). Observations on a sidewalk ashram. *Archives of General Psychiatry*, 32, 165-175.
- Deutsch, A. & Miller, M.J. (1983). A clinical study of four Unification Church members. *American Journal of Psychiatry*, 140, 767-770.
- Dole, A.A. (1995). Clinical case studies of cult members. *Cultic Studies Journal*, 12, 121-147.
- Downton, J.V. (1980). An evolutionary theory of spiritual conversion and commitment: the case of Divine Light Mission. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 19, 381-396.
- Ebaugh, H.R. (1988). *Becoming an Ex*. Chicago: University of Chicago Press.
- Eiben, J. (1996a). Vom Sektenmarkt zum Psychomarkt – wo bleibt die Verantwortung der Wissenschaft? Versagen ihre Instrumentarien? *Politische Studien*, 47, Heft 346, 109-121.
- Eiben, J. (1997). Erfolg um jeden Preis? Die Scientology-Organisation in der gesellschaftlichen und politischen Auseinandersetzung. In: Ministerium für Arbeit, Gesundheit und Soziales des Landes Nordrhein-Westfalen (Hrsg.): *Die Scientology-Organisation. Methoden und Struktur, Rechtsprechung und gesellschaftliche Auseinandersetzung*, 25-46.
- Eimuth, K.-H. (1996). *Die Sekten-Kinder*. Freiburg i.Br.: Herder.
- Ellison, C.G. (1991). Religious involvement and subjective well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 32, 80-99.
- Ellison, C.G., Gray D.A. & Glass, Th.A. (1989). Does religious commitment contribute to individual life satisfaction? *Social Forces*, 68, 100-132.
- Galanter, M. (1978). The 'relief effect': A sociobiological model for neurotic distress and large-group therapy. *American Journal of Psychiatry*, 135, 588-591.

- Galanter, M. (1983) Unification Church ('Moonie') dropouts: Psychological readjustment after leaving a charismatic religious group. *American Journal of Psychiatry*, 140, 984-989.
- Galanter, M. (1989a). *Cults: faith, healing, and coercion*. New York: Oxford University Press.
- Galanter, M. (Ed.), (1989b). *Cults and New Religious Movements*. A report of the American Psychiatric Association. Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Galanter, M. (1989c). *Cults and New Religious Movements*. In M. Galanter (Ed.), *Cults and New Religious Movements*. A report of the American Psychiatric Association (25-42). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Galanter, M. (1996). *Cults and charismatic group psychology*. In E.P. Shafranske (Ed.), *Religion and the clinical practice of psychology* (S. 269-296). Washington, DC: American Psychological Association.
- Galanter, M. & Buckley, P. (1978). Evangelical religion and meditation: Psycho-therapeutic effects. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 166, 685-691.
- Galanter, M.; Rabkin, R.; Rabkin, J. & Deutsch, A (1979). The 'Moonies': A Psychological Studie. *American Journal of Psychiatry*, 136, 165-170.
- Gartner, J. (1996). Religious commitment, mental health and prosocial behaviour: a review of the empirical literature. In E.P. Shafranske (Ed.): *Religion and the clinical practice of psychology* (S. 187-214). Washington, DC: American Psychological Association.
- Gartner, J., Larson, D.B. & Allen, G.D. (1991). Religious commitment and mental health: A review of the empirical literature. *Journal of Psychology and Theology*, 19, 6-25.
- Gartrell, C.D. & Shannon, Z.K. (1985). Contacts, cognitions, conversion: A rational choice approach. *Review of Religious Research*, 27, 32-48.
- Gorsuch, R.L. (1995). Religious aspects of substance abuse and recovery. *Journal of Social Issues*, 51, 65-83.
- Gorsuch, R.L. & Butler, M.C. (1976). Initial drug abuse: A review of predisposing social psychological factors. *Psychological Bulletin*, 83, 120-137.
- Grom, B. (1992). Religiosität – von der Psychologie verdrängt? Die deutsche Forschung sollte ihre religionspsychologische Abstinenz überwinden. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 21.9.92, S.11.
- Grom, B. (1994). Religiosität und das Streben nach positivem Selbstwertgefühl. In Klosinski, G. (Hg.), *Religion als Chance oder Risiko* (S. 102-110). Bern: Huber.

- Gross, W. (Hrsg.) (1996a). *Psychomarkt – Sekten – Destruktive Kulte*. 2. aktualisierte und erweiterte Auflage. Bonn: Dt. Psychologen Verlag.
- Gross, W. (1996b). Was eine alternativ-spirituelle Gruppe zur Sekte macht. Kriterien zur Beurteilung von Destruktiven Kulturen. In W. Gross (Hrsg.), *Psycho-markt – Sekten – Destruktive Kulte* (2. akt. und erw. Aufl., S. 27-53). Bonn: Dt. Psychologen Verlag.
- Group for the Advancement of Psychiatry. (1992). *Leaders and followers: a psychiatric perspective on religious cults* (Report No. 132, formulated by the Committee on Psychiatry and Religion). Washington, DC: American Psychiatric Press.
- Halperin, D. (1989). Families of cult members: Consultation and treatment. In M. Galanter (Ed.), *Cults and New Religious Movements*. A report of the American Psychiatric Association (S. 109-126). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Hampshire, A.P. & Beckford, J.A. (1983). Religious sects and the concept of deviance: The Moonies and the Mormons. *British Journal of Sociology*, 34, 208-229.
- Hardin, B. (1983). Quelques aspects du phénomène des nouveaux mouvements religieux en République Fédérale d'Allemagne. *Social Compass*, 30, 13-32.
- Hark, H. (1984). *Religiöse Neurosen – Ursachen und Heilung*. Stuttgart: Kreuz.
- Hassan, S. (1993). *Ausbruch aus dem Bann der Sekten*. Psychologische Beratung für Betroffene und Angehörige. Reinbek: rororo.
- Hemminger, H. & Becker, V. (1985). *Wenn Therapien schaden*. Reinbek: Rowohlt.
- Hemminger, H. (1995). Was ist eine Sekte? Erkennen – Verstehen – Kritik. Stuttgart: Quell.
- Hemminger, H. & Thiede, W. (1996). Einführung. In R. Sand (Pseudonym) (1996). *Kindheit und Jugend bei den "Kindern Gottes"*. EZW-Texte, Information Nr.131.
- Hood, R.W., Jr., Spilka, B., Hunsberger, B. & Gorsuch, R. (1996). *The psychology of religion: An empirical approach* (2nd ed). New York: Guilford.
- Hopson, R.E. (1996). The 12-step program. In E.P. Shafranske (Ed.): *Religion and the clinical practice of psychology* (S. 533-560). Washington, DC: American Psychological Association.
- Idler, E. (1994). Cohesiveness and coherence. *Religion and the health of the elderly*. London: Garland.
- Institut für Jugend und Gesellschaft (Hrsg.) (1980). *Differentielle Auswirkungen der Praxis der Transzendentalen Meditation*. Bensheim: Autor.

- Jarrell, H.R. (1985). *International meditation bibliography, 1950-1982*. London: Scarecrow Press.
- Jerusalem, M. (1990). *Persönliche Ressourcen, Vulnerabilität und Streßerleben*. Göttingen: Hogrefe.
- Jung, C.G. (1932/1991). Über die Beziehung der Psychotherapie zur Seelsorge. In C.G. Jung, *Psychologie und Religion* (S.113-132). München: dtv. [EA 1932].
- Kaiser, D.L. (1991). Religious problem-solving styles and guilt. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 30, 94-98.
- Kakar, S. (1997). *Die Gewalt der Frommen. Zur Psychologie religiöser und ethnischer Konflikte*. München: Beck.
- Karbe, K.G. & Müller-Küppers, M. (Hrsg.) (1983). *Destruktive Kulte. Gesellschaftliche und gesundheitliche Folgen totalitärer pseudoreligiöser Bewegungen*. Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht.
- Khavari, K.A. & Harmon, T.M. (1982). The relationship between the degree of professed religious belief and use of drugs. *International Journal of the Addiction*, 17, 847-857.
- Kilbourne, B. & Richardson J.T. (1984). Psychotherapy and new religions in a pluralistic society. *American Psychologist*, 39, 237-251.
- Kirkpatrick, L.A. (1992). An attachment-theory approach to the psychology of religion. *International Journal for the Psychology of Religion*, 2, 3-28.
- Klosinski, G. (1985). *Warum Bhagwan? Auf der Suche nach Heimat, Geborgenheit und Liebe*. München: Kösel.
- Klosinski, G. (1990). Ekklesiogene Neurosen und Psychosen im Jugendalter. *Acta Paedopsychiatrica*, 53, 71-77.
- Koenig, H.G. (1990). Research on religion and mental health in later life: a review and commentary. *Journal of Geriatric Psychiatry*, 23, 23-53.
- Koenig, H.G. (1992). Religion and mental health in later life, In J.F. Schumaker (Hrsg.), *Religion and mental health* (S. 177-188). Oxford University Press.
- Koenig, H.G. (1997). *Is religion good for your health? The effects of religion on physical and mental health*. Binghamton, NY: Haworth Pastoral Press.
- Kox, W.M., Hart, H. & Meeus W. (1991). Religious conversion of adolescents: Testing the Lofland and Stark model of religious conversion. *Sociological Analysis*, 52, 227-240.
- Kraus, D. & Eckert, J. (1997a). Die Bedeutung der Mitgliedschaft in Neuen Religiösen Bewegungen für die Regulation des Selbsterlebens am Beispiel der Hare Krishna Bewegung. *Psychotherapie, Psychosomatik und Medizinische Psychologie*, 47, 21-26.

- Kraus, D. & Eckert, J. (1997b). Interpersonale Probleme von Mitgliedern einer neu-religiösen Bewegung. *Gruppenpsychotherapie und Gruppendynamik*, 33, 281-295.
- Krech, V. (1994). Religiöse Bekehrung in soziologischer Perspektive. *Spirita, Zeitschrift für Religionswissenschaft*, 8, 24-42.
- Kriegman, D. & Solomon, L. (1985). Psychotherapy and the "new religions": Are they the same? *Cultic Studies Journal*, 2, 2-16.
- Kuner, W. (1981). Jugendsekten: Ein Sammelbecken für Verrückte? *Psychologie Heute* 9/81, 53-61.
- Kuner, W. (1982a). Soziogenese der Mitgliedschaft in drei Neuen Religiösen Bewegungen. Frankfurt, New York: Peter Lang.
- Kuner, W. (1982b). Zur Soziogenese einer Mitgliedschaft in der Vereinigungskirche. In K.E. Becker & H.P. Schreiner (Hrsg.), *Neue Religionen – Heil oder Unheil? Beispiel: Vereinigungskirche Sun Myung Moon* (S.149-163). Landau: Pfälzische Verlagsanstalt.
- Lang, H. (1983). Können Jugendsekten krank machen? In K.G. Karbe & M. Müller-Küppers (Hrsg.), *Destruktive Kulte. Gesellschaftliche und gesundheitliche Folgen totalitärer pseudoreligiöser Bewegungen* (S.79-86). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Langel, H. (1995). *Destruktive Kulte und Sekten. Eine kritische Einführung*. (2. Aufl.) München: Aktuell.
- van der Lans, J.M. & Derks, F. (1983). Les nouvelles religions aux Pays-Bas. Contexte, appartenance, réactions. *Social Compass*, 30, 63-83.
- Larson, D.; Sherrill, K.; Lyons, J.; Cragie, F.C., Thielman, S.B., Greenwold, M.A. & Larson, S.S. (1992). Associations between dimensions of religious commitment and mental health reported in the American Journal of Psychiatry and Archives of General Psychiatry: 1978-1989. *American Journal of Psychiatry*, 149, 557-559.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer.
- Levin, J.S. & Schiller, P.L. (1987). Is there a religious factor in health? *Journal of Religion and Health*, 26, 9-36.
- Levine, S. (1984). *Radical departures. Dangerous detours to growing up*. New York: Harcourt Brace Jovanovich.
- Levine, S. & Salter, N. (1976). Youth and contemporary religious movements: Psychosocial findings. *Canadian Psychiatric Association Journal*, 21, 411-420.
- Lovinger, R.J. (1990). *Religion and counseling: The psychological impact of religious belief*. New York: Continuum.
- Lynch, F.R. (1978). Toward a theory of conversion and commitment to the occult. In J.T. Richardson (Ed.), *Conversion careers: In and out of the new religions* (S. 91-112). London: Sage Publications.

- Malony, H. N. & Southard, S. (1992). Handbook of religious conversion. Birmingham, AL: Religious Education Press.
- Masters, K.S. & Bergin, A.E. (1992). Religious orientation and mental health, In J.F. Schumaker (Ed.), Religion and mental health (S. 221-232). Oxford University Press.
- Moser, T. (1976). Gottesvergiftung. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Murken, S. (1994b). Die Konzeptualisierung von Spiritualität und "Höherer Macht" im Genesungsprogramm der Anonymen Alkoholiker (AA). Archiv für Religionspsychologie, 21, 141-152.
- Murken, S. (1998). Gottesbeziehung und psychische Gesundheit. Die Entwicklung eines Modells und seine empirische Überprüfung. Münster: Waxmann.
- Murphy, M. & Donovan, S. (1997). The physical and psychological effects of meditation: A review of contemporary research, with a comprehensive bibliography 1931-1996 (2nd ed.). Edited with an introduction by E.I. Taylor. Sausalito, CA: Institute of Noetic Sciences.
- Naranjo, C. & Ornstein, R. (1976). Psychologie der Meditation. Frankfurt: Fischer.
- Nestler, E. (1998). Pneuma. Außeralltägliche religiöse Erlebnisse und ihre biographischen Kontexte. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
- Niebel, G. & Hanewinkel, R. (1997). Gefahren- und Mißbrauchspotential von Meditationstechniken unter besonderer Berücksichtigung von Jugendlichen, psychisch labilen und psychisch kranken Menschen (Gutachten). Kiel: Informations- und Dokumentationsstelle "Sekten und sektenähnliche Vereinigungen".
- Noll, W. (1989). Wenn Frommsein krank macht. Planegg: Socio medico.
- Paloutzian, R.F. & Kirkpatrick, L.A. (Eds.) (1995). Religious influences on personal and societal well-being. Journal of Social Issues, 51(1), 193 pp.
- Pargament, K.I. (1997). The psychology of religion and coping: Theory, research, practice. New York: Guilford Press.
- Pargament, K.I., Ensing, D., Falgout, K., Olsen, H., Reilly, B., Van Haitam, K. & Warren, R (1990). God help me: I. Religious coping efforts as predictors of the outcomes to significant negative life events. American Journal of Community Psychology, 18, 793-824.
- Pargament, K.I., Kennell, J., Hathaway, W.G., Grevengoed, N., Newman, J. & Jones, W. (1988). Religion and the problem-solving process: Three styles of coping. Journal for the Scientific Study of Religion, 27, 90-104.
- Payne, I.R., Bergin, A.E., Bielema, K.A. & Jenkins, P. (1991). Review of religion and mental health: Prevention and the enhancement of psychosocial functioning. Prevention in Human Services, 9, 11-40.

- Peyrot, M. (1985). Narcotics Anonymous: Its history, structure and approach. *International Journal of the Addictions*, 20, 1509-1522.
- Pfeifer, S. (1993). Neurose und Religiosität. Gibt es einen kausalen Zusammenhang? *Psychotherapie, Psychosomatik und Medizinische Psychologie*, 43, 356-363.
- Piechowiak, H. (1985). Religionsspezifische Lebensweisen und Häufigkeit von Krebserkrankungen. *Deutsches Ärzteblatt*, 81, Ausg. B, Heft 3, 105-114.
- Pieper, J.Z.T. & van Uden, M.H.F. (1997). Mental health and religion. A complex relationship. *Archiv für Religionspsychologie*, 22, 219-236.
- Poling, T.H. & Kenney, F.J. (1986). The Hare Krishna character type: A study of the sensate personality. Lewiston, NY: Edwin Mellen.
- Popp-Baier, U. (1992). Den Glauben leben – Frauen in der charismatischen Bewegung. *Archiv für Religionspsychologie*, 20, 234-244.
- Prince, R.H. (1992). Religious experience and psychopathology, In J.F. Schumaker (Hrsg.), *Religion and mental health* (S. 281-290). Oxford University Press.
- Rambo, L.R. (1993). *Understanding religious conversion*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Richardson, H. (1988). *New Religions and mental health: Understanding the issues*. New York: Edwin Mellen Press.
- Richardson, J.T. (Ed.) (1978). *Conversion careers: In and out of the new religions*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Richardson, J.T. (1985a). Psychological and psychiatric studies of new religions. In: L.B. Brown (Ed.): *Advances in the psychology of religion* (S. 185-208). Oxford: Pergamon Press.
- Richardson, J.T. (1985b). The active vs. passive convert: Paradigm conflict in conversion/recruitment research. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, 163-179.
- Richardson, J.T. (1995). Clinical and personality assessment of participants in new religions. *International Journal for the Psychology of Religion*, 5, 145-170.
- Richardson, J.T. & Kilbourne, B. (1983). Classical and contemporary applications of brainwashing models: a comparison and a critique, In D. Bromley & J. T. Richardson, (Hrsg.), *The brainwashing/deprogramming controversy* (S. 29-44). Toronto: Edwin Mellen.
- Richardson, J.T.; van der Lans, J. & Derks, F. (1986). Leaving and labeling: Voluntary and coerced disaffiliation from new religious movements. *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, 9, 97-126.
- Robbins, T. (1986). Objectionable aspects of "cults": Rhetoric and reality. *Cultic Studies Journal*, 2, 358-370.

- Robbins, T. & Anthony, D. (1982). Deprogramming, brainwashing and the medicalization of deviant religious groups. *Social Problems*, 29, 283-297.
- Robbins, T. & Bromley, D.G. (1993). What have we learned about new religions? New religious movements as experiments. *Religious Studies Review*, 19, 209-216.
- Robbins, T. & Palmer, S. J. (Eds.). (1997). *Millennium, messiahs, and mayhem. Contemporary apocalyptic movements*. New York: Routledge.
- Rochford, E.B. (1983). Recruitment Strategies, Ideology and Organization in the Hare Krishna Movement. In E. Barker (Ed.), *Of Gods and Men: New Religious Movements in the West* (S. 283-302). Macon, GA: Mercer University Press.
- Rochford, E.B.; Purvis, S. & Eastman, N. (1989). New religions, mental health and social control, In M.L. Lynn & D.O. Moberg (Hrsg.), *Research in the social scientific study of religion*, 1, (S. 57-82). Greenwich, CT: Jai Press.
- Roderigo, B. (1996). Der Ausstieg aus einer Sekte – Strategien zur Problembewältigung: Beratung und Therapie. (2. erw. Aufl.) In W. Gross (Hrsg.), *Psychomarkt – Sekten – Destruktive Kulte* (S. 122-138). Bonn: Deutscher Psychologen Verlag.
- Röhrle, B. (1994). *Soziale Netzwerke und soziale Unterstützung*. Weinheim: Psychologie Verlagsunion.
- Roland, A. (1988). *In search of self in India and Japan. Towards a cross-cultural psychology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rosen, A. & Nordquist, T. (1980). Ego development level and value in yogic community. *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 1152-1160.
- Rosina, H.J. (1989). *Faszination und Indoktrination. Beobachtungen zu psychischen Manipulationspraktiken in totalitären Kulturen (Jugendreligionen)*. München: Arbeitsgemeinschaft für Religions- und Weltanschauungsfragen.
- Saliba, J. (1990). *Social science and the cults. An annotated bibliography*. London: Garland.
- Saliba, J. (1995). *Perspectives on New Religious Movements*. London: Chapman.
- Schaetzing, E. (1955). Die ekklesiogenen Neurosen. *Wege zum Menschen*, 7, 97-108.
- Scheffler, A.C. (1989). "Jugendsekten" in Deutschland. *Öffentliche Meinung und Wirklichkeit. Eine religionswissenschaftliche Untersuchung*. Frankfurt a.M.: Lang.
- Scherf, D. (Hrsg.) (1984). *Der liebe Gott sieht alles. Erfahrungen mit religiöser Erziehung*. Frankfurt a.M.: Fischer.

- Schmitz, E. (1992). Religion und Gesundheit. In E. Schmitz (Hrsg.), *Religionspsychologie. Eine Bestandsaufnahme des gegenwärtigen Forschungsstandes* (S. 131-158). Göttingen: Hogrefe.
- Schöll, A. (1992). Zwischen religiöser Revolte und frommer Anpassung. Die Rolle der Religion in der Adoleszenzkrise. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- Schumaker, J. (Ed.) (1992). *Religion and mental health*. Oxford: Oxford University Press.
- Shafranske, E.P. (Ed.) (1996). *Religion and the clinical practice of psychology*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Shupe, A.D., Hardin, B.L. & Bromley, D.G. (1983). A comparison of anti-cult movements in the United States and Western Germany. In E. Barker (Ed.), *Of Gods and Men: New religious movements in the West* (S. 177-194). Macon GA: Mercer University Press.
- Sieber, G.M. (1980). "Jugendsekten" – Zur Evaluierung des Beratungs- und Rehabilitationsbedarfs Betroffener. München.
- Singer, M. & Lalich, J. (1997). *Sekten. Wie Menschen ihre Freiheit verlieren und wiedergewinnen können*. Heidelberg: Auer.
- Spilka, B., Shaver, P. & Kirkpatrick, L.A. (1985). Attribution theory for the psychology of religion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 24, 1-20.
- Stamm, H. (1996). *Sekten. Im Bann von Macht und Sucht*. München: dtv.
- Stark, R. (1997). German and German American religiousness: Approximating a crucial experiment. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 182-193.
- Stark, R. & Iannaccone, L. (1997). Why the Jehovah's Witnesses grow so rapidly: A theoretical application. *Journal of Contemporary Religion*, 12, 133-158.
- Steininger, T.R. (1993). *Konfession und Sozialisation: Adventistische Identität zwischen Fundamentalismus und Postmoderne*. Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht.
- Stolz, F. (1988). *Grundzüge der Religionswissenschaft*. Göttingen: Vandenhoeck & Rupprecht.
- Stones, C.R. (1980). Personal religious orientation and Frankl's willto-meaning in four religious communities. *South African Journal of Psychology*, 10, 50-52.
- Summerlin, F.A. (1980). *Religion and mental health: A bibliography*. Washington, D.C.: National Institute of Mental Health.
- Süss, J. & Pitzer-Reyl, R. (Hrsg.) (1996). *Religionswechsel. Hintergründe spiritueller Neuorientierung*. München: Claudius.

- Tide, R. (1989). Problematik und Folgewirkungen der Zugehörigkeit zu den Zeugen Jehovas und der Ablösung von ihnen (dargestellt mit Hilfe von Fallbeispielen). Diplomarbeit im Fachbereich Sozialpädagogik der FH Frankfurt a. M.
- Ullman, C. (1982). Cognitive and emotional antecedents of religious conversion. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 183-192.
- Ullman, C. (1989). *The transformed self: The psychology of religious conversion*. New York: Plenum.
- Usarski, F. (1988). *Die Stigmatisierung neuer spiritueller Bewegungen in der Bundesrepublik Deutschland*. Köln: Böhlau.
- Vaughan, F. (1995). Eine Frage des Gleichgewichts – Gesundes und Pathologisches in den neuen religiösen Bewegungen. In K. Wilber, B. Ecker, & D. Anthony (Hrsg.), *Meister, Gurus, Menschenfänger. Über die Integrität spiritueller Wege* (S. 63-83). Frankfurt a.M.: Wolfgang Krüger.
- Ventis, W.L. (1995). The relationships between religion and mental health. *Journal of Social Issues*, 51, 33-48.
- Wallis, R. (1984). *The elementary forms of new religious life*. London: Routledge.
- Weiss, A.S. & Comrey, A.L. (1987). Personality factor structure among Hare Krishnas. *Educational and Psychological Measurement*, 47, 317-328.
- West, M.A. (Ed.) (1987). *The psychology of meditation*. Oxford: Oxford University Press.
- Wiesberger, F. (1990). *Bausteine zu einer soziologischen Theorie der Konversion. Soziokulturelle, interaktive und biographische Determinanten religiöser Konversionsprozesse*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Wilson, B.R. & Dobbelaere, K. (1994). *A time to chant: The Soka Gakkai in Britain*. Oxford: Clarendon Press.
- Wilson, B.R. (1988). The functions of religion: A reappraisal. *Religion*, 18, 199-216.
- Witter, R.; Stock, W., Okun, M. & Haring, M. (1985). Religion and subjective well-being in adulthood: A quantitative synthesis. *Review of Religious Research*, 26, 332-342.
- Wright, S.A. (1984). Post-involvement attitudes of voluntary defectors from controversial new religious movements. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 23, 172-182.
- Wright, S.A. (1987). *Leaving cults: The dynamics of defection*. Washington, DC: Society for the Scientific Study of Religion.
- Wright, S.A. (1991). Reconceptualizing cult coercion and withdrawal: A comparative analysis of divorce and apostasy. *Social Forces*, 70, 125-145.

Wulff, D.M. (1997). *Psychology of religion: Classic and contemporary* (2nd ed.). New York: John Wiley & Sons.

Young, J.L. & Griffith, E.E. (1991). A critical evaluation of coercive persuasion as used in the assessment of cults. *Behavioural Sciences and the Law*, 10, 89-101.

Zinser, H., Schwarz, G. & Remus, B. (1997). *Psychologische Aspekte neuer Formen der Religiosität. Bericht einer empirischen Untersuchung zu persönlichkeitspsychologischen Dimensionen der Mitgliedschaft in religiösen Bewegungen und der Esoterik*. Tübingen: Medien Verlag Köhler.

Zwingmann, Ch. (1991). *Religiosität und Lebenszufriedenheit: Empirische Untersuchungen unter besonderer Berücksichtigung der religiösen Orientierung*. Regensburg: Roderer.

Zwingmann, Ch. & Murken, S. (in Druck). *Religiosität, Zukunftsbewältigung und Zukunftskognitionen*. In J. Möller & B. Strauß (Hrsg.), *Psychologie und Zukunft*. Göttingen: Hogrefe.

8.2.1 Refererad litteratur till kapitel 2.6 "Kyrkor, samfund och rörelser i Sverige 1998"

Arlebrand, Håkan, "Det okända." *Om ockultism och andlighet i en ny tidsålder*. Örebro: Libris, ny rev utgåva, 1995.

Arlebrand, Håkan, Hermansson, Magnus, Wallin, Kerstin, "Ny tid – ny tro?" *Nyandliga rörelser och riktningar i dagens samhälle*, Malmö: Gleerups, 1998.

Kyrkans liv. "Introduktion till kyrkovetenskapen", Stephan Borgehammar (red), Stockholm: Verbum, 2. omarb utgåvan, 1993.

Sander, Åke, "I vilken utsträckning är den svenske muslimen religiös?". Göteborg: Göteborgs universitet, 1993 (KIM-rapport nr 14).

Skog, Margareta, "Frikyrkosamfundens medlemstal i landets kommuner 1995", i: *En salig blandning. Svenska trossamfund i religionssociologisk och kyrkorättslig belysning*. TRO & TANKE 1997:3. Margareta Skog (red). Uppsala: Svenska kyrkans forskningsråd, 1997, 69-147.

Skånby, Stig, "Tillbaka till forntiden." *Om nyandliga strömningars intresse för fornnordisk religion*, Stockholm: Stockholms universitet, Religionshistoriska institutionen, 1997 (stencil).

8.3 Litteraturförteckning till kapitel 3 "Internationella erfarenheter"

För litteraturförteckning hänvisas till kap. 8.1 ovan.

8.4 Litteraturförteckning till kapitel 4 "Krisstöd för personer som lämnat nyandliga rörelser"

För literaturförteckning hänvisas till kap. 8.1 ovan.

8.5 Litteraturreferenser till kapitel 5 "Barn som växer upp i nyandliga rörelser"

Andersson, H. (1997). Krishnas barnbarn – en studie av fyra 70-talister med bakgrund i svenska ISKCON. 10 p uppsats vid Teologiska Institutionen, Uppsala Universitet.

Andres, R & Lane, J.R. (Ed.) (1988). Cults and Consequences. Commission on Cults & Missionaries.

Antonovsky, A. (1991). Hälsans mysterium. Stockholm: Natur och Kultur.

Ariès, P. (1962). Centuries of Childhood. New York: Vintage Books.

Aronsson, K. m.fl. (1984). Barn i tid och rum. Stockholm. Liber.

Bettelheim, B. (1970). Barn i kibbutz. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Bourguignon, E. (1979). Psychological Anthropology. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Bronfenbrenner, U. (1971) Två barndomsvärldar. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Conway, F & Siegelman, J. (1995). Snapping. Americas Epidemic of Sudden Personality Change. New York: Stillpoint Press.

Danziger, K. (1975). Socialisation: Barnets väg i vuxenvärlden. Stockholm: Prisma.

Eimuth, K-H. (1996). Die Sekten-Kinder. Freiburg: Herder.

Ekwurtzel, T.W.S. (1995). Socialpsykologisk Dynamik inom Religiösa Sekter. 20 p uppsats vid Sociologiska Institutionen, Lunds Universitet.

Erikson, E.H. (1954). Barnet och samhället. Stockholm: Natur och Kultur.

Fraiberg, S.H. (1965). De magiska åren. Stockholm: Aldus/Bonniers.

- Gottschalk, W. m.fl. (1976). *Socialisationsforskning*. Stockholm: Gidlunds.
- Gustafsson, I. (1971). *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi. Rapport nr 9, IMFO-gruppen, Pedagogiska Institutionen, Stockholms Universitet*.
- Havnesköld, L. & Risholm Mothander, P. (1995). *Utvecklingspsykologi*. Stockholm: Liber Utbildning.
- Halldén, G. (1992). *Föräldrars tankar om barn. Uppfostringsideologi som kultur*. Stockholm: Carlssons.
- Hunt, D. (1970) *Parents and Children in History*. New York: Basic Books, Inc.
- Isenberg, S. & Tullhage, E. (1994). *Fyra avhoppare berättar. Fördjupningsarbete på Psykologilinjen, Psykologiska Institutionen, Stockholms Universitet*.
- Lange, A & Westin, C. (1981). *Etnisk diskriminering och social identitet*. Stockholm: Liber Förlag.
- Langone, M.D. (1993). *Recovery from Cults*. New York & London: W.W. Norton & Company.
- Mc Manus, U. & Cooper, C.C. (1982). *Offer för "Children of God"*. Stockholm: Den kristna bokringen.
- Mead, M. & Wolfenstein, M. (Ed.) (1955). *Childhood in Contemporary Cultures*. The University of Chicago Press.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57:316-333.
- Singer, M.T. with Lalich, J. (1995). *Cults in our midst: The hidden menace in our everyday lives*. San Fransisco: Jossey-Bass.
- Stern, D.N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant. A View from Psychoanalysis and Developmental Psychology*. New York: Basic Books.
- Trankell, A. (1973). *Kvarteret Flisan*. Stockholm: Norstedts.
- Tucker, N. (1978). *Vad är ett barn?* Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Werner, E.E., Smith, R. *Overcoming the Odds – High Risk Children from Birth to Adulthood*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Westin, C. (1973). *Existens och identitet*. Göteborg: Korpen.
- Winnicott, D.W. (1983). *Barnet, familjen och omvärlden*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Wolgers, G. (1997). *Sekter och psykologisk manipulation samt hjälp för avhoppare. Fördjupningsarbete på psykologlinjen, Psykologiska Institutionen, Stockholms Universitet*.
- Wångby, M. (1997). *Barns och ungdomars psykiska hälsa. Regeringskansliet: Barn- och ungdomsdelegationen*.

Lag- och konventionstexter:

Föräldrabalken (FB).

Lagen om vård av unga (LVU).

Socialtjänstlagen (SoL).

FN:s konvention om barnets rättigheter.

Barnets bästa i främsta rummet. Barnkommittén. SOU 1997:116.

8.6 Litteraturförteckning till kapitel 6 "Friskolor på religionens grund"

Utredning om elevvård – skolhälsovård. Dir 98:59. Särskild utredare:
Margitta Edgren.

Skolverkets nyhetsbrev 98:10 Skolhälsovården.

Skollagen, 9 kap. om friskolor.

8.7 Förkortningar och källhänvisningar till kapitel 7 "Religionsfriheten och dess gränser – ett juridiskt perspektiv"

AD, Arbetsdomstolen.

American Bar Association's Commission on Mental and Physical Disability Law: Cults in American Society: A Legal Analysis of Undue influence, Fraud and Misrepresentation, CMPDL, Washington 1995.

ARN, Allmänna reklamationsnämnden.

AvtL, Lag om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område (1915:218).

BrB, Brottsbalken.

Cultic Studies Journal, Psychological Manipulation and Society, AFF, Bonita Springs, Florida, Vol. 12, No. 1, 1995.

Danelius, Hans: Mänskliga rättigheter, 5te uppl., Stockholm 1992.

DO, Skrifter från Ombudsmannen mot etnisk diskriminering, 1.90.

Ds, Departementsserien: Utredningar och betänkanden, som framställts inom eller på initiativ av departementen – regeringskansliet.

FB, föräldrabalken.

HD, Högsta domstolen.

KO, Konsument Ombudsmannen.

KonkL, Konkurrenslagen (93:20 med ändr. 97:221).

KonsAvtL, Lagen om avtalsvillkor i konsumentförhållanden (94:1512).

KonsKL, Konsumentköplagen (90:932)

- KonsTjL, Konsumenttjänstlagen (85:716).
LAS, Lagen om anställningsskydd (82:80).
Lorenzen, Peer; Rehof, Lars Adam og Trier, Tyge: Den Europeiske Menneskeretskonvention, Köpenhamn 1994.
LVU, Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga.
MarknFL, Marknadsföringslagen (95:450).
MD, Marknadsdomstolen.
NJA, Nytt Juridiskt Arkiv, samling av Högsta Domstolens domar.
Petré, Gustav-Ragnemalm, Hans: Sveriges grundlagar, Liber 1980.
RB, Rättegångsbalken.
RegSkr 1997:2: Regeringens skrivelse till kyrkomötet 1997:2 – Staten och trossamfunden – grundläggande frågor.
Richardsson, James T.: Sociology and the New Religions: "Brainwashing", the Courts, and Religious Freedom, in *Witnessing for Sociology*, Pam Jenkins & Steve Kroll-Smith (Ed.s), 1997, Praeyer.
SFS: Svensk författningssamling.
Skoll, Skollagen (1985:1100, omtryckt 1991:1111).
SoL, Socialtjänstlagen, (1980:620 med ändringar t.o.m. 1997:313).
SOU: Statens offentliga utredningar.
Spelregler för press, radio och TV, utgivna av Pressens samarbetsnämnd, innehållande etiska regler, instruktioner för Pressombudsmannen, PO, Pressens Opinionsnämnd, PON m.m.
SÖ, Utrikesdepartementets register över Sveriges internationella överenskommelser.
Vägledande regler om god advokatsed, utfärdade av Styrelsen för Sveriges Advokatsamfund.
ÄB, ärvdabalken.
ÄktB, äktenskapsbalken.